

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BRIAN FAGAN

ARKEOLOJİNİN *kısa* TARİHİ

HAZİNE AVCILIĞINDAN BUGÜNÜN BİLİMSEL
YÖNTEMLERİNE UZANAN BİR HİKÂYE.

ARKEOLOJİNİN KISA TARİHİ

BRIAN FAGAN

İngiliz yazar ve California Üniversitesi antropoloji bölümünde fahri profesör. Tarih öncesi dönemler ve arkeoloji alanlarında yazdığı kitaplarla tüm dünyada tanınmaktadır. National Geographic Society, Time-Life, Encyclopædia Britannica ve Microsoft Encarta dahil birçok kuruma arkeoloji konusunda danışmanlık yapmıştır. 1996 yılında “arkeolojiyi halka ulaştırmak konusundaki bitmek bilmez çabaları” için Profesyonel Arkeologlar Birliğinin Üstün Hizmet Ödülüne hak kazanmıştır. Fagan, yazı ve kitaplarında modern arkeoloji, modern toplumlarda arkeolojinin rolü ve dünyanın ve insanın tarih öncesi gibi konuları geleneksel olmayan yöntemlerle ele almıştır. Yazarlığını veya editörlüğünü yaptığı 46 kitap bulunmaktadır. *Ancient Lives: An Introduction to Archaeology and Prehistory*, *The Little Ice Age: How Climate Made History 1300-1850*, *The Great Warming: Climate Change and the Rise and Fall of Civilizations* en popüler kitaplarıdır.

ABDULLAH YILMAZ

Giresun’da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Zonguldak’ta bitirdikten sonra Ankara’da Fen Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesindeki eğitimlerine 10 yıl süreyle çeşitli cezaevlerinde devam etmiştir. Tahliyesinin ardından çevirmen, editör, redaktör vb olarak kitap yayıncılığının her alanında çalışmıştır ve halen çalışmaya devam etmektedir. Yayın yönetmeni ve editör olarak hazırlayıp sunduğu yüzlerce kitaptan başka, Abdullah Yılmaz’ın çevirdiği kitaplardan bazıları şunlardır: A. Negri ve M. Hardt, *İmparatorluk ve Duyuru*; Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek ve Küreselleşme*; Murray Bookchin, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*; Tarık Ali, *Fundamentalizmler Çatışması*; Naom Chomsky, *Medya Gerçeği*; Bernard Lewis, *İslam’ın Krizi*; John Steinbeck, *Amerika ve Amerikalılar*. Steven Nadler, *Mümkün Dünyaların En İyisi, Filozof, Rahip ve Ressam, Descartes’in Bir Portresi, Heretikler*, Bettany Hughes, *İstanbul*; John Freely, *Homeros İçin Bir Gezi Rehberi*; Neil Kishtany, *Ekonominin Kısa Tarihi*.

Arkeolojinin Kısa Tarihi

© 2018, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

A Little History of Archaeology

© 2018, Brian Fagan

Bu kitabın ilk baskısı Yale University Press tarafından yapılmıştır.

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Çeviren Abdullah Yılmaz

Kitap Editörü Gökçe Çiçek Çetin

Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Zuhall Turan

ISBN 978-605-171-951-1

1. Basım: Nisan 2019

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Çağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

BRIAN FAGAN

ARKEOLOJİNİN *kısa* TARİHİ

HAZİNE AVCILIĞINDAN BUGÜNÜN BİLİMSEL
YÖNTEMLERİNE UZANAN BİR HİKÂYE.

Çeviren
ABDULLAH YILMAZ

**Bali hakkında beni bilgilendiren ve her aşamada
beni cesaretlendiren, sıradışı su uzmanı
Vernon Scarborough'ya**

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm	
"Geriye Dönük Merak", 9	
2. Bölüm	
Eşekler ve Firavunlar, 19	
3. Bölüm	
Eski Mısır'ı Yorumlamak, 29	
4. Bölüm	
Ninova Kazıları, 39	
5. Bölüm	
Tabletler ve Kazılan Tüneller, 49	
6. Bölüm	
Mayalar Ortaya Çıkarılıyor, 58	
7. Bölüm	
Baltalar ve Filler, 68	
8. Bölüm	
Büyük Dönüm Noktası, 78	
9. Bölüm	
Üç Çağ, 88	
10. Bölüm	
Buzla Kaplı Bir Dünyada Taş Çağı Avcıları, 98	
11. Bölüm	
Çağlar Boyu, 108	
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org	

12. Bölüm
Höyük Yapıcılar Miti, 118

13. Bölüm
"Bilinmeze Adım Atmak", 128

14. Bölüm
Boğalar! Boğalar!, 138

15. Bölüm
Homeros'un Kahramanlarının Peşinde, 148

16. Bölüm
"Örgütlü Sağduyu", 158

17. Bölüm
Küçük ve Gösterişsiz, 168

18. Bölüm
Minotauros'un Sarayı, 178

19. Bölüm
"Erkek İşi" Değil, 188

20. Bölüm
Kilden Tuğlalar ve Bir Tufan, 197

21. Bölüm
"Şahane Şeyler", 207

22. Bölüm
Bir Şefe Yakışır Bir Saray, 218

23. Bölüm
Doğu ve Batı, 228

24. Bölüm
Deniz Kabuğu Höyükleri, Pueblolar ve Ağaç Halkaları, 238

25. Bölüm
Alev Saçan Bir Dev, 248

26. Bölüm
Nehirin Kıvrıldığı Yer, 258

27. Bölüm
Çağları Tarihlendirmek, 268

28. Bölüm
Ekoloji ve Tarihöncesi Dünya, 278

29. Bölüm
"Sevgili Çocuk!", 288

30. Bölüm
İlk Çiftçiler, 298

31. Bölüm
İmparatoru Korumak, 308

32. Bölüm
Sualtı Arkeolojisi, 318

33. Bölüm
Kolonicilerle Tanışma, 327

34. Bölüm
Buz Adam ve Diğerleri, 337

35. Bölüm
Moche'nin Savaşçı Rahipleri, 347

36. Bölüm
Kozmos İçin Tünel Kazmak, 357

37. Bölüm
Çatalhöyük, 366

38. Bölüm
Manzaraya Bakmak, 376

39. Bölüm
Görünmeyene Işık Tutmak, 386

40. Bölüm
Arkeolojinin Bugünü ve Yarını, 396

Dizin, 406

1. BÖLÜM

“Geriye Dönük Merak”

MS 79 yılının 24 Ağustos gününde, Vezüv Dağı tıpkı büyük bir top gibi patlar. Muazzam bir kül, kor kırmızı lav, kaya ve duman yığını volkandan fışkırır. Gün geceye döner. Kül yoğun bir kar gibi yakınlardaki Herculaneum ve Pompeii şehirlerinin üzerine yağar.

Gecenin ortasında, bir kızgın gaz, çamur ve kaya çığı dağın yamaçlarından aşağıya süzülerek iki Roma yerleşiminin üzerini kaplamıştır. Herculaneum tümünden yok olur. Yalnızca Pompeii'nin büyük binalarının çatıları volkanik lav örtüsünün üzerinde kalmıştır. Yüzlerce insan ölür. Bir görgü tanığı, Genç Plinius, “Kadınların çığlıklarını, bebeklerin ciyaklamasını ve erkeklerin haykırışını duyabiliyordunuz” diye yazar. Ardından büyük bir sessizlik çökmüştür.

Çok geçmeden, Pompeii'nin yerinde büyük, üzeri otlarla kaplı bir tümsek kalacaktır sadece. Bu iki gömülü şehir on altı asırdan daha uzun bir süre kimse tarafından rahatsız edilmez. Derken 1709 yılında, bir çoban Herculaneum'un tepesinde bir yerde bir su kaynağını eşelerken, mermer heykel parçasının üzerini açar. Yerel bir prens kazı için işçiler gönderir. İşçiler üç sağlam kadın heykeli çıkarır. Bu tesadüfi keşif, gömülü şehrin ortasında bir hazine avına yol açar. Volkanik küllerin altında gömülü Roma eserlerinin bu sıradan yağmasından arkeoloji bilimi doğmuştur.

Altın kaplı firavunlar, kayıp uygarlıklar, uzak topraklarda cüretli maceralar... Birçok insan hâlâ, arkeologların hayatlarını piramitleri ve kayıp şehirleri kazarak geçiren romantik maceracılar olduğunu düşünmektedir. Günümüzde arkeoloji tehlikeli seyahatler ile gösterişli keşiflerden çok uzaktır. Her ne kadar hazine avıyla başlamış olsa da... Ve ne yazık ki günümüzde de, ciddi arkeolojik çalışmaların yanı sıra alanların yağmalanması devam etmektedir. Ama hazine avı bildiğimiz arkeoloji değildir; bu sadece, değerli nesneleri zengin koleksiyonculara satmak için gün ışığına çıkarmak amacıyla yapılan, hızlı, acımasız bir kazıdır. Bunun, 3 milyon yıldan daha uzun bir geçmiş olan insan davranışının, geçmişin bilimsel araştırması olan arkeolojiyle alakası yoktur.

Arkeoloji, şaşırtıcı bulgular ve unutulmuş halklar için yapılan kontrolsüz araştırmalardan, bugün yapıldığı gibi geçmişin ciddi olarak izini sürmeye nasıl evrilmiştir? Bu kitap, en meşhur arkeologların bazılarının eserleri yardımıyla, arkeolojinin,

dört asır öncesinin sıradan gözlemcilerinden 21. yüzyılın birbirine sıkıca bağlı araştırma ekiplerine uzanan hikâyesini anlatıyor. Bazı öncü arkeologlar, uzak diyarlarda aylarca tek başına çalışan renkli kişiliklerdir. Hayatlarının belli bir anında, hepsi geçmişe karşı büyük bir ilgi duymuştur. Erken dönem düşünürlerden biri arkeolojiye "geriye dönük merak" demiştir. Haklı. Arkeoloji gerimizde kalmış şeylere duyulan meraktır.

Ben arkeolojiyle ilk kez onlu yaşlarımdayken, annemle babam yağmurlu bir günde beni İngiltere'nin güneyinde bulunan Stonehenge'e (bkz. 38. Bölüm) götürdüğünde tanıştım. Devasa kaya kütleleri etrafımızda kule gibi yükseliyordu. Alçak, gri bulutlar kasvetli havada uçuşuyordu. Kaya kütleleri arasında dolaştık (o zamanlar bu yapılabiliyordu) ve yakın tepelerdeki sessiz gömütlere baktık. Stonehenge hepimizi büyülemişti ve o günden beri arkeoloji hep ilgimi çekmiştir.

Stonehenge'i sık sık ziyaret etmiştim ve Avebury yakınlarında, 1649 yılında tilki avı sırasında atıyla arasına daldığı, çarpıcı bir başka taş çemberi keşfetmiş olan John Aubrey (1626-97) adlı İngiliz ilgimi çekmişti. Aubrey, ikisi de "Antik Britonlar" tarafından yapıldığı söylenen Avebury ve Stonehenge üzerine kafa yormuştu. Post giyen bu vahşi insanlar kimdi? Onlar, Aubrey'e göre, "[Yerli] Amerikalılardan iki ya da üç derece daha az vahşi"ydi.

Aubrey ve ardılları, Avrupa'nın Roma öncesi geçmişine dair çok az şey biliyordu. Elbette onların irdelediği gömütler, taş çemberler ve başka anıtlar da vardı. Ayrıca süpürilmiş tarlalardan çıkan şaşırtıcı

tıcı miktarda taş alet, çanak çömlek ve metal nesne vardı ve rastgele kazılan kanallarda gömülere rastlanmıştı (bkz. 9. Bölüm). Ama bunlar, tarihsel olarak kaydı tutulmuş, Pompeii gibi bir şehirde belli bir tarihte yaşayan Romalılara değil, tamamen bilinmeyen halklara aitti.

Herculaneum'da ciddi kazılar 1748 yılında başlar. Napoli Kralı II. Charles, İspanyol mühendis Roque Joaquín de Alcubierre'yi şehrin derinliklerine inmesi için görevlendirmiştir. Alcubierre, barut ve profesyonel madenciler kullanarak açtığı tünellerle küllerin altından sağlam binaları ve muhteşem heykelleri çıkarır. Kral, bulduklarını sarayında sergiler; ama buna rağmen, yaptırdığı kazılar gizli bir sır olarak kalır.

Alman düşünür Johann Joachim Winckelmann (1717-68) ilk ciddi araştırmacıdır. 1755 yılında Winckelmann, Roma'da Kardinal Albani'nin kütüphanecisi olmuş ve işi gereği, Protestan arkadaşlarını dehşet içinde bırakarak Katolikliği kabul etmiştir. Bu ona kitaplara ve ayrıca Alcubierre tarafından çıkartılan nesnelere erişim imkânı sağlamıştır. İşe başladıktan ancak yedi yıl sonra, Winckelmann gizli kazı yerini fiilen ziyaret edebilecektir. O zamana kadar, Winckelmann Roma sanatı konusundaki bilgisiyle rakipsiz hale gelmiştir; öyle ki onun bilgisi çağdaşlarından ziyade, modern arkeologların bilgisiyle kıyaslanabilir. Winckelmann yerleşim yerlerindeki kalıntıları bulundukları alanda inceleyen ilk araştırmacıdır.

Winckelmann bu nesnelerin, sahipleri ve Roma dönemindeki gündelik yaşama, geçmişte yaşamış

halklar- ilişkin, hayati öneme sahip kaynaklar olduğunu söyler. Kontrolsüz bir talan alanında, bu devrimci bir fikirdir. Ne yazık ki Winckelmann kendi kazılarında bu görüşlerini sınama fırsatı bulamaz; 1768'de, Trieste'de bir gemi beklediği sırada, altın sikkeleri için hırsızlar tarafından öldürülmüştür. Bu takdire şayan araştırmacı, arkeolojinin temel ilkelerini belirleyen kişidir: Ne kadar sıradan olursa olsun, her kalıntının anlatacak bir hikâyesi vardır.

Bazen bu hikâyeler olağanüstüdür. Bir keresinde, kuruluş tarihi 1850'lere uzanan, Orta Afrika'da terk edilmiş bir köyü ziyaret etmiştim. Yerleşim yeri, her yana yayılmış yıkık dökük sığır ağılları, öğütme taşları ve çanak çömlek parçalarıyla doluydu. İlgi çekecek bir şey yok gibiydi. Sonra, çanak çömleklerin arasından 500 bin yıllık eski bir taş balta bulup çıkardım: Bu balta köye başka bir yerden getirilmiş olsa gerekti; çünkü orada başka taş alet edevat olmadığı gibi daha eski bir insan yerleşimi olduğuna dair bir işaret de yoktu.

Belki de, geçmişten kalma aletleri ilk defa o zaman hikâye anlatıcılar olarak görmüştüm. Gözümde, yaklaşık 8 kilometre ötedeki nehir yatağında bu güzel şekilli baltayı bulan ve onu eve getiren köylüyü -belki de bir çocuktan- canlandırdım. Eve gelince insanlar ona bakmışlar, omuz silkip onu bir kenara atmışlardı. Belki yaşlı bir köylü gençliğinde böyle bir balta gördüğünü hatırlamış ve bulan kişi baltayı saklamıştı. Burada bir hikâye vardı; ama ne yazık ki çoktan yok olup gitmişti her şey. Yalnızca taş balta kalmıştı -geriye

Arkeolojinin hikâyesi toprak sahiplerinin ve gezginlerin merakıyla başlar. Klasik sanat zevki olan zengin Avrupalılar sık sık Akdeniz ülkelerine “Büyük Tur” dedikleri geziler yaparlar. Geriye yığınla Roma ve bazen de Yunan sanat eserleriyle dönerler. Evinde oturan toprak sahipleri de mülkleri üzerinde bulunan tümsekleri (gömü yığınlarını) kazmaya başlar. Evlerinde düzenledikleri akşam yemeklerinde konuklarına gururla “2000 yıllık kaba kalıntıları” gösterirler. Kazıcılar hiçbir şekilde arkeoloji bilgisi olmayan amatörlerdir; onların ataları da, Stonehenge’i çözmeye uğraşmış John Aubrey gibi antikacılarıdır; yani uzak geçmişle ilgilenen insanlardır.

Arkeoloji yaklaşık 250 yıl önce, çoğu insanın kutsal kitaplardaki yaratılış hikâyesine inandığı bir zamanda doğmuştur. Ardından Fransız diplomat Paul Émile Botta ve İngiliz maceraperest Austen Henry Layard, İncil’de bahsi geçen, Kuzey Irak’taki şehir Nineveh’i aradıkları ve buldukları zaman, büyük ölçekli arkeolojik kazılar başlamıştır. Layard uzman bir kazıcı değildir. Nineveh’in büyük tümseklerinin içine tüneller kazmış ve Assur Kralı Sanherib’in sarayının yontulmuş duvarlarını takip ederek British Museum için çarpıcı bulgular arayışıyla toprağın altına inmiştir. Hatta Layard, saray kapılarındaki kireçtaşı döşemelerde savaş arabalarının tekerlek izlerini bile keşfetmiştir.

Layard, John Lloyd Stephens, Heinrich Schliemann ve daha birçokları; bu insanlar, sonraki bölümlerde anlatılacak, dünyanın en erken uygarlıklarını keşfeden, dikkate değer amatörlerdir. Taş

baltaları, nesli tükenmiş hayvanların kemiklerini, Neanderthal insanın ilkel görünümlü kafatasını görüp kafası karışan başka amatörler de vardır. Onlar, insanın geçmişinin 6000 yıldan (İncil'e dayanarak Hristiyan Kilisesinin bulduğu rakam buydu: Bkz. 7. Bölüm) çok daha eskilere uzandığını gösterecektir. 19. yüzyıl sonlarına kadar, meslekten arkeolog olarak bilinen kimse yoktur. Ve aslında dünyada mesleği arkeolog olan insan sayısı II. Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda yüzölçü sayılabilecektir.

Arkeoloji insan hayatıyla ilgilidir. Bunu bize o meşhur Mısır firavunu Tutankamon'un mezarının 1922 yılında Lord Carnarvon ve Howard Carter tarafından açılması olayından daha iyi hiçbir buluş gösteremez. Carter'ın mezarı titiz ve zahmetli bir çalışmayla temizlemesi, karşımıza 3000 yıl önceden kalma genç bir adamın eşsiz bir portresini çıkarmıştır. Carter'ın bu işi bitirmesi sekiz yılını almış ve çalışmalarını yayımlamaya fırsat bulamadan ölmüştür. Uzmanlar o tarihten beri, bu az bilinen firavunun hayatını araştırmaktadır.

Çok daha mütevazı bir hikâye de, MÖ 7000 civarında küçük bir avcı grubunun kamp yaptığı, Belçika'da bulunan Meer yakınlarındaki kumlu bir açık alandan çıkmıştır. Bir kişi, kadın mı erkek mi bilmiyoruz, bir kaya parçası bulmuş ve yanında taşıdığı bir çakmaktaşını kullanarak kaya parçasından aletler yapmıştır. Kısa bir süre sonra, ikinci bir kişi bu taş işçisine katılmış ve o da başka aletler yapmıştır. Belçikalı arkeolog Daniel Cahen dikkatli bir biçimde, bu alet yapım işinden kalan artık taş parçalarını toplamıştır. Çekic darbelerinin yönü, dik-

kate değer bir kişisel ayrıntıyı ortaya çıkarmıştır: İkinci taş işçisi solaktır!

Modern, bilimsel arkeoloji yalnızca alanları bulup oraları kazmaktan ibaret değildir. Arkeologlar artık arazide çalıştığı kadar laboratuvarında da çalışmaktadır. Biz, ister Mısır firavunu gibi bir kişi ister bütün bir topluluk olsun, geçmişte yaşamış insanları araştırmak için, sıklıkla hiç olmadık kaynaklardan elde edilen her türden küçük ipucuna bağlı detektifler haline geldik.

Göreceğimiz üzere, arkeoloji Avrupa'da ve Akdeniz dünyasında başlamıştır. Şimdi artık arkeoloji küresel bir araştırma alanı haline geldi. Afrika'da ve Moğolistan'da, Patagonya'da ve Avustralya'da çalışan arkeologlar var. Yüz yıl öncesinin kaba kazıları son derece kontrollü ve dikkatle planlanmış kazılar haline geldi. Artık uzaktan veri topluyor, kazı alanlarını bulmak ve çok sınırlı bir alanda kazı yapmak için lazerler, uydu görüntüleri ve toprak altını tarayan radarlar kullanıyoruz. Erken tarihli kazılarda bir günde çıkarılan toprağı biz ancak bir ayda çıkarıyoruz. Meslekten araştırmacılarla işbirliğine giden metal detektörlü amatör arkeologlar da İngiltere'de takdire şayan buluşlar yapmıştır. Bunun bir örneği, Orta İngiltere'deki Staffordshire'de bulunan, MS 700 yılından kalma, 3500 parçalık Anglo-Sakson altın ve gümüş buluntusudur. Bu, para eden şeyler değil de enformasyon arayışı içinde incelemeler ve kazılar yapan modern, bilimsel arkeolojidir.

Arkeoloji neden önemlidir? Çünkü o yüzlerce, binlerce yılı aşan muazzam uzunluktaki zaman

dilimlerinde insan toplumlarındaki değişimleri araştırmanın tek yoludur. Biz tarihe, örneğin 19. yüzyıldan kalma, merkez Londra’da bir kazı esnasında bulunan, bir salça fabrikasının kalıntıları arasından çıkarılanlar gibi, göz alıcı ayrıntılar ekleriz. Ama bizim çalışmalarımızın çoğu, yazı öncesindeki insanlık tarihi, yani tarihöncesi üzerinedir. Arkeologlar, Avrupalılar gelmeden çok önceleri filizlenmiş, Afrika toplumlarının yazılmamış tarihini ortaya çıkarmıştır. Biz uzak Pasifik adalarının ilk insan nüfusunun izini sürüp, Kuzey ve Güney Amerika’daki ilk yerleşimleri araştırıyoruz. Kenya gibi bazı ülkelerde, kayda geçmemiş ulusal tarihi kazma kürekle yazıyoruz.

Her şeyden önce, arkeoloji bizi insan olarak tanımlar. Afrika’daki ortak atalarımızı ortaya çıkarır ve hem ne kadar ayrı hem de ne kadar benzer olduğumuzu gösterir. Biz bütün o ilginç farklılıkları içinde, her yerdeki insanı inceliyoruz. Arkeoloji insan demek.

Arkeolojinin gelişmesi, 19 ve 20. yüzyıl araştırmacılığının büyük zaferlerinden biridir. Bizim hikâyemiz başlarken, herkes insanların yalnızca 6000 yıldan beri bu dünyada yaşadığını varsayıyordu. Şimdi bu zaman dilimi 3 milyon yıl oldu ve hesap sürüyor. Ama bütün o ciddi akademik çalışmalar bir yana, biz hâlâ geçmişî canlandıran hayret verici ve genellikle beklenmedik arkeolojik buluşlar karşısında şaşırان insanlarız: Bir su kuyusu kazarken bulunan, Çin İmparatoru Qin Shi Huang’ın terakotta askerleri (31. Bölüm), bir yemeğin kâse içinde yenmeden kalacağı kadar ani bir yangınla yok

olmuş, İngiltere'nin doğusundaki 3000 yıllık köy (40. Bölüm) ya da 2 milyon yıl önce bazı insanların sol elle çalıştığını bulmak gibi. Bütün bunlar kalbimizin küt küt atmasını sağlayan keşifler ve biz her gün yeni bir buluntuya daha ulaşıyoruz.

Ve işte böyle, oyuncular sahnede ve perde kalkmak üzere. O halde tarihsel oyun başlasın!

BÖLÜM 2

Eşekler ve Firavunlar

İnsanlar unutuyor; 200 yıl önce Mısır, hakkında pek bir şey bilinmeyen uzak bir diyardı. Bugün firavunlar ile mezarları ve piramitler herkesin dilinde. 1798 yılında, Fransız general Napolyon Bonapart Nil Nehrine geldiğinde, sanki başka bir gezegeni ziyaret ediyormuş gibiydi. Mısır uğrak yeri olmaktan çok uzaktı. Konstantinopolis (bugünkü İstanbul) merkezli Osmanlı (Türk) İmparatorluğuna bağlı bir eyaletti Mısır; bir İslam ülkesiydi ve ulaşılması zordu.

Az sayıda Avrupalı Kahire'nin kalabalık pazar yerlerini dolaşmış ya da yakınlardaki Giza Piramitleri'ni ziyaret etmişti. Birkaç Fransız seyyah Nil Nehri'nin yukarılarına kadar çıkmıştı. (Benim elimde, Fransa'nın kraliyet coğrafyacısı Robert de Vaugondy'nin 1753 yılında çizdiği haritanın uyan-

dıracak kadar doğru bir Mısır haritası var.) Bazı ziyaretçiler eski Mısır mumyası tozu satın almıştı ve bu tozlar Fransa Kralı tarafından bile güçlü bir ilaç olarak takdir edilmişti. Birkaç eski Mısır heykeli, büyük bir heyecanla karşılandığı Avrupa'ya erişmişti.

Kimse eski Mısır ve onun görkemli anıtları hakkında bir şey bilmiyordu; ama uzun zamandan beri, eski bir uygarlığın merkezi olduğu kabul ediliyordu. Bazı diplomatlar oradan getirilecek egzotik sanat eserlerinin para edebileceğini fark etmişti. Ne var ki ülkenin uzaklığı, Mısır 1790'larda tarih sahnesinde öne çıkana kadar sorun teşkil etmişti. Süveyş Boğazı (Süveyş Kanalı 1869 yılında inşa edilmiştir), İngiltere hâkimiyetindeki Hindistan'da gözü olanlar için doğal bir kapıydı.

1797 tarihinde, yirmi dokuz yaşındaki Napolyon Bonapart İtalya'yı yendikten sonra, klasik sanata merak salmıştı. Huzursuz zihni askeri fetih planlarıyla doluydu ve firavunların ülkesine büyük bir ilgi duyuyordu. 1 Temmuz 1798'de, 38.000 kişiden oluşan ordusu 328 gemiyle Mısır'a ulaşmıştı. Beraberinde, yanlarına hem antik hem de modern Mısır'a ilişkin haritalar ile araştırmaları almış, 167 bilim insanı da bulunuyordu.

Napolyon bilime, özellikle de arkeolojiye tutkuyla bağlı biriydi. Onun bilim insanları da tarım uzmanı, sanatçı, botanikçi (bitki uzmanı) ve mühendis gençlerdi. Ama hiçbiri arkeolog değildi; çünkü eski Mısır uygarlığı çalışmaları gibi bir alan henüz mevcut değildi. Napolyon'un askerleri bilim insanlarına "eşek" diyordu; nedeni de, söylenenlere göre, muharebe sırasında hem eşeklerin hem de bilim insanla-

rının muharip grupların ortasında bir yere yerleştirilmesi idi. Bu bilim insanlarının lideri, bir diplomat ve yetenekli bir sanatçı olan Baron Dominique Vivant Denon'du. Denon ideal bir liderdi ve onun güzel çizimleri, mükemmel yazıları ve bulaşıcı hevesi, eski Mısır'ı bilimsel ilginin odağına yerleştirmişti.

Napolyon'un kendisi Mısır'ın yeniden örgütlenmesiyle meşguldü; ama piramitleri ve Sfenks'i, yani başı insan gövdesi aslan olan mitsel yaratığın heykelini ziyaret etmek için de vakit ayırmıştı. Kahire'de Mısır Enstitüsü kurmasından anlaşılacağı üzere, Napolyon'un bilime olan ilgisi samimiydi. Napolyon burada derslere ve seminerlere katılmış, "eşekleri"nin sözlerine kulak vermişti. Haziran 1799'da, askerlerinin Nil deltasındaki Rosetta yakınlarında siper kazarken kaya blokları arasında bulduğu gizemli bir taş Napolyon'un da ilgisini çekmişti. Bu taşın yüzeyi üç farklı yazıyla kaplıydı. Bu yazılardan biri, resmi eski Mısır çiviyazısıydı; ikincisi aynı yazının daha serbest bir versiyonuydu ve üçüncüsü de Yunancaydı. Bu taş, Nil boyunca buldukları tapınakları ve mezarları kaplayan garip kodları çözme konusunda Fransızlara anahtar işlevi görecekti.

Askerler Rosetta Taşı adını verdikleri bu taşın Kahire'deki bilim insanlarına göndermiş, onlar da üzerindeki Yunanca metni kısa sürede çözmüştü. Taş, firavun V. Ptolemaios'un MÖ 196 tarihinde yayımladığı bir buyruğu içeriyordu. Buyruğun kendisinde heyecan uyandıracak bir şey yoktu; ancak uzmanlar hemen, Yunanca satırların potansiyel olarak, eski Mısırlıların kullanmış olduğu anlaşılma-

hiyeroglifleri (Yunanca “kutsal simge” anlamına gelen bir sözcükten türetilmiş) çözmek için anahtar işlevi görebileceğini fark etmişti. Yine de kodların çözülmesi yirmi üç yılı bulacaktı (bkz. 3. Bölüm).

Bu arada bilim insanları küçük gruplar halinde ülkenin tamamını gezmişti. Orduya eşlik ediyor, bazen de piyadelerle birlikte savaşıyorlardı. Denon ve meslektaşları ateş altında taslaklar çiziyordu. Yukarı Mısır’daki Dendera’da bulunan, inek tanrıçası Hathor’un tapınağında, Denon sütunlar arasında dolaşırken güneşin batışını kaçırıp karanlıkta kalacak ve birliğin komutanı onu bulup karargâha getirecekti. Denon’un şevki bulaşıcıydı. Mühendis meslektaşları, tapınak ve mezarların krokisini çizmek ve küçük objeler toplamak için işlerini bırakmıştı. Kurşunkalemleri tükenince, mermilerin kurşunlarını eritip kalem yapmışlardı.

Mimari egzotikti ve Yunan ya da Roma tapınaklarından tamamen farklıydı. En sıradan asker bile şaşkınlıktan donup kalıyordu. Yukarı Mısır’daki Karnak ve Luksor’da bulunan, güneş tanrısı Amon’un tapınaklarını görünce, askerler emir komuta zinciri içinde sıraya dizilip eski Mısırlıların anısına selama durmuştu.

Napolyon askeri bir deha olabilirdi; ne var ki onun Mısır seferi, Britanya donanmasının komutanı Amiral Horatio Nelson’un, 1 Ağustos 1798 tarihinde, İskenderiye yakınlarındaki Abukir’de Fransız donanmasını tarumar etmesi üzerine yenilgiyle sona erecekti.

1801 yılında Fransız ordusu teslim olduğunda, bilim insanlarının evlerine sağ salım dönmesine

izin verilmişti. Britanyalılar, Mısır buluntularının çoğunu yanlarında götürmelerine izin vermiş; ancak Rosetta Taşının British Museum'a teslim edilmesini de garantiye almıştı.

Her ne kadar askeri bir başarısızlık söz konusu olsa da, Mısır seferi bilimsel bir zaferdi. Generalin "eşekleri" Giza Piramitlerinin giriş yollarını incelemiş ve Sfenks'i ölçmüştü. Nil yatağının krokisinin yanında, bu bilim insanları nehrin yukarılarındaki Karnak, Luksor ve Filai'deki büyük Mısır tapınaklarının iç mekânlarının çizimlerini de yapmıştı. Üzerindeki hiyerogliflerle birlikte büyük sütunların ve gerek tanrıların gerek firavunların görselleriyle dolu tapınak duvarlarının çizimleri bugünden bakıldığında takdire şayan bir biçimde aslına uygundur. Bu bilim insanlarının yirmi parçalık eseri olan *Description de l'Égypte* [*Mısır'ın Tasviri*] kutsal Mısır böceklerini (bokböceği), mücevherleri, heykelleri, incelikle işlenmiş çömlekleri ve altın süslemeleri tasvir etmektedir. İnce hatlar ve ustalıkla kullanılmış renkler egzotik Mısır sanatını ve mimarisini gözler önüne seriyordu. Bu ciltler ortalığı ayağa kaldırmıştı. İnsanlar orada öylece bekleyen eski Mısır'ın zenginliklerini görünce çılgına dönmüştü.

Bu heyecan, egzotik olan her şey için çıldıran Avrupa'da Mısır'ın antik parçalarına çılgın bir hücumu başlatmıştır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak, sayıları giderek artan bir koleksiyoncular, diplomatlar ve karanlık tipler seli değerli şeyler bulmak üzere Nil deltasına akmıştır. Kimsenin bilgi falan aradığı yoktur; herkes en yüksek fiyata satılabilecek çarpıcı buluntular peşindedir. Napolyon'un

bilim insanlarının yaptığı türden ciddi araştırma, hazine avının çok gerisinde kalmıştır.

Mısır o tarihte Osmanlı İmparatorluğunun bir parçasıydı ve Türkiye'nin hizmetinde bir Arnavut asker olan Mehmet Ali tarafından yönetiliyordu. Mehmet Ali yönettiği toprakları tüccarlara ve diplomatlara –ve dolayısıyla turistlere ve antik eser avcılarına– açmakta cömert davranmıştı. İyi korunmuş mumyalar ve incelikli sanat objeleri büyük para ediyordu; o kadar ki hükümetler bile bu toplama işine müdahil olmuştu. Kahire'de üst düzey, Britanyalı ve Fransız birer diplomat olan Henry Salt ve Bernardino Drovetti, anavatanlarındaki müzeler için çarpıcı objeler toplama peşindeydi. Kendilerini bu işe öyle kaptırmışlardı ki, bu sayede, mezar hırsızına dönüşmüş eski bir sirk cambazı, Mısırolojinin kurucularından biri olup çıkmıştı.

Giovanni Battista Belzoni (1778-1823) İtalya, Padua'da bir berberin oğlu olarak dünyaya gelmişti. Hayatını Avrupa'nın her yerinde gösteriler yaparak kazanıyordu. 1803 yılında İngiltere'ye geçmiş ve buradaki (sonraları alt tabakanın geldiği bir taverna olan) Sadler's Wells sahnesinde, güçlü adam olarak işe başlamıştı. Belzoni yakışıklı ve etkileyici bir şahsiyetti. İki metreye yaklaşan boyu ve herkesin dikkatini çeken bir kuvveti vardı. Üst kısmı çıplak bir halde ağırlık kaldıran "Patagonyalı Samson," sahnede koca bir demir iskelet üzerinde on iki göstericiyi taşıyordu.

Gösteri yaptığı yıllar zarfında, Belzoni ağırlık kaldırma, levye ve makara kullanma ve suyla ilgili sahne sanatları anlamında "hidrolik" konusunda

tecrübe kazanmıştı. Yerinde duramayan bir gezgin olan Belzoni ile karısı Sarah, 1815'te Mısır'a gitmişti. Britanyalı diplomat Henry Salt onu, II. Ramses'in dev bir heykelini Luksor'un karşısında, Nil'in batı yakasında bulunan firavun mezarından çıkarmak üzere işe almıştı. Bu tanınmış sima, heykeli nehre taşımak için her yolu denemiş Napolyon askerlerine meydan okumuştur. Belzoni seksen işçi tutmuş ve dört tahta silindir üzerinde hareket eden kaba bir ahşap vagon inşa etmişti. Kaldıraç olarak kütükleri kullanan Belzoni, ağır heykeli kaldırmak ve vagona yükleyip silindirler üzerinde taşımak için düzinelerce erkeğin gücünden faydalanmıştı. Beş gün sonra, firavun nehir kıyısındaydı. Heykeli ahşap vagonuyla suyun akış yönünde yüzdürmüş ve Luksor'a geri getirmişti. Bugün Ramses heykelini British Museum'da görebilirsiniz.

Yerel yetkililerin sorun çıkardığı her yerde, Belzoni'nin cüssesi ve gücü imdada yetişiyordu (ayrıca gerektiğinde ateşli silahlar kullanmaya da hazırlıklıydı). Pazarlık etmedeki uzmanlığıyla birleşen kararlılığı ve gaddarlığı çok işine yarıyordu ve rakipsiz bir antik eserler vurguncusu olarak nam salmıştı.

Belzoni bundan sonra, Kurna'nın mezar hırsızlarıyla arkadaşlık ettiği, batı kıyısındaki mezarlıkları hedef alacaktı. Bu hırsızlar onu, bezlere sarılı yüzlerce mumyanın bulunduğu, dik kayalıkların dar geçitlerine götürecekti. Mumya tozu, Belzoni'ye göre, "yutması hiç de hoş olmayan" bir şeydi. Mumyalanmış el, ayak ve hatta kafatası yığınlarına aldirış etmeden bu mezarlıklarda yaşayan insanlar vardı. Bu insanlar mumya tabutlarını, sarılı mum-

yaların kemiklerini ve paçavralarını yakacak olarak kullanıyordu.

Belzoni'nin Fransız rakibi Bernardino Drovetti onun başarılarına, Luksor yakınında ne kadar alan varsa hepsi için kazı hakkı talep ederek karşılık vermişti. Drovetti o kadar çok soruna neden olmuştu ki, Belzoni tekneye atlayıp nehrin en yukarı kısmında bulunan Ebu Simbel Tapınağına doğru yelken açmayı tercih etmişti. Başkaldıran işçilerle ve kayalıklardan yağın kaçkın kumlarla boğuşmasına rağmen, iki Britanyalı gezgin subayın da yardımıyla Belzoni kapıyı açmayı başarmıştı. İçeriye giren Belzoni kendisini, II. Ramses'in sekiz resminin bulunduğu sütunlu bir salonda bulmuştu; ancak alıp götürülecek birkaç küçük parça vardı.

Luksor'a geri dönen Belzoni, Drovetti'nin adamlarının Kurna'da kazı yaptığını görmüştü. Liderleri onu boğazını kesmekle tehdit etmişti ve bu yüzden Belzoni, Mısır'ın en büyük firavunlarının mezar yerlerinin bulunduğu Krallar Vadisine yönelmişti. Bu vadi Roma döneminden beri biliniyordu; ama Belzoni'nin parlak bir arkeolojik içgüdüğü vardı. Varır varmaz Belzoni üç mezar yeri tespit etmişti. Kısa bir süre sonra da en şaşırtıcı buluşunu gerçekleştirmişti: II. Ramses'in babası ve MÖ 1290 ila 1279 yılları arasında hüküm sürmüş, Mısır'ın en önemli hükümdarlarından biri olan firavun I. Set'in anıtmezarı. Duvarları görkemli resimlerle süslenmiş mezar odasında, kralın üzeri açılmış ama içi boş, yumuşak kayadan oyulma, beden şeklindeki sandukası vardı. Ne yazık ki mezar firavunun ölümünden kısa bir süre sonra soyulmuştu.

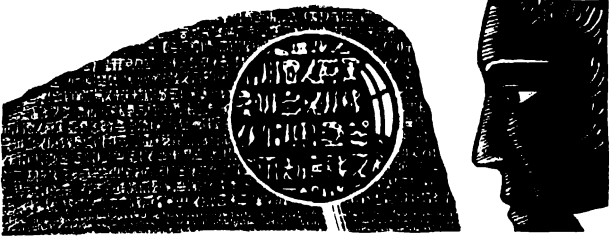
Belzoni'nin şansı açıktı. Dört kral mezarı daha açtıktan sonra, hiç ara vermeden Kahire'ye dönen Belzoni, Giza'da bulunan, muazzam büyüklükteki Kefren piramidinin içine girmeyi başarmıştı ve böylece ortaçağdan bu yana bunu yapan ilk kişi olmuştu. Belzoni mezar odasının duvarına isle adını yazmıştı ve o yazı bugün bile orada durmaktadır. Hep gösteri peşinde birisi olan Belzoni, Set'in mezarının Londra'da sergilenmek üzere tam bir kopyasını yapmaya karar vermişti. O ve bir sanatçı bir yaz boyunca mezarda yatıp kalkmıştı. İkili, gerek resimlerin gerek sayısız hiyeroglifin kopyasını ve duvarlardaki şekillerin yüzlerce balmumu baskısını çıkarmıştı. Bu süre zarfında, Drovetti onu o denli kıskanmıştı ki, adamları Belzoni'yi silahla tehdit edecekti. Canının derdine düşen gösteri insanı, Mısır'ı bir daha dönmek üzere terk edecekti.

Londra'ya dönünce Belzoni, bugünkü Piccadilly Meydanı'na yakın bir yerde, şanına yaraşır bir adla Egyptian Hall [Mısır Sarayı] adını verdikleri bir salonda, mezarın ve diğer bulguların inanılmaz bir başarı kazanan sergisini açacak ve yaşadığı maceraları anlattığı çoksatar bir kitap yazacaktı. Ancak kaçınılmaz olarak ziyaretçi sayısı gün geçtikçe azalacak ve sergi kapanacaktı. Bu arada, eski sirk cambazının gözü hâlâ şöhret ve paradaydı. 1823 yılında, Batı Afrika'daki Nijer Nehrinin kaynağını bulmak için bir geziye çıkacaktı; ama bu kez, Benin'de yakalandığı ateşli hastalık ölümüne neden olacaktı.

Giovanni Belzoni kabına sığmayan bir karakter; son tahlilde de bir gösteri insanı ve mezar hırsı-

zı. Ona insafsız bir hazine avcısı da diyebilirsiniz; ama o bundan daha fazlası. Belzoni kuşkusuz, yola kendisine şöhret ve servet kazandıracak bir ganimet arayışıyla çıkmış. Peki, ona bir arkeolog diyebilir miyiz? Hiç kuşku yok ki o, buluş yapma yönünde mükemmel içgüdülere sahipmiş. Bugün yaşasaydı, mutlaka başarılı bir arkeolog olurdu. Ne var ki onun zamanında, kimse hiyeroglifleri okuyamıyordu ya da kazının nasıl yapılacağına ve geçmişin kaydının nasıl tutulacağına ilişkin en ufak bir ipucu yoktu. Zamanının diğer insanları gibi, Belzoni de başarıyı bulduklarının değeriyle ölçüyordu. Her şeye rağmen, bu renkli İtalyan, Mısırolojinin kaba ancak kullanışlı temellerinden bazılarını atmıştır.

BÖLÜM 3

Eski Mısır'ı Yorumlamak

"Çözdüm!" diye bağırdı nefes nefese Jean-François Champollion, tam kardeşinin ayağının dibinde bayılırken. Champollion eski Mısır hiyerogliflerinin karmaşık gramerini keşfetmiş ve yüzyıllık bir esrarı da çözmüştü.

Napolyon'un bilim insanları, Giovanni Belzoni ve daha birçok insan Rosetta Taşı üzerindeki yazıtlar üzerinde çalışmış ama başarılı olamamıştı. Eski Mısırlılar ve firavunları, hakkında bir şey bilinmeyen, anonim insanlardı. Tapınak yazıtlarında betimlenen krallar kimlerdi? Onların sunularını kabul eden tanrılar ve tanrıçalar kimlerdi? Giza Piramitlerinin yakınlarındaki zengin süslemeli mezarlara gömülen önemli insanlar kimlerdi? Belzoni ve çağdaşları, arkeolojik bir sis bulutunun içinde faaliyet yürütüyorlardı.

İlk başta, uzmanlar yanlış bir izlenimle, oyulmuş her bir çizginin resim sembolü olduğunu varsaymıştı. Sonra, 1790'larda, Jorgen Zoega adlı bir Dan araştırmacı, harflerin nesneleri değil, sesleri temsil ettiği; insan sesini yazıya dökmenin bir biçimi, yani fonetik bir yazı olduğu teorisini ortaya atacaktı. 1799'da Rosetta Taşının ve beraberinde iki hiyeroglif metnin bulunuşu ileriye doğru atılmış büyük bir adımdı. Bir metin hiç kimsenin çözemediği resmi bir yazı sistemiyle yazılmıştı. Öteki ise sıradan insanların kullandığı, basitleştirilmiş bir yazıydı. Bu bariz olarak, hiyerogliflerin alfabetik bir versiyonuydu ve bugün artık bu yazının yazmanlar tarafından yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz.

Rosetta Taşı ilk ilerlemeydi. İkincisi ise, dil ve matematik uzmanı bir İngiliz doktor olan Thomas Young'ın çalışmasıydı. Eski Yunanca bilgisi sayesinde, Young yazıtlardan birini okumuştur. Bu onun, altı kartuş (firavunun adını temsil eden ve oval biçimli bir çerçevenin içine yazılan hiyeroglif) içinde firavun V. Ptolemi'nin ismini tespit etmesini sağlamıştı. Young daha sonra hiyeroglifleri, firavunun adının Yunanca yazılışını gösteren harflerle karşılaştırmıştı. Ne yazık ki, Young çoğu hiyeroglifin fonetik olmadığı varsayımından hareket etmiş olduğundan, bu yazıları sökme çabası başarısızlığa uğramıştı.

Young'ın en büyük rakibi, coşkun bir kişilik, dâhi bir dilbilimci olan Jean-François Champollion'du (1790-1832). Yoksul düşmüş bir kitapçının oğlu olan Champollion sekiz yaşına kadar resmi bir

eğitim almamıştı. Ama kısa sürede çizim ve diller konusunda olağanüstü bir kabiliyeti olduğu ortaya çıkmıştı. On yedisinde İngilizce, Almanca ve İtalyanca yanında Arapça, İbranice ve Sanskritçeye hâkimdi. Genç Champollion hiyeroglifleri takıntı yapmıştı; Hıristiyan Mısırlıların dilinin, eski Mısır'a özgü bazı unsurları da içinde taşıyor olabileceğini düşünerek Kıpti dilini de öğrenmişti.

1807'de, Champollion ve kardeşi Jacques-Joseph yoksul bir hayat sürdürdükleri Paris'e taşınmıştı. Genç dilci bütün dikkatini Rosetta Taşına vermişti. Aylarca bu taş ve sayısız Mısır papirüsü üzerinde çalışmıştı. Bu uğraş çok zorluydu ve çıkmaz sokaklarla doluydu. Young'ın aksine, Champollion Mısır yazısının fonetik olduğu kanısına varmıştı. Çalışmasını hem Mısır hem de Yunan papirüslerini içerecek şekilde genişletirken, Kraliçe Kleopatra'nın kartuşlarının da bulunduğu, Yukarı Mısır'daki bir dikilitaşı da incelemişti.

1822 yılında, Champollion, Ebu Simbel'deki hiyerogliflerin bire bir kopyalarını edinmişti ve bu onun II. Ramses'in ve sonra da bir diğer firavunun, III. Thutmose'nin kartuşlarını tanımasını sağlamıştı. Champollion, hiyerogliflerin sesli harfleri ihtiva etmediğini fark etmişti; tek tek sessiz harfleri temsil eden (İngilizcedekine çok benzer) yirmi dört sembol vardı ve bir alfabe işlevi görüyordu. Yazı genellikle, her zaman değil, sağdan sola yazılmıştı. Sözcükler arasında boşluk ya da noktalama işareti yoktu. Champollion soluk soluğa ağabeyinin odasına daldığında, "yerine göre figüratif, sembolik ve fonetik" olan bir yazıyı çözmevi başarmıştı.

27 Eylül 1822 tarihinde, Champollion bulgularını Fransız Yazıtlar ve Edebiyat Akademisine sunmuştu. Buluş o kadar önemli görülmüştü ki Fransa Kralı durumdan haberdar edilmişti. Yine de Champollion'un çalışmasının uluslararası kabul görmesi yılları alacaktı. 1824'te, Champollion rakiplerinin amansız saldırılarına uğrayan bir hiyeroglifler özeti yayımlayacaktı. Görünüşe bakılırsa, kavgacı kişiliği ve eleştiriye tahammülsüzlüğü onun sorunlarına yenilerini ekliyordu.

Champollion Louvre Müzesinin Mısır bölümünün küratörü olmuş ve hiyeroglifler konusundaki bilgisi müzedeki eserleri tarih sırasına göre doğru bir şekilde düzenlemesini sağlamıştı. Bu büyük bir ilerlemeydi.

Ama eski Mısır'ın resmi yazısını çözen bu adam bir kere bile olsun Nil'i görmemişti. 1828 yılında, nüfuzlu destekçileri, Champollion önderliğinde karma bir Fransız ve Toskana keşif kolunu desteklemesi konusunda kralı ikna etmişti. Napolyon'un uzmanlarının İskenderiye'ye doğru yelken açmasından tam otuz yıl sonra, Jean-François Champollion, Mısırbilimci Ippolito Rosellini ve sanatçılardan, teknik ressamlardan ve mimarlardan oluşan bir ekiple birlikte, sıcak havalarda içinde daha rahat ettikleri Türk kıyafetleri giyerek, nehrin yukarılarına doğru keşfe çıkacaktı.

Bu gezi bir zaferdi. İlk kez, usta ve eşlikçileri tapınak duvarlarındaki yazıları okuyabilmiş ve dünyanın en eski anıtlarının bazılarının önemini anlamıştı. Tanrıça Hathor'un Dendera'daki tapınağında, keşif kolunun heyecanlı üyeleri gecelexin, parlak ay

ışığı altında kıyıya çıkmıştı. İki muhteşem saat boyunca harabeleri gezmiş ve teknelerine ancak sabaha karşı saat üçte dönmüşlerdi.

Luksor, Karnak ve Krallar Vadisini kısa bir süre dolaştıktan sonra, keşif kolu suların kabardığı yaz mevsiminde, zafer kazanmış olarak Kahire'ye dönmüştü. Champollion mezar sahiplerini tespit eden ve tanrılara adaklar sunan firavunların tapınak duvarlarındaki yazılarını tercüme eden ilk araştırmacıdır. Bitkin bir halde, Ocak 1830 tarihinde Paris'e dönen Champollion iki yıl sonra, henüz kırk iki yaşındayken bir kalp spazmı sonucu ölür; ama hiyeroglifler etrafında dönen tartışmalar ölümünden sonra daha uzun bir süre devam edecektir. Ve herkes onun tercümelerinin doğru olduğunu kabul edene kadar aradan on beş yıl geçecektir.

Pek özensiz sürüyle ziyaretçi Nil kıyısına doluşmuştu. Belzoni ve Drovetti'nin başarısı, şöhret ve servet peşindeki başka hazine avcılarını da cesaretlendirmişti. Eski Mısır hızla, bol para getiren bir işe dönüşmüştü. Champollion bu tahribat karşısında dehşete kapılmıştı; insanlar hazine bulmak için göz göre göre mezarları soyuyor, heykelleri çıkarıyor ve tapınak duvarlarından sanat eserlerini çekiçle söküp alıyordu. Bütün bunların tek bir amacı vardı: para kazanmak.

Champollion, Mehmet Ali'ye bir mektup yazarak eski eser ticareti ve verilen zarara ilişkin şikayetlerini dile getirmişti. Onun bu mektubu üzerine, Mehmet Ali eski eserlerin ülke dışına çıkarılmasını yasaklayan bir yasa çıkarmış, bir müze inşa edilmesi emrini vermiş ve anıtların tahrip edilmesini yasak-

lamıştı. Resmi yetkililer görev başında olmayınca, yasa hiçbir anlam ifade etmiyordu. Ali ve halefleri, müzede sergilenen parçaların çoğunu önde gelen yabancılara vermiş ya da satmış olsa da, bu yine de doğru yönde atılmış bir adımdı. Neyse ki, az sayıda da olsa, birtakım ziyaretçiler Nil kıyısına eski eser yerine enformasyon arayışıyla gelmeye başlamıştı.

Champollion'un hiyeroglifleri çözdüğüne dair çığır açıcı iddiaları, toplamaktan ziyade araştırmaya yönelik çabaları yüreklendirmişti. En azından, eski Mısır uygarlığının gizlerini öğrenmenin bir yolu vardı artık. Klasik arkeolog ve gezgin Sir William Gell gibi etkili araştırmacılar, umut vaat eden gençlere ilham veriyordu. Bu gençlerden biri, o daha çocukken ölen annesi ile babasından kalan mütevazı bir gelirle geçinen John Gardner Wilkinson'du (1797-1875). Orduda bir subaylık işi için beklerken Akdeniz ülkelerinde bir geziye çıkan Wilkinson, Roma'da o tarihte eski Mısır hakkında muhtemelen herkesten daha çok bilgi sahibi olan Sir William Gell'le tanışmıştı. Genç Wilkinson, az biraz Arapça bilgisi ve bol hevesle birlikte 1821 sonlarında İskenderiye'ye gelmişti. Bu, Champollion Mısır yazısını çözdükten kısa bir süre önce olmuştu. Ama Wilkinson, Thomas Young'ın hiyerogliflere ve Mısır eserlerine yaklaşımı hakkında, diğerlerinden daha hazırlıklı olacak kadar bilgiye sahipti. Wilkinson nehrin yukarılarına doğru yola çıkmış ve kendini Mısırolojiye vermişti.

Karşımızda farklı türden bir arkeolog vardı. Belzoni ve şürekâsı, eski eserler ve kalıntılar bulup çıkaran kazıcılar. Wilkinson, Mısırolojiye çok

daha geniş bir pencereden bakıyordu. Bu konuda çağının ilerisindeydi. O, eski Mısır'ın uygarlığının ve insanların, yalnızca arkeolojik bulgular ile yazıların birleştirilmesi suretiyle anlaşılabilirliğini fark etmişti.

Wilkinson'ın eski eserlere sahip olmak gibi bir derdi yoktu. O duvarların, anıtların ve mezarların üzerindeki yazılar ile şekillerin kopyalarını çıkarıyordu. Serbest çalışıyor olmasına rağmen, ortaya koyduğu eserler, özellikle de Napolyon'un uzmanlarıninkilerden çok daha iyi olan hiyerogliflerin çizimleri, modern standartlara göre takdir edilecek bir doğrulukta idi.

İzleyen on iki yıl boyunca Wilkinson, Nil Vadisi'nin her yanını dolaşmış, çölü de gezmişti. Bu gezilerini bazen kendi başına ya da sadece arkadaşı James Burton'la birlikte yapıyordu; bazen de kendisi gibi düşünen arkeologlardan ve sanatçılardan oluşan küçük bir grup kendisine eşlik ediyordu. Uzak diyarlarda güvenliklerini sağlamak için Türkler gibi giyinip davranıyorlar ve hizmetinde çalışanlara bile kendilerini Müslüman olarak tanıtıyorlardı.

Wilkinson'ın önceleri bu oyma kabartmalı şekiller hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Ama 1823 yılında, Gell ona Champollion'un çalışmalarının bir özetini göndermişti. Çalışmayı görünce, genç Fransızın ne kadar büyük bir ilerleme kaydettiğini fark etmişti. Ancak Kıptice ve eski Mısırca sözcükleri kıyaslayacak kadar bu dillere vakıf oldukça, Wilkinson Champollion'un dikkatsiz olduğunu da görmüştü. Champollion çözdüğü duvar yazılarında "korkunç hatalar" yapmıştı.

Wilkinson hiçbir zaman Champollion'la tanışmamıştı; ama bu Fransızın şöhret peşinde koşmasından ve çalışmasına ilişkin hiçbir eleştiriye tahammül göstermemesinden hoşlanmıyordu. Champollion gizlilik yanlısıydı, öteki araştırmacılarla şiddetli tartışmalara giriyor ve çalışmalarını hakkında yanlış iddialarda bulunuyordu. Wilkinson ise aksine geri planda kalmayı tercih etmişti; sessiz sedasız çizim yapıyor, kayıt tutuyor ve tapınaklar ile mezarların tarihlendirilmesi üzerine çalışıyordu.

Merakı dinmek bilmeyen Wilkinson, hiyeroglifler üzerine çalışacak kadar bilgi sahibi olur olmaz, başka bir araştırmaya geçmişti. 1827'de, Wilkinson vaktinin büyük bölümünü Nil'in batı yakasında, Luksor'da geçirmişti. Orada MÖ 15. yüzyılda yaşamış, Amechu adlı yüksek bir devlet görevlisinin mezarını mesken tutan Wilkinson kendine özgü bir tarz oluşturmuştu ve Nil Vadisine bakan muhteşem bir manzarası vardı. Yerlerde halılar seriliydi, mekânı paravanlarla odalara ayırmıştı ve kendi kişisel kütüphanesi vardı. Burada arkadaşlarını ağırlayan Wilkinson içeriği ısıtmak için, o zamanlar herkesin yaptığı –bugün kimsenin aklının ucundan geçmeyeceği– gibi, mumyaların ahşap tabutlarını sobaya atıyordu.

Wilkinson erken kalkan biri değildi; kahvaltısını on buçuktan önce yapmazdı. Ama batı yakasındaki mezarların ilk haritalarını çıkarmak da dahil olmak üzere, başardığı şeyler muazzamdı. Wilkinson Krallar Vadisindeki mezarları numaralandırmıştı ve sistemi bugün bile kullanılmaktadır. Ardından soyluların mezarlarına odaklanan Wilkinson bun-

ların Mısır yaşam tarzına ışık tutacağını fark etmişti. Anıtmezarlar, sanki siz duvarların üzerinde göz önüne serilen olayları seyreden biriymişsiniz gibi, geçmişe yolculuk yapmak ve geçmişte yaşamak için bir şans sunuyordu.

Bugün genelde soluk ve silik olsalar da, Mısır mezar resimlerini incelemeyi severim. Orada soyluların malikânelerindeki yaşama tanık olabilirsiniz; bir kâtibin dikkatli bakışları altında ekin toplayan işçileri, kesilen sığırları ve bir şölen için toplaşmış parlak giysili konukları görebilirsiniz. Hatta yanında kedileriyle balık tutan bir soyluyu gösteren ilginç bir resim bile vardır.

Wilkinson, 1820'lerde ve 1830'larda Mısırolojiyi sağlam bir temele oturtan küçük bir araştırmacı grubu içinden biridir. Onlar hem birlikte hem de kendi başlarına çalışmış, çalışmalarına ve sonucunda ortaya çıkan bilgiye tutkuyla bağlı ciddi araştırmacılar. Wilkinson, aklında eski Mısırlıların yaşamlarına dair bir kitap fikriyle 1833 yılında Mısır'dan ayrılmıştı. *Manners and Customs of the Ancient Egyptians* [*Eski Mısırlıların Yaşam Tarzları ve Âdetleri*] kitabı 1837 yılında piyasaya çıkmış ve iyi de satılmıştı; orta sınıfın alabilmesi için kitaba makul bir fiyat koyulmuştu.

Kitap okuru eski Mısır'da bir zaman yolculuğuna çıkarırken, zengin bir enformasyon da sağlıyordu. Eski Mısır'ın halkı resimlerden, papirüslerden ve duvar yazılarından elde edilen ayrıntılar sayesinde canlanmıştı. Wilkinson önemli ve orijinal bir araştırmayı geniş bir kitleye iletme konusunda nadir bulunan bir doğal yeteneğe sahipti. Böylece her-

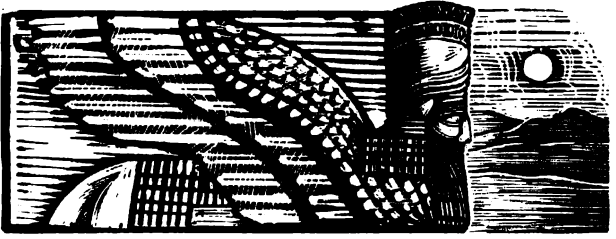
kesin tanıdığı biri haline gelmiş ve Kraliçe Victoria tarafından şövalye ilan edilmişti.

Champollion ve Wilkinson yeni bir araştırmacı türüydü. Onlar renkli ve dinamik bir uygarlığın canlı bir portresini çizmişti. Ve ikisi de, tek başına arkeolojinin eski uygarlıkları yeniden canlandırma-ya yetmeyeceğini fark etmişti. Her tür ciddi araştırma, kazıcılardan ve duvar yazıları ile yazılı kayıtlar üzerinde çalışan insanlardan oluşan bir ekip işiydi.

Wilkinson'ın Mısırlılara ilişkin bu çok parlak, popüler metinleri, dünyanın bu en eski uygarlığı üzerine ciddi araştırmalar yapma gereğini öne çıkarmıştı. Nil boyunca gerçekleştirilen büyük tahribat yerini yavaş yavaş daha disiplinli araştırmalara bırakmıştı.

Bu tarihten ancak altmış yıl sonra, yeni resim ve yazı araştırmacılarının Nil'e geldiğine tanık oluyoruz. Ve elbette, Champollion ve Wilkinson sayesinde, bunlar artık işinin erbabı profesyonellerdi.

BÖLÜM 4

Ninova Kazıları

Babil ve Ninova: İncil'de bahsi geçen bu büyük şehirler özlem duyulan yerlerdi. Eski Ahit, MÖ 604 ile 562 yılları arasında hüküm süren ve günümüz Güney Irak'ındaki antik Babil şehrinin en büyük hükümdarı olan Kral Nebukadnezar'dan bahseder. O, Yahudileri başkentinde hapis tutmakla ün salmış acımasız bir fatihtir. Bu görkemli imparatorluğun gelirleriyle muazzam bir başkent kurulmuştu. Daha sonraki Yunan anlatımlarına göre, binlerce köle öylesine kalın şehir surları yapmıştı ki, savaş arabaları üzerinde yarışabiliyordu.

Nebukadnezar iddiaya göre, Antik Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan sarayı için asma bahçeler kurdurmuştu. Böyle bir şeyin olup olmadığı tartışmaya açıktır. Assur uygarlığı çöktüğünde başkenti de yıkılmıştır. Babil'e ulaşan az sayıda Avrupalı

seyyah, tozlu tepelerden ibaret çorak bir yabandan başka bir şey bulamamıştır. Alman arkeologlar onu kısmen yeniden kurgulayana kadar aradan yüzlerce yıl geçecektir (bkz. 20. Bölüm).

Ninova nehir yatağının yukarılarında, bugün Kuzey Irak olarak bilinen bölgede bulunuyordu. MÖ 612'de, İncil'in Yaratılış Kitabı'nda adı geçen büyük bir Assur şehriydi. İshak Peygamber'e göre, Tanrı kibirli Ninovalıları lanetlemiş, Ninova'yı "viraneye çevirip, kimsenin ayak basmadığı ıssız bir yere" dönüştürmüştü. Yerin üzerinde hiçbir bina ya da tapınak görülmez olmuştu. Daha sonraki tarihlerde gelen Avrupalı ziyaretçiler, Tanrı'nın lanetinin Asurluları gerçekten de yok ettiğine dikkat çekmişti.

Bahsi yalnızca İncil'de geçen Babil ve Ninova tarihin karanlıklarına gömülmüştü. Şaşırtıcı arkeolojik buluntular İncil'deki bu tarihi anlatımları doğrulayana kadar orada öylece kalmıştı. 1841 yılında, Fransız Asyatik Araştırmalar Topluluğu'ndan bir grup etkili araştırmacı, Fransa'da büyük yankılar uyandıracak çığır açıcı kazılar için başka bir fırsat olarak Ninova'yı seçecekti. 1842 yılında ise hükümet Paul-Émile Botta'yı (1802-70) Musul'a temsilci olarak atayacaktı. Botta daha öncesinde Mısır'da diplomattı ve bu görevlendirmenin nedeni onun akıcı Arapça konuşabilmesiydi. Botta'nın resmi olmayan görevi ise konuya ilişkin bir deneyimi olmasa da Ninova'da kazı yapmaktı.

Botta'nın üstünkörü kazıları büyük oranda sonuçsuz kalacaktı; çünkü Ninova'nın Kuyuncik höyüğünün yalnızca verimsiz üst tabakasına (yani kemiklerin ya da alet edevatın olmadığı katmana)

nüfuz etmişti. Ninova'nın kiler gibi şehir höyükleri aşamalı bir şekilde, katman üzerine katman yığılarak oluşmuştu; ilk katmanlar genellikle en önemlileriydi ve en altta yer alıyordu. Ama Botta bu tür yerlere dair bilgi sahibi değildi. Yüzeye yakın yerleri kazmış, tuğla ve kaymaktaşından bazı tabletler bulmuştu; ancak çarpıcı hiçbir şey yoktu içlerinde.

Derken, aylar geçen çalışmanın ardından Botta'nın şansı dönecekti. Kuyuncik'in 22 kilometre kuzeyindeki Horsabad'dan bir köylü, Botta'ya üzeri yazılarla dolu bazı tabletler gösterecekti. Köylü, antik bir höyükteki evinin etrafında sayısız buluntu olduğuna dair hikâyeler anlatmıştı. Botta durumu araştırması için iki adamını yollamıştı. Bir hafta sonra biri büyük bir heyecan içinde geri dönmüştü. Küçük bir kazı, üzerine egzotik hayvan resimleri oyulmuş duvarları ortaya çıkarmıştı.

Botta bir kere daha Horsabad'ın yolunu tutacaktı. Kazılan küçük çukurun duvarlarında yer alan oyma eserlerin inceliği karşısında hayretler içinde kalmıştı. Uzun urbalar giymiş, alışılmadık, sakallı adamlar kanatlı hayvanların ve başka canavarların yanı sıra yürüyordu. Botta hiç vakit geçirmeden işçilerini Horsabad'a çağırmıştı. Birkaç gün içinde kazıcılar, ismi bilinmeyen antik bir krallığın sarayından bir dizi yontulmuş, kireçtaşından levha çıkarmıştı.

Botta zaferini Paris'e bildirerek, İncil'deki bir hakikati ortaya çıkardığını iddia edecekti. "Ninova yeniden keşfedildi" diye gururla bildirmişti. Fransız hükümeti yeni kazılar için ek 3000 franklık bir ödeme daha çıkarmıştı. Botta, önemli bulgulara eriş-

mek için geniş bir alanı kazmak zorunda olduğunu bildiğinden, 300'den fazla işçi çalıştırıyordu. Botta 20. yüzyılın ortalarına kadar sürecektir olan, Mezopotamya'daki (Yunanca "nehirler arası ülke" anlamına gelir) muazzam kazı geleneğini başlatmıştı.

Fransa, gayet akıllı bir hamle yaparak, Paris'ten deneyimli bir ressam olan Eugène Napoleon Flandin'i de bölgeye göndermişti. İki adam, 1844 yılının Kasım ayı sonlarına kadar höyükler üzerinde çalışmış ve 2,5 kilometre karelik bir alanı kaplayan, etrafı çevrili bir saray kompleksinin hatlarını ortaya çıkarmıştı. Bu ikili ayrıca savaşta bir kralı, şehir kuşatmalarını, av oyunlarını ve ayrıntılı dini törenleri gösteren sahneleri de gün yüzüne çıkarmıştı. İnsan başlı aslanlar ve boğalar saray kapılarını koruyordu. Hiçbir kazıda böylesine bir hazine çıkarılmamıştı.

Flandin Kasım 1844'te, Fransız araştırmacıları son derece mutlu eden çizimleriyle birlikte Paris'e ayak basacaktı. Bu, Yunanistan, Nil ya da Roma'dakinden farklı, tamamen yeni bir sanat geleneğiydi. Botta da Paris'e dönmüştü ve Flandin'in çizimleri yanında, kazılar üzerine büyük gürültü koparan bir rapor hazırlamıştı. Botta, yanlış bir iddiada bulunarak, Horsabad'da Ninova'yı keşfettiğini yazmıştı. Onu suçlayamayız. Mısır'daki Belzoni gibi o da, saray yazıtını okuyabilmiş değildi. Bugün artık onun saldırgan, başarılı bir fatih olan Assur Kralı II. Sargon'un (MÖ 722-705) sarayı Dur Şarrukin'de kazı yapmış olduğunu biliyoruz. Çiviyazısı [Cuneiform] (Latince "kama şekilli" anlamına gelir) yazıtların onun başkentiyle özdeş olduğu yıllar sonra

anlaşılacaktır (bkz. 5. Bölüm). Zaman içinde, Botta Lübnan'da ne olduğu belli olmayan bir göreve tayin edilerek sahneden çekilmiş ve bir daha arkeolojiye dönmemiştir.

Ancak tam da Botta'nın 1842 yılında Ninova'da çalışmaya başladığı tarihlerde, Austen Henry Layard (1817-94) adlı genç bir İngiliz Mezopotamya'da arkeolojik çalışmalar yapma hevesine kapılır. Layard 1840 yılında Ninova'da iki hafta geçirerek alanı inceler. Tanrı vergisi, dinmek bilmeyen bir merak ve üstün gözlem gücü olan Layard, antik kent höyüklerinde kazı yapmaya karardır. Arkeoloji onun tutkusu olmuştur.

Birçok büyük arkeolog gibi, Layard da yerinde duramayan biridir. İran dağlarındaki Bahtiyari göçerleri arasında bir yıl geçiren Layard onların güvenini kazanır ve akıl hocası olur. Yörenin politikasına ilişkin öyle geniş bir bilgisi vardır ki, Bağdat'taki Britanya sefiri, oradaki elçiye danışmanlık yapması için onu Konstantinopolis'e gönderir. O tarihte, yani 1842 yılında, kendisini kazı yapmaya teşvik eden Botta'yla Musul'da üç gün geçirir. Ne var ki, Layard beş parasız biridir.

Layard gayri resmi bir istihbarat memuru olarak üç yıl Konstantinopolis'te yaşadktan sonra, Britanya Elçisi Sir Stratford Canning gönülsüz bir biçimde, onun Musul'un güneyindeki sıradağlardan Nimrud'da iki aylık bir kazı çalışması yapmasına izin verir. Layard bir kumar oynayıp zeminden şehrin merkezine ulaşmak amacıyla höyüklerin içine tünel açar. Kazıya başlar başlamaz, işçiler çivi-yazılı tabletlerle dolu büyük bir oda bulurlar. Bu-

gün artık buranın Assur Kralı Aurnasirpal'in (MÖ 883-859) Kuzey Sarayı olduğunu biliyoruz. Aynı gün Layard adamlarını güneye yollar ve Kral Esarhaddon (MÖ 883-859) tarafından yaptırılan Güney Sarayı gün ışığına çıkarılır. Layard böylece, yirmi dört saat içinde iki saray birden bulmuş tek arkeolog olarak tarihe geçmiştir.

Layard'ın kazıları basitçe, saray odalarının süslü duvarlarının izini sürer. Layard erken tarihli bir sarayda, savaş ve kuşatma sahnelerinin de yer aldığı bir sürü kabartma eser bulur. Bu buluntular kısa bir süre sonra, Hirsabad'da bulunanların gölgesinde kalacaktır.

Layard çalışmalarını kafasındaki tek bir hedefe yönelik yürütmüştür: O yalnızca, Londra'ya gönderebileceği nefes kesici sanat eserleri ve eski eser bulma peşindedir. British Museum'a göndereceği egzotik buluntuların onu kamuoyunun ilgi odağı haline getireceğini bilmektedir. Onun çalışmalarını dikkatli kayıtlar olarak nitelendirmek kimsenin aklının ucundan bile geçmemiştir.

Layard ve Assurlu asistanı Hürmüz Rassam, etraflarını saran ovaların manzarasını seyretmek için mükemmel bir yer olan Nimrud höyüğünün tepesinde kamp kurmuştur. Layard, yörenin hazine peşindeki aşiretlerinin ani saldırılarına karşı her zaman yanında muhafız bulundurmaktadır. Yöre beylerinin sadakatini kazanmak için onlara her zaman cömert davranan Layard yeri geldiğinde güç kullanmaktan da çekinmez. Sonunda kendisi de, anlaşmazlıkları çözüme bağlayan ve evlilikleri düzenleyen bir tür bey haline gelir.

Sarayı koruyan üç kanatlı boğa heykelleri de dahil olağanüstü buluşlar birbirini izler. Layard başarılarını kutlamak için işçilerinin şerefine üç gün süren bir eğlence düzenler. Kuzey Sarayı'nda adamları, kendisine sunulanları kabul eden bir kralın tasvir edildiği muhteşem bir kabartmalı sütun bulmuştur. Bu sütunda, Hititler dahil (bkz. 20. Bölüm) çevredeki devletlerle sürekli olarak savaşan Kral III. Salmanasar'ın (MÖ 859-824) askeri zaferleri kaydedilmiştir. Layard büyük bir vagon inşa eder ve ağır buluntuları Dicle Nehrine taşır. Eski eserler buradan nehir yoluyla, Assurlardan kalma röl-yeflerde gösterilenlerin aynısı, şişirilmiş keçi derisi yastıklarla desteklenen sallarin üzerinde Basra'ya taşınır. Ardından Layard Ninova'daki Kuyuncik höyüğünde yaptığı kazıların kısa sürede ortaya çıkardığı tünellerde, alçak kabartmalarla (yüzeyden dışarıya daha az taşan kabartmalar) bezenmiş dokuz oda bulur.

Nimrud heykellerinin ilk postası 22 Haziran 1847 tarihinde British Museum'a ulaşır ve Layard'ın kendisi İngiltere'ye ayak bastığında bir kahraman gibi karşılanır. 1849 yılında ise Layard, çalışmalarının "kısa bir özeti" olan ve çoksatarlar listesine giren, *Ninova ve Kalıntıları* adlı kitabını yayımlar.

Kuyuncik kazıları 1849 tarihinde yeniden başlatılır. Layard, süslemeli saray duvarlarını takip eden bir tüneller labirenti kazmış ve odaların içindeki değerli şeyleri ihmal etmiştir. Bir kez daha Layard, havalandırma bacalarının ve mumların ışığında, gördükleri kadarıyla kabartmaların taslağını

çizerek günlerini yeraltında geçirir. Yetersiz ışıklı tüneller saray kapılarını koruyan büyük aslan figürlerine gitmektedir. Girişlerin kireçtaşı döşemelerinde Assur savaş arabalarının tekerlek izleri hâlâ durmaktadır. Layard'ın işçileri Mezopotamya, Suriye, İsrail ve Judea'ya seferler düzenlemiş Kral Sennaherib'in (MÖ 705-681) sarayının güneye bakan yüzünü bütünüyle ortaya çıkarmıştır.

Sarayın yazıtları fetihlerin, kuşatmaların ve kraliyet başarılarının bütün tarihçesini sunmaktadır. Kabartmalarda, canlı gibi görünen krallar ve tanrılar, sanki izinsiz gelmiş konukları sorguya çekmek için öne çıkmış gibidir. Birçok Kuyuncik kabartması günümüzde British Museum'da sergileniyor ve ben onları daima özenle ziyaret ediyorum. Kabartmalar insanın aklını başından alıyor. Bir dizi kabartmada, insan başlı bir boğayı bir salın üzerinde nehirden saraya taşıyan yaklaşık 300 işçi resmedilmiş. Boğanın üzerinde, bacaklarını iki yana açmış oturan adam çalışmayı yönetiyor. Bu arada bir güneşliğin altında, savaş arabasının üzerindeki kral her şeyi denetliyor.

Layard en çok ses getiren keşfini, adı bilinmeyen –yani beraberindeki çiviyazılı tabletler 1850'lerde çözülene kadar adı bilinmeyen (bkz. 5. Bölüm)– bir şehrin kuşatılması ve ele geçirilmesini gösteren bölümü gün ışığına çıkardığında yapmıştır. Niha yet Layard altın değerinde bir şey keşfetmiştir; ama bir süre bulduğunun farkında olmayacaktır. Kazının sonuna doğru, altı sandığı dolduran, üzeri yazılı yüzlerce kil tablet ortaya çıkarmıştır. Bunlar kraliyet kütüphanesinin bir kısmını oluşturmaktadır

ve onun en büyük keşiflerinden biri olmuştur. 1850 kazılarında sonra, Layard Dicle Nehrinden aşağı yüzden fazla sandık taşıyacaktı.

Babil'de ve diğer bir erken dönem güney şehrinde gerçekleştirdiği başarısız bir kazının (başarısızdı çünkü yöntemleri pişirilmemiş tuğlaları çıkarmak için fazla kabaydı) ardından Layard ülkesine dönmüştür.

British Museum, Layard'ın elinden çıkma birçok taslağa ev sahipliği yapıyor; bunlar onun gemiye yükleyip gönderemeyeceği bulgulara ait tek kayıtlardır. Layard, sıradan şeylerden ziyade önemli olanı bulma konusunda büyük bir arkeolojik içgüdüye sahipti ve Giovanni Belzoni gibi o da, kendisini kraliyet saraylarına ve çarpıcı bulgulara götürecek bir kâşif burnuna sahipti. Ancak Layard'ın yöntemleri korkutucu derecede kabaydı ve çok şey kaybedilmişti. Alman araştırmacılar Yunanistan ve Mezopotamya'da bilimsel bir disiplin içinde arkeolojik kazılara başlayıncaya kadar aradan bir elli yıl geçecektir (bkz. 20. Bölüm).

Layard'ı çözmek kolay değildir. Neresinden bakarsanız bakın, o heyecan verici buluşlar ve hazineler peşinde koşan, aceleci, acımasız bir kazıcıydı. Bir ya da iki Avrupalı asistan ve yöreden yüzlerce işçiyle birlikte bütün şehirleri kazmıştı. Son tahlilde, onun özen gösterdiği tek şey, British Museum'daki meşhur ve göz kamaştırıcı Assur eserleriydi. Erken dönem arkeologlar arasında pek rastlanmayan bir özellik olarak, birçoğuyla yakın arkadaş haline geldiği yerel halkla ilişkilerinde Layard son derece iyiydi.

Bütün o süslü yazıları ve akıcı tasvirlerine rağmen, Austin Henry Layard nihayetinde bir arkeolog olduğu kadar bir serüvenciydi de. Öte yandan, İncil’de bahsi geçen Assur mekânlarını gün ışığına çıkarmış ve Eski Ahit’in pek çok bölümünün tarihsel olaylara dayandığını göstermiştir. Kısa bir süre sonra çiviyazılarının çözülmesi, onun bulgularına büyük önem kazandırmıştır (bkz. 5. Bölüm). Büyük beklentiler doğuran kazılardan bitkin düşen ve sürekli para bulma mücadelesinden bıkan Layard, otuz altı yaşındayken arkeolojiyi bırakmıştır. Layard kulvar değiştirerek önce politikacı, sonra da başka kültürlerden insanlarla anlaşma konusundaki ustalığına dayanan bir işe soyunarak diplomat olmuştur. Nihayetinde, o zamanlar Avrupa’nın en önemli diplomatik görevlerinden birine atanarak, Konstantinopolis’te Britanya elçisi olacaktır. Bu, serüven peşindeki bir arkeolog için hiç de fena değildir doğrusu.

BÖLÜM 5

Tabletler ve Kazılan Tüneller

1840'larda bile arkeoloji, salt kayıp uygarlıkları bulmak için kazma sallamanın ötesinde bir şeydi. Layard, Nimrud ve Ninova'da parlak keşiflerde bulunmuştu. Ne var ki, bir eli arkada bağlı çalışıyordu; çünkü Assur saray duvarlarındaki görkemli kabartmalara eşlik eden çiviyazılı tabletleri okuyamıyordu. Savaşlara giden, şehirleri kuşatan ve saray kapılarının önüne insan başlı aslanlar diken bu güçlü hükümdarlar kimlerdi? Genç kazıcı sorunun farkındaydı; ama eski dillere dair uzmanlığı yoktu. Saray duvarlarındaki yazıtları ve açtığı oyuklardan çıkan kil tabletler üzerindeki küçük yazıları okuyacak birilerine ihtiyacı vardı. *Ninova ve Kalıntıları* adlı ilk kitabında Layard, Nimrud'un eski Ninova olduğunu varsaymıştı. Ama bu tahminden öte bir şey değildi ve çok geçmeden yanıldığı ortaya çıkacaktı.

Kuyuncik höyüğünde ve Nimrud'da araştırma yapmak Layard'ın hep aklındaydı. Bağdat'ta Britanyalı bir diplomat olan Henry Rawlinson'ın aklında da hep bu vardı. Henry Creswicke Rawlinson (1810-95) parlak bir binici, atıcı ve mahir bir dilciydi. Daha on dokuz yaşındayken Hindistan Ordusu'na katılarak Bombay Elbombacıları Birliğinde subay olan Rawlinson Hintçeyi, Farsçayı ve diğer dilleri öğrenmek için çok sıkı çalışmıştı.

Rawlinson 1833 yılında, bir Kürt yerleşimi olan Kirmanşah merkezli bir askeri görevde yer alacaktı. Bu süre zarfında, atına binip Behistun'un Bisütun Dağında gezmek için bol vakti vardı. Büyük Pers Kralı Darius (MÖ 550-486), bu dağın blok halinde kaya yüzeyini düzleştirip parlattırmış, açtığı 111 metre karelik alana devasa bir kabartma yaptırmıştı. MÖ 522'de, tahtı için kendisiyle çekişen Gaumata üzerinde muzaffer bir edayla dikilen Darius'u gösteren bu devasa kabartma yerdən 90 metre yüksekliktedir. Duvar üzerindeki eski Farsça, Elamca (bir zamanlar günümüz İran'ının güneydoğusunda konuşulan bir dil) ve Babilce yazılar onun zaferini duyurmaktadır.

Daha önce başkaları gibi Rawlinson da, kireçtaşından bir kaya yüzeyindeki bu okunması gerçekten imkânsız görünen yazıların Mezopotamya'nın Rosetta Taşı olduğunu fark etmiştir. Alfabetik olan Eski Fars yazısı 1802 yılında çözülmüştür. Rawlinson tırmanarak kayaya çıkmış ve yazıları kopyalamıştır. Ama Babilce ve Elamca metinler derin bir uçurumun tepesindedir. Rawlinson eğreti bir iskele kurmuş ve Elamca metnin kopyasını çıkar-

mak için, hayatını riske atarak yerden çok yüksekte çalışmıştır.

Rawlinson'ın askeri görevleri ağırdır ve metinlere yoğunlaşmak için pek vakit bulamaz; bu yüzden, 1843 yılında Bağdat'ta diplomatik bir göreve getirilinceye kadar çalışmaları ağır aksak ilerler. Yeni görevinde, iviyazıları üzerinde çalışmak ve Behistun kopyalarının daha iyilerini çıkarmak için vakti olur. Rawlinson, iviyazıları konusunda başkalarıyla, özellikle de İrlanda'da bir taşra kasabası rahibi olan Edward Hincks ve bir Fransız-Alman dilci olan Jules Oppert ile temas halindedir. Bu l sonunda çözümün mimarları olacaktır.

Çığır açıcı hamle, Rawlinson'ın, zlemeyen Babil yazılarını kopyalamak üzere Behistun'a yaptığı üçüncü gezi sırasında gelir. Bir dağ keçisi kadar evik genç bir Kürt çocuğu, kayanın çatlaklarına sapladığı çivilere ip bağlar ve yüzeye elleriyle tutunarak kayaya tırmanır. ocuk sonunda yüzeye, kendini yerleştireceği basit bir beşik kurmayı başarır. Sonra ıslak kâğıtları kabartma yazıların olduğu yüzeye bastırır. Kâğıt kuruyarak, sembollerin şeklinin çıktığı bir kalıp halini alır. Bütün yazılar elinde olan Rawlinson artık, Babil metnini çözmek için Farsça çeviriyi kullanabilecektir.

Rawlinson bundan sonra araştırmasını, Layard'ın Kuyuncik ve Ninova'da bulduğu yazıtları da kapsayacak şekilde genişletir. Bütün dikkatini Kral Sennaherib'in Kuyuncik'teki sarayının duvarlarındaki kabartmalara veren Rawlinson, bir şehrin kuşatılmasının ve ele geçirilmesinin anlatıldığını tespit eder. Devasa bir Assur ordusu şehrin duvar-

larının dışında kamp kurmuştur. Askerler siperler boyunca savaşarak ilerlemektedir. Şiddetli direnişe rağmen şehir düşer. Kral Sennaherib, şehrin artık köle haline gelmiş yurttaşları hakkında yargısını vermektedir. Rawlinson kabartmaya eşlik eden yazıtta şunları okuyabilmiştir: "Sennaherib, kudretli kral, Assur Kralı, Lakiş'in ganimeti önünden geçerken tahtında oturuyordu." Bu heyecan verici bir andı: Lakiş'in MÖ 700 yılında kuşatılması, İncil'de Kralların İkinci Kitabı'nda anlatılıyordu.

British Museum'a ulaştığında, Londralılar kabartmaları görmek için müzeye akın etmiştir. Bu kabartmalar bugün de aynı yerindedir ve ziyaret edilmeye değer eserlerdir. Bütün bu buluşlar, İncil öğretilerinin okullarda ağırlıkta olduğu bir zamanda kamuoyunun arkeolojiye ilgisinin zirve yapmasına neden olmuştur.

Rawlinson, güneyde, Basra'da bir diplomat olan J. E. Taylor da dahil olmak üzere, diğerlerini de Güney Mezopotamya'da kazı yapmaya teşvik etmiştir. Rawlinson Taylor'ı sık sık, yanı başında akan Fırat'ın suları altında kalan Nasıriye kasabası yakınındaki alçak höyükler de dahil, olası İncil yerleşimlerini araştırmak üzere gönderir. Taylor bir keresinde, üzeri yazılı bir silindir bulur ve bu sayede Rawlinson buranın, yerel dilde Mukayyer olarak bilinen, Yaratılış'ta İbrahim Peygamber'le ilişkili olan Kildanilerin Ur şehri olduğunu tespit eder (bkz. 20. Bölüm). Kuzeydeki şehirlerle kıyaslandığında, Güney Mezopotamya'daki şehirlerde, kazı yöntemleri baştan sona değiştirilinceye kadar ancak birkaç heyecan verici buluntuya rastlanmıştır. Pişmemiş ça-

mur tuğlalar kazıcıların sağlam çıkaramayacakları kadar kırılgandır.

1852 yılında, British Museum Hürmüz Rassam'ı (1826-1910) Rawlinson'ın gözetiminde kazıları yönetmek üzere görevlendirir. Rassam'ın kendisi yerel bağlantıları olan bir Assurludur ve Layard'ın asistanı olarak çalışmıştır (bkz. 4. Bölüm). Rassam tutkulu, acımasız, sinsî ve kavgacı biridir. Umutsuz bir biçimde büyük bir arkeolog olarak anılmak isteyen Rassam, şahane buluntuların başarıya giden yolun anahtarı olduğunu varsaymaktadır. Kuyuncik'teki kazıları yeniden başlattığında, Rassam Fransızlara ayrılmış bir alanı kazmaya başlar ve geceleri gizlice çalışır. Kazdığı tünel sayesinde, savaş arabasıyla aslanları avlayan bir Assur kralının kabartmasını ortaya çıkarmıştır. Sonunda bu kazıyla, tezahürat yapan seyirciler ve ölmüş bir dişi aslanla tamamlanan, özenli bir şekilde tertiplenmiş bütün bir kraliyet aslan avı hikâyesi gün ışığına çıkarılmıştır. Lakiş kuşatması gibi, bu av sahnesini de British Museum'da yakından görebilirsiniz.

Ne yazık ki, Rassam'ın saray kazıları o kadar aceleci ve üstünkörü yapılmıştır ki geriye binanın yalnızca bazı çizimleri kalmıştır. Bu izimleri yapan da William Boutcher adlı becerikli bir sanatçıdır. Rawlinson kabartmaları, Fransa ile Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm arasında blştrmştr. Fransa, Paris'teki Louvre için 235 sandık paketlemiştir. Bunlar ve Berlin'e gidecek olanlar, şişirilmış keçi derisi yastıklarla desteklenen sallarda, nehir yoluyla taşınmıştır. Ancak Bağdat'ın güneyinde, eşkıya aşiretler sallara saldırmış, malları yağmala-

mış, sandıkları Dicle'nin sularına gömmüş ve tayfa-
nın bir kısmını öldürmüştür. Ninova'nın kuzeyinde,
Horsabad'daki Fransız buluntularından ancak iki
sandık Paris'e ulaşmıştır. Neyse ki, aslan avı ka-
bartması ayrıca taşınmış ve başına bir şey gelme-
den Londra'ya varmıştır.

Rawlinson, 1855 yılında Bağdat'tan ayrıldıktan
sonra, Hindistan ilişkilerine aktif olarak müda-
hil olur ve sık sık British Museum'u ziyaret eder.
Müze artık Assur kazısına mali destek vermeme
kararı almıştır. O kadar çok heykel bulunmuştur ki
Londra'da gereğinden fazla Assur kralı birikmiştir.
Britanya, Fransa ve Rusya arasındaki Kırım Savaşı
(1853-56) boyunca kamuoyunun ilgisi başka alan-
lara kayar. Layard, Rassam ve diğerlerinin Mezo-
potamya'dan yükleyip getirdiği yüzlerce tabletle ya
da simsarlar tarafından satın alınan, yasadışı ka-
zılardan çıkmış eserlerden oluşan koleksiyonlarla
ilgilenen yalnızca birkaç araştırmacı kalmıştır.

Rassam, Kuyuncik aslanlı salonun zeminini te-
mizlerken, kil tabletlerin olduğu koca bir gizli bölme
de bulmuştur. Bunların önemsiz olduğu düşüncesine
kapılan Rassam hepsini aceleyle sandıklara tıktır-
mıştır. İnsan ancak bu kadar yanılıp yanlış yapabilir!
Üç yıl önce, Layard küçük iki odada Kral Asurbani-
pal'in kraliyet kütüphanesinin bir kısmını bulmuştu
(bkz. 4. Bölüm). Şimdi ise Rassam, tavan çökünce bü-
yük salonun zeminine düşen geri kalan kısmına ulaş-
mıştı. Kralın arşivinde, savaşın kayıtlarıyla birlikte
idari ve dini belgeler de vardı. Tabletlerin birine, kralın
memurlarına krallığın dört bir yanındaki tabletleri
toplamayı emrettiği kaydedilmişti. Aradan yüz elli

yıldan daha fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, Asurbanipal'ın kütüphanesinden kalma 180.000 tablet hâlâ zlmeye çalışılmaktadır. Bu tabletler, bir Antik Assur uygarlığı kllyatı oluşturmaya yetecek kadar enformasyon sağlamaktadır.

Assur araştırmalarında, odak noktası alandan mzeyeye ve kütüphaneye kaymıştı. Küçük bir çivi-yazısı ekibi, Kral Asurbanipal'ın kütüphanesinden çıkma tabletleri tek tek elden geçiriyordu. Bu kişi-ler faaliyetlerini, herhangi bir sözlük ya da gramer olmaksızın, sıkış tepiş bir çalışma odasında yürütüyordu. Bunlardan biri, Rawlinson'ın eserlerini geçen aşlarda okuyan ve tutkulu bir biçimde bu iviyazılarına ilgi duyan, sessiz sedasız, utangaç bir kazıcı çırağı olan George Smith'ti (1840-76).

1872 yılında Smith, pek çok tableti, içlerinden biri "mitler" olmak üzere kategoriler halinde tas-nif etmiş bulunuyordu. Bunları incelerken Smith, bir dağın üzerindeki gemi ile rahat bir yer bulması ve sonra geri dönmesi için gönderilen bir gvercinden bahseden bir tablete rastlamıştı. Smith'in aklına hemen Yaratılış'taki tufan hikâyesi gelmişti. Bu, İncil okuyan herkesin aşına olduğu bir hikâye-dir: Nuh bütün hayvanlardan birer çifti bir gemide toplar, yükselen sulardan kurtulurlar ve sonra bir güvercin ile kuzgunu yaşayabilecekleri bir toprak parçası aramak üzere gönderir. Nuh ve gemisi insanlığı yok olmaktan kurtarmıştır. Normalde sakin biri olan Smith yerinden fırlamış ve heyecan içinde odada tur atmaya başlamıştı.

3 Aralık 1872 yılında George Smith, o tarihte kutsal metinleri araştırmak için kazılarla ilgilenen

bir örgütlenme olan İncil Arkeolojisi Topluluğu'na hitap edecekti. Toplantıya başbakan William Gladstone da katılmıştı. Smith'in sunumu bir zafer anlamına geliyordu. Smith, İncil'deki hikâyeyle şaşırtıcı benzerlikler taşıyan anlatının önemli kısımlarını çevirmişti. Bunların daha erken tarihli mitlere uzanabileceğinden kuşkulanıyordu. Hikâye, erken Mezopotamya yazınının bir klasiği olan *Gılgamış Destanı*'nın bir parçasıydı. İncil'den çok önce, MÖ yaklaşık 2600 yıllarında, Uruk şehrinin kralı olan Gılgamış ölümsüzlük arayışı için destansı bir seyahate çıkmış ve başarısız olmuştu.

Tufan tabletleri İncil'in doğruluğunu kanıtlar gibiydi. *Daily Telegraph* gazetesi, hikâyenin kayıp parçalarını bulmak üzere Ninova'da yapılacak yeni bir kazı için 1000 altın bağışlamıştı ve tek koşulu araştırmayı Smith'in yönetmesiydi. Şaşırtıcı bir biçimde Kuyuncik'te, Layard'ın atıkları arasında, sadece bir haftalık kazı sonucunda, tufanın başlangıcına ilişkin, kayıp on yedi dizeyi bulmuştu.

Sadece bir aylık bir kazının ardından Smith yurda dönmüştü. Dört ay sonra, British Museum onu, kraliyet kütüphanesinden kalan daha fazla parça bulmak için geri gönderecekti. Ağırlıklı olarak Layard'ın duvarlar boyunca kazdığı tünellerin çevresindeki odaların içini kazarak, Smith üç ay içinde 3000'den fazla tablet bulmuştu. Smith yeri gelmiş, 600'den fazla işçi çalıştırmıştı. 1875 yılında, üçüncü seferinden geri dönerken Smith bir mide fesadı yüzünden ölecekti; bu British Museum için büyük bir kayıptı.

Kuyuncik kazıları Hürmüz Rassam tarafından

yeniden başlatılmıştı. Hürmüz'n ekibi saray odalarının zeminlerini temizlemış ve daha da fazla tablet ortaya çıkarmıştı. Kilden bir silindir üzerindeki 1300 dizelik bir yazıt Asurbanipal'in fetihlerini anlatıyordu. Rassam, Babil'e geçmişti; ama Layard gibi onun da yöntemleri pişirilmemiş tuğladan saray duvarlarını bulup çıkaracak incelikten yoksundur.

Hürmüz bir alandan diğetine koşuşturmuş ve sonunda, eskiden Sippar adıyla anılan eski bir yerleşim alanı olan Ebu Habbah'a gelip burada 170 odayı kazarak 70.000'den fazla tablet çıkarmıştı. Bu tabletlerden biri, Nabonidus adlı bir Babil kralının nasıl arkeolojiyle ilgilendiğini ve atalarının şehirlerinde kazılar yaptırdığını anlatıyordu. Rassam İngiltere'ye dönünce, simsarlar hemen duruma el koymuştu ve Avrupa'nın her yerinden müzeleri birbiriyle kıyasıya bir rekabete sokan iviyazılı tabletler için eşi görülmemiş bir yarış başlamıştı. Tahribatın boyutları inanılmazdı.

Layard, Rassam ve Rawlinson, aşiret savaşlarının hüküm sürdüğü uzak diyarlarda çalışan nclerdi. Bu, geleceğ dair hiçbir titiz plan içermeyen, itış kakış arkeolojisiydi; ama aynı zamanda bu Eski Ahit'te anlatılan tarihin büyük kısmını doğrulamış ve antik yerleşim yerlerini yazılı tarih içinde sağlam bir yere oturtmuş bir arkeolojidi de. Arkeolojinin henüz çocukluğunu yaşadığı o tarihlerde, birçok arkeolog kazıcı olduğu kadar fırsatıydı da. Yine de bazıları aynı zamanda alanlarının devleriydi. Birbiri ardına gelen meslekten arkeolog kuşakları onların geniş omuzları üzerinde yükselmiştir.

BÖLÜM 6

Mayalar Ortaya Çıkarılıyor

Honduras, Copan, 1840. Maymunlar ağaç tepelerinde kıpır kıpırdılar. Kırdıkları kuru dalların çatırtısı ormanın sessizliğini yırtarken nehrin karşısındaki terk edilmiş şehrin sükûnetini de bozuyordu. Kırk elli kadar şempanze, tıpkı bu gizemli kalıntılarda bir zamanlar ikamet eden meçhul insanların ruhları gibi, bir merasim düzeniyle hareket ediyordu. Piramitler ağaçların tepelerini aşıp göğe yükseliyordu.

Amerikalı bir seyyah ve hukukçu olan John Lloyd Stephens (1805-52) ile yetenekli bir İngiliz sanatçı olan Frederick Catherwood (1799-1854) antik Maya mimarisini ilk gördüklerinde afallayıp kalmıştı. Bu ikili, ağaçlar arasından yürüyüp ilerlemiş ve incelikle işlenmiş bazı dikili taşlara rastlamıştı. Daha önce hiç böyle bir mimari'ye da böyle bir sanat görmemişlerdi.

Her ikisi de deneyimli bir maceracıydı. Stephens New Jersey'de doğmuştu. On üç yaşındayken Columbia Üniversitesine girmiş ve 1822 yılında birincilikle mezun olmuştu. Hukuk alanında eğitim görmüş ama politikayı ve seyahat etmeyi tercih etmişti.

İlk seyahat tecrübesini Pittsburgh ve ötesine uzanan bir geziyle yaşayan Stephens, 1834 yılında Polonya ve Rusya'ya kadar uzanan iki yıllık bir Avrupa seyahatine çıkmıştı. Ardından Nil Vadisi ve Kudüs'ü dolaşan Stephens, o zamanlar uzak ve tehlikeli bir yer olan Petra'ya da gitmişti. Kesme taşın tapınaklarıyla bu büyük deve kervanlarının şehri onu büyülemişti. Petra ona neredeyse bir gecede eski uygarlıklar tutkusu aşılamıştı.

Tanrı vergisi bir hikâye anlatma becerisi olan Stephens seyahatleri hakkında ailesine yazmaya başlamıştı. Mektuplarından bazıları New York gazetelerinde yayımlanıyor ve okurların büyük beğenisini kazanıyordu. Maceralarını, ikisine de *Incidents of Travel* [Seyahat Olayları] adını verdiği iki kitapta toplamıştı. Bu kitaplardan biri Mısır ve Kutsal Topraklar, öteki de Polonya, Türkiye ve Rusya'yla ilgiliydi. Stephens'ın doğrudan, eğlenceli bir üslubu vardı ve gerek insanlara gerek yerlere dair algısı yüksek bir gözlemciydi. İki kitap da çoksatır olmuştu ve onu birinci sınıf bir seyahat yazarı yapmıştı.

Yazar arkadaşları aracılığıyla Stephens sanatçı Frederick Catherwood'la tanışmıştı. Londra doğumlu Catherwood'un, 1821 yılında yaptıkları İtalya seyahatinde kendini iyice göstermiş olan, üstün

bir sanatsal yeteneği vardı. Stephens gibi o da yerinde duramayan bir gezgindi. 1822 ile 1835 yılları arasında Catherwood Ortadoğu'nun her tarafını gezmişti. Mısır'da, sayısız yeri ziyaret eden ve araştırmalar yapan gezgin Robert Hay'le çalışmıştı. Catherwood Kudüs'ü de ziyaret etmiş ve orada 11. yüzyıldan kalma İslami eser Kubbet-üs Sahra'nın işlemeli kubbesini neredeyse şaşmaz bir doğrulukla çizmişti. Bu iş sırasında Catherwood bir camera lucida –temel olarak tavandaki imgeyi çizim yapılan zemine yansıtan bir ayna– kullanmıştı.

Londra'ya dönen Catherwood, son derece popüler olan, muazzam bir panoramik Kudüs manzarası oluşturmuştu. Stephens ile Catherwood ilk kez, 1836'daki bu sergide tanışacaktı. Aynı yıl içinde Stephens sergiyi New York'a taşımış ve orada bir mimarlık şirketi kurmuştu. Bu süre zarfında, maceraya ve eski uygarlıklara olan tutkularını paylaşan iki adam arkadaş olacaktı. Yüzü hiç gülmeyen Catherwood, Stephens'tan tamamen farklı bir tipti.

Sürekli olarak yeni bir fırsat arayışındaki sanatçı arkadaşının dikkatini, Orta Amerika ormanlarındaki gizemli kalıntılardan bahseden ve pek bilinmeyen iki kitaba çekmişti. İkili, bir gün bu kalıntıları bulma konusunda anlaşmaya varmıştı. Şans eseri, Catherwood'un mimarlık işi ve sergisi, tıpkı Stephens'ın kitapları gibi, çok iyi para getirmişti ve dolayısıyla artık geziye çıkmalarının önünde bir engel yoktu. İşlerini kolaylaştırmak için, Stephens kendine Orta Amerika'da, Amerikalı bir diplomat olarak iş bulmuştu. İki arkadaş 3 Ekim 1839 tarihinde, bugün bir ülkenin adı olan Belize adlı küçük,

yalıtılmış bir sahil kasabasına gitmek üzere New York'tan ayrılacaktı. Oradan da içeriye, kalıntıların bulunduğu Copan adlı yere doğru yola çıkacaklardı.

Ormanlarla kaplı Yucatan Yarımadası boyunca yaptıkları kara yolculuğu zorlu geçmişti. Bölgede politik durum karışık. Katırlar dar patikada çamura batmıştı. Sonunda beş altı yıkık dökük kulübenin olduğu Copan köyüne varmışlardı. Ertesi gün bir rehber onları, tarlaların ve sık orman örtüsünün arasından geçirerek bir nehrin kıyısına kadar götürecekti. Karşı kıyıda Maya şehrinin bir duvarı görünüyordu.

Stephens ve Catherwood neyle karşılaşacaklarını bilmeden gelmişti buraya. At sırtında nehri geçen iki arkadaş kendilerini karmaşık bir teraslar ve piramitler kompleksinin içinde bulmuştu. Beklenmedik bir biçimde ikilinin karşısına, üzerinde bir adam figürünü gösteren yüksek bir kabartmanın ve incelikli hiyerogliflerin bulunduğu, dörtgen bir taş sütun çıkmıştı. Görür görmez ikilinin dikkatini, Copan'daki mimarının ve sanat tarzının Akdeniz dünyasındakilerden farklı olduğu çekmişti. Bunları inşa edenler, saraylar ve meydanlarla birbirinden ayrılan (şimdi daha da büyük) piramitler dikmişti. Yapıların dış yüzeylerindeki ince alçı sıvalar üzerine girift hiyeroglifler oyulmuştu ve bir dizi gayet incelikle işlenmiş tek tek sütunlar (teknik dilde "stel" denen) vardı. Krallarının portrelerinin tasvir edildiği Copan stelleri, ana meydandaki geçit yollarına dizilmişti. Aynı zamanda büyük kraliyet yerleşkesinin yanında, şehrin ana çekirdeğini oluşturan üst üste binmiş basamaklı piramitler, mey-

danlar ve saraylar bulunuyordu. Bugün Tapınak 16 olarak bilinen en büyük piramit, orijinal haliyle 30 metreden yüksekti.

Stephens gördüğü orman ve Roma amfiteyatrolarından aşağı kalır yanı olmayan meydanlardan çok etkilenmiş ve hemen kalemine sarılmıştı. “Şehir terk edilmiş” diye yazacaktı. “Her şey gizemli, karanlık, nüfuz edilmesi imkânsız bir gizeme bürünmüş.” Bu şaşkınlık verici binaları kimlerin yaptığını merak etmişti. Hiyeroglifler Mısırlılarınkinden çok farklıydı ve yerli halk Copan’ı kimlerin inşa ettiği konusunda hiçbir fikre sahip değildi. Stephens bunu bir gemi enkazına benzetmişti: “Önümüzde karaya oturmuş bir tekne gibi yatıyor.” Bir pusula ve bir şerit metre yardımıyla, ormanlık alanda düz çizgiler çekerek antik şehrin haritasını çıkarmışlardı. Bu, Maya yerleşim yerinin ilk haritasıydı. Mezopotamya’da Layard’ın yaptığının aksine, Stephens ve Catherwood kazı yapmamış, Copan’ın hikâyesini anlatmak için ölçümlere ve dikkatli gözlemlere bağlı kalmıştı.

Catherwood, büyük bir incelikle işlenmiş stellerin ve kabartmaların çizimlerini yapmaya koyulmuştu; bu onun sanatsal becerisini test edecek olan karmaşık bir görevdi. Bu arada Stephens da Copan’ı kimlerin kurduğu üzerine kafa yoruyordu. İlk fark ettiği şey, bunun eski Mısırlıların ya da asırlar önce Atlantik’in karşı kıyısından buraya gelmiş başka bir uygarlığın işi olmadığıydı. Bu egzotik, eşsiz bir şehirdi. “Eğer bu kalıntıların çok küçük bir parçasını bile New York’a taşıyabilsek, ne şahane bir sergi olur” diye geçiriyordu aklından. Sıkı bir pazarlığın

ardından, Stephens yerel mülk sahibinden Copan'ı 50 dolara satın alacaktı. Gelecekteki arkeologların şansına, nehir sal yüzdürmeye elverişli değildi ve bu yüzden hiçbir şeyi fiilen yerinden söküp taşıyamayacaktı.

Stephens Copan'da yalnızca on üç gün kalırken, Catherwood çok daha uzun bir süre orada kalarak, sağanak yağmurun altında, bileklerine kadar çamura batmış bir halde, sivrisineklerle boğuşarak çalışmıştı. Kabartmalar ancak güçlü ışık altında görülebiliyordu. Görevi muazzamdı; çünkü Copan neredeyse 3 kilometre uzunluğundaydı ve içinde üç ana saray, piramitler ve tapınaklar vardı.

Sonunda Stephens ve Catherwood Guatemala şehrinde buluşmuştu. Stephens artık bir diplomatik kariyer yapma fikrinden vazgeçmişti. İkili, Copan kadar görkemli olduğu söylenen, Güney Meksika'daki, Palenque olarak bilinen başka bir devasa şehre ilişkin kayıtları gözden geçirmeye karar vermişti. Yolculuk çok zorlu topraklarda geçecekti. Bu süre zarfında, tıpkı yerel halk gibi geniş kenarlıklı şapkalar takıp, rahat olsun diye bol gömlekler giymişlerdi.

Yolculuklarının son aşaması, yöre halkından kırk hamalın yardımına rağmen berbat geçmişti. Yolları genelde sık çalılar tarafından kesilmişti. Ama sonunda Palenque ormanının içinden yüzünü göstermişti. Copan'dan daha küçüktü. Burayı MS 615'ten 683 yılına kadar Büyük Pakal yönetmişti ve onun anıtmezarı da muhteşem Yazıtlar Tapınağı'ydı. Pakal, nihayet 1952 yılında kazılan tapınak piramidinin altına gömülmüştü.

Stephens ve Catherwood, Pakal'ın saray kompleksinde kamp kurmuştu. Hava o kadar nemliydi ki mumlar hiçbir işe yaramıyordu ve Stephens ateşböceklerinin ışığında gazete okuyarak vakit geçirmeye çalışıyordu. Sivri sinekler ve yoğun yağmur tarafından sıkıştırılan ikili, her yanı saran bitki örtüsü yüzünden pratikte görülemez haldeki binalar arasında düşe kalka ilerliyordu. Catherwood taslak çizirken, Stephens derme çatma iskeleler kuruyor ve sarayın duvarlarını sanatçı için temizliyordu. Kalın duvarlı ve ince işlemeli yapı yedi avluyla çevriliydi ve 91 metre uzunluğundaydı. İkili birkaç haftada kaba bir plan çıkarmış, ancak nem ve böcek istilası yüzünden kaçmak zorunda kalmıştı.

Palanque'nin para kazandırma ve bilimsel potansiyelinin farkında olan Stephens, kalıntıları 1500 dolara –çok uzaklardaki Copan'dan çok daha yüksek bir fiyata– satın alma çabası içine girecekti. Ancak böyle bir satın alma anlaşması yapmak için yöreden bir kadınla evlenmek zorunda olduğunu öğrenir öğrenmez bu düşüncesinden vazgeçecekti. Sonra iki arkadaş, başka bir Maya merkezi olan Uxmal için yeniden yollara düşecekti. Ne yazık ki Catherwood ağır bir ateşli hastalığa yakalanacak ve bu muhteşem yerleşim yerinde ancak tek bir gün kalabileceklerdi.

Temmuz 1840'ta, ikili New York'a dönecek ve Stephens, bir yıl sonra çoksatarlar arasına girecek, *Incedents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan* [Orta Amerika, Chipas ve Yucatan'daki Seyahat Olayları] kitabı üzerinde çalışmaya başlayacaktı. Rahat okunan bir üslupla yazılmış bu

kitap Stephens için çok iyi bir vitrin olmuştu. Bu kuşkusuz bir gezi kitabıydı; ama öte yandan Stephens bu üç yerleşim alanına, yerel halkla çok iyi ilişkiler kurmuş birinin bakış açısıyla yaklaşmıştı. Stephens Copan, Palenque ve Uxmal'ı kuran insanların ortak bir kültüre sahip olduğunu anlamıştı. Bu halkın sanatı Akdeniz uygarlıklarının en üstün eserleriyle boş ölçülebilecek nitelikteydi ve yereldi. Stephens kitabını yerel halka ilişkin gözlemlerine ve onlarla konuşmalarına dayanan kesin bir tespitle sonlandırmıştı: Kalıntılar yerel Maya halkının atalarından kalmaydı.

Mayalar hakkında yazan tek kişi Stephens değildi. Onun kitabı Bostonlı tarihçi William H. Prescott'un 1843 yılında *Conquest of Mexico*'yu [*Meksika'nın Fethi*] yayımlamasından iki yıl önce çıkmıştı. Prescott Stephens'in çalışmasını temel almıştı ve bu da Stephens'in diğer araştırmacılar tarafından sıkı bir şekilde takip edildiğini gösteriyordu. Bu arada, New York'a dönmelerinin üzerinden yalnızca on beş ay geçtikten sonra, Catherwood ve Stephens Uxmal'da daha uzun zaman geçirmeye kararlı bir şekilde Orta Amerika'ya geri dönmüştü.

Kasım 1841'den Ocak 1842'ye kadar, kalıntılarda ikamet ederek, Mayalara ait bütün merkezler içinde en görkemlisi olan bu yerin haritalarını çıkarmış, araştırmalar yapmış ve taslaklar çizmişlerdi. Uxmal, piramit tapınakları ve uzun saray binalarıyla meşhurdur. MS 850 ile MS 925 yılları arasında yerel bir devletin merkeziydi. Bir kere daha bu ikili kazı yapmamış, yerleşim yeri ile Rahibe Manastırı olduğu düşünülen ana bina hakkında fikir yürütmeye

yoğunlaşmıştı. Catherwood mümkün olduğunca aslına uygun kayıtlar tutup taslaklar çıkarmaya çalışıyordu ki New York'a dönünce bir model yaratması mümkün olsun.

Yüksek ateşle boğuşmasına rağmen Stephens, Kabah gibi yakınlardaki yerleşim yerlerini de ziyaret etmeyi başarmıştı. Üzerinde hiyerogliflerin bulunduğu birkaç kapı pervazını yıkıntılar arasından çıkarıp onarmış ve nihayetinde onları New York'a getirmişti. Gündüzleri seyahat ederek Yucatan'ı geziyorlardı. Büyük basamaklarıyla meşhur piramit Castillo'nun ve onun muazzam kabul salonunun bulunduğu Chichen Itza'da on sekiz gün geçirmişlerdi. İkili ayrıca onlara değerli tarihsel enformasyon sağlayan bazı yerel araştırmacılarla da irtibat kurmuştu.

Catherwood ve Stephens, ilk İspanyol kâşiflerin bahsettiği, sivrisinek sürülerinden başka görülecek pek bir şeyin bulunmadığı Cozumel ve Tulum'u ziyaret etmişti. Bu ziyaretin ardından, Haziran 1842 tarihinde iki gezgin New York'a geri dönecekti. Dokuz ay sonra da, çoksatarlar listesine giren bir başka kitap, Stephens'in *Incidents of Travel in Yucatan* [*Yucatan Seyahatinin Olayları*] adlı kitabı basılacaktı. Kitabın son bölümünde, Stephens bir kere daha, Maya kalıntılarının İspanyol işgaline kadar zenginleşmiş yerel halkın eseri olduğunu belirtmişti. Bundan sonra Maya uygarlığı üzerine yapılan bütün araştırmalar onun bu kesin tespiti üzerinden yürütülecekti.

Bu, iki adamın arkeolojik maceralarının sonuydu. İkili Orta Amerika'ya demiryolu projelerine kat-

kı sunmak üzere dönmüştü. Sıtmaya yakalanınca da oradan ayrılmışlardı. Yıllar süren tropik humma yüzünden zayıf düşmüş olan Stephens 1852'de New York'ta hayatını kaybedecekti. Catherwood'un hayatı ise iki yıl sonra Newfoundland açıklarındaki bir deniz kazasında son bulacaktı.

Taslaklarıyla ve anlatımlarıyla kayıt altına aldıkları bu yerleşim yerlerindeki ilk bilimsel çalışma ölümlerinden ancak kırk yıl sonra yapılmıştır. Tıpkı Austen Henry Layard gibi John Lloyd Stephens da tasvir ve kayıtla yetinmiş, kazı işini ardıllarına bırakmıştır. Seyahatin zorlukları bir yana, Stephens kazı için yeterli mali kaynaktan da yoksundu. Ve nihayetinde o bir gezi kitabı yazarıydı.

Eski Maya uygarlığı, İspanyolların 15. yüzyılda buraya gelmelerinin ardından orman içinde kaybolmuştur. Bununla birlikte, Palenque'yi ve diğer büyük merkezleri kuran insanların modern torunları, kadim törensel gelenekleri de dahil, eski Maya kültürünün birçok unsurunu sürdürmüştür. Catherwood ve Stephens, çizimleriyle ve kitaplarıyla, Maya uygarlığının bir kere daha tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolmamasını sağlamıştır.

BÖLÜM 7

Baltalar ve Filler

Yaratılış Kitabı'na göre, "Başlangıçta Tanrı yeri ve göğü" yaratmıştır. Tanrı eserini altı günde tamamlar. Sonra Tanrı insanı yaratır: "canlı bir varlık." Tanrı ilk insanı Aden Bahçesi'ne koyar. Aden'in dört ırmağı vardır ve bunların ikisi "nehirler arasındaki ülke" olan Mezopotamya'daki Fırat ve Dicle'dir.

Peki o halde insanlık kaç yaşındadır? Yeryüzünün varoluşu ne kadar eskiye gider?

İki yüzyıl önce, Hristiyan öğretisi Eski Ahit'teki yaratılış hikâyesini, kutsal metinlerden hareketle MÖ 4000 yıllarında vuku bulduğu hesaplanan, fiilen olmuş tarihsel bir olay gibi görüyordu. Başka türlüşünü iddia etmek, Hristiyan inancına bir meydan okumaydı; dolayısıyla ciddi bir hakaretti.

Ama bu kabulde büyük bir sorun vardı: Bütün insanlık tarihi yalnızca 6000 yılda gelişmiş olabilir miydi?

İnsanın nereden geldiği sorusu, daha 16. yüzyılda düşünürlerin kafasını meşgul etmeye başlamıştı. Avrupa'nın her yerindeki antikacılar sürülen tarlalarda bulunan taş aletler karşısında şaşkına dönüyordu. Birçoğu bunlara yıldırımlar tarafından oluşturulmuş doğal nesneler gözüyle bakıyordu. Çok geçmeden John Frere ortaya çıkacak ve her şey değişecekti.

John Frere (1740-1807) bir İngiliz toprak sahibi idi. Cambridge Üniversitesinde okumuş, matematik bölümünü başarıyla bitirmişti. Frere daha sonra Suffolk'ta üst düzey yöneticilik yapmış ve 1799'dan 1802'ye kadar parlamento üyesi olmuştu; ancak hayatının bu döneminden sonra jeoloji ve arkeolojiye yönelmişti. Politik ve sosyal bağlantıları çok iyi olan Frere, her ikisi de o günlerin eğitimli kesiminin kurduğu bir birlik olan Royal Society [Kraliyet Topluluğu] ile Society of Antiquaries of London'a [Londra Antikacıları Birliği] üye seçilmişti. Nereden bakılırsa bakılsın Frere çekici biriydi ve Doğu İngiltere'de bulunan Norfolk, Roydon Hall'daki evini kuşatan doğaya derin bir ilgi duyuyordu.

1797 yılında, bazı tuğla işçileri Frere'in evinden 8 km uzaklıkta küçük bir köy olan Hoxne'deki bir kil madeninde taş baltalar ile büyük hayvan kemikleri bulmuştu. Frere oraya gitmiş, tuğla ocağının duvarlarını dikkatli bir biçimde kazmış ve arınık katmanların arasında, olduğu gibi muhafaza edilmiş

başka baltalar ve çoktan yok olmuş fillerin (kuşkusuz artık tropik hayvanlar) kemiklerini bulmuştu.

Frere bunun olağandışı bir şey olduğunu fark etmişti. O da zamanın çoğu antikacısının yaptığı şeyi yapacaktı: Londra Antikacılar Birliğine kısa bir mektup yazacaktı. Geçmişle ilgilenen çoğu insanın birliğin üyesi olduğunu biliyordu. Âdet olduğu üzere, 22 Haziran 1797'de yazmış olduğu kısa rapor üyelere yüksek sesle okunmuş ve üç yıl sonra da basılmıştı. Bu sıradan bir olay gibi görünebilir; ancak Frere'in yazdıkları gerçekten unutulmazdı. O bulduklarını "metal kullanmayan bir halkın imal ettiği ve kullandığı savaş silahları" olarak tarif ediyordu. Akranlarının birçoğu, eski Britonların metali bilmediklerine inandığı için burada özel olarak şaşırtıcı bir şey söylenmemiştir. Ancak bir sonraki cümlesi gerçekten dikkat çekiciydi: "Bu silahların bulunduğu zamanki halleri, bizi onların çok uzak bir dönemden, hatta şimdiki dünyanın ötesinde bir zamandan kalmış olduklarını düşünmeye sevk edebilir."

Frere'in sözleri dinsel öğretilerle temelden çelişiyordu ve Antikacılar Birliğine adeta yıldırım düşmüştü. Üyeler temkinli, saygın insanlardı ve aralarında birçok rahip vardı. Bu yüzden Frere'in mektubu sessiz sedasız basılmış... ve bir kenara konulmuştu. John Frere'in bu buluşu altmış yıl kadar kimsenin dikkatini çekmeyecekti.

Hoxne buluntularından önce de Avrupa'nın çeşitli yerlerinde birkaç kez insan elinden çıkma taş aletlerin yanı başında fil kemikleri bulunduğu olmuştu. Bu şaşırtıcıydı, çünkü 19. yüzyılda o yörede fil yoktu. Daha fazla fil kalıntısı ve taş alet gün

ışığına çıkarıldıkça, birilerinin metal kullandığı dönemin çok öncesinde Avrupa'da insanların yaşamış, hem de şimdi yok olmuş hayvanlarla yan yana yaşamış olduğu giderek inkâr edilemez bir biçimde kendini gösteriyordu. Belli ki o insanlar hayvanları avlamıştı da. Onlar bunu, 6000 yıl önce gerçekleşen ve kutsal metinlerde anlatılan yaratılıştan önce mi yapmıştı acaba?

İnsan varoluşunun bu altı binyıllık zaman dili mi çok kısa kalıyordu. Örneğin Avebury ve Stonehenge'deki daire şeklinde dikilmiş gizemli taş bloklar nasıl açıklanabilirdi? Romalı general Julius Caesar'ın 2000 yıl önce Britanya'yı istila etmesinden bile eskiydi bunlar. İnsanlar o zamana kadar akıllarına getirmedikleri soru üzerinde düşünmeye başlıyordu: Dünya ilahi yaratılıştan önce de var mıydı? Hristiyan öğretisi böyle bir düşünceyi hem sorumsuzluk hem de suç telakki ediyordu.

Arkeolojiyi genelde sadece eski insan topluluklarının araştırılması olarak düşünme eğilimindeyiz; ancak böylesi dar bir bakış açısı yanlıştır. Geçmiş yeniden kurgulamak için arkeolojik kazılara ve eski eserlere bağlı kalamazsınız. Arkeoloji biyoloji ve jeoloji gibi diğer disiplinlerle birlikte gelişmektedir. Ve bilim insanları insanın başlangıcı gibi zor meselelerle uğraşmaya başladığında, bütün bu disiplinler bir araya getirilir. Hem hayvan fosillerini hem de yeryüzünün jeolojisini araştırmaksızın hayatın başlangıcını anlamanın bir yolu yoktur. İnsanların MÖ 4004 yılından çok önce ortaya çıktığını göstermek için, onların yeryüzünün kaya katmanları arasında bulunan, nesli

çoktan tükenmiş hayvanlarla birlikte yaşadıklarını gösteren kanıtlara gerek vardır.

Jeoloji ile din şiddetli bir çatışmaya girmişti. O günün Hıristiyan öğretisine göre, Tanrı yeryüzünün jeolojik katmanlarını bir dizi ilahi eylemle yaratmıştı. Felaketlerden ayrı olarak, birden fazla yaratılış vardı. Bu olaylardan bazıları hayvanların yok olmasına neden olmuştu; bunlardan sonuncusu Nuh Tufanıydı. İncil'e bakacak olursak, insanlar ile nesli tükenmiş hayvanların birbiriyle hiçbir alakası yoktu. Ne var ki giderek artan bir sıklıkla, arkeoloji bariz olarak çok eski jeolojik düzlemlerde onların yan yana var olduklarına ilişkin kanıtlar ortaya koyuyordu.

John Frere Hoxne'deki taş baltaları ve fil kemiklerini, Britanya'nın büyük bir değişim içinde olduğu bir dönemde bulmuştu. Şehirler patlama yaşıyordu. Kanallar ve diğer büyük ölçekli inşaat faaliyetleri her yerde jeolojik katmanların her bir karışını ortaya döküyordu. Antikacılar Birliği Fre-re'in çalışmasını unutmuş olsa da, William Smith (1769-1839) adlı mütevazı bir kanal uzmanı, kırsal kesimde kanal güzergâhlarını tasarlarken, alan araştırmalarıyla jeolojide devrim yaratmıştı. Smith, uzun mesafelerde kaya oluşumlarının haritasını çıkarmıştı. Ve onların çok uzun bir süreçte birbirini takip ederek çeşitli zaman dilimlerinde oluştuklarını tespit etmişti. Onun jeolojik oluşumlara ilişkin bu hevesi herkese bulaşmış ve o kısa bir süre sonra "Strata Smith" ("strata" jeolojik katmanları ya da tabakaları anlatan bir sözcüktür) olarak anılmaya başlamıştı.

Bu dikkate değer jeolog aynı zamanda sıkı bir fosil toplayıcısıydı da. Onun jeolojik katmanlara ilişkinengin deneyimi, yeryüzünün birçok katmanının ayrı ayrı fosiller ihtiva ettiğini ve fosillerdeki değişimin zamandaki değişimi gösterdiğini fark etmesini sağlamıştı. Bu, dünyaya tamamen farklı bir gözle bakma biçimiydi. Ani mahşeri olaylar ya da çarpıcı ilahi eylemler diye bir şey yoktu. Tanrı'nın birdenbire bu karmaşık tabakaları tek bir hamlede yaratmış olduğunu iddia etmek giderek zorlaşıyordu. Kuşkusuz bunlar seller, yağmurlar, savrulan kumlar ya da depremler tarafından oluşturulmuş olmalıydı...

Yeni bir bilimsel öğreti, "tekbiçimcilik" öğretisi ortaya çıkmıştı. Diğer bir ifadeyle, yeryüzünü oluşturan ve yavaş ilerleyen aynı jeolojik unsurlar günümüzde de faaldi. Bizim bildiğimiz dünya, çok uzak geçmişe dayanan, daimi ve sürekli bir değişim sürecinde gelişmişti.

Meşhur Britanyalı jeolog Sir Charles Lyell (1797-1875), Smith'in bıraktığı yerden görevi devralmıştı. Lyell bütün Avrupa çapında jeolojik dönemleri araştırmış ve 19. yüzyıl biliminin klasiklerinden biri olan kitabını yazmıştı. Onun *Principles of Geology* [*Jeolojinin İlkeleri*] adlı kitabı, yeryüzündeki hâlâ sürmekte olan doğal süreçler sonucunda meydana gelmiş değişimleri açıklama çabasıydı. Bu hiç kuşkusuz, insanların 6000 yıllık zaman diliminin çok öncesinde ortaya çıktığını ileri sürmeyi mümkün kılıyordu. Ama Kilise hâlâ çok güçlüydü ve Lyell insan türünün başlangıcı gibi sıkıntılı bir meseleyi kitabında tartışmamaya özen göstermişti.

Birçok büyük bilimsel ilerleme gibi, Lyell'in parlak çalışması da başka disiplinlerin saha araştırmacılarını etkilemişti. Bunlar arasında genç biyolog Charles Darwin de vardı; 1831-36 yılları arasında HMS *Beagle* gemisiyle dünya çevresinde çıktığı beş yıllık bir bilimsel araştırma gezisi sırasında, Darwin *Jeolojinin İlkeleri* kitabını okumuştur. Darwin Güney Amerika'da, açıkça çok uzun zaman önce oluştuğu belli jeolojik katmanları gözlemlemişti. Aynı zamanda fosiller bulup çıkarmış ve özellikle de kuşlar olmak üzere, zaman içinde değişime uğramış modern hayvan türlerini incelemişti. Bu gözlemler onu devrimci evrim ve doğal ayıklama teorisine götürecekti.

Nesli tükenmiş hayvanlara olan ilgi, özellikle de mağaraların katmanları altında gömülü kemikleri ortaya çıkınca bir hayli artmıştı. Mağara kazıları, uzun yıllar önce nesli tükenmiş hayvanları bulmanın cazip bir yolu haline gelmişti. Belçika ve Fransa'da, taş aletler aynı mağaralarda yok olmuş hayvan kemikleriyle birlikte ortaya çıkmıştı. Britanya'da, Katolik bir rahip olan Peder John MacEnery (1797-1841), Güneybatı İngiltere'deki Torquay yakınlarında yer alan büyük bir mağara olan Kents Cavern'de 1825-26 yıllarında kazılar yapmıştı. MacEnery bu mağarada aynı katmanda, bir stalagmit [dikit] tabakasında (tavandan akan damlaların mağara zemininde oluşturduğu kireçtaşı birikintisi) gergedan kemikleri ile insan elinden çıkma taş eserler bulmuştu. MacEnery bir rahip olabilirdi; ama insanların ve (şimdi yok olmuş) hayvanların 6000 yıldan çok daha önce birlikte yaşadığına ikna

olmuştu. Önde gelen kilise yetkilileri ise buna katılmamış ve hatta bazıları, daha sonra yaşayan insanların mağaraların eski katmanlarını kazdıklarını ve fosil hayvan kemiklerinin yanına kendi aletlerini bıraktıklarını iddia etmişti.

Bununla birlikte, Kents Cavern buluntuları sayesinde, bilimsel camianın önde gelen simaları, şimdi artık sürekli bir arada bulunan, insan elinden çıkma eserler ile nesli tükenmiş hayvanları ciddiye almaya başlamıştı. Bu insanlar, Kuzey Fransa'da bulunan Somme Valley'deki Abbeville'de küçük bir gümrük memuru olan Boucher de Perthes'in (1788-1868) keşifleriyle özellikle ilgilenmişti. Boucher neredeyse her gün kasaba civarındaki çakıl yataklarını ziyaret ediyordu. Nesli tükenmiş fillerin ve diğer yok olmuş canavarların kemikleriyle aynı tabakadan, gayet incelikle yapılmış taş baltalar bulup çıkarmıştı. Boucher aletleri takıntı haline getirmişti ve bunların İncil'deki, tufandan önce yaşamış insanların eseri olduğunu söylüyordu.

Ne yazık ki Boucher de Perthes buldukları hakkında uzun, sıkıcı konferanslar vermeyi huy edinmişti. Ve 1841 yılında, *De la Creation* [Yaratılış] adlı, bilim insanlarının onu çatlak diye nitelemesine neden olan, insan türünün başlangıcı üzerine beş ciltlik bir kitap yazmıştı. 1847'de, bir diğer uzun makalesinin ilk cildini bastırdığı yıl, Boucher de Perthes bulunduğu Somme baltalarının gerçekten de çok eski olduğuna ikna olmuştu. Onun bu ısrarı karşılığını bulacaktı. Birkaç Fransız uzman söz konusu çakıl yataklarını ziyaret edecek ve onun haklı olduğu sonucuna varacaktı. Bu uzmanların etkili

görüşleri hem Paris hem de Londra'ya ulaşmıştı. Boucher de Perthes bu kadar sıkıcı bir adam olmasaydı, buluşları belki çok daha önce kabul edilmiş olabilirdi.

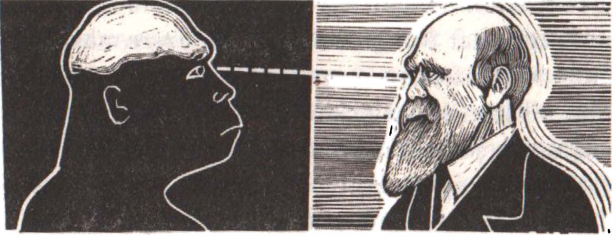
1846 yılında, Torquay Doğal Tarih Birliği, Kents Cavern'de yeni bir araştırma yapmak üzere bir komite kurmuştu. Yeni kazıları yönetmek üzere, okul müdürü ve becerikli bir jeolog olan William Pengelly görevlendirilmişti. Onun bulguları da Peder MacEnery'nin sonuçlarını onaylar nitelikteydi. 1858 yılında, Torquay'ın karşısına düşen bir körfezdeki Brixham kasabası dışında gerçekleştirilen taş ocağı çalışmaları sırasında bir başka mağara daha gün ışığına çıkarılmıştı. Kraliyet Topluluğundan seçkin bir komite orada Pengelly'nin araştırmalarını gözlemliyordu. Pengelly mağara tabanındaki kalın bir stalagmit tabakasının altından, nesli tükenmiş hayvanlara ait çok sayıda kemik çıkarmıştı. Burada mağara aslanlarına, mamutlara (soğuk seven uzun tüylü bir fil) ve eskilerde yaşamış gergedan ve geyik türlerine ait kemikler ile insan elinden çıkmış taş aletler bir aradaydı. İnsan aletleri ile yok olmuş hayvanlar arasındaki ilişki artık kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açıktı.

1859 yılında, Charles Darwin *Türlerin Kökeni*'ni basmadan hemen önce, bilimsel camianın önde gelen iki üyesi, jeolog Joseph Prestwich ve taş aletler üzerine sayılı uzmanlardan biri olan antikacı John Evans, Somme'daki kazı alanına kısa bir ziyarette bulunmuştu. Evans bizzat kazıya katılarak, nesli tükenmiş bir file ait kemiğin bulunduğu aynı katmandan bir taş balta çıkarmıştı. İki bilim insanı

Londra'ya, insanların kutsal metinlerde anlatılan yaratılıştan çok önce dünyada yaşadığına ikna olmuş bir halde dönmüştü. İkili bulgularını, Kraliyet Topluluğunda ve John Frere'in Hoxne hakkındaki kısa mektubunun altmış yıl önce sunulduğu Londra Antikacılar Birliğinde okunmak üzere makaleler halinde bastırmıştı. Zaman değişmişti artık ve bilimsel kanıtlar tartışmaya yer bırakmıyordu. İnsanoğlunun çok uzun bir tarihi olduğu artık kuşku götürmez bir gerçektir.

Brixham ve Somme buluntuları insanların atasının kimler olduğuna dair ciddi soruları da beraberinde getirmişti. Hiç kuşku yok ki insanlar ilk kez tarih sahnesine 6000 yıldan çok uzun zaman önce çıkmıştı. Ama ne kadar önce? Charles Darwin'in evrim teorisi ve Almanya'da bulunan tuhaf görünüşlü insan kafatası, açık uçlu bir insan geçmişi araştırması için uygun zemini hazırlamıştı.

BÖLÜM 8

Büyük Dönüm Noktası

Bomba, John Evans ve Joseph Prestwich'in, Somme çakıl yataklarına yaptıkları ziyaretten baltalar ve fil kemikleriyle dönmeleri üzerinden birkaç ay geçtikten sonra patlamıştı. Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eseri, arkeolojiyi insanın kökeni tartışmalarının merkezine yerleştiriyordu. Arkeologlar ve jeologlar, insanoğlunun dünyada nesli tükenmiş hayvanlarla birlikte yaşamış olduğunu kanıtlamıştı. Şimdi de Darwin'in evrim ve doğal ayıklama teorisi, hayvanların ve öteki canlı varlıkların zaman içinde nasıl geliştiğine dair açıklamalar getiriyordu.

Darwin'in yeni teorisi, modern dünya ile nesli tükenmiş hayvanların yaşadığı önceki dünya arasında bir sınır olma ihtimallerini ortadan kaldırmıştı. Hiçbir feci tufan ya da büyük felaket, 19. yüzyıl ortasında yaşayan bilim insanlarını eski in-

sanların ya da hayvanların ikamet ettiği coğrafyalardan koparmıyordu.

1859 yılı arkeolojide –ve genel olarak bilimde– büyük bir dönüm noktasıydı. Arkeologlar, biyologlar gibi, yeni sorularla karşı karşıya kalmıştı. Yeryüzünde bizimkinden başka daha erken insan formları yaşamış mıydı? Eğer yaşamışsa ne zaman ortaya çıkmıştı? Yaşayan insan toplumları ile onların ataları arasındaki büyük farklılıkları nasıl açıklayabilirdik? Darwin bombası, arkeologları ilk insanlara ve onların aletlerine dair bu soruların yanıtlarını aramaya sevk ediyordu.

Charles Darwin (1809-82) hâlâ Cambridge Üniversitesinde öğrenci olmasına rağmen hevesli bir biyologdu. 1831 ile 1836 yılları arasında *HMS Beagle* adlı gemisiyle çıktığı uzun dünya turu ona sayısız bitki ve hayvan türüne dair verileri sağlamıştı. Darwin, Güney Amerika’da jeolojik katmanları incelemiş ve Charles Lyell’in “tekbiçimcilik” teorisine ilişkin tezlerinin doğru olduğu sonucuna varmıştı. Ancak Thomas Malthus’un 1798 yılında yayımlanan *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasını okuyunca, Darwin kafasındaki bütün soruların yanıtını bulacaktı. Malthus, insan da dahil, hayvan nüfusunun yiyecek arzının sınırlarına kadar yayıldığını ileri sürüyordu. Darwin bu argümanı alıp daha da ileri götürmüştü ve insan gelişiminin doğanın bir ürünü olduğunu ve mekanizmanın aşamalı doğal ayıklama süreci olduğunu savunmuştu.

Doğal ayıklama kuşaktan kuşağa organizmaların özelliklerinde değişikliklere neden olur. Hayvanlar görünüşlerinde ve davranışlarında bireysel

başkalaşım sergiler (örneğin beden ölçüsü, yavru sayısı gibi). Bazı karakter özellikleri kalıtsaldır; anne babadan yavrulara geçer. Bazıları ise çevresel koşullardan güçlü bir biçimde etkilenmiştir ve bir önceki kuşaktan geçmiş olma ihtimali düşüktür. Yerel besin kaynakları için yürütülen rekabete –Darwin buna “var olma mücadelesi” der– uygun karakter özelliğine sahip bireyler hayatta kalır. Doğal ayıklama, farklı türlerin üyelerinin yavrularına geçirdikleri küçük, yararlı değişiklikleri muhafaza eder. Avantajlı bireyler hayatta kalır ve çoğalırken, yetersiz kalanlar ölüp gider. Doğal ayıklama, insanlar dahil, bütün hayvanlar için geçerlidir.

Charles Darwin doğal ayıklama mekanizmasını masanın ortasına bırakmıştı. Ama Darwin insan evrimi meselesini gündeme getirmemişti; çünkü bu konu kitabının hak ettiği yeri bulmasına engel olabilirdi. Söylediği tek şey, teorisinin insanın gelişimine de “ışık tutabilecek” olduğuydu. Doğal ayıklama ile insan evrimi arasındaki ilişkiyi incelediği *İnsanın Türeyişi* ancak on iki yıl sonra yayımlanacaktı.

Darwin ayrıca insanların birçok maymun türünün geliştiği tropik Afrika’da türediğini savunmuştu. Bugün bunun doğru olduğunu biliyoruz. Darwin’in yaptığı başarılı araştırmalar, ilk insanlar üzerine arkeolojik araştırma yapılması için inandırıcı bir neden ortaya koymuştu. Evrim insanların maymundan geldiğini ortaya koyuyordu. Saygın Viktoryen kurumlar dehşet içindeydi. Anneler çocuklarını eteklerinin dibine oturtup söylentilerin doğru olmamasını umduklarını fısıldıyorlardı kulaklarına. Mizah dergileri, bir şempanze bedeninde Darwin’i ve Darwin’in

onun soyundan gelen biri olduğuna ilişkin iddiası karşısında şaşkınlığa uğrayan bir gorili resmettikleri karikatürlerle insanın atasının maymun olduğu fikriyle dalga geçiyordu. Din adamları ayinlerde evrime karşı vaazlar veriyordu.

Neyse ki, Darwin'in güçlü müttefikleri vardı; bunlardan biri, 19. yüzyılın en büyük biyologu olan Thomas Henry Huxley'ydi (1825-95). Huxley aslan benzeri yüz hatları, siyah saçları ve favorileri olan çarpıcı bir simaydı. Parlak bir hatip olan Huxley evrimi ve doğal ayıklamayı o kadar güçlü bir biçimde savunmuştu ki, "Darwin'in Buldoğu" olarak ünlenmişti. Darwin'in fikirlerine karşı muhalefet, en bağnaz Hristiyanlar hariç, zaman içinde sönüp gidecekti.

İnsanın atasının neye benzediğine dair kimsenin bir fikri yoktu. Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabı yayımlanmadan üç yıl önce Almanya, Düsseldorf yakınlarındaki Neander Vadisinde çalışan madenciler bir mağarada birtakım kalın kafatası, kol ve bacak kemikleri bulmuştu. İlksel görünümlü, arkası topuz gibi bu kafatası kocaman kalın kaşlara sahipti; modern insanın düz, yuvarlak başına hiç benzemiyordu. Uzmanlar buluntu karşısında şaşkıındı. Tanınmış bir biyolog olan Hermann Schaaffhausen, kâhlntıların Avrupa'nın eski ve vahşi bir sakinine ait olduğunu ortaya atmıştı. Schaaffhausen'in meslektaş ve aynı zamanda seçkin bir cerrah olan Rudolf Virchow da, kemiklerin bir geri zekâlıının formu bozulmuş kafatası olduğu görüşüne karşı çıkmıştı.

Ne var ki Darwin'in Buldoğu'nun başka bir fikri vardı. O, Neandertal kafatasının, bizim gibi modern

insanlardan önce yaşamış ilksel bir insanın kafatası olduğunu söyleyecekti. Huxley kemikler üzerinde ayrıntılı bir araştırma yapmış ve bunları bir şempanzenin kemik yapısıyla karşılaştırmıştı. Bulgularına dayanarak, 1863 yılında, insan evrimi üzerine bir klasik olacak, *İnsanın Doğadaki Yeri* [*Man's Place in Nature*] adlı kitabını yazan Huxley, Neandertal kafatasının o zamana kadar bulunmuş en ilksel insan olduğunu ve onun bizim maymunsu atalarımızla tartışmasız bir biçimde bağlantılı olduğunu ilan edecekti. Bu, Darwin'in teorisinin ima ettiği gibi, insanların maymunlardan geldiğinin kanıtıydı. Erken dönem insan fosilleri üzerine yapılan bütün o modern çalışmalara, bu kısa ama güzel ve anlaşılır bir dille yazılmış kitap neden olacaktı. Huxley, evrimci teoriden olduğu kadar, jeoloji ve arkeolojinin yakın tarihli bulgularından da fazlasıyla etkilenmişti.

1860'lar ve 70'lerde, Fransa'nın güneyindeki bazı mağara ve kaya katmanları arasında daha başka Neandertal iskeletler bulunmuştu. Çıkık çene kemikleri, kalın kaşları ve eğri alınlarıyla bu bütünlüklü Neandertaller ilksel, neredeyse maymuna benzer yaratıklardı. Bunlar karikatür mağara insanları haline gelmiş, çizerlerin eline sağlam sopalar vermişti. İnsan evriminin temel ayrıntılarını tespit etmek için bile çok daha fazla fosilin bulunması gerekiyordu.

Giderek, maymunlar ile insanlar arasındaki bir "kayıp halka"dan, nihai insan atası olacak halkadan söz edilmeye başlamıştı. Birçok insan Darwin'in haklı olduğuna, böyle bir halkanın tropik Afrika'da bulunabileceğine inanıyordu. Orası çoğu maymun

türünün gelişip evrildiği yer olduğundan, insanın da oradan türediğini varsaymak mantıklıydı. Gelgelelim, Neandertallerden bir sonraki önemli insan fosili keşfi başka yerde olacaktı.

Eugène Dubois (1858-1940) insanın kökenine kafayı takmış bir Hollandalı hekimdi. Atalarımızın, yine çok sayıda maymun türünün bulunduğu Güneydoğu Asya'dan geldiğine inanıyordu. Dubois onları bulmayı o kadar yürekten istemişti ki, 1887 yılında kendisini Java'ya hükümetin tıbbi görevlisi olarak tayin ettirmeyi başarmıştı. Sonraki iki yıl boyunca, Trinil adlı küçük bir kasabanın yakınlarındaki Solo Nehrinin çakıllıklarını sabırla araştıracaktı. Buradan, maymunu bir insana ait bir kafatasının üst kısmını, bir uyluk kemiği ve azı dişleri bulup çıkarmıştı. Buna *Pithecanthropus erectus*, yani "ayağa dikilmiş maymunu insan" adını vermişti; bu, herkesin daha sonra "Java İnsanı" diyeceği şeydi. Ona göre bu, maymunlar ile insanlar arasındaki kayıp halkaydı. Bugün buna biz *Homo erectus* diyoruz.

Avrupa'nın bilim camiası Dubois'nın iddialarına pek kulak asmamıştı; bunun nedeni kısmen, bütün erken dönem fosillerin Avrupa'da bulunmuş olmasıydı. Bilim insanları ona gülmüştü. İlkse "görünen" Neandertaller onların gözünü boyamıştı. Dubois kahrolacak, Avrupa'ya geri dönecek ve söylenenlere göre, fosilleri yatağının altına saklayacaktı.

Yeni bir yüzyıla girilirken, çoğu insan için Neandertaller gazetelerde karikatürleri çizilen, paytak, vahşi mağara insanları haline gelmişti. Buna

karşın, bilim insanları bütün dikkatlerini, Charles Dawson adlı bir hukukçu ve fosil avcısının 1912 yılında, Güney İngiltere’de bulunan Piltdown’daki bir taş ocağında yaptığı büyük “buluş”a vermişti.

Dawson ayrıca “kayıp halka”yı bulduğunu da iddia ediyordu; ama aslında bu işte bir sahtekârlık vardı. Buluntu denen şey, 500 yıllık, ortaçağdan kalma bir insan kafatasının alt çenesine fosil şempanze dişleri dikkatli bir şekilde yerleştirilip, bütün kemiklerin eski görünsün diye bir demir solüsyonuyla sıvanması suretiyle elde edilmişti. Bilimsel kabul görmeye can atan Dawson’ın bu iğrenç sahtekârlığa imza attığı neredeyse kesindi. Dawson, zamanın bilim insanlarının, büyük beyin gelişiminin modern insanların geniş besin temelindeki tüketiminden önce geldiğine inandığını biliyordu. Ve böylece Dawson sessiz sedasız, anatomik olarak modern bir büyük insan kafatasına sahip bir fosil insan yaratmış ve sonra ona ilksel “Piltdown İnsanı”nı yaratmak için uygun ölçülerde şempanze dişleri eklemişti.

Şaşırtıcı görünmüş olsa da kimse buluntuyu sorgulamamıştı. Ama unutulmamalıdır ki, o zaman buluntuların yaşını doğrulamak için gerekli analitik araçlar mevcut değildi. Kemikler üzerinde yapılan kimyasal testler ancak 1953 yılında bu sahtekârlığı ortaya çıkarabilecekti. Yine de, o zaman hem Afrika’da hem de Çin’de çıkarılan başka fosiller, onlara hiç benzemeyen Piltdown fosiline ilişkin soruları gündeme getirmişti.

Dubois’nın *Pithecanthropus erectus* 1920’lere, Çin’de, Pekin’in güneyinde yer alan Zhoukoudi-

an'daki derin bir mağarada yapılan jeolojik araştırma kazısına kadar unutulup gidecekti. Bu kazıda, bir İsveçli saha çalışanı ile Pei Wenzhong adlı bir Çinli araştırmacı insan kemikleri ortaya çıkarmıştı. Örnekler Dubois'nın Trinil buluntularıyla neredeyse bire bir aynıydı. Kısa bir süre sonra iki *Pithecanthropus* biçimi, "ayağa dikilmiş insan" anlamına gelen tek bir isimle, *Homo erectus* ismiyle anılmaya başlayacaktı.

Neandertallerin ve *Homo erectus*'un keşfine rağmen, geçmişin hikâyesindeki büyük boşluk olduğu yerde duruyordu. Hoxne ve Somme Vadisindeki taş baltalar ile daha sonraki insan fosillerinde ve Stonehenge gibi yakın tarihli arkeolojik yerler arasında binlerce yıl vardı. Kimse Dubois fosillerini ya da Neander buluntularını tarihlendiremiyordu. Java fosilleri ile Neandertaller arasındaki boşluğu dolduran tek şey, tarihi belirsiz taş aletlerle dolu müze dolaplarıydı. Ve bunlar yalnızca teknolojinin zaman içinde çok karmaşık bir hale geldiğini gösteriyordu, başka bir şey değil.

Yakıcı bir soru, ilk insanların kimler olduğuydu. Bir başkası da, büyük ölçüde farklılık gösteren insan toplumlarının nasıl bir arada yaşadığıydı.

İnsanın sosyal evrimine ilişkin teoriler, özellikle de Herbert Spencer (1820-1903) adlı bir sosyal bilimcinin çalışmalarında kendini gösteriyordu. Spencer bir zamanlar, hızlı endüstrileşme ve büyük teknolojik değişimler üzerine çalışmıştı. Hiç de şaşırtıcı olmayacak bir biçimde, insan toplumlarının basitten karmaşığa ve son derece çeşitlilik gösteren yapılanmalara doğru evrildiğini ileri sürmüştü.

Böylesi bir teori, arkeologların basit eski toplum-
lardan karmaşık modern toplumlara doğru düzenli
bir ilerlemeyi hayal etmelerine imkân veriyordu.

Peki bu eski toplumlar nasıl bir şeydi? Spencer,
Avrupalı olmayan toplumlar hakkındaki bilgilerin,
Afrika'da, Amerika'da, Asya ve Pasifik'te oldukça
fazla ve erişilebilir olduğu bir zamanda yazıyordu.
Catherwood, Stephens ve diğerlerinin çalışmaları
yanında, seyyahların o tarihe kadar bilinmeyen
kabileler hakkındaki anlatımlarını kullanarak ko-
laylıkla bir evrimsel ilerleme ağacı hayal edebilir-
diniz. Temelde, Neandertallerle birlikte Avustralya
ve Tasmanya aborijinleri gibi avcı toplumlar vardı.
Onların üstünde Aztek, Maya ve Kamboçyalılar gibi
daha girift uygarlıklar bulunuyordu. Ve en tepede,
hiç kuşkusuz, Viktoryen uygarlık yer alıyordu.

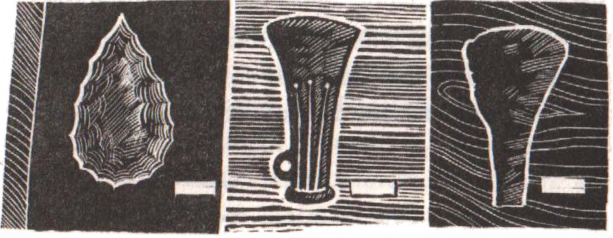
İnsanlar hem insan fosillerini hem de arkeolojik
buluntuları kolaylıkla anlaşılabilir ve anlamlı bir
çerçeveye yerleştirmeye uğraşıyordu. İnsani gelişim
teorileri arkeologlar tarafından ortaya çıkarılan, az
bilinen geçmişe uygun bir çerçeve sunuyordu. Ama
bazı insanlar daha ileri gitmişti.

Bir başka Britanyalı sosyal bilimci Sir Edward
Tylor (1832-1917) insan toplumlarını üç evreye
ayırmıştı: Yabanıl (avcı-toplayıcı), barbar (basit
tarım toplumları) ve uygar. Geçmişe yönelik basit,
aşamalı yaklaşım, uygarlığın bir belirleyeni ola-
rak teknolojik ilerlemeye güçlü bir inanç besleyen
Viktoryen kitleyi ürkütmüştü. Ve onları kim suçla-
yabilir ki? O zamanlar, Avrupa'nın dar sınırları dı-
şındaki arkeoloji hakkında hemen hemen hiçbir şey
bilinmiyordu. Bu basit teoriler, yüzyıl uygarlığının

insanoğlunun uzun tarihinin zirvesini temsil ettiği doğrultusundaki ortak varsayımı yansıtıyordu. 1860'larda ve 70'lerde görüldüğü üzere, insanlığın evrimi merdiven basamaklarına benziyordu ve düzenliydi.

Ancak Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ile Asya'daki arkeolojik buluntular çok daha farklı ve ilgi çekici tarihöncesi bir dünyayı ortaya çıkarınca, her şey değişecekti.

BÖLÜM 9

Üç Çağ

19. yüzyıl başında Avrupa arkeolojisi kafa karıştıracı bir gizemdi. Avrupa'nın geçmişini araştıran çoğu öğrenci için gerçek tarih Julius Caesar ve Romalılarla başlıyordu. Bu saçmaydı kuşkusuz; çünkü daha önceki döneme ait birçok arkeolojik alan vardı. Ama Caesar'dan daha eskiden kalma her şey –cılalı taş baltalar, tunç kılıçlar ve sıklıkla ince işlemeli süs eşyaları– müzelerin ve özel koleksiyonların çekmecelerinde ve dolaplarında bir buluntular yığını halinde bekliyordu. Eski eserler ve arkeolojik alanlar kaosa tarihsel bir anlam verilemiyordu.

Herkes tarafından tarihsel kaynak olarak kullanılan yazıtların sunduğu bir şey yoktu. Uzak geçmiş için bir çerçeve nasıl yaratılabilirdi? Taş aletler kullanan ya da metal kılıçlar geliştiren in-

sanlar farklı mıydı? Neye benziyorlardı? Britanya'da ve öteki Avrupa ülkelerinde yaşayan insanlar, John Aubrey'nin iddia ettiği gibi (bkz. 1. Bölüm) yerli Amerikalılara benziyor muydu? Romalılardan önce Avrupa'da ne tür insan toplumlarının yaşadığını kimse bilmiyordu.

Çok az Avrupalı, arkeolojiyi Danimarkalılar kadar ciddiye almıştır. Romalılar Danimarka'yı hiçbir zaman işgal etmemişti ve bu da, Romalıların ülkenin eski sakinlerine karşı güçlü bir bağlılık hissettiği anlamına geliyordu. Arkeoloji de onları araştırmanın tek yoluydu. Dolayısıyla Hristiyanlık öncesi eski eserlere karşı güçlü bir yurtsever ilgi gelişmişti. Ne var ki, Danimarkalı kazıcılar, İngiliz ve Fransız emsalleri gibi, arkeolojik bulgular karşısında büyük bir şaşkınlık içinde kalmaktan kurtulamamışlardı. Kaostan bir düzen yaratma yönündeki ilk çabaların İskandinavya'da ortaya çıkması tesadüf değildi.

1806'da, Danimarka hükümeti arkeolojik alanları korumak ve ulusal müze kurmak için bir Antikalar Komisyonu kurmuştu. 1817 yılında, komisyon üyeleri o tarihte bir kilisenin çatı katında yığılı duran ulusal koleksiyonu tasnif etmesi ve sergilenmek üzere düzene sokması için Christian Jürgensen Thomsen'i (1788-1865) işe almıştı. Thomsen zengin bir tüccarın oğluydu ve hevesli bir sikke koleksiyoncusuydu. Düzenli ve özenli çalışan aklıyla müzeyi düzene sokma işi için ideal biriydi. Sikke toplayan biri, nesneleri tarzlarına ve yıllarına göre sıraya koymaya alışmış, ciddi bir tasnif ustası olur. Bu arada Thomsen ayrıca insanlarla buluşmaktan

ve muhabbet etmekten de hoşlanıyordu. Dahası, Danimarka ve ötesiyle bağlantı kurmakta yardımcı olacak mektup yazma becerisine de sahipti ki, bu da onu ideal bir müze görevlisi yapar.

Çalışkan Thomsen koleksiyondaki parçaları tıpkı bir işletmede olduğu gibi tek tek envantere ya da kayıt defterine işliyordu. Her nesneye bir numara veriyordu. Yeni gelenler de kataloğa işlenip bir numara alıyordu. Bu da müzede istenen nesnenin kolayca bulunmasını sağlıyordu. Birkaç ay içinde 500 eski eseri kayda geçirmişti. Sıkıcı defter kaydı ve kataloğa işleme süreci onun geniş bir tarihöncesi eserler silsilesine aşına olmasını sağlamıştı. Kopenhag koleksiyonlarında, ilk avcı toplum yerleşmelerinden kalma binlerce taş alet ve uzak geçmişte ağaç kesmekte kullanılan düzinelerce taş balta ile keser vardı. Çok güzel işlenmiş taş kama- lar, tunç kılıçlar ve sayısız broş da bulunuyordu bu koleksiyonda.

Kataloglama bir şeydi, evet; ama taş baltalara ve küçük bıçaklara, tunç keserlere, kalkanlara ve altın süslemeler yığınının bir anlam vermek tamamen başka bir şeydi. Thomsen koleksiyondaki nesnelerin çoğunun, insanların kilden kaplar ya da taş baltalarla ve bazen de broşlarla ve iğnelerle yan yana yattığı gömü alanlarından geldiğini fark etmişti. Mezarların içindeki sunular birbirinden farklıydı ve bu da eski eserlerdeki değişiklikleri işaret ediyordu. Birçok gömü alanını inceledikten sonra Thomsen, bazı mezarların metal bazılarının ise yalnızca kemik ya da taş eser kalıntıları ihtiva ettiğini görmüştü. Bunun üzerine, sınıflandırmasına temel

olarak, aletleri yapmakta kullanılan hammaddeyi almaya karar vermişti.

1816 yılında Thomsen Danimarka tarihini üç evreye ayırmıştı. Bugün tarihöncesi dediğimiz, yazının bulunmasından önceye denk düşen döneme “Kâfir Dönem” demişti. Bu dönemi de üçe ayırmıştı: taş çağı, tunç çağı, demir çağı. Böylece, tarihöncesi zamanları kavrayışımızı değiştiren meşhur Üç Çağ Sistemi doğmuştu.

Üç Çağ Sistemi tamamen Thomsen’in müze koleksiyonuna dayanıyordu. Taş çağı, aletlerin ve silahların yapımında yalnızca taşın ve boynuzun, kemiğin ve tahtanın kullanıldığı bir dönemdi. Ardından gelen tunç çağında, tunç ve bakırdan yapılan şeyler vardı. Ve sonrasında, demir aletlerin kullanıldığı demir çağı geliyordu. Thomsen bu üç devri tarihöncesi geçmişin zaman çerçevesi olarak düşünmüştü. O, daha önce kazılmamış mezarlardan ve yerleşimlerden elde ettiği buluntuları farklı gruplara ayırarak, bu sistemi büyük bir titizlikle geliştirmişti.

Thomsen’in nesne takıntılı bir müze küratörü olduğu kanısına kapılabilirsiniz; ama bu doğru değildir. Onun müze galerilerinde üç çağdan kalma eski eserler sergileniyordu; bu doğru. Ancak bu eserler daha fazlasını vaat ediyordu; çünkü o, ziyaretçilerinin arkeolojinin nesnelerden çok insanlara dair olduğundan emin olmasını sağlıyordu.

Thomsen müze ziyaretçilerine, bir zamanlar o topraklarda yaşamış kadınların ve erkeklerin şimdi yattığı mezarlıklardan, bir kadının göğsünde ısıldayan ya da çoktan unutulmuş bir savaş meydanın-

da güneş ışığında parıldayan altın ve tunç süslerden bahsediyordu. Müze başlarda haftada iki gün açıktı; sonraları daha uzun periodlarda açık kalmaya başladı. Her salı, saat ikide, Thomsen büyük bir hevesle etrafındaki ziyaretçilere antik bir altın gerdanlığı gösteriyor, hatta onu genç kızların boynuna bile takıyordu. Bir anlamda geçmişî canlandırıyor.

Thomsen yalnızca kısa bir kitap yazmıştı; 1836 yılında basılan ve bütün Avrupa'da okunan bu kitap *Guidebook to Northern Antiquity* [*Kuzey Antik Eserleri Rehberi*] adını taşıyordu. Bu kitapta basit olan ve iyi belgelenmiş müze koleksiyonlarına dayanan Üç Çağ Sistemini açıklıyordu. Thomsen'in üç devri kafa karışıklığına son vermiş ve inanılmayacak kadar kısa bir sürede tarihöncesini alt başlıklara ayırmak için bir şablon haline gelmişti.

Arkeoloji kazı çalışmalarına ve alan araştırmalarına dayanır; ancak laboratuvarlarda yapılan iç mekân araştırmaları da aynı oranda önemlidir. Kimse Thomsen'e alan araştırmacısı demez; o her şeyden önce bir müze adamıdır. Onun bütün kariyeri müze galerilerinde geçmiştir. Hayatında bir kere, 1845 yılında, bir arkadaşıyla birlikte bir tunç çağı gömüsünü araştırırken kazı yapmıştır. Ölü adam yakılmıştır; ama kılıcı ve işlemeli broşu bir öküz postu üzerine serili halde durmaktadır. Thomsen'in kazısı, onun dakik işleyen zihnini ve ayrıntılara verdiği önemi yansıtan titiz kayıtları nedeniyle takdire şayandır.

Thomsen vaktinin büyük bölümünü küçük buluntular ve ufak tefek eserlerle geçirmiş biridir.

Ama o aynı zamanda, geçmişe dair büyük resimde de devrim yaratmıştır. Üç Çağ Sisteminin gelişimiyle modern arkeoloji bilimi ve arkeolojik sınıflandırma doğmuştur.

Üç devrin zaman içinde birbirini takip ettiği hâlâ kanıtlanmaya muhtaç bir şey olduğu gibi, bu üç devrin zaman içinde nereye düştüğünün de belirlenmesi gerekiyordu. 1838 yılında, genç bir üniversite öğrencisi olan Jens Jacob Worsaae (1821-85) Thomsen'le tanışmak için çıkagelmişti. Genç çoktan beri arkeolojiyle ilgileniyordu ve büyük bir antik eser koleksiyonuna sahipti. Son derece entelektüel biri olan Worsaae o günden sonra, kendisine para ödenmeyen bir müze gönüllüsü haline gelecek ve kısa bir süre içinde Thomsen'i kızdıracaktı; çünkü fikirlerini açıklamaktan korkmayan biri ve üretken bir yazardı.

Neyse ki Kral III. Christian, Worsaae'nin çalışmalarını onaylamış ve genç adamın araştırmalarına destek olmuştur. Worsaae'nin ilk kitabı *The Primeval Antiquities of Denmark* [Danimarka'nın İlk Antik Eserleri] 1843 yılında yazılmış ve 1849 yılında İngilizceye çevrilmişti. Bu, Üç Çağ Sistemi üzerine şahane bir kitaptı. Worsaae ısrarla, bir tarihçi belgeleri nasıl kullanıyorsa eski eserleri de aynı şekilde kullanarak, arkeolojik alanlarda kazılar yapmanın, Danimarka'nın erken dönem tarihi hakkında yazmanın tek yolu olduğunu ileri sürüyordu. Kral, genç Worsaae'den o kadar etkilenmişti ki, onu 8-11. yüzyıllar arasındaki Vikinglerin, İskandinavyalı denizcilerin ve tüccarların kalıntılarını incelemek üzere Britanya Adaları'nda bir geziye

göndermişti. Bu gezi yeni bir kitaba vesile olacak ve kitabın gücü nedeniyle kral, Worsaae'yi antik eserlerin korunması için gözetmen tayin edecekti.

Worsaae sürekli seyahat ederek, eski yerleşim yerlerini kayda geçiriyor ve birçoğunu yok olmaksızın kurtarıyordu. Her şeyden önce, Worsaae sayısız kapalı taş çağı ve tunç çağı mezarı kazmış, ölümler kadar onlarla birlikte gömülmüş kılıç ve kalkan, kilden kap, deri giyecek gibi malları da ortaya çıkarmıştı. Böylesi buluntular farklı insanlar ve teknolojilerine ilişkin anlık görüntüler, geçmişin içinden Üç Çağ Sistemi manzaraları sunuyordu. Worsaae'nin kazıları son derece önemliydi. Onun yaptığı titiz gözlemler, Thomsen'in üç devrinin doğru bir zaman düzeni içinde sıralandığını kanıtlamıştı. Worsaae'nin kazılarına kadar, bu şema tamamen müze koleksiyonlarına bağlıydı. Şimdi artık kazılara da dayanıyordu.

Worsaae çalışmalarını sürdürdükçe, arkeolojik araştırmanın geçmiş hakkında olgular da üretebileceğini göstermişti. Çok iyi korunmuş bir kadın bedeni Danimarka'nın güneyinde bir bataklık içinde ortaya çıkarıldığında, destanlara inanan gelenekçiler bu kadının erken ortaçağlardan efsanevi Kraliçe Gunnhild olduğunu iddia etmişti. Worsaae bu fikre katılmadığını açıkça beyan etmiş ve bedenin demir çağından birine ait olduğunu göstermişti.

Worsaae'nin araştırmalarından çoğu gömülerle ilgiliydi. Gerçekten de, Danimarka'nın geçmişinin büyük bir bölümü böylesi anıtlarda muhafaza edilmişti; ama bütün geçmiş bundan ibaret de değildi. Ülkenin sahilleri boyunca, eski çağlardan kalma

yüzlerce büyük deniz kabuğu yığını bulunuyordu; bunlar istiridyeler ile diğer yumuşakçaların kabuklarından oluşmuş yığınlardı. Bazıları sadece çöptü. Ama bazıları üzerine insanlar ev inşa etmiş ve orada yaşamıştı. Bunları araştıran ilk kişi, Kopenhag Üniversitesinden zooloji profesörü Japetus Steenstrup (1813-97) olmuştu. O böylesi yerlere, Danca'da mutfak artıkları anlamına gelen *kjokkenmoddinger* adını vermişti.

Bu çöp yığınına anlamının tek yolu, halen varlığını sürdüren ve yiyecekleri ağırlıklı olarak kabuklu deniz ürünleri olan Batılı-olmayan toplumların incelenmesiydi. Steenstrup ve meslektaşları özellikle Güney Amerika'nın güney ucunda yaşayan Fuegian yerlileriyle ilgilenmişti. Charles Darwin *Beagle* gezisini anlatırken onlardan bahsetmişti. Darwin'in -ve aslında Lubbock ve Steenstrup'ın da- onların yetileri hakkında pek bir fikri yoktu ve bu kabuklu deniz ürünü toplayıcılarının ilksel yaşam tarzları hakkında yorumda bulunmuştu.

Şimdi Danimarka hükümeti bu mutfak artıklarını araştırmak üzere, hem Steenstrup hem de Worsaae'nin içinde yer aldığı, üç bilim insanından kurulu bir heyeti görevlendirmişti. Kabukluları tanımlamak üzere bir zoolog da dahil, başka bilim insanları da onlara katılmıştı. Worsaae birçok deniz kabuğu yığını incelemişti. Yaptığı en büyük buluş, Meilgaard'daki bir yol çalışması sırasında bulunmuş deniz kabuğu yığınıydı. Yığının büyük bir enine kesiti, kalın istiridye ve midye kabukları tabakasını ortaya çıkarmıştı. Worsaae ayrıca burada boynuzdan mızrak uçları, taş aletler, ocaklar ve uzun dönemli

bir ikametın kanıtlarını ortaya çıkarmıştı. Worsaae Meilgaard'ı "bir tür yemek yeri" olarak tarif eder.

Steenstrup ve Worsaae uzun yıllar birlikte çalışmıştı. Onlar yalnızca tarihi kalıntılar üzerinde araştırmalar yapmakla kalmamış, bu mutfak artıkları yığınları içinde buldukları yumuşakça türlerini de kayda geçirmişti; bu, insanların yaşam tarzlarına ilişkin bilinen en erken araştırmaydı.

Bu arada, Worsaae'nin meslektaşları turba katmanları ve onların içindeki bitki artıklarını kullanarak, antik dönemdeki iklim değişikliğini de araştırmıştı. Buz çağı sona ererken, buz tabakaları etrafındaki açık alanlarda soğuğa dayanıklı huş ağaçları bitmişti. Sonra, sıcaklık arttıkça, huş ağaçlarının yerini meşe ormanları almıştı. Hatta Steenstrup, çöp yığınlarının kullanımda olduğu mevsimleri tayin etmek için göçmen kuşların kemiklerini bile kayda geçirmişti. Bu gerçekten, antik çevreye vurgu yapan devrimci arkeolojyidi. Steenstrup, böylesi yaklaşımlar genel kabul görmeden bir asır önce bu konuda bir kitap yazmıştı.

Worsaae onlarca yıl İskandinav arkeolojisinin en büyük itici gücü olmuştu. Kopenhag Üniversitesinde tarihöncesi dersleri vererek, İskandinavya'da yeni bir ilke imza atmıştı. 1866'da Ulusal Müze'nin başına geçmek üzere üniversiteden ayrılacak ve 1885'te ölünceye kadar bu görevde kalacaktı.

Onun öldüğü tarihte, İskandinav arkeolojisi rakiplerinin bir hayli önündeydi. Worsaae'nin Üç Çağ Sistemini katı bir şekilde uygulaması ve ikamet katmanlarını titizlikle incelemesi, Kuzey Avrupa arkeolojisi için genel bir çerçeve sağlamıştı. Onun

çizdiği genel çerçeve ilerleyen yıllarda çok daha işlenip basitleştirilirken, Üç Çağ Sistemi ve tarihöncesi kalıntıların ayrıntılı tasnifi bütün Avrupa'da kabul görüp uygulanmıştır.

Thomsen ve Worsaae, Avrupa tarihöncesi arkeolojisinin, aslında genel olarak arkeolojinin temellerini kurmuştur. Üç Çağ Sistemi tarihöncesi geçmişe genel bir düzen getirmiştir. Taş çağı, Somme bal-talarını ve Frere'in buluntularını, *Homo erectus*'u ve Naendertalleri ve ilk tarım toplumlarını içine alıyordu. Tunç ve demir çağları daha yakın dönemi, Ortadoğu'da ve başka yerlerde, bunların daha da ötesinde uygarlık ortaya çıkıncaya kadar geçen zamanı kapsıyordu.

Bu genel çerçeve, bilinen en erken yerleşim yerlerini daha yakın tarihlerle birbirine bağlayan bir tür düzenli köprü sağlamıştır. Ama önemli boşluklar da kalmıştır. Güney Fransa'da bulunan nehir yataklarındaki ve İsviçre gölleri civarındaki önemli keşifler, bu boşlukları kısa sürede dikkate değer avcı toplumları ve girift tarımcı topluluklar ile dolduracaktır.

BÖLÜM 10

Buzla Kaplı Bir Dünyada Taş Çağı Avcıları

1852 yılında, Fransa'nın güneyinde, Pirene Dağlarının eteklerinde, Aurignac adlı küçük bir köyün yakınlarında bir yol işçisi tesadüf eseri bir mağara ortaya çıkarır. İşçi gizli hazineyi bulmak için yumuşak mağara ağzındaki toprağı kazar. Altın yerine, deniz kabuğundan boncuklar ve mamut dişleriyle bir arada gömülmüş on yedi insanın bedenini bulur. Yörenin papazı onları hemen köyün mezarlığına defneder.

Haber jeolojiye, fosillere ve antik taş aletlere meraklı bir taşra avukatı olan Édouard Lartet'in (1801-71) kulağına çalınır. İlk buluşun üzerinden sekiz yıl geçtikten sonra, Lartet Aurignac'a gider ve mağarayı dolduran şeylerin kalıntılarını karıştırır. Yaptığı üstünkörü kazıda bir ocak, küller ve

odun kömürüyle birlikte, çok eski olduğu her halden belli, incelikle işlenmiş taş aletler bulur. Bu antik aletleri yapan ustalar kimlerdi? Aurignac aletleri, Somme Nehri kıyısında Boucher de Perthes'in bulduğu (bkz. 7. Bölüm) taş aletlerden tamamen farklıydı.

Lartet'in jeoloji eğitimi burada işe yaramıştı ve yanıtları bulma şansının en fazla, insanların yaşadığı mağaralarda ve taş barınaklarda (yamaçlardaki taş çıkıntılar) olduğunu fark etmişti. Eğer insanlar kuşaklar boyu aynı yeri ziyaret etmişse, orada, uzun zamanlara yayılan insan yerleşimi katmanlarının bulunma şansı yüksekti. Lartet jeolojik fosilleri bir kenara bırakıp arkeolog olmaya karar vermişti. Bu süreçte, İskandinavya'da olduğu gibi tümülüslere değil, mağaralara ve kaya barınaklarına odaklanan yeni bir kazı anlayışına öncülük edecekti.

Lartet birçok başka mağarada da kazı yapmış ve hem hayvan kemikleri hem de taş aletler bulmuştu. Jeologlarla temasları sayesinde, yolu Güneybatı Fransa'nın Dordogne bölgesindeki küçük ve o zamanlar sapa kalan Les Eyzies köyüne düşmüştü. Burası, Fransa'nın keşif için bulunmaz bir parçasıydı. Vezere ve diğer akarsular, çok eski su baskınlarının oyduğu derin vadiler boyunca akıyordu. Ben yeşil çayırları, sık ormanları, dereleri ve otlaklarıyla sulak kırsal alanları ziyaret etmeyi her zaman sevmişimdir. Tepenizde dikilen sarp kireçtaşından falezler gökyüzüne uzanır. Bu dik uçurumlar, ısının sıfırın altına düştüğü kış aylarında iyi bir koruma sağlayan mağaralarla ve korunaklı geçitlerdeki kaya oyuklarından oluşan barınaklarla doludur.

Lartet'in bu işler için kaynağı yoktu; ama şapkalar için kunduz kürkleri yerine ipekli kumaşlar kullanmayı deneyen bir işletme de dahil olmak üzere sayısız işe girişmiş, zengin bir İngiliz banker olan Henry Christy'yle (1810-65) güç birliği yapmıştı. Christy aynı zamanda hevesli bir antika eser toplayıcısıydı ve yerli Amerikan topluluklarıyla yakından ilgiliydi. 1853 yılında Christy, İskandinavya'yı ziyaret etmiş ve gerek Kopenhag gerek Stockholm müzelerinde gördüğü koleksiyonlara hayran kalmıştı. Amerika'da bulunduğu 1856 yılında, Christy bir antropolog olan ve Batılı olmayan toplumlar üzerinde araştırmalar yapan Edward Tylor'la tanışmış ve onunla birlikte Meksika'ya gitmişti.

Les Eyzies'yle ilgili anlatılanları duyan Christy, Edouard Lartet ile Dordogne mağaralarını gezmişti. İkili dost ve çalışma arkadaşı olmuştu. Christy kaynak sağlamış ve buluntuların çoğunu almıştı; Lartet de kazıları yürütmüştü.

Günümüzün mağara kazıları standartlarına göre, bu ilkel bir kazıydı. Lartet değişen fosil hayvanların bulunduğu katmanları incelemeye alışmış bir jeologdu. Ona göre, ilk insan yerleşimi en altta bulunuyordu. Kazılarda, insan elinden çıkmış ve boynuz, kemik ve çakmak taşından yapılmış sayısız alet edevat bulmuştu. Katmanlarda bulunan değişik taş aletlere ve rengeyiği ile vahşi at gibi hayvan kalıntılarına dayanarak, Lartet insan yerleşimine dair birkaç düzey tespit etmişti. Onun yaptığı kazılar sonucunda, günümüz arkeologlarının artık çok iyi bildiği Le Moustier, La Ferrassie veya La Madeleine gibi mağaralar ve kaya barınakları ortaya çıkmıştır.

La Madeleine kaya barınağı Vezere Nehrinin ya-
tağında yer alır. Lartet burada, gayet incelikle iş-
lenmiş, boynuz ve kemikten yapılmış alet edevat
-işlemeli boynuz uçlar, bir ya da iki ucunda çengel
bulunan zıpkınlar ve iğneler- bulmuştu. Buradan,
Lartet'i şaşırtacak derecede incelikle işlenmiş ve
üzeri oyularak bezenmiş kemik parçaları da çık-
mıştı. Buluntuların bazıları gayet basit şekilliysen,
bazıları son derece giriftti. Bazılarına ise oyulup
yontularak sevimli hayvan biçimleri verilmişti.
Böğrünü yalayan bir bizon deseni o kadar ayrıntılı
oyulmuştu ki, gözündeki gözyaşı kanalı bile görü-
lebiliyordu.

Peki ama La Madeleine'in sanatçıları kimlerdi?
Yıllar süren kazıların ardından Lartet ve Christy,
değişen taş çağı toplumlarına ilişkin bir zaman çiz-
zelgesi oluşturmuştu. Le Moustier mağarasındaki
Neandertal yerleşimi, en erken olandı. Kalın kaşla-
rıyla Neandertaller modern insanlardan çok fark-
lıydı. Onlar bize hiç benzemiyordu. O zaman bizim
atalarımız kimlerdi?

Yanıt 1868 yılında, yeni Les Eyzies demiryolu is-
tasyonu için temel kazan işçiler Cro-Magnon adlı
bir mağarada gömülü bir kaya barınağı ortaya çı-
kardığında gelecekti. Lartet barınağın arka kısmın-
da kazı yapmış, biri fetüs, diğerleri yetişkin olmak
üzere beş insan iskeleti çıkarmıştı. Yetişkinlerden
biri, muhtemelen kafasına aldığı darbe sonucu öl-
müş bir kadındı. İskeletler, etrafa saçılmış deniz
kabuğundan boncuklar ve fildişi kolyeler arasın-
da yatıyordu. Bunlar, son derece kalın ve çıkıntılı
kaşları olan Neandertaller değildi; bunların yuvar-

lak kafaları ve düz alınları vardı. Görünüşleri tıpkı modern insanlar gibiydi. Lartet, doğru bir biçimde, modern Avrupalıların uzak atalarını bulduğuna inanmıştı.

İnsan iskeletleri, rengelikleri ve diğer soğukkanlı hayvanların bulunduğu katmandan çıkmıştı. Bu, modern insanların Avrupa'da son buz çağında (bugün yaklaşık 18.000 yıl önce olduğu biliniyor) aşırı soğuk bir iklimde yaşamış olduğunun kanıtıydı. Lartet ve Christy bir "Rengeliği Çağı"ndan bahsetmişti; ama gerçekte böyle bir çağ olmuş muydu? İsviçreli jeolog Louis Agassiz, Alplerin yükseklerinde buzulların hareketini araştırmak için yıllarını vermişti. Aşırı soğuk dönemlerinde, buz tabakası dağların arasındaki vadilere kadar ilerliyordu. Daha sıcak dönemlerde ise tıpkı bugünkü küresel ısınmada görüldüğü üzere, buzullar çekiliyordu. Agassiz, yazılı tarih başlamadan önce ani ısınmayla birlikte son bulan bir büyük buz çağından bahsetmişti. Buz çağının son soğuk dönemi, Lartet ve Christy'nin Rengeliği Çağı dediği döneme denk düşüyordu.

Bu geç buz çağı insanları neye benziyordu acaba? Darwin'in *Türlerin Kökeni* öncesinde, insanlar geçmişe dair bir açıklama bulmak için antik eserlere ve İncil'e başvuruyordu. Şimdi artık yeni bir enformasyon kaynağı vardı: antropoloji. Cro-Magnonların doğrudan ve apaçık yaşayan emsalleri, aşırı soğuk iklime başarıyla uyum sağlamış ve sıfırın altındaki sıcaklıklarda yaşamak için çözümler üretmiş Eskimolardı. Gerçekten bu iki grup arasında birçok paralellik vardı. Örneğin Eskimo avcılar

bahar ve güz aylarında göçmen geyik sürülerinin peşine düşüyordu; Cro-Magnonlar da aynı mevsimde rengineyiği avlıyordu. Yine bulunan fildişi ve kemik iğneler, Dordogne kaya barınaklarının sakinlerinin muhtemelen, tıpkı günümüzdeki Kuzey Kutbu insanları gibi, bedenlerine uygun olarak diktikleri, içlik ve anorak gibi şeyler giydiklerini gösteriyordu.

Cro-Magnonlar, popüler ve arkeolojik hayal gücünde Eskimolar olmuştur. Onlar sıklıkla, başlıklı parkalar da dahil, Eskimo giysileri içinde resmedilmiştir. Cro-Magnonlar ile Eskimolar arasındaki büyük zaman farkına rağmen, bu karşılaştırma en azından onların hayatlarının nasıl olmuş olabileceğine ilişkin bir tahmin yürütme imkânı vermiştir. Tıpkı Darwin'in Fuegianları çok ilkel avcı toplumlara benzetmesi gibi, Sir John Lubbock ve ilk dönemin arkeologları, yaşayan Batılı olmayan toplumlarla aradaki karşıtlıkları kullanmıştır. Böylelikle onlar yeni bir arkeolojik yöntemin doğuşuna sebep olmuştur. Arkeologlar tarafından "analojiler" olarak bilinen bu benzerlikler günümüz arkeolojisinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Lartet ve çağdaşları, kazma ve kürek (nadiren daha küçük araç) kullanarak kaba yöntemlerle kazı yapmıştır. Onların çalışması fosil avcılığı gibi bir şeydir; ama onlar fosil yerine, daha büyük bir özen gerektiren, insan aramaktadır. Herkes o tarihlerde rengineyiği boynuzu ve taştan yapılmış ince işçilikli aletler ile silahlar bulma peşindedir. Bu insanlar, ocak yerlerinin ve birbiri ardına süregiden geçici ikametinin kalıntılarına ait katmanları hızlı bir biçimde kazmıştır.

Bu yaklaşım günümüzün yaklaşımıyla taban tabana zıttır; günümüzde uzman mağara kazıcılar, buraların ilk ziyaretçilerinin yaklaşımını benimserler. Daima mala, dişçi aletleri ve ince fırçalar kullanırlar ve böylelikle, kısacık bir ziyareti temsil eden ince bir katmanı ayırabilirler. Her şey; bulunmuş en küçük tohum taneleri, balık kılçıkları ve boncuklar bile, ince eleklerden geçirilir. Bütün zemin kare kare parsellenir ve elektronik ölçüm aygıtları, önemli her bir nesnenin yerinde kayda geçirilmesini sağlar.

Aletlerin değişen biçimleri, Lartet'in Neandertal ve Cro-Magnon toplumların gelişimini gözlemlemesine imkân vermiştir. Boynuzdan ve taştan yapılmış araç gereçler, zaman içindeki teknolojik değişimlerin göstergeleridir. Birçok yerleşim yerinde gözlenen aletlerin zaman içindeki değişimlerinde yakın benzerlikler söz konusudur. Bir jeolog olan Lartet ilk insanlara karşı soğuk ve uzak bir yaklaşım benimsemiştir. Ama en azından, bu insanların alet yaptıklarının ve hayvanları avladıklarının farkındadır.

Fransa'daki mağara keşiflerine kafa yoran başka insanlar da olmuştur. 1865'te, Britanyalı arkeolog Sir John Lubbock, konunun ilk genel anlatımını sunan, *Prehistoric Times* [*Tarihöncesi Zamanlar*] adlı bir kitap yazmıştır. Bu kitapta Lubbock, taş çağını Paleolitik dönem ya da eski taş çağı (Yunanca *pala-eos* eski, *lithos* da taş anlamına gelir) ve daha yakın dönemli, Avrupalıların çiftçi olduğu neolitik dönem ya da yeni taş çağı (Yunanca *neos* yeni, *lithos* da taş anlamına gelir) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu terimler bugün de kullanılmaktadır.

Lubbock, tıpkı Christian Jürgensen Thomsen'in İskandinavya'da üç çağla yaptığı gibi, çok genel bir çerçeve üretmiştir. Batılı olmayan mevcut toplumlara büyük ilgi gösteren Lubbock daha çok bir halk adamıdır. Diğerleri ise aksine, Fransa'daki mağaralarda bulunan taş aletleri kimlerin yaptığıyla değil de, onların muazzam sayılara ulaşan miktarına kafayı takmıştır. Bu insanların zamanla değişen mamul ürünleri, özellikle de sonradan arkeolog olmuş Fransız bir jeolog olan Gabriel de Mortillet sayesinde, insan ilerlemesinin yol işaretleri haline gelmiştir.

Gabriel de Mortillet (1821-98) 1863 yılında, taş çağı koleksiyonlarından sorumlu olarak Saint-Germain Antik Eserler Ulusal Müzesinde işe başlamıştır. İnsan elinden çıkma eserlere hayrandır ve jeolojik fikirlerini bu eserlere uygular. Alet biçimlerinin değişimiyle ölçülebilecek, kaçınılmaz insani gelişmeye bağınaz bir inancı vardır. Ve Mortillet bu yaklaşımı, geçmişte ve şimdiki zamanda insani gelişmenin taçlandırılması amacıyla 1867 yılında Paris'te düzenlenen Evrensel Sergi için emeğin tarihi hakkında sergiler örgütledikten sonra benimsemiştir.

Mortillet jeolojiden faydalananmış, boynuzdan mızrak ve zıpkın uçları gibi araçlar için kullanılan jeolojik bir terimden faydalananarak, değişen "anahtar fosiller" hakkında yazmıştır. Ayırt edici "anahtar fosiller" taş çağı teknolojisinin farklı dönemlerini göstermektedir. İnsanlar ile toplumları her yerde neredeyse aynı şekilde evrilmiştir. Mortillet insan ilerlemesinin bir "evrensel yasa"sı olduğuna inanmıştır.

Bu katı, jeoloji eğitimi almış arkeologların fikirleri kuşaklar boyu taş çağı arkeolojisine hâkim olmuştur. Bu yaklaşım uzun soluklu olmuştur; çünkü antik dönemde düzenli bir ilerleme olduğu izlenimi yaratmıştır ve anlaşılması kolaydır.

Bugün bile Les Eyzies'deki yeni müzede Mortillet'nin yaklaşımını görebilirsiniz. Üst katlardaki galerilerde, zaman sırasına göre düzenlenmiş boynuz, kemik ve taş aletler sergilenmektedir. Bu güzel sergiler bana son derece iç karartıcı geliyor; hepsi çevresinden kopuk, sanki Mortillet'nin zamanından kalmış gibi duruyor. Bıçaklar, kazıyıcılar ve mızrak uçları gün yüzüne çıkarılmış, tasnif edilmiş ve kutulara yerleştirilmiş. İnsan davranışının kişilikten soyutlanmış birer semboli haline gelmişler. Bunların bir zamanlar yaşayan insanlar tarafından yapılmış ve kullanılmış olduğunu unutmaya meylediyorsunuz. İnsan bağlantısını kaybediyorsunuz.

Her şeye rağmen Mortillet geriye önemli bir miras bırakmıştır: Her biri için kültürel etiketler kullanılarak, farklı arkeolojik düzeyleri ve onlara ait insan ürünü eserleri sınıflandırmıştır. Bu arkeolojik düzeylere bulundukları arkeolojik yerin adını vermiştir. Boynuzdan çatallı uçların kullanıldığı kültüre (Aurignac mağarasından) Aurignac adını verirken, boynuzdan zıpkınların kullanıldığı bir diğerine (La Madeleine kaya barınağından) Madeleine adını vermiştir. Bu tamamen jeolojik bir yaklaşımdır: Bu taş aletlerin, davranışları sürekli değişmekte olan insanlar tarafından yapıldığını unutmuştur. Bu sınırlılığına rağmen, Mortillet'nin katı yaklaşımı,

özellikle de Fransız bilim çevrelerinde, 20. yüzyılın belli bir bölümüne kadar etkisini sürdürmüştür.

Fransa'daki mağara kazıları kaba ve basit olabilir; ne var ki taş çağı arkeolojisinde yeni bir çağın başlamasını sağlamıştır. Basit bir teknoloji kullanan Neandertalleri, ardından da, çok daha iyi işlenmiş silahlara sahip, rengeyiği avlayan Cro-Magnonları ortaya çıkarmıştır. Lartet ve Christy'nin Palaeolitik keşifleri, şiddetli soğuğa gayet iyi uyum sağlamış Avrupalı eski toplumları ortaya çıkarmıştır. Öte yandan onlar, buz çağının hemen ardından Avrupa'da yaşamış insanlara dair soruların ortaya atılmasına da neden olmuşlardır: Bunlar aynı zamanda, çok daha sıcak bir dünyanın avcılarını mıydılar; yoksa birer çiftçiye mi dönüşmüşlerdi? Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, onların ilk yerleşimleri, Alplerin muhteşem manzarasında gün ışığına çıkacaktı.

BÖLÜM 11

Çağlar Boyu

İsviçre göllerinin kıyılarında yaşayan balıkçılar yıllarca, oltalarının gölün dibinde bir şeylere takılmasından şikâyetçi olmuştu. Ağları da anlaşılmasın bir biçimde, dipte bir yerlere takılıyordu. Birbirine dolanmış yırtık ağlar arada bir suyun yüzüne çıkıyordu. Suyun altında batık bir orman olduğu dilden dile dolaşıp duruyordu.

1853-54'te, büyük bir kuraklık göl seviyesini çarpıcı bir biçimde düşürünceye kadar kimse bu şikâyetleri ciddiye almamıştı. "Orman" denilen şeyin, koyu çözeltilinin tabakaları içine gömülmüş ahşap direkler ya da "kazıklar" olduğu ortaya çıkmıştı. Bunlar bir zamanlar suyun üzerine yapılmış kulübelerin destekleriydi. Yerel antika ve tarih meraklıları işin peşini bırakmamış ve 1869'a kadar 200'den fazla böyle göl kıyısı yerleşimi tespit etmişti.

Buluntular, Zürih  niversitesinde İngilizce profesörü olan ve Zürih Antik Eserler Birliğine başkanlık eden Ferdinand Keller'in (1800-81) dikkatini çekmişti. 1854 yılında, Obermeilen köyünün kıyısındaki Zürih Gölü'nün yatağında açığa çıkan kazıklar labirentinde bir kazı çalışması yapacaktı.

Bu, İsviçre için tamamen yeni tür bir arkeolojidi; çünkü normal olarak hiçbir zaman varlığını sürdürmeyen organik materyallerle ilgiliydi. Nemli tutulmadıkları takdirde, bu türden buluntular kısa sürede kurur, çatlar, hatta toz olup dağılırdı. Nemli  amur, normal olarak yok olup gitmiş olması gereken, ahşap saplı balta ve keser, ahşap tekerlek, balık ağı, sepet ve sicim gibi şaşırtıcı miktarda nesneyi muhafaza etmişti. Bol miktarda sığır, koyun ve keçi kemiği, kıvıl geyik, kunduz ve yaban domuzu kalıntısı vardı. Sayısız buğday ve arpa, yabani meyve, fındık, bezelye ve fasulye tohumu bulunmuştu.

Keller'in yöntemi de kaba sabaydı. Direklerin çevresini kazmış ve bulabildiği kadar nesneyi çıkar mıştı. Ne var ki yerleşim yerinin ve içinde bulunan şeylerin tarihini tespit etmenin bir yolu yoktu.

G l sakinlerinin keşfi tam da, Gabriel de Mortillet ve diğerlerinin, insanoğlunun Palaeolitik döneme ilerleyiŐine basamaklı bir düzen getirdikleri zamana denk düşer. Ama uzak geçmişle ilgilenen birçok insan daha yakın tarihöncesi toplumları merak etmektedir. Buz  ağı akabinde sıcaklık artınca Avrupa'da neler olmuştur? Avrupa'da tarım ne zaman başlamıştır? Bu insanlar ne tür ürünler yetiŐtiriyordu? Keller'in Obermeilen'deki keşifleri,

Avrupa'nın erken dönem bazı çiftçilerinin üzerine deki örtüyü çekip almıştır.

Kendi buluntuları sayesinde Keller, bu göl sakinlerinin birkaç bin yıl burada ikamet ettiklerini biliyordu. Peki ama bu insanlar evlerini neden suyun üzerine inşa etmişti? Tıpkı Lartet ve Christy'nin Cro-Magnonlar hususunda yaptığı gibi, Keller de antropolojiden medet ummuştur. Keller hemen Fransız kâşiflerin, sığ sularda kazıklar üzerine inşa edilmiş Yeni Gine köylerine ilişkin anlatımlarını hatırlamıştı. Böylelikle Keller'in aklına, bunların benzer bir şekilde, tarihöncesi döneme ait ve direkler üzerine inşa edilmiş evlerden kalma olduğu, bu evlerin sakinlerinin aletlerini ve yiyecek parçalarını konutlarının altındaki suya düşürdükleri gelmişti. Bu evlere "direkli konutlar" adını vermişti.

Çok sonraları, daha dikkatli kazılar Keller'in yanlış olduğunu gösterecekti. Bazı İsviçre göl konutları, yükselen göl seviyeleri yüzünden suların bastığı bataklık topraklar üzerindeydi. Bazıları da gölün üzerine inşa edilmiş ve yapıları sağlamlaştırmak için zemine çakılan kazıklar üzerine yerleştirilmişti. Sular yükseldikçe, ince kum tabakası direkler arasındaki evin tabanı ile ocak yerini kaplıyor ve böylelikle erken dönem tarımsal hayata dair, yok olup gidebilecek sayısız kalıntıyı muhafaza ediyordu.

Ferdinand Keller'in keşifleri günün olayı olmuştu. Sanatçılar bu köylerin modellerini çıkarıp resimlerini yapmıştı. Sanki bu yerleşim yerleri insan yapımı ahşap adalar üzerindeymiş gibi, bu evleri (yanlış bir biçimde) iskeleler aracılığıyla kuru toprağa bağlanan platformlar üzerine yerleştirmişler-

di. Sürekli olarak hareket halindeki Pro-Magnonların aksine bu köylüler uzun zaman aynı yerde ikamet etmişti. Buna mecburdular; çünkü onlar tarlalarına bağımlı çiftçilerdi. Ekinlerinden kalıntılar yerleşim yerlerinde bulunmuştu.

Bugün biliyoruz ki, bunun gibi çoğu göl kıyısı yerleşimi MÖ 4000 ile bazı yerlerde MÖ 1000 yılları sonrası arasına denk düşmektedir. Benzer köylere Fransa, Almanya, İtalya ve Slovenya'nın dağlık bölgelerindeki göllerin kıyılarında rastlıyoruz. 19. yüzyıl sonlarında, Obermeilen ve benzeri yerleşimler erken dönem Avrupa tarımını araştırmak için hareket noktası olmuştur. Bu yerleşimler, İsviçre göllerinden çok daha uzakta yaşayanlar da dahil olmak üzere, o insanları anlamamız bakımından bir tür sözlük işlevi görecektir olan zengin bir alet ve gıda kalıntısı arşivi sağlamaktadır.

Çiftçiler hem ağırlıklı olarak tahıla dayanan gıdalarına eklemek hem de balık ve eti daha sonra tüketmek üzere belli bir süre korumak için tuza büyük ihtiyaç duyarlar. Kaya tuzu, kaynağa yakın yaşayanlar ve onun ticaretini yapabilecek olanlar için adeta toz altın gibidir, bulunmaz bir nimettir. Salzkammergut Dağları muazzam kaya tuzu yataklarıyla doludur. Avusturya'daki Salzburg yakınlarında bir göl kıyısı kasabası olan Hallstatt'a bağlı küçük bir köy olan Salzbergthal'da yaşayan insanlar, en azından MÖ 1000 yılında ve belki de daha erken tarihlerde tuz çıkarıyordu. Johann Georg Ramsauer (1795-1874) kuşaklar boyu Salzkammergut Dağlarında çalışan tuz madencilerinden biriydi. Daha on üç yaşındayken madenci çırağı olarak işe başlayan

Ramsauer kısa bir süre sonra usta olmuş ve bütün madendeki faaliyetten sorumlu Bergmeister pozisyonuna kadar yükselmişti.

Ramsauer ilginç bir karakterdi. Madene yakın Rudolfsturm adlı bir ortaçağ şatosunda yaşıyordu. Tam anlamıyla bir aile babası olan Ramsauer, ergenlik yaşına erişmiş tam yirmi iki çocuk yetiştirmişti. Onun bir başka tutkusu da arkeolojik kazıydı. Rudolfsturm ile maden arasındaki bir inşaat çalışması sırasında keşfedilmiş kocaman bir demir çağı mezarlık alanında, 1000 küsur mezarda kazı çalışması yapmıştı. Ölüler Hallstatt halkından insanlardı ve kültürlerine Ramsauer yöredeki bu kasabanın adını vermişti. Bu insanlar, çıradan meşalelerin ışığında dağın yamaçlarından tuz çıkaran madencilerdi. Tuz bu insanların deriden sırt çantalarını, eldivenlerini ve şapkalarını muhafaza etmişti.

Ramsauer, mezarlığı 1846 ile 1863 yılları arasında kazmıştı; bu dönem ilk Neandertalin keşfedildiği ve İsviçre göl köylerindeki kazıların yapıldığı döneme denk düşüyordu. Ramsauer kendisine yardımcı olması için bir ressam çalıştırıyordu ve bu ressam gerek buluntuların gerek mezarların taslağını çıkarmak ve kaydını tutmak için yıllarını harcamıştı. Onun yaptığı suluboya resimler kapların, metal nesnelerin ve diğer mezar mobilyalarının insan kemiklerine ya da yakılmış bedenlerin kalıntılarına göre konumlarını gösteriyordu.

Mezarlar temizlenirken, bir yandan da çizimler yapılmış ve ayrıntılı notlar tutulmuştu. Bu mezarların yarısı gömülmüş olan insanlara, diğer yarısı ise yakılmış olanlara aitti. Buralara şeflerden ya

da önemli insanlardan ziyade, takıları, aletleri ve silahlarıyla birlikte madenciler ve metal işçileri gömülmüştü. Bazıları da, metal ürünleri ve tuzu Avrupa'nın her yanına aktaran uzman tüccarlardı. Onlar hiç kuşkusuz geniş bir ticaret ağının içinde yer almıştı; bazılarının Afrika'nın uzak yerlerinden fildişi takıları varken, bazıları da Baltık Denizi bölgesinden amber (fosilleşmiş ağaç reçinesi) boncuklara sahipti.

İşin kötüsü, Ramsauer 1874 yılında, çalışmasını bastırma fırsatı bulamadan ölmüştür. Mezarlarda bulduğu nesnelerin ayrıntılarını anlatma ya da kemiklerin kaydını tutma fırsatı da olmamıştır. Kendi tuttuğu notlar o zamanlar kaybolmuş ve ancak 1932 tarihinde bir sahafta tesadüfen bulunmuştur. Bunların ne kadar güvenilir kayıtlar olduğu kuşkuludur. Ama yine de bunlar nihayet 1959 yılında yayımlanmıştır. Böylesine muazzam bir kazı çalışmasından bu kadar değerli bir enformasyonun o tarihe kadar muhafaza edilmiş olması bir mucizedir. Ama bu notlar ne yazık ki o mezarlıktan bugün öğrenebilecek olduklarımızın ancak küçük bir parçasını oluşturmaktadır.

Peki ama göl köyleri ve Hallstatt mezarlığı kaç yaşındaydı? Bugün, Hallstatt kültürünün MÖ 8. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında gelişmiş olduğunu biliyoruz. Ancak 19. yüzyıl ortalarında, bunu kestirmenin bir yolu yoktu. Yeni jeoloji, evrim teorisi ve Neandertal keşif; bunların hepsi, geçmişin muazzam, bilinmeyen dünyasına açılan bir kapı olmuştu. Worsaae'nin kazıları ve Üç Çağ Sistemi genel bir çerçeve sağlamıştı; ancak Roma öncesi herhangi

bir Avrupa toplumunun gerçek yaşına dair bir bilgi yoktu. Neyse ki, Oscar Montelius (1843-1921) adlı bir İsveçli arkeolog, Jens Jacob Worsaae ve diğerlerinin bıraktığı yerden görevi devralmıştı. Montelius kariyerini, Avrupa çapında kronolojik bir çerçeve (hangi olayın hangi tarihte olduğuna ilişkin kayıtlar) oluşturmaya hasretmişti.

İnsan eserleri üzerine, özellikle haklarında hemen hiçbir şey bilinmediği zaman, uzman olmak özel türden bir kişiliği gerektirir. Bu iş sonsuz sabır, bilinmeyene, genellikle küçük ayrıntılara duyulan bir tutku ve geçmişe yönelik bir aşk gerektirir. Montelius'ta bu niteliklerin hepsi çokça bulunuyordu. Her şeyden önce parlak bir dilciydi, uyumluydu ve kişisel olarak ilgi çekiciydi. Aranılan bir uzman olan Montelius, arkeolojinin halkın gözünde önem kazanması için çok şey yapmıştır.

Montelius Stockholm'de doğmuş ve bütün mesleki yaşamını, sonunda müdürü olduğu Ulusal Arkeolojik Eserler Müzesinde geçirmiştir. O ilk müze arkeologlarından biridir. Böylesi araştırmacılar meslek hayatlarını tamamen koleksiyonlara ve tarihi eserlere gömülerek geçirmektedir.

Montelius'un tutkusu, tarihi eserlerin ve onların bulundukları yerin doğru kronolojileri (zaman çizelgeleri) olmuştur. En başından, böylesi zaman çizelgeleri yaratmanın tek yolunun bütün Avrupa, Akdeniz ve Ortadoğu boyunca gezmek olduğunu fark etmiştir. Buralarda, bulundukları yerin bilinen tarihine ya da tarihi kayıtlara bakarak tarihleri bilinen nesneler bulmak mümkündür. Bu tarihi eserler, binlerce mil uzaktaki, tarihöncesi Avrupa'dan

kalma benzer nesneler için kronolojik emsal teşkil edebilmektedir.

Ve Montelius bu seyahati yapmıştır. Birçoğu büyük şehirlerden uzak ücra küçük kasabalarda bulunan yüzlerce müze gezmiştir. Otomobil yoktur; o devirde yalnızca demiryolu ve at arabası ya da at sırtında sonu gelmez yolculuklar vardır. Elektrik aydınlatması henüz bilinmemektedir ve elbette daktilo ya da bilgisayar da yoktur. Her şey el yazısıyla kaydedilmek zorundadır. Montelius yalnızca kendi seyahatleri sonucunda elde ettiği enformasyonla yetinmemiş, aynı zamanda, yolculuklar boyunca karşılaştığı ya da mektuplar yoluyla temasa geçtiği geniş bir meslektaşlar ağından da faydalanmıştır.

Yıllar süren araştırmalar sonunda, Montelius kendi "çapraz tarihleme" yöntemini geliştirmiştir. Eski Mısır'dan ve diğer Akdeniz uygarlıklarından kalma, tarihi bilinen nesnelerden hareketle, onların küçük ayrıntılarını ve biçimsel özelliklerini Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bulunmuş tarihi kalıntılarla karşılaştırarak bağlantılar kurmuştur. Ayrıca tarihi bilinen nesneler ile bilinmeyenleri de karşılaştırmıştır. Gerdanlıklar, hançerler, kil kaplar ve iğneler; bunların hepsi Montelius'un kronojilerinin parçalarını oluşturmuştur. Montelius sonunda, Avrupa'nın bir ucundan diğerine uzanan, tarihi belirlenmiş her türden eserin birbiriyle bağlantılı ağını kurmuştur.

1855 yılında Montelius, *On Dating in the Bronze Age* [*Tunç Çağını Tarihlendirmek*] adlı şaheserini yazmıştır. Binlerce nesneyi ve bu nesnelerin bulun-

dukları yerleri esas alan bu muazzam eser antik Avrupa'nın ilk zaman çizelgesi olmuştur. Montelius baltaları, broşları, kılıçları ve öteki insan ürünü şeyleri kullanarak Avrupa tunç çağını altı zaman dilimine ayırmıştır. Muazzam sayıdaki buluntu temelinde belirlediği bu evreler için ortaya koyduğu kanıtlar o kadar inandırıcı olmuştur ki, çok kısa sürede bu çizelge neredeyse herkes tarafından kabul edilmiştir. Montelius bir süre sonra tunç çağının başlangıcını MÖ 1800'e dayandırmıştır. Meslektaşlarından birçoğu bunu çok yakın bir tarih olarak görmüştür. Ama yaklaşık seksen yıl sonra, 1970'lerin başında, Montelius'un yaşadığı zamanlarda bilinmeyen radyokarbon tarihleme onu doğrulamıştır (bkz. 27. Bölüm).

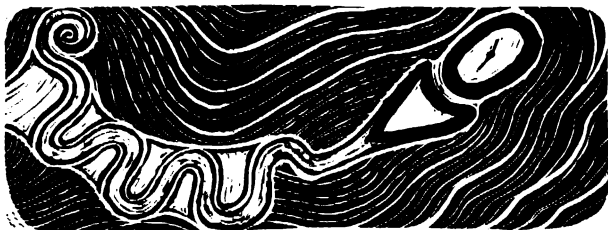
Montelius da arkeologların buluşlarını kamuoyuyla paylaşması gerektiğine inanan biridir. Bu düşüncesine uygun olarak, dersler vererek ve müzede rehberli turlar düzenleyerek geniş bir dinleyici kitlesine hitap etmiştir. Montelius hiçbir nota bakma ihtiyacı duymaksızın gayet akıcı bir biçimde İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca konuşmaktadı. Ayrıca sayısız popüler makale ve kitap üretmiş biridir. Karısından etkilenmiş ve kadın hakları için de mücadele etmiştir. Birçok bakımdan, o günlerin önde gelen Avrupalı arkeologları çağdaşlarının fersah fersah önünde insanlar olmuştur.

Montelius'un Ulusal Antik Eserler Müzesinin müdürü olduğu tarihte, arkeoloji oldukça uzun bir yol katetmiştir. Onun ve ardından gelen İskandinavlı meslektaşlarının kapsamlı araştırmaları sayesinde, birçok Avrupalı artık tarihöncesi geç-

mişin önemini çok iyi biliyordu. Bununla birlikte, kazı yöntemleri, özellikle de Akdeniz topraklarında, (birkaç dikkate değer istisna dışında) hâlâ çok kaba saba ve alelaceleydi. Müze numuneleri ve çarpıcı bulgular için duyulan açlık doymak bilmez bir biçimde sürüyordu. Ama ilk kez olmak üzere, Romalılar öncesi Avrupa'ya ilişkin, yalnızca birkaç büyük keşfe değil de tarihi kalıntılara ve bağamlarına dayanan bir çerçeve vardı artık.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, meslekten arkeolog nadir bir türdü. Arkeoloji büyük oranda, hâlâ rastgele toplayıcılıktan öte değildi. Ve neredeyse bu işin tamamı, Yunanistan ve İtalya, Ortadoğu ve Avrupa'da yapılıyordu. Ama arkeoloji başka yerlere, özellikle de Kuzey ve Güney Amerika'ya taşınmak üzereydi. Buralarda, John Lloyd Stephens ve Frederick Catherwood'un sansasyonel keşifleri arkeologların kafasının üç temel soruya yönelmesini sağlamıştı. Yerli Amerikalıların ataları kimlerdi? Onlar nereden gelmişti? Ve onlar Amerika'ya nasıl geçmişti?

BÖLÜM 12

Höyük Yapıcılar Miti

12 Kasım 1492 tarihinde, İtalyan gezgin, İspanya'nın Okyanus Amirali Christopher Columbus Bahamalar'da bir adaya ayak basar. Orada, ideal hizmetçiler olacaklarını düşündüğü insanlar bulur. Ne var ki, birkaç kuşağı içine alacak şekilde, o tarihe kadar bilinmeyen hastalıklar ve kötü muamele Karayip Adaları nüfusunu çarpıcı bir biçimde azaltmıştır. Az sayıdaki kişi bu insanların nereden geldiğine ya da bu topraklara nasıl eriştiğine kafa yormuştur.

Yerli Amerikalılar üzerine tartışmalar, Columbus bazı yeni tutsaklarını İspanya kralına sunar-ken başlamıştır. Bu tuhaf insanlar da kimdir böyle? İnsan mıdır bunlar? İspanyol fatih Hernan Cortes ile emrindeki askerler 1519 yılında Azteklerin ısıltılı, derinlikli dünyasını ortaya çıkarana kadar bu insanların basit, sade faniler olduğu varsayılır. Bu-

gün Mexico City'nin olduğu yerde bulunan, Aztek başkenti Tenochtitlan ("dikenli armut kaktüsünün yeri") o zamanlar, Konstantinopolis ve Sevilla ile boy ölçüşebilecek kadar büyük bir pazar yeri bulunan ve 200.000'den fazla insanın yaşadığı bir yerdir.

Yerli Amerikalı toplulukların, avcı kabilelerden zengin uygarlıklara kadar, akıl almaz çeşitliliği, kutsal metinlerin Ortadoğu merkezli yaratılış hikâyeleriyle yetiştirilmiş Avrupalıların önüne zor sorular koyar. Yerliler her iki Amerika'ya da nasıl erişmiştir? Kara yoluyla mı yoksa Asya'dan mı gelmişlerdir? Yoksa Columbus'tan çok önce, meçhul bir öncü Antantik'i mi geçmiştir? Amerikalı arkeologlar bu sorular üzerine hâlâ kafa yormaktadır.

1589 yılında, Katolik bir misyoner olan, İspanyol José de Acosta ilk yerleşimcilerin Kuzey Amerika'ya "kısa süreli deniz yoluyla" Asya'dan geldiklerini duyurmuştur. Bugün biz Acosta'nın yanılmadığını, yerli Amerikalıların gerçekten de Asya kökenli olduğunu biliyoruz.

Yaklaşık üç asır sonra, 1856 yılında, Samuel Haven adlı bir araştırmacı, yerlilerin antik çağda Bering Boğazı'nı geçtiği iddiasında bulununca bu teori herkesin ilgisini çekecektir. Binlerce yerleşiminin Allegheny Dağları yoluyla batıya doğru, bilinmeyen topraklara göç ettiği bir sırada, Haven'dan başka hiç kimse bu iddiaya kulak vermemiştir. Bu insanların çoğu verimli topraklar için can atan çiftçilerdir. Ohio Vadisinde ve Büyük Göllerden Nebraska ile Florida'ya kadar uzanan topraklarda yüzlerce büyük höyük, etrafı çevrilmiş toprak ve tümsek görünce şaşkına dönerler. Altına ve gömülü

zenginliklere aç birçok çiftçi hazine avına çıkmıştır. Sayısız insan iskeleti, deniz kabuğundan süs eşyası ve silah bulurlar; ama altından eser yoktur.

Topraklarını temizlerken öncü çiftçilerin karşısına genellikle, sık ağaçlar arasında gizemli toprak tümsekler çıkar. Bu höyüklerin bazıları tek başına yükselmektedir; bazıları ise düzenli bir şekilde dizilmiş gruplar oluşturmaktadır. Bazılarının etrafı geniş bir şekilde çevrilmiştir. Bu toprak höyükler hiç kuşkusuz eski çağlardan kalmıştır; çünkü hiçbir modern yerli kabile bu tür bir şey yapmamıştır. Höyüklerden bazıları bariz olarak gömüttür; zira gayet belirgin iskelet katmanları ya da özenle kalas döşenmiş gömü odaları vardır. Çiftçiler bu höyükleri kazıp içine girince, taş pipolar, iyice dövülmüş bakır baltalar ve takılar, mahir ustaların elinden çıktığı belli, iyi işlenmiş çanak çömlek ve başka aletler bulmuştur. Buluntulara bakan az sayıdaki uzman, bunlar ile Mısırlılara ya da öteki uygarlıklara ait antik eserler arasında hiçbir benzerlik bulunmadığını görmüştür. Höyük Yapıcılar böylece meçhul ve gizemli insanlar olup çıkmıştır.

Peki kimdir bu Höyük Yapıcılar? Hemen herkes yerlilerin aşırı ilkel olduğunu ileri sürmüştür. Bu yüzden altına, cesur savaşçılara ve egzotik uygarlıklara dair hikâyeler dört bir yana yayılmıştır. Bunlar, bilmedikleri bir toprak parçasına ayak basmış, maceracı yerleşimcilerin rüyalarını süsleyen hayallerdir. Bu abartılı hikâyeler, kış gecelerinde çiftçilerin en büyük eğlencesidir. 1830'ların başında, Josiah Priest adlı popüler bir yazar, beyaz savaşçıların büyük orduları, ovaları titreten savaşçı filler ve dev

gibi kahramanlar üzerine hikâyeler kurgulamıştır. Priest Kuzey Amerikalılara, bugün genellikle Höyük Yapıcılar Miti olarak bilinen, tümünden kurgusal, kahramanlıklarla dolu bir geçmiş hediye etmiştir.

Hazine avcılığı herkesin bildiği ve yaptığı bir şeydir; ama görece az sayıda çarpıcı buluntu vardır. Kazmak çabuk ve yıkıcı bir iştir. Höyükler sabanlarla dümdüz edilmiştir; yerleşimcilerin çok azı toprak yapıları ve höyükleri sistematik bir biçimde incelemiştir. Bu konuda ancak bir iki istisna söz konusudur.

Ohio, Circleville'in posta şefi Caleb Atwater, 20. yüzyıl başlarında çok sayıda höyükte kazı ve inceleme çalışması yapmıştır. Atwater yüzlerce defin ve bazılarına kuş pençesi ya da insan biçimi verilmiş, mikadan yapılma süs eşyası bulmuştur. Koyu bir dindar olan Atwater, bu höyükleri inşa edenlerin, kutsal kitaptaki tufandan hemen sonra Bering Boğazı'nı geçerek Asya'dan gelen çobanlar ile çiftçiler oldukları konusunda ısrar etmiştir. Yerlilere gelince, onlar bu toprak yapılar terk edildikten çok sonra buraya gelmiştir.

Antik dönemde göç teorisini geliştirirken Samuel Haven başka bir araştırmacının, Ephraim Squier'in (1821-88) araştırmalarına dayanmıştır. Squier iyi bir eğitim almış, zeki, geçmişe ciddi olarak ilgi duyan bir Amerikalıdır. Kariyerine New York State'te gazeteci olarak başlayan Squier daha sonra Ohio, Chillicothe'de küçük bir yerel gazetede çalışmıştır. Sonra hayatına bir gezgin ve başarılı bir diplomat olarak devam etmiş ve 1868'de Peru'ya tayin edilince de, And Dağlarındaki nefes kesici İnka yerleşim-

lerini anlatan ilk yabancılardan biri olmuştur. Bu arada, Güney Amerika'ya gitmeden çok önce, Chilli-cothe'de yerel bir hekim olan Edwin Davis'le birlikte çalışmıştır. 1845 ile 1847 yılları arasında bu ikili, Ohio Vadisinde inanılmaz çeşitlilikte toprak yapıları ve gömütleri kazmış, incelemiş ve araştırmıştır.

Bu ortaklığın itici gücü olan Squier, ortakların birçok büyük toprak yapıya ilişkin kusursuz planından sorumludur. Araştırmaları o kadar özenlidir ki bugün bile kullanılmakta ve birçok rehberde yer almaktadır. Amerikan Etnoloji Birliği tarafından desteklenen bu iki adam, aceleyle 200 höyükte kazı yapmak suretiyle birçok toprak yapıyı ve çevrilmiş alanı araştırarak, eski eser kalıntılarından oluşan muazzam bir koleksiyon oluşturmuştur. Araştırma yaptıkları önemli bir yer de bir sırtta bulunan, dışları arasında küçük, oval bir höyüğü tutan ve kıvrılmış bir yılan şeklinde, uzun, kıvrık bir höyük olan Büyük Yılan Höyüğü'dür.

Bütün bu araştırmalar, Squier ve Davis'in 1848 tarihli *Ancient Monuments of the Mississippi Valley* [*Mississippi Vadisindeki Antik Eserler*] adlı kitabında bir araya getirilmiştir. Squier, çığgın teorilerin yerine geçecek olgular ortaya çıkarmak istemiştir ve 300 sayfalık kitap, göz alıcı çizimleriyle birlikte kayda değer bir yayındır. Bu kitap uzun yıllar, Höyük Yapıcılar üzerine tek anlatı olarak kalmıştır. Yazarlar buldukları höyükleri ve toprak yapıları "Kurban Höyükleri" ve "Tapınak Höyükler" gibi hayal mahsulü kategorilere ayırarak sınıflandırmaya girişmiştir; ancak onların bu yerlere dair envanterleri ve ayrıntılı planları, incelenmesi zevk-

li eserler haline gelmiştir ve modern haritalarla da bağlantılıdır. Birçok örnekte yazarlar, o tarihten bu yana yok olmuş özellikleri de kaydetmiştir.

Squier, yaptığı hızlı kazılarda çıkardığı küçük buluntuları dikkatlice tasvir etmiştir. Hatta en kuzeyde, Superior Gölü kıyısında bulunan, dövülerek basit baltaların ve keserlerin yapıldığı bakır cevherini bile doğru tespit etmiştir. Sabuntaşından oyma pipolar ile hayvan figürleri bulmuştur. Squier bulduğu hayvan figürlerine hayran kalmıştır; çünkü bunlar o yöredeki yerlilerin yaptıklarından çok daha incelikli işlenmiştir.

Squier ve Davis genel olarak Höyük Yapıcılar hakkında yazmış ve höyük insanların savunma amaçlı toprak yapılar inşa etmekte ustalaşmış olduğuna işaret etmiştir. Bunu söylerken, eski zamanların büyük orduları ve görkemli savaşları hakkında anlatılan halk hikâyelerinden etkilenmişlerdir. Onlar, barışsever ilk Höyük Yapıcıların portresini çizmiştir; bu insanlar, "vahşi düşman toplulukların" saldırısına uğrayınca, kendilerini korumak için çılgınca savunma hatları inşa etmiştir. Ama her şey nafiledir; istilacılar onları ele geçirmiş ve Höyük Yapıcılar tarih sayfasından silinmiştir. Squier ve Davis, Avrupalılarla karşılaşan yerlilerin bu savaş delisi, düşman istilacılardan olduklarını ve dolayısıyla Ohio üzerinde Avrupalılardan daha fazla hak sahibi olmadıklarını ileri sürmüştür.

Squier ve Davis önyargılı olabilir; ancak katalogları ve araştırmaları, Höyük Yapıcılar etrafında gelişen tartışmaları yeni bir mecraya taşımıştır. Bununla birlikte söylentiler de sürüp gitmiştir. Bir tüccar

olduğunu ve batıda yerlilerle uzun bir süre birlikte yaşadığını iddia eden William Pidgeon, 1858 yılında, İncil'deki Âdem'in Amerika'daki ilk höyüğü inşa ettiğini ilan etmiştir. Onu, Büyük İskender ile çok sayıda Mısırlı ve Fenikeli takip etmiştir. Pidgeon, De-coo-dah adındaki bir yerliyle konuşmalarını içeren kitabıyla servet kazanmıştır. Bilgi kaynağı, bekleneneceği üzere, sırlarını verdikten sonra ölmüştür.

Bütün bu uydurmalara rağmen, değişim kaçınılmazdır. Arkeolojik araştırma, Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı kitabının yayımlanmasından ve Neandertalin keşfinden (bkz. 8. Bölüm) büyük bir güç almıştır. Harvard Üniversitesi ve Smithsonian Enstitüsü gibi kurumları arkasına alan yeni bir araştırma dalgası başlamıştır. Ancak sayısız iddiaya rağmen, kimse Kuzey Amerika'da bir Somme el baltası ya da Neandertal fosil bulabilmiş değildir. Büyük tartışmalar hâlâ Ortabatı ve Güneydeki Höyük Yapıcılar etrafında dönmektedir.

Höyük Yapıcılar hakkındaki spekülasyonlar öylesine artmıştır ki 1881'de bir grup arkeolog Amerikan Kongresini Höyük Yapıcıları araştırmak için ayrı bir fon oluşturmaya ikna eder. Smithsonian Etnoloji Bölümü'ne bağlı kurulan Höyük Keşif Birimi, Profesör Cyrus Thomas (1825-1910) başkanlığında çalışmaya başlar. Jeoloji eğitimi almış olduğu dışında Thomas hakkında çok az şey bilinmektedir. Yine de onun başlangıçta, yerlilerden ayrı bir Höyük Yapıcılar ırkının höyükleri inşa ettiğine inandığını biliyoruz.

Thomas ve sekiz asistanı höyük mıntıkalarını, özellikle de Mississippi Vadisini taramaya başlar.

Buralarda, çiftçiler höyükleri hazine bulma umu-
duyla kazmaktadır ve zaten tarihi eserler için aktif
bir piyasa da yoktur. Clarence Moore adlı bir kâğıt
tüccarı, yazlarını Mississippi ve Ohio Nehirleri üze-
rindeki yüzer evinde geçirmektedir: Moore bir yer-
lerde durmakta, işçileri bir yerleri kazmakta ve bin-
lerce tarihi kalıntı satılmak ya da koleksiyonuna ka-
tılmak üzere güvertenin ambarına konulmaktadır.

Thomas'ın çalışmalarından çoğu, Ohio ile Wis-
consin arasındaki kırsal kesimde yoğunlaşmıştır.
Bütün bir alana dağılan ekip, yıl içinde birtakım
araştırmalar ve asgari zarar vermek suretiyle ka-
zılar yapar. Thomas yedi yıldan uzun bir süre bu
çalışmasını sürdürür. Bu, planlı bir arkeolojik araş-
tırmadır ve çok büyük miktarda doğru veri top-
lanmıştır. O ve adamları, her büyüklükte ve türde
2000'in üzerinde höyükten ve toprak yapıdan örnek
almıştır. Kazılar ya da bağışlar yoluyla Thomas'ın
eline yaklaşık 38.000 tarihi kalıntı geçmiştir.

1894 yılında, Thomas 700 sayfalık bir rapor ya-
yımlar; bu raporda yüzlerce höyük ve toprak yapı
en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Her ne kadar
Thomas'ın çalışması kolay okunan bir metin olma-
sa da, titizlikle toplanmış verilere dayanmaktadır.

Toprak yapıları ve buluntuları tasvir ettikçe,
Höyük Yapıcılar hakkındaki fikirleri kökten değiş-
miştir. Dikkatli bir gözlemci olan Thomas, toprak
yapılar ile gerek kazılardan çıkardığı gerek özel ko-
leksiyonlardan elde ettiği sanat eserlerini, yaşayan
yerli Amerikan toplulukları tarafından yapılan nes-
nelerle kıyaslar. Antik alet ve silahlar ile modern
alet ve silahlar arasında yakın benzerlikler bulur.

Thomas ayrıca 18. yüzyıla kadar hâlâ kullanımda olan höyükleri tasvir eden Avrupalı gezginlerin anlatımlarını da incelemiştir.

Artık Thomas, Mississippi Vadisinde kaybolan bir Höyük Yapıcılar uygarlığına inanmamaktadır. Tam aksine Thomas, incelediği tüm yerleşimlerin, “Avrupalılar tarafından ilk ziyaret edildiklerinde söz konusu bölgede ikamet eden yerli kabileler” tarafından inşa edilmiş olduğunu belirtir.

Thomas’ın verilerle dolu kitabı, arkeolojide oyunun kuralını değiştirmiştir; spekülasyonun yerini bilim alır. Ama yerli Amerikalılar hakkındaki önyargılar varlığını sürdürmektedir ve yerlilerin toprakları genellikle şaibeli yasal gerekçelerle işgal edilir. Zaman içinde, uzmanlıkla alakası olmayan gelişigüzel kazıların yerini, meslekten araştırmacıların sistematik alan çalışmaları alacaktır.

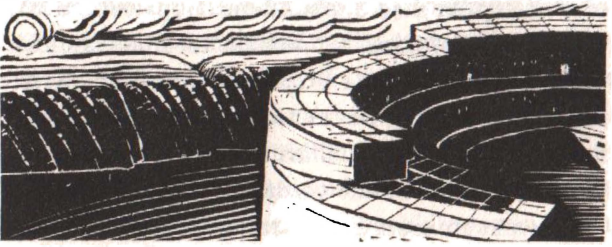
Yine de iyi eğitim almış arkeologlar ancak uzun yıllar sonra ortaya çıkacaktır. Öte yandan, artık bir eşik aşılmıştır. Ne yazık ki, halka açık park alanlarındaki nadir bazı noktalar dışında, Thomas’ın bu ayrıntılı çalışmasında bahsi geçen bütün yerler belli bir zarar görmüştür.

Thomas’ın raporu günümüz arkeologları için temel bir kaynak olma özelliğini korumaktadır. Bu enerji dolu saha araştırmacısının mirası bununla kalmamıştır; antik dönemde Höyük Yapıcıların topraklarında yaşamış insanların ne denli çeşitli olduğu üzerine de yorumlarda bulunmuştur. Geleceğin arkeologlarını bekleyen zorlu görev, bu çeşitli toplulukları ve onların gerek kendilerinden önceki gerek sonraki kültürlerle ilişkilerini tespit etmektir.

Cyrus Thomas'ın Höyük Yapıcılar Mitini nihayet çürütmesinin üzerinden yüzyıldan fazla zaman geçtikten sonra, araştırmacılar bu dikkate değer çeşitliliğin belli bir kısmını ortaya çıkarmıştır. Bugün, toprak yapılar inşa etmiş Adena, Hopewell ve Mississippi toplulukları ile onların incelikli ritüelleri ve inançları hakkında birçok şey biliyoruz. Ayrıca Kuzey Amerika'nın büyük toprak yapılarını inşa etmiş bu insanların ritüelleri ile dinsel inançlarının, yazılı tarih döneminde sürdüğünü de biliyoruz.

Thomas'ın eseri büyük tahribat dalgasını durdurmaya yetmemiştir; ancak en azından bir grup Boston hanımefendisini, 1887 yılında restore ederek ziyaretçilere açık bir park yeri haline getirdiği Büyük Yılan Höyüğü'nü satın almak için 6000 dolar toplamaya ikna etmiştir. Bugün orası artık bir Ohio Eyalet Anıtı ve bir Ulusal Tarihi Eserdir.

BÖLÜM 13

“Bilinmeze Adım Atmak”

Nisan 1883'te, Arizona'da Apaçi Kalesi askerleri bir katırın sırtında yalnız bir yolcunun kale kapısından içeriye girdiğini görünce şaşkın bakakalırlar. Çünkü Apaçiler savaş halindedir ve bu da seyahat etmeyi çok zorlaştırmıştır.

Katırın üstündeki kişi, Columbus'tan çok önceleri oralarda yaşamış halkın “harap şehirlerini” araştırarak terk edilmiş uzak yerli topraklarında dolaşan, İsviçre doğumlu Adolph Francis Alphonse Bandelier'ydi (1840-1914).

Bandelier hemen hemen hiç bilinmeyen, Amerika'nın güneybatısını boydan boya geziyordu. Bir zamanlar Meksika'dan hareket eden, İspanyolların başını çektiği birkaç keşif kolu, altın bulma umu-
duyla Hopi ve Zuni Pueblo adındaki yerli köylerini ziyaret etmiş ancak eli boş dönmüştü. Kalabalık,

çok katlı, genel olarak “pueblo” olarak bilinen yerli yerleşimleri hakkında hikâyeler anlatılıyordu; ama başka herhangi bir ayrıntı bilinmiyordu.

Eski pueblolara ilişkin ilk ayrıntılı tasvirler 1849 yılında, Amerikan Ordusunda teğmen olan James Henry Simpson ile sanatçı Richard Kern’in, New Mexico’daki Chaco Kanyonunda bulunan büyük Pueblo Bonito harabeleri ile Kuzeydoğu Arizona’da bulunan Chelly Kanyonundaki Navajo puebloları da dahil, on eski puebloyu ziyaretiyle birlikte gelmişti.

1869 yılında, ülkeyi boydan boya geçen demiryolunun tamamlanmasının ardından hem batıya daha fazla yerleşimci akmaya başlamış hem de bölgeye dışarıdan gelen ziyaretçilerin sayısı çarpıcı bir biçimde artmıştı. Amerikan hükümeti, özünde kocaman bir çevresel laboratuvar olan bölgeyi keşfetmek ve haritasını çıkarmak üzere resmi keşif gezileri örgütlüyordu. Bu grupların görevleri arasında bölgenin jeolojisini araştırmak ve Pueblo yerlileri ile yerleşimleri hakkında bilgi toplamak da vardı.

Çoğu hükümet keşif kolu, yerli pueblolardan ziyade jeolojiyle ve potansiyel madencilik fırsatlarıyla ilgilenmişti. Sıradan katırıyla Adolph Bandelier’nin çok farklı ilgi alanları vardı. New York’un kuzeyinden bir küçük kasaba bankeri ve daha sonra bir maden ocağı işletmecisi olan, sessiz ve meraklı Bandelier, halkın genel ilgisinin Amerika’nın batısına yoğunlaştığı bir dönemde, boş zamanını Meksika ile güneybatı üzerine yazılmış İspanyolca kayıtları inceleyerek geçiriyordu.

Becerikli bir dilci olan Bandelier, çok az kişinin bildiği arşivleri de elden geçirmişti; ancak Pueblo yerlilerinin tarihi hakkında neredeyse hiçbir şey öğrenememişti. Hobisi bir takıntı halini almıştı ve kısa bir süre sonra, kütüphane temelli araştırmasını güneybatıdaki araziye bizatihi giderek genişletmesi gerektiğini fark etmişti. Her şeyini bırakıp, adına çok az bir bağışla, Santa Fe, New Mexico yollarına düşecekti. Neredeyse meteliksiz olan ve katırı dışında sadece ufak tefek kişisel malzemesi bulunan Bandelier, en azından Pueblo yerlilerinin arkeolojisini ve tarihini yerinde inceleyebilecekti.

Bandelier, geçmişe dair herhangi bir araştırmanın, mevcut Pueblo yerli topluluklarından başlaması gerektiğinin farkındaydı. Bu yüzden ilk durağı, New Mexico'daki, yakın bir tarihte terk edilmiş Pecos Pueblo olmuştur. 17. yüzyıl gibi yakın bir tarihte, Pecos'ta en az 2000 insan yaşıyordu. Onlardan sonuncusu 1830'larda, Bandelier'nin ziyaretinden elli yıl önce terk etmişti burayı.

Yörede konuşulan dile on gün gibi inanılmaz bir sürede hâkim olan Bandelier yaşlı köy sakinlerinden son derece değerli tarihi enformasyon toplamıştı. Aynı zamanda büyük pueblonun kalıntılarındaki dolaşmış, araştırma yapmış ve notlar almış ancak kazı yapmamıştı; bunu yapmak için ne bilgisi ne de parası vardı. Pecos çalışması onu, erken dönem Pueblo tarihini araştırmanın tek yolunun arkeolojiyi kullanarak, yaşayan mevcut topluluklardan uzak geçmişe doğru ilerlemek olduğuna ikna etmişti.

Bunun üzerine Bandelier çevredeki başka umut vaat eden yerleşimleri de araştırmıştı. 1880'lerin

sonuna doğru, üç ayını Cochiti Pueblo sakinleriyle geçirecekti. New Mexico'nun Katolik rahipleri, özellikle de Katolikliği kabul ettikten sonra, ona içeriden yerli işbirlikçilerle temas kurma hususunda çok yardımcı olacaktı.

Bandelier'nin ziyaret ettiği pueblolar, bir geçitler ve girişler labirentiyle birbirine bağlanan, çamurdan odalarla bölünmüş, gayet derli toplu mekânlardı. Bazı büyücek pueblolar iki katlı, hatta tıpkı Chaco Kanyonundaki çok katlı Pueblo Bonito gibi daha çok katlı yapılar barındırıyordu. *Kiva* adı verilen büyük, yuvarlak yeraltı odaları, yarı daire sel yapının açık merkezinde yer alıyordu ve bu odalar gizli seremonilerin yapıldığı yerd i. Görünüş te derme çatma ve biraz dağınık olan pueblolar aslında geniş ailelerin kuşaklar boyu yaşadığı son derece örgütlü topluluklardı.

Bandelier 1881'den 1892'ye kadar, Arizona ve New Mexico civarında dolaşacaktı. Gezileri sırasında bolca notlar almasına rağmen, onların basılmış halini görece k kadar yaşamayacaktı (bu notlar en sonunda 1960'lar ile 1970'lerde basılmıştı). Bu notlar büyük arkeolojik ve tarihi öneme sahip enformasyon içeriyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Bandelier meslekten bir arkeolog değildir; ama zaten tek eksiği de budur. Hiçbir zaman, arkeolojik bir alanda kürek sallamış biri olmamıştır. Buna karşın o, planlarıyla ve arazi tasvirleriyle, gelecekteki araştırmacıların kazıları için temel hazırlamıştır.

Bandelier, Pueblo yerlilerinin tarihine kendi gözlemleri yanında, yazılı kaynakları ve sözlü gele-

neği kullanarak yaklaşmıştır. Geçmiş yorumlamak için, yaşayan yerli kabilelere ilişkin kendi gözlemlerini kullanan ilk Amerikalı arkeologdur. Arkeolojiyi nesnelerin değil, bulguların sunduğu tarihin ve enformasyonun araştırılması olarak görmüştür. Bandelier, yerli çömlek tasarımlarından kuşaktan kuşağa aktarılmış yerel tarihe kadar her şeyi kullanarak, şimdiki zamandan geçmişe uzanan bir yol izlemiştir. Kendi ifadesiyle o, “bilinenden bilinmeye, adım adım” ilerlemiştir. Bandelier’nin takdire şayan alan araştırmaları, bir kuşak sonra kendini gösterecek öncü arkeolojik çalışmalar için temel teşkil etmiştir. Onun izinden yürüyen herkes, güneybatı arkeolojisinin bugüne kadar yaptığı gibi, şimdiden başlayarak geçmişe doğru ilerlemiştir.

Bandelier gezilerini bir Katolik tarih, dergi makaleleri, hatta tarihöncesi zamanlarda geçen, *The Delight Makers [Tat Verenler]* adlı bir roman yazarak desteklemiştir. Bunları yaparken amacı yalnızca para kazanmak olmamıştır (gerçi kazansa çok da iyi olurdu). Güneybatı yerlilerinin tarihini geniş bir kitleyle paylaşmak istemiştir. Romanı ticari bir başarı kazanmamıştır; ama yerli topluma dair derinlemesine fikirler içermesi bakımından çarpıcıdır. Bandelier 1892 yılında güneybatıdan ayrılmış ve hayatının geri kalanını Meksika, Güney Amerika ve İspanya’da çalışarak geçirmiştir.

Dünyanın başka yerlerinde, büyük çaplı kazılarla başlayan arkeoloji çalışmasının aksine, güneybatının geçmişi Bandelier’nin yaşayan topluluklar ve tarihi pueblolar üzerine yaptığı titiz araştırmalarla başlamıştır. O başarılı olmak için, arkeologların

pueblo çöp yığınlarını karıştırarak, binlerce kırık çömlek parçası yardımıyla geriye doğru yüzlerce yıllık araştırmaya girişmek zorunda kalacaklarını fark etmiştir. Kendisi bunları yapamamıştır; bu yüzden de haritalarla, gözlemlerle ve yaşayan Pueblo yerlileriyle yaptığı konuşmalarla yetinmek zorunda kalmıştır. Başka bir sorun daha vardır: Arkeoloji açısından umut vaat eden puebloların birçoğu, o gün hâlâ insanların yaşadığı yerlerdir ve bu da kazı çalışmasını imkânsız kılmıştır.

Bandelier’le birlikte, daha sonraki kazılar için temel hazırlayan bir başka ziyaretçi de, Zuni yerlileri arasında yaşayarak bu topluluk hakkında içerden bilgi edinen ve takdir edilesi bir antropolog olan Frank Hamilton Cushing’di (1857-1900). Babası hekim olan Cushing düzgün konuşan bir araştırmacıydı, tiyatroya düşküncü ve ölçüyü kaçırmadan, dikkatlice idare edilen saydamlıktan zevk alıyordu. New Mexico’daki Pueblo yerlilerinden 1875 yılında, Smithsonian Enstitüsünde etnoloji asistanı olarak işe başladığında haberi olmuştu.

1879 yılı sonlarında, Cushing, Amerikan ordusundan Albay James Stevenson eşliğinde bir Smithsonian keşif koluyla güneybatıya seyahat edecek ve Zuni Pueblo’ya, eylül güneşi köyün ardında baktarken varacaktı. Cushing yoğun bir nüfusa sahip, “birbiri üzerine yığılmış, bir küçük *mesalar* [masa-tepeler] adası” olarak tasvir ettiği bu puebloda sadece yalnızca üç ay kalacaktı. Ne var ki Cushing, dört buçuk yıl kaldığı bu köyden ancak Washington’da ihmal ettiği görevlerinin başına geçmek için ayrılacaktı.

Stevenson ve eşlikçileri ayrılmış; ancak Cushing burada kalmıştı. Çok geçmeden, işinin bir hayli zor olduğunu anlayacaktı. Bandelier enformasyon toplayarak ve terk edilmiş puebloları tespit ederek güneybatıda canının istediği gibi gezecekti. Ancak Cushing tümüyle farklı bir yaklaşım benimsemişti. Zuni toplumunu doğru bir biçimde anlamak için onların arasında yaşamak, onların dilini ustaca konuşmak ve hayatlarına ilişkin ayrıntıları kaydetmek gerektiğini fark etmişti. Bugün arkeologlar bu yaklaşıma "katılımcı gözlem" adını vermektedir; ama Cushing'in zamanında bu yeni bir fikirdi. O bir arkeolog değildi; ama Zuni kültürünün çok eskilere uzandığının gayet iyi farkındaydı. Ve Cushing yaptığı araştırmaların daha eskiye erişmek için bir zemin oluşturacağını biliyordu.

İlk günlerde, danslarını kaydetmeye çalışınca yerliler onu ölümle tehdit edecekti. Ama sakın kalarak onları derinden etkileyince Cushing'i bir daha rahatsız etmeyeceklerdi. Zuniler onun, toplumsal yapılarını incelemesine izin verecekti ve hatta Cushing onların gizli Yay Rahipliği ritüeline bile dahil edilecekti. Cushing kulaklarını deldirmişti ve yerli kıyafetleri giymişti. Sonunda Zuniler ona o kadar güveneceklerdi ki onu kendilerine savaş şefi yapacaklardı. Cushing kaleme aldığı sayısız Zuni halk hikâyesi ve mitine şu unvanı kaydetmişti: "Birinci Zuni Savaş Şefi: ABD'li Asistan Etnolog."

Cushing tutkulu bir Zuni taraftarı haline gelmişti ve onların topraklarını Avrupalı yerleşimcilere karşı korumak için elinden geleni yapmıştı. Öte yandan, bu topraklarda gözü olan, Washin-

gton'daki bazı nüfuzlu kişileri de rahatsız etmiş ve geri çağrılmıştı. Sağlığı bozulmasına rağmen, yaşadıkları hakkında her yerde konferanslar veriyor ve geniş kitleler için yazılar kaleme alıyordu. Frank Cushing'in güçlü kişisel çekiciliği ve halka hitap becerisi, güneybatıya yönelik kamuoyu ilgisini artırma konusunda çok işe yaramıştı. Kitapları ve konferansları sıklıkla, gerçeklikten çok uzak, romantik bir pueblo hayatı sunuyordu. Her şeye rağmen, onun Zuni sözlü geleneği ve törenleri hakkında anlattıkları bugün bile kalıcı bir değer taşımaktadır.

Cushing, arkeolog olmadığını kabul etme konusunda bir ilk olabilir; ancak öte yandan o, arkeolojiyi yaşayan insanlar üzerinde yaptığı araştırmalar yoluyla daha önceki yüzyıllara erişmenin bir yolu olarak gören biridir de. Kazı, ona göre, modern zamanlardan geçmişe uzanan bağlantıları bulmanın bir yoludur. Daha sonraki bir tarihte, güneybatıya yaptığı kısa bir ziyarette, Arizona'da yer alan Salt River Vadisindeki bir mezarlıkta bir kazı yapmıştır. Eski zamanlarda güçlü bir depremin yerle bir ettiği, yakınlardaki bir puebloyu da incelemiştir. Ne var ki Cushing'in güneybatı araştırmaları 1890'da sona ermiştir.

Bandelier ve Cushing, ciddi kazıların potansiyelini ortaya koymuştu. Mağaralardaki ve pueblolardaki kuru hava koşulları eski sepetleri, boyanmış kapları, örülmüş uyku hasırlarını ve hatta kurumuş insan bedenlerini korumuştur. Bu buluntuların birçoğu yavaş yavaş Amerika'nın Doğu Kıyısı'na akmaya ve buralarda iyi fiyatlara satılmaya başlamıştı.

Kaçınılmaz olarak, çanak çömlek avcıları ve antikacılar pueblolara akın etmeye başlayacaktı. Colorado'da çiftçilikten tüccarlığa ve tarihi eser toplayıcılığına geçen Richard Wetherill bu hazine avcılarından biriydi ve düzinelerce arkeolojik alandan boyanmış çanak çömlek ve başka pek çok tarihi eser toplamıştı.

1888 yılında, Wetherill ile Charlie Mason adlı bir başka çiftçi, Güney Colorado'daki Mesa Verde kanyonlarında, başıboş sığırları ararken, bir mağarada kurulmuş büyük bir puebloya rastlayacaktı; bu, Kuzey Amerika'daki en büyük kaya barınağıydı. Bugün Cliff Palace olarak bilinen bu pueblo toprak, su ve kül kullanılarak yapılan harçla taş blokların bir arada tutulduğu kumtaşından inşa edilmişti. Muhtemelen uzun süren bir kuraklık sonucunda burayı terk edene kadar, MS 1190 ile 1260 yılları arasında, Cliff Palace'ta yaklaşık yüz insan yaşamıştı. Burası, yirmi üç tane su altında kalmış *kivas*ı olan, önemli bir yönetim ve tören merkeziydi.

Mesa Verde ve bölgedeki başka yerler, Richard Wetherill'in ailesi için bir altın madeni haline gelmişti. Son yıllarında, Chaco Kanyonundaki Pueblo Bonito'yu bulmuştu. 1897 yılında, Wetherill bu yerin yakınında, insan elinden çıkma eserler ile ihtiyaç malzemeleri satan bir dükkân açacaktı. 1900 yılında ise, 190'dan fazla odayı –alanın yarısından fazlasını– temizleyecek ve içinde bulduğu ne var ne yoksa satacaktı. Onun bu “kazıları,” buluntuları Amerikan Doğal Tarih Müzesine veren özel şahıslar tarafından, en azından 25.000 dolarlık bir rakamla desteklenmişti. Muazzam kazançlar sağlandığına

ilişkin söylentiler Washington'ın kulağına gidince, Wetherill'in kazıları resmi emirle sonlandırılacaktı. 1907 yılında, Wetherill hükümetle bu toprakların mülkiyetinin sahipliği konusunda bir anlaşma imzayacaktı.

Bu arada, başını Adolph Bandelier'nin bir çömezi olan Edgar Hewett'in (1865-1946) çektiği, güneybatıda bulunan birkaç meslekten arkeolog, kamuya ait arkeolojik alanların korunmasını sağlayacak yasal düzenlemeler için başarılı lobi faaliyetleri yürütüyordu. 1906 tarihli Amerikan Antik Eserler Yasası, Chaco Kanyon ve Mesa Verde gibi kilit alanlara sınırlı bir koruma getirmişti. Hewitt genç arkeologları –çömlek avcılarının kendilerinden faydalandığı arkeologları değil– uygun kazı yöntemleri konusunda eğitmek için bir saha okulu açmıştı. Çalışmanın çoğu, yağmacıların tahrip etti arkeolojik alanların temizlenmesine ayrılmıştı.

Bandelier, Cushing ve diğerleri güneybatı üzerinden temel bir ilkeyi kabul ettirmiştir: Şimdiki zamanda, geçmişe yönelik olarak geriye dönük çalışmanız gerekmektedir. Arkeologlar o tarihten bu yana bu ilkeye riayet etmektedir.

BÖLÜM 14

Boğalar! Boğalar!

1868 yılında, tilki avına çıkmış bir İspanyol avcı, Modesto Cubillas, kayaların arasında köpeğinin izini kaybetmişti. Aşağıdan bir yerlerden havlama sesleri geliyordu. Cubillas köpeğin içinde kaybolduğu bir delik keşfetmiş ve deliği genişletince, uzun süreden beri gizli kalmış bir mağaranın içinde bulmuştu kendini. İçeriye keşfetmeye girişmemişti; ama arazi sahibini, Kuzey Fransa'da birden fazla çiftliği olan avukat Marki de Sautuola'yı (1831-88) mağaranın varlığı konusunda bilgilendirmişti. Sautuola'nın kitaplar, bahçecilik ve arkeoloji de dahil olmak üzere birçok ilgi alanı vardı.

Ama geçmişi araştırmak, işi başından aşkın bu toprak sahibinin birincil önceliği değildi. Cubillas'ın (bugün "yüksek manzara" anlamına gelen Altamira olarak biliniyor) mağarasını ziyaret etmesi

on bir yılı bulacaktı. Mağaranın içindeki oyuklar arasında dolaşırken duvarlarda siyah işaretler, çizgiler görecekti ama üzerinde düşünmeden geçip gidecekti. Ancak bu olaydan kısa bir süre sonra, Paris'i ziyaret edecek ve orada, çok güzel işlenmiş boynuz ve kemik parçalarının –Fransa'nın güneybatısından antik Cro-Magnon buluntuları– olduğu bir sergiye gidecekti. O zaman aklına Altamira gelecek ve benzer buluntuların mağaranın katmanlarında olup olmadığını düşünmeye başlayacaktı.

Evine dönünce, mağarada bir kazı yapmaya karar vermişti. Dokuz yaşındaki kızı Maria da onunla gelmek için yalvarmıştı. Baba ve kızın gözetimi altında, işçiler insan yapımı aletler bulmak için kazma kürekle toprak zemini kazmaya başlamıştı. Ama Maria kısa sürede bu çamurlu işten sıkılmış ve mağaranın derinlerinde kendine bir oyun bulma peşine düşmüştü. Marki ise birdenbire, mağaranın aşağı kısmından, "Toros! Toros!" [Boğalar! Boğalar!] diye bir çığlık duyacaktı.

Sautuola hızla sesin geldiği yere koşmuştu: Maria ona kayanın yüzeyine yapılmış sayısız hayvan resminden biri olan, polikrom [çok renkli] bir bizon gösteriyordu. Bizon, yaban domuzu ve geyik; hepsi bir arada tavanda belirmişti. Resimlerdeki canlı renklerden ötürü, sanki bu vahşi hayvanlar bir gün önce çizilmiş gibi görünüyordu. Maria 19. yüzyılın en büyük arkeolojik keşiflerinden birini yapmıştı.

Alçak tavanıyla, bu resimli Altamira mağarası sanki buz çağı vahşi hayvanlarının bir hayvanat bahçesi gibidir. Burada, siyah ve kırmızı renkli, uzun zaman önce nesli tükenmiş bizon, tüyleri kal-

kık ve bazen de başını eğmiş halde resmedilmiştir. Bazıları çömelmiştir. Bir yaban domuzu kayadan kayaya zıplamaktadır. Kocaman boynuzlu geyikler vardır. Tavan hayvanlarla doludur ve birçoğu, kayalar üzerindeki, bedenlerine uygun çıkıntılar nedeniyle canlı gibi görünmektedir. Bu vahşi hayvanların arasında, kırmızı el izleri yer almaktadır. Bunlardan bazıları tavana kırmızı boya sıçratarak yapılmışken, bazıları yerinde büyük bir dikkatle boyanmıştır.

Sautuola, Altamira mağara resimlerinin Paris'te görmüş olduğu kazıma figürlere benzediğini hemen anlamıştı. Sautuola mağara üzerine, duvardaki sanat eserlerinin, Fransa'da sergilenmekte olan tarihi buluntularla aynı dönemden olabileceğini iddia ettiği bir makale yazıp yayımlayacaktı. Ne yazık ki, Fransız arkeologlar bu görüşü hemen reddetmişlerdi: onlara göre, capcanlı görünen resimler modern ve tarihöncesi vahşilerin eseri olamayacak kadar incelikliydi. Bazıları daha da ileri giderek, bu resimlerin sahte olduğu, modern bir sanatçı tarafından yapıldığı, belki de Marki'nin de bu işte parmağı olduğu iddiasında bulunmuştu. Kalbi kırık ve üzgün olan Sautuola çiftliğine çekilecek ve şaibeli biri olarak 1888 yılında ölecekti. Adının temizlenmesi yılları alacaktı.

Bu arada, Fransa'nın güneybatısındaki mağara-
larda da az sayıda başka resim ve oymalar bulunmuştu. Uzmanlar onları da modern işler olarak görmüştü. Bu pek de şaşırtıcı değildi; çünkü o zamanlar çoğu insan, antik dönemdeki "ilkel" avcılarının sanatçı olamayacağına inanıyordu. Kısa bir süre

sonra, daha başka tarihöncesi resimler ortaya çıkarılmıştı. 1895 yılında, Dordogne'deki Les Eyzies'nin –Lartet ile Christy'nin av sahası– yakınlarındaki La Mouthe mağarasının sahibi bir kısım dolgu toprağı kaldırmış ve kendisini o tarihe kadar gizli kalmış, duvarlarında oyularak yapılmış bir bizon figürü ve başka figürler bulunan bir galerinin içinde bulmuştu. Bunlar hiç kuşkusuz antik eserlerdi. Bugün turistlerin uğrak yeri olan bu bölgede daha başka duvarları resimli mağaralar –Les Combarelles (oyma resimleriyle meşhur) ve Les Eyzies'ye yakın Font de Gaume mağarası (çok tüylü mamut resimleri bulunuyor)– bulunmuştur. Buz çağı sanatı iddiaları her geçen gün güçlenmektedir.

1898 yılında, küçük bir arkeolog ekibi Les Combarelles'yi ziyaret edecekti. Bu ekibin içinde, önde gelen Fransız arkeologlardan biri olan Émile Cartailhac (1845-1921) ve genç bir Katolik rahip olan Henri Breuil de (1877-1961) bulunuyordu.

Yerin altında, derinlerde bulunan oymalar Cartailhac'ı derinden etkilemişti. Dört yıl sonra, o ve Breuil, Altamira'yı ziyaret edecekti. Genç rahip resimlerin buz çağından kalma olduğuna kesin olarak inanmıştı; ama Cartailhac uzun süre bunların modern olduğu iddiasını sürdürecekti. Ancak ziyaretle birlikte şimdi o da fikrini değiştirmişti: Resimler antik çağdan kalmaydı. Aslında Cartailhac kanıtları o kadar güçlü bulmuştu ki, daha önceki düşüncesinden ötürü özür dilediği meşhur bir makale kaleme almıştı. Cartailhac, Altamira'nın bir tarihöncesi sanat galerisi olduğunu ilan etmişti. Marki de Sautola ve kızı en sonunda haklı çıkmıştı.

Émile Cartailhac'ın fikrinin değişmesinde aslan payı, kaya resmi araştırmasında büyük bir isim haline gelecek olan Henri Breuil'e aitti. Kuzey Fransa'daki Normandiya'nın yerlisi olan Breuil bir avukatın oğluydu. 1900 yılında, Katolik rahip olmaya hak kazanmıştı. Tam bir inanç adamı olan Breuil aynı zamanda istisnai bir bilim insanıydı da. Genç rahip o kadar inançlı biriydi ki, Kilise onun bu çağı araştırmasını (ki bu dini öğretiye aykırıydı) görmezden gelmiş ve ona çalışmalarını sürdürmesi –bir rahip olarak değil, bağımsız bir düşünür olarak– için izin vermişti.

Rahip olduktan kısa bir süre sonra Breuil, kendisine Fransa mağaralarında bulunmuş boynuz, kemik ve taş aletler hakkında temel bilgileri veren iki Fransız prehistorya uzmanıyla, Louis Capitan ve Edouard Piette'yle tanışmıştı. Breuil dediğim dedik biriydi ve aptallara tahammülü yoktu; onunla fikir ayrılığına düşerseniz, sizi doğduğunuza pişman ederdi. Öte yandan Breuil, hem yeraltında kontrollü aydınlatmanın hem de yüksek kalitede fotoğraf çekmenin neredeyse imkânsız olduğu bir devirde, şahane bir sanatçıydı da. Hassas kaya resimlerinin kopyasını çıkarmak, kaba taslaklar çizecek ve sonra da figürlerin ölçümünü yapabilecek bir sanatçıyı gerektiriyordu. Bunun için, saman ve eğrelti otu doldurulmuş çuvalların üzerinde yatarak ve aydınlatma için sadece mum ile titrek ışıklı lambalar kullanarak saatler boyu çalışması gerekmişti. Breuil günlerini neredeyse tamamen karanlık dar geçitlerde, oymaları ve belli belirsiz resimleri kâğıda aktararak geçiriyordu. Kendi yaptığı hesaplara

göre, resimlerin ve oymaların kopyasını çıkarmak için tam 700 gün yerin altında kalmıştı.

Breuil kaba çizimlerini, mümkün olduğunca siyah beyaz fotoğraflarla karşılaştırarak boyamıştı. Kaçınılmaz olarak, yaptığı kopyaların bazıları bir yere kadar hayal ürünüydü; ancak bugün, renkli resimlerin bulunduğu bir dönemde bile, onun yaptığı bu çalışmalar paha biçilmez bir kaya sanatı arşivi oluşturmaktadır. Ne yazık ki Breuil'in kaydettiği birçok mağara resmi, çok sayıda ziyaretçinin yarattığı hava değişimi yüzünden kaybolmaya yüz tutmuştur.

Şaşkınlık verici bir keşif de 1940 yılında, tavşan avlayan bazı okul çocuklarının köpeğinin, Montignac yakınlarında tavşan deliğine girip kaybolduğu zaman gerçekleşmiştir. Köpeğin yerin altında bir yerlerde havladığını duyan çocuklar tavşan deliğini genişletmiş ve sürünerek içeriye girmiştir. Kendilerini duvarları vahşi boğaların, bizonların ve diğer başka hayvanların şahane resimleriyle kaplı geniş bir salonda bulmuşlardır. Breuil soluğu, artık Lascaux Mağarası olarak bilinen yerde almıştır. Renkleri yapıldıkları günkü gibi canlı kocaman boğalara ve vahşi bizona hayran kalır. Radyokarbon tarihleme (bkz. 27. Bölüm) sayesinde bugün artık bu resimlerin ve oymaların en azından 15.000 yıl önce burada yapıлып kapatıldığını biliyoruz.

Altamira resimlerinin kopyasını çıkardıktan sonra, Breuil basitten karmaşığa doğru evrilmiş, iki farklı Üst Paleolitik sanat tarzı olduğu teorisini ortaya atmıştı. Ona göre, bu sanat eserleri "av büyü" adını verdiği şeyin bir biçimiydi. Resimler,

duvarlara çizilen hayvanların ruhlarıyla kurulan bir bağdı ve avın başarılı geçmesi için yapılmıştı. Breuil ayrıca bazı resimlerin ve oymaların, özellikle de taşınabilir nesneler üzerinde olanların, zevk için ortaya konan sanatsal maharetin ürünü –Cro-Magnon sanatçıların yaratıcılığının bir kanıtı– olduğuna inanıyordu.

Lascaux gibi, daha geç bir tarihte yapılmış, genellikle büyük yankılar uyandırmış keşifler kadar, renkli ve kızılötesi fotoğrafın kullanılmaya başlaması da bu teorinin aşırı basit olduğunu göstermiştir. 1994 yılında keşfedilmiş, bir başka resimli mağara olan Grotte de Chauvet, yaklaşık 30.000 yıl önce çizilmiş şahane buz çağı gergedanı ve diğer başka nesli tükenmiş hayvan resimleriyle doludur. Chauvet resimleri Lascaux resimlerinden daha inceliklidir; ama aynı zamanda daha da eskidir.

Bariz olarak karmaşık ve bir o kadar da eski olan bu sanat geleneği için kimse henüz genel olarak kabul edilen bir zaman tayin edebilmiş değildir. Ayrıca uzmanlar da, bu sanatın ne anlama geldiği konusunda fikir birliğine varamamıştır. Lascaux keşfinden kısa bir süre sonra Breuil, 1952 yılına kadar kalacağı, San (bir zamanlar Bushmen olarak bilinen yerli halk) kaya sanatı üzerinde çalıştığı Güney Afrika'ya taşınmıştır.

Breuil, San kaya sanatını ilk kez 1929 yılında bir konferans vesilesiyle bu ülkeye gittiğinde görmüştür. Daha eski seyyahlar ve antropologlar, San resimlerini Altamira keşfedilmeden çok önce bulmuştur. Daha 1874 gibi erken bir tarihte, Güney Afrikalı antropolog George Stow, kendileri sanatçı olmayan

ama sanatçıların kimler olduğunu bilen bazı San avcılarla tanışmasından bahseder.

San kaya sanatı, Fransa mağaralarında bulunanlara hiç benzemez. Güney Afrika'da bir av sırasında takip, bal toplayan insanlar, danslar ve törenler işaretler ve semboller ile kamp hayatı resmedilmiştir. Breuil yine, bu sanatın bir av büyüsü ürünü olduğunu düşünür; ama biz bugün onun çok daha karmaşık anlamlar taşıdığını biliyoruz.

San kaya sanatı karşısında akli karışan ilk araştırmacı Breuil de değildir. Garip bir şekilde, Altamira keşfedilmeden kısa bir süre önce, Alman dilbilimci Wilhelm Bleek (1827-75), Cape Town'da yaşarken birkaç San lehçesi öğrenmiştir. Bleek bunu, yetkilileri Cape Town limanının mendireğinin yapımında çalışan yirmi sekiz San mahkûmun kendisinin öğretmeni olmak üzere salıverilmesi konusunda ikna ettikten sonra gerçekleştirmiştir. Bu insanlar, o ve baldızı Lucy Lloyd'un yalnızca sözlük ve gramer değil, aynı zamanda değerli bir mitoloji ve folklor külliyatı toparlaması süresince Bleek'in evinde kalmıştır. Bleek ve Lloyd, San sanatının gayet iyi farkındadır; ama insanlara göstermek için ellerinde yalnızca birkaç kopya bulunmaktadır.

1873 yılında, bir başka araştırmacı, yargıç J. M. Orpen, Drakensberg dağ silsilesinin yakınlarındaki, Lesotho'nun Maluti Dağları boyunca yolculuk etmektedir. San rehberinin ağzından, Bleek ve Lloyd'un mitolojilerine son derece benzer, sözlü geleneğe özgü anlatıları kaydetmiştir. İkisinde de sık sık San avcılarının gözde avlarından olan büyük bir antiloptan bahsedilmektedir.

Bleek, resimlerin San mitlerini tasvir ettiğine ikna olmuştur. Ama kendisinden sonra gelen araştırmacılar, onun topladığı anlatımları titiz bir şekilde toparlamayı ya ihmal etmiş ya da bunun değeri şüpheli bir enformasyon olduğuna karar vermiştir. Bunun yerine onlar, sanatı sistematik olarak kaydetmeye odaklanmıştır.

Breuil kendisini 1947'den 1950'ye kadar, şimdi Namibya ve Zimbabve olan topraklardaki sanatı kopyalamaya vermiştir. Fotoğraf çekmek yerine, kalem ve kalın kâğıt kullanmış, bu da sayısız yanlış beraberinde getirmiştir. Namibya'daki meşhur "Brandberg'in Beyaz Kadını"nın kopyasını çıkarmıştır. 2000 yıllık bu resimde, ok ile yay taşıyan ve elinde bir çiçek tutarak yürüyen, kısmen beyaza boyalı bir yüzü ve ayakları olan bir insan tasvir edilmiştir. Breuil, bunun bir kadının resmi olduğunu iddia etmiştir. Bu egzotik bir resimdir ve ona göre resimdeki kişi bir San değil, Akdeniz ülkesinden, muhtemelen antik kadın figürlerinin çok bilindik olduğu Girit'ten bir ziyaretçidir. Görünüşe göre, San insanlarına pek saygı duymayan Breuil tamamen yanılıyordu. 1961 yılında o öldükten sonra, renkli fotoğraf kullanan araştırmacılar, resimdeki beyaza boyalı hatları olan figürün bir erkek, muhtemelen bir şaman olduğunu göstermiştir.

Bleek ve Lloyd'un 19. yüzyıl araştırmaları hem Avrupa hem de Afrika kaya sanatının bazı sırlarının çözülmesine yardım etmiştir. Ama temeldeki sorular henüz yanıt bulmuş değildir. Cro-Magnon sanatçılar neden karanlık mağaralara hayvan figürleri ile karmaşık semboller çizmiş ve oymuştur?

Bu sanatçılar tek başına ve zifiri karanlıkta güçlü hayaller görüp sonra onları hatırlayarak resme mi dökmüştür? Neden bu sanatçılar resimlerini gün ışığından uzakta, yalnızca hayvan yağı kullanılan lambaların ışığında çalışmayı tercih etmiştir?

San sanatının büyük bir kısmı açık kaya oyuklarındadır ve çoğunda, ölmekte olan bir antilobun çevresinde dans eden, bedenleri ince uzun insan figürleri betimlenmiştir. Hiç kuşkusuz, onların sanatları aynı zamanda doğaüstü bir anlama sahiptir. Bazı uzmanlara göre, resimler, güçleri mağara duvarlarındaki el izleri yoluyla insanlara geçecek olan doğaüstü varlıklarla iletişim kurmanın bir yoludur. Bu sanatın ne anlama geldiğini belki hiçbir zaman bilemeyeceğiz; ama araştırmalar da daima devam edecektir.

BÖLÜM 15

Homeros'un Kahramanlarının Peşinde

Heinrich Schliemann (1822-90) ilk dönem arkeologları içinde en meşhur –ve en tartışmalı– olandır. Kuzey Almanya'dan bir Protestan din adamının beşinci çocuğu olan Schliemann yoksulluk yüzünden okulunu on dört yaşında bırakmak zorunda kalmıştır. Ama bu genç adam, daha onlu yaşlarındayken, Homeros'un şiirlerine âşık olmuştur.

MÖ 8. yüzyılda yazan Homeros, Yunan kahramanlarla dolu iki büyük destan yaratmıştır. *İlyada* ve *Odysseia* muhtemelen, Yunan şair-ozanların yüzlerce yıldan beri yazıp söylediği hikâyelere dayanmaktadır. *İlyada*'da, Troia adlı bir şehrin Yunanlar tarafından kuşatılma hikâyesi dile getirilmiştir. *Odysseia*'da ise bu savaşa katılmış savaşçılardan biri olan Odysseus'un yurduna dönerken başından

geçenler anlatılmaktadır. Bunlar bugüne kadar yazılmış en güzel macera hikâyeleri arasında sayılır.

Schliemann'a inanacak olursak, babası akşamları Homeros destanını ezbere okurmuş ona. Bu iki büyük destanın gerçek tarihsel olayların anlatımı olduğuna inanan genç Heinrich, daha erken yaşlardan itibaren Troia'yı keşfetmeyi kafasına koymuştur.

Troia gerçekte var mıydı ve varsa neredeydi? Bu kuşatma gerçekte olmuş muydu? Schliemann hayatının büyük bir bölümünü bu sorulara yanıt bulmak için harcamıştır. Onun Troia takıntısı herhangi bir bilimsel nedene değil, Homeros aşkına dayanmaktadır. Bilim insanları bu şehrin var olduğuna bile inanmıyordu; destan konusundaki uzmanlar, tüm bunların Homeros'un hayal gücünün ürünleri olduğunu savunuyordu. Schliemann'ın Troia tutkusu en iyi ihtimalle eksantrik bir şey olarak görülebilir. Ve her halükârda, onun uzmanların yanıldığını gösterebilme şansı çok düşüktür; çünkü Schliemann fakir, eğitimsiz biridir ve bir manava çıraklık yapmaktadır.

1841 yılında Schliemann manavdaki işini bırakır ve Amsterdam'a gider. Ticaret ve dil konusunda özel bir yeteneği olan Schliemann Rusya, St. Petersburg'da boya ticareti, California'da bankacılık ve Kırım Savaşı süresince savaş araç gereçleri temininden büyük bir servet yapar. Artık bir multimilyoner olan Schliemann hayatının geri kalanını arkeolojiye ve Homeros'a hasretmek için iş dünyasından elini eteğini çeker.

1869'da Schliemann Yunanistan ve İtalya'yı gezer; modern ve -iki yılda- klasik Yunanca öğrenir.

Gezileri Odysseus'un yurdu olan, Yunanistan'ın iç bölgelerindeki İthaka'yı ve sonunda Türkiye'deki Çanakkale Boğazı'nı da kapsar. Orada, boğazın girişine yakın bir yerde bulunan, Hisarlık adında büyük bir höyüğün yarısına sahip bir İngiliz diploma- ta, Frank Calvert'e rastlar. Schliemann gibi Calvert da arkeoloji, Homeros ve Troia'ya ilgi duymaktadır. Calvert Hisarlık'ta bazı yüzey kazıları yapmıştır; ama hemen hiçbir şey bulamamıştır. Bununla birlikte o buranın Troia olduğuna yürekten inanmaktadır.

Calvert'in ziyaretçisi bir elinde *İlyada* kitabı, tozlu höyük civarında ve çevrede gezilere çıkar. Homeros'un savaşlarının yapıldığı toprak parçasını gözünde canlandırmaya çalışmaktadır. Schliemann'ın sonunda, Calvert'in Hisarlık'ın gerçekten Homeros'un anlattığı Troia olduğu fikrine aklı yatmıştır. Dolu cüzdanı ve dinmek bilmez hırsıyla Heinrich Schliemann, Troia kuşatması için kazı yapmaya karar verir.

Schliemann'ın herhangi bir kazı deneyimi yoktur. Onu kazmaya ikna eden tek şey, Homeros'un tarihsel bir olayı anlatmış olduğuna dair inancıdır. Schliemann Nisan 1870'te küçük bir deneme kanalı açarak işe başlar ve koca bir taş duvara rastlar. Peki Homeros'un şehri höyüğün tepesinde midir yoksa zemininde mi? Duvar sadece daha büyük bir kazı için iştah uyandırmıştır.

Schliemann Osmanlı Sultanı'ndan izin almak için başvuru yapar ve izin ancak 1871 yılında çıkar. Bu arada Schliemann bir Yunan eş arayışına girer; birkaç adayla görüşür ve nihayet bir esnaf kızı olan

genç ve güzel Sophia Engastromenos ile evlenir. Doğru bir seçim yapmıştır ve kadın onun aynı zamanda iş arkadaşı da olur.

Kasım 1871'de, Schliemann Hisarlık'ta kazıya başlar. Seksen işçi tutar ve Homeros'un anlattığı şehri bulmak için işçilere alanın kuzey tarafını kazmaları talimatını verir. Schliemann artık, şehrin höyüğün en alt kısmında yer aldığı fikrine ikna olmuştur. İşçiler ellerinde kazma ve tahta küreklerle altı haftada 10 metrelik büyük bir çukur açarlar. Bu, arkeolojik bir kazı değildir: Schliemann taş duvarları ve temel taşlarını paldır küldür çıkarmaktadır. Kazılan hendeğin zemininde, belki de büyük bir şehrin duvarlarının kalıntıları olan bir sürü büyük taş blok ortaya çıkmıştır.

Schliemann Hisarlık'ta herhangi bir sağlam planı olmaksızın çalışmaya başlamıştır. Yanında *İlyada*'nın bir kopyası vardır ve gerek çanak çömlek parçaları gerek kısmen ortaya çıkan taş duvarlar yüzeyin altında değerli parçaların bulunduğu dair ipuçlarıdır. Schliemann'ın yöntemi doğrudan ve basittir: Çok sayıda adam kullanarak çok miktarda toprağı kaldırmak. Yaptığı kazıya dair anlatımlarında, bu çapta bir işin en azından 120 işçi gerektirdiğini dile getirmiş olan Schliemann, daha baştan tek amacı Homeros'un şehrin bulmak olan bu kazı sırasında, tapınakları, surları ve hatta gömüleri tahrip etmek zorunda kalabileceğini kabul etmiştir.

1872 yılında, Schliemann kazma, kürek ve el arabasından oluşan devasa bir araç gereç stokuyla alana geri dönmüştür. Kendilerine höyüğün tepe-

sinde bir ev yaparlar. Yaşam koşulları çok zordur; kuvvetli rüzgârlar oturdukların yerin ince tahtaları arasından geçerken ısıklık çalmaktadır ve bir keresinde bir yangın evlerinin kapısına kadar ulaşmıştır.

Schliemann Troia'ya büyük çaplı bir saldırı başlatır. Üç ustabaşı ve bir gözetmen 150 işçinin başındadır. Büyük ekipler halindeki işçiler höyüğün tabakalarını katlı pasta gibi tek tek ayırmaya başlamıştır ve kazı sonunda, yaklaşık 14 metrelik bir derinlikte höyüğün tabanına ulaşılır.

Schliemann, kuzeyden güneye höyüğü boydan boya geçen dev bir yarık açarak amansız saldırısına bir yenisini eklemiştir. Mevsim sona erdiğinde, neredeyse 250 metre kare toprakta ve arkeolojik katmanda kazı yapmıştır. Modern toprak kazma ekipmanıyla bile bu inanılmaz bir alandır ve o bütün bunları el işçiliğiyle yapmıştır. Gözetmenlerinden bazılarının Mısır'da, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında açılan Süveyş Kanalı'nda çalışmış olması tesadüf olmasa gerektir.

Sonuçlar inanılmazdır. Öyle ki Hisarlık'ta kat kat şehir ortaya çıkmıştır. Her biri bir önceki yerleşimin üzerine kendi temelini atmıştır bu şehirlerin. 1873 sezonunun sonunda, Schliemann en az yedi Troia tespit etmiştir (1890 yılında bunlara iki tane daha eklemiştir). İlk şehir çok küçüktür ve bu yüzden Schliemann üçüncü şehrin Homeros'un Troia'sı olduğu sonucuna varır. Yanık taşlar ile küllerden oluşan kalın bir katmanın altından bakır, altın ve gümüşten "pek çok hazine" çıkarılmıştır. Bu, şehrin yakılıp yıkılmış olduğunu göstermektedir. Hiç kuşkusuz, diye belirtir Schliemann, Bu Yunanların yık-

tığı şehirdir. Daha üst katmanlardaki diğer şehirler daha yakın tarihlerde kurulmuştur.

Mayıs 1875'ten itibaren, kazıcılar bu üçüncü şehre yoğunlaşır. Sıcak bir günün sabahında, Schliemann yüzeyin 8,5 metre altında ısıldayan altınlar tespit eder. İşçileri oradan uzaklaştıran Schliemann, yumuşak toprağı hızlı bir şekilde kendi elleriyle açar ve paha biçilmez buluntuları oldukları yerden çıkarır. Kendi ifadesine göre, bu sansasyonel keşfe kimsenin tanık olmasını istememiştir.

Merkez üssüne çekilen Schliemann altın gerdanlıklar, küpeler, zincirler, broşlar ve diğer başka eşsiz takılardan oluşan "hazinesini" masanın üzerine yayar. Schliemann aradığı fırsatı yakalamış ve Homeros'un destanında anlatılan, Troia Kralına ait olduğunu iddia ettiği bu hazineye "Priamos'un Hazinesi" adını vermiştir.

Bu keşif büyük bir sansasyon yaratmıştır; ancak hâlâ bütün hazinenin gerçekten bir arada bulunup bulunmadığına ilişkin ciddi soru işaretleri vardır. Birçok uzman, Schliemann'ın kazılar boyunca farklı yerlerden bulduğu parçaları bir araya topladığına inanmaktadır. Hangisinin doğru olduğu bir yana, Schliemann sessizce bütün altınları Türkiye'den kaçırmış ve tarihi eserleri Atina'daki evinin bahçesinde yer alan bir kulübeye saklamıştır. Schliemann daha sonra hazinenin bir kısmını, tıpkı Troialı bir prenses gibi Sophia'ya takıp takıştırmıştır. Türkler bir Alman gazetesi aracılığıyla buluntuların varlığından haberdar olunca öfkeden deliye dönmüştür. Heinrich'in kaçakçılığından kaynaklanan anlaşmazlık ancak Osmanlı hüküme-

tine büyük miktarda bir ödeme yapıldıktan sonra çözüme kavuşmuştur.

Troia ve "Priamos'un Hazinesi" Schliemann'a uluslararası bir şöhet kazandırmıştır. Ama birçok bilim insanı ona derin bir güvensizlik beslemiş, hatta bazıları onu, Konstantinopolis pazarlarından yağmacıların elindeki takıları satın almakla suçlamıştır.

Bu kadar büyük bir başarı elde etmişken, çoğu arkeolog artık rahatına bakardı; ama Heinrich Schliemann böyle biri değildi. Bir ara gözünü, Güney Yunanistan'daki mümbit Argos Ovasının kuzey kesimindeki, etrafı surlarla çevrili Mykenai şehrine dikmişti. Mykenai anlatılanlara göre, Troia'daki Yunan ordularının lideri, efsanevi Kral Agamemnon'un sarayının ve mezarının bulunduğu yerd. Schliemann buna kesin olarak inanmıştı ve 1876 yılında, Yunan hükümeti gönülsüzce de olsa ona burada kazı yapma izni vermişti.

Schliemann bir kere daha büyük çaplı bir operasyona girişmişti: Altmış üç işçi, bir aslan heykeliyle süslenmiş meşhur kale kapısını temizlerken, diğerleri Schliemann'ın "mezar taşları" dediği, çember şeklinde dizilmiş taş levhaların içinde çalışıyordu. Henüz bu taşların altını kazmadan, Schliemann Agamemnon'un gömülü olduğu yeri bulduğunu ilan etmişti bile. Dört ayın sonunda, içinde altın takılarıyla gömülmüş on beş bedenin bulunduğu beş mezar ortaya çıkaracaktı. 1922'de Mısır firavunu Tutankhamun'un mezarı bulununcaya kadar, Mykenai gömüleri o tarihe kadar bulunmuş en büyük arkeolojik hazine olmuştur. Çok sayıda, sakal

ve bıyığın ön planda olduğu, altından ölü maskesi gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu mezarlardan dövülmüş, kabartılarak şekil verilmiş altın tabaklar, ince işlemeli taşlar, kaplar ve düzinelerce küçük takı çıkmıştır.

Schliemann uluslararası şan ve şöhretin keyfini sürerken, bütün dünya da kazıları izlemektedir. Halen iktidarda olan iki kral ve bir başbakan kazıları yerinde ziyaret etmiştir. Schliemann Homeros'un kahramanlarının bedenlerini bulduğunu ilan eder. Alman araştırmacılar anında bu iddiaya karşı çıkar. 1900 yılında, Arthur Evans (bkz. 18. Bölüm) gibi arkeologlar Schliemann'ın aslında yaklaşık MÖ 1300 yıllarında –ve Homeros'un zamanından sonrasına kadar– kurulmuş bir tunç çağı toplumu olan Mykenai uygarlığını bulduğunu göstermiştir.

Heinrich Schliemann esrarengiz bir şahsiyet olarak kalmıştır. Kendini Tanrı'nın, Homeros hakkındaki hakikati beklemekte olan dünyaya anlatması için gönderilmiş bir ulaşı olduğuna inanmıştır. Hayranları ona dâhi gözüyle bakar. Düşmanları ise onu benmerkezci bir deli diye adlandırır. Schliemann belki tek düşüncesi servet ve Homeros olan biridir, kim bilir; ancak her şey bir yana, hem o hem de Sophia nazik, hoş insanlardır.

Mykenai keşifleri Schliemann'ı arkeolojinin saygın yaşlı bir duayenine dönüştürmüştür. 1878 yılında, Schliemann bu kez yanında Troia ovası ve höyüğünün jeolojisi üzerine araştırmalar yapmış büyük bir Alman bilim insanı olan Rudolf Virchow'la birlikte, Hisarlık'a geri dönmüştür. O şimdi yöntemlerinin miadını doldurduğunu far edecek kadar akıllı

biridir. Olimpik Oyunların antik mekânı olan Olympia'da çalışan Alman arkeologlar bilimsel kazıda devrim yapmışlardır (bkz. 16. Bölüm). 1882'den 1890'a kadar, eğitimini Olympia'da almış bir arkeolog ve mimar olan Wilhelm Dörpfeld burada Schliemann'la aynı zamanda kazı çalışması yapmıştır. Bu ikili yakın bir işbirliği içinde çalışmış ve üçüncü değil altıncı şehrin –eğer böyle bir şehir varsa– büyük bir olasılıkla Homeros'un Troia'sı olduğu sonucuna varmıştır.

Bu arada Schliemann başka yerde, Argos Ovasında Tiryns'in tepesindeki başka bir Mykenai sarayında da kazı yapmaktadır. Burası devasa taş bloklardan yapılmış kalesiyle meşhur bir yerdir. Ama Schliemann artık seramik çanak çömlek parçaları gibi küçük buluntulara daha fazla dikkat etmektedir. Bunların birçoğu Girit'te bulunanlara çok benzer, renkli geometrik şekillere sahiptir.

Schliemann'ın dur durak bilmez zihni bu adaya, Homeros'un destanlarında geçen, Girit'in hükümdarı Kral Minos'un ülkesine kaymıştır. Destana göre, Minos sarayının altındaki bir labirentte bir boğa insan olan Minotaur'u saklanmaktadır. Atina Kralı'nın oğlu Theseus, bir ip yardımıyla onu labirentten çıkaran Minos'un kızı Ariadne'nin de yardımıyla Minotaur'u öldürür. Theseus ve Minotaur'un hikâyesi Schliemann'ın dayanamadığı türden bir tarihsel gizemdir.

Saray, anlatılanlara göre, başkent Heraklion yakınlarındaki bir tepenin yamacında, Knossos'tadır. Karakteristik cüretiyle Schliemann, Knossos'u satın almaya kalkışır. Ne mutlu ki başarısız olur ve

hınçla Atina'ya döner; Minos uygarlığının araştırılması işini (bkz. 18. Bölüm) daha iyi eğitim almış, kendinden sonraki arkeologlara bırakmıştır.

Bütün bir yeni arkeologlar kuşağı Schliemann'ın çalışmasından ve onun büyük keşifler yapma kabiliyetinden esinlenmiştir. İtalya'da, hiç beklemediği bir sırada ölüm kapıya dayandığında, Schliemann'ın Homeros'un destanlarında yazdığı şeylerin tarihsel hakikatler olduğunu kanıtladığından en ufak bir kuşkusu yoktur. Bu konuda yanılmıştır. Ama yine de o binlerce insanın arkeolojinin farkında olmasını sağlamıştır.

BÖLÜM 16

“Örgütlü Sağduyu”

Karl Richard Lepsius (1810-84) 1839 yılında, Berlin Üniversitesinde Mısırbilim profesörü olmuştu. Akıllı ve mantıklı düşünen biri olmasının yanında, eski Mısır üzerine –özellikle de Jean-François Champollion’un hiyeroglifler konusundaki çalışmaları üzerine– yıllar süren araştırmalarıyla Lepsius, alan araştırmasında titiz bir örgütlenme gerektiren bu iş için ideal bir adaydı. Her şeyden önce, Lepsius hem insan yapısı nesne hem de veri toplayan bir bilim insanıydı.

Göreve başladıktan üç yıl sonra Lepsius, Napoleon’un yarım asır önceki Fransız bilim insanları gibi, Nil’de yapılacak büyük keşif gezisine katılan Alman bilim insanlarının lideri olmuştu. O zamanlar, Giovanni Belzoni ve Bernardino Drovetti Mısır’ı yağmalamıştı (bkz. 2. Bölüm). Ama Lepsius’un he-

defleri yüce gönüllü ve tutku doluydu. O yalnızca Yunan yazılarından ve parça parça eski Mısır kayıtlarından bilinen firavunların tarihini ve kronolojisini yazacaktı. Lepsius’la birlikte, arkeolojide geçmişe ilişkin buluntuların ve enformasyonun bilimsel kurtarılmasına vurgu yapan yeni bir dönemin başlangıcına tanık oluyoruz.

Lepsius 1842 yılında Nil Deltasına gelerek, o güne kadar bilinmeyen piramitleri ve mezarları kaydetmeye başlamıştı. Ardından nehrin yukarısına doğru hareket etmiş, Nil boyunca farklı yerleşim düzeylerine dikkat çekmek için yeni kazılar yapmış ve eski yazıları çözmüştü. Lepsius 15.000 insan yapımı nesne, yazıların alçı kalıpları ve Mısıroloji biliminin temellerini oluşturan bol miktarda enformasyonla birlikte Berlin’e dönmüştü. 1849-59 yılları arasında, Lepsius gezisine ilişkin on iki ciltlik muhteşem bir eser ortaya koymuştu. Bu eser, bugün artık yok olmuş birçok arkeolojik alan için temel bir kaynak olma özelliğini korumasının yanı sıra, düzenli çalışan bir zihinle nelerin başarılabileceğinin de kanıtıdır.

Titiz bir örgütlenme, güvenilir, yavaş ilerleyen bir kazı ve gecikmeksizin, ayrıntılı bir şekilde yapılan yayın: Karl Lepsius’un tuttuğu kayıt Akdeniz arkeolojisinde köklü bir değişimin fitilini ateşlemiştir. Modern standartlara göre, onun kazıları hâlâ kaba ve özensizdir; ancak titizlikle örgütlediği çalışma düzeni öncü olma özelliğini korumaktadır. Lepsius ziyaret ettiği birçok alanı araştırıp incelemiş ve tarihi kalıntıların yerlerini tam olarak kaydetmiştir; bu o güne kadar neredeyse hiç yapılmamış bir şeydir.

Lepsius kazıların daha iyi standartlara kavuşturulması gerektiğinin pekâlâ farkındaydı. Kariye-rinin sonraki aşamalarında kendini, kazıya olduğu kadar yeniden kurgulamaya ve korumaya da ilgi gösteren yeni bir arkeolog kuşağı yetiştirmeye adanmıştı. 1869'dan 1877'ye kadar Viyana Üniversitesinde arkeoloji profesörü olarak görev yapan Alexander Conze (1831-1914) bu yeni kuşaktandı. Bir diğer örgütlü alan araştırmacısı olan Conze, Heinrich Schliemann Troia'yı kazarken, Ege Denizinin kuzeyindeki Samothrake [Semadirek] adasında kazı yapmıştı. Ancak Schliemann tıpkı patates çıkarırmış gibi kazarken, Conze para getirecek şeyler bulmak için değil, önemli tarihi sorulara yanıt bulmak için Samothrake'ye gitmişti.

Conze'nin odaklandığı şey, Yunan ateş tanrısı Hephaistos'la yakından ilişkilendirilen ve doğaüstü gizemli varlıklar olan Kabeiroi [Kabirler] anıtmezarıydı. Antik dönemde, her Temmuz ayında onların onuruna yapılan, evlilik töreniyle ilgili kutsal bir oyunun da sahnelendiği büyük bir festival Yunanistan'ın her yanından insanları kendisine çekiyordu. Buradaki tapınak bir dağ yamacında, üç teras üzerinde kuruluydu. Kanatlı bir heykel, Samothrake Nike'si, 1863 yılında burada bulunmuş ve Paris'teki Louvre Müzesine götürülünce de dikkatleri üzerine çekmişti.

Conze 1873-76 yılları arasında tapınakta kazılar yapmış ve o tarihe kadar bilinmeyen ileri kazı teknikleri kullanarak çok sayıda yapıyı temizlemişti. Asıl ilgi alanı mimariydi. Kazı boyunca bir mimar orada hazır bulunuyor, bir fotoğrafçı da kazıyı bel-

geliyordu. Bu kazıdan sonra basılan iki lüks cilt çalışmayı tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermişti.

Conze'nin kazıları sona yaklaşırken, Almanlar gözlerini Olimpiyat Oyunları'nın yapıldığı alana, Olympia'ya çevirmişti. İyi bir eğitim almış bir diğer arkeolog olan Ernst Curtius (1814-96) en ince ayrıntısına kadar planlanmış kazılar yönetiyordu. Önemli bir saygı göstergesi olarak, arkeologlar buluntular üzerindeki tüm haklarından feragat ediyor ve oraya özel bir müze inşa ediyordu. 1875-81 yılları arasında, arkeologlar koşucuların başlama blokları ve hakemlerin oturma yerleriyle birlikte Olimpik stadyumu temizleme çalışması yürütmüştü. Kazıcılar, çevredeki antik dönemde depremlerle yıkılmış sütunlu tapınakların yanında, sayısız küçük anıtmezar ve önemsiz yapıyı da ortaya çıkarmıştı. Bir mimar ve bir fotoğrafçı her an kazı yerindeydi. Kayıtlar doğru ve eksiksizdi. Bir kere daha, kazılar basılı olarak kapsamlı bir biçimde açıklanmıştı.

Hem Conze hem de Curtius arkeolojik kazıya yeni standartlar getirmişti ve onlar zamanlarının çok ilerisindeydi. Ayrıca büyük küçük ayırt etmeksizin, bütün buluntulara ilgi göstermişlerdi. Almanlar bizatihi arkeolojik kazı eyleminin arkeolojik alanlarda kalıcı tahribata neden olduğunu ve bunun da doğru kayıt tutmayı vazgeçilmez kıldığını fark etmişlerdi.

Curtius ve Conze yalnız değildi; çünkü başkaları da yapılan büyük tahribattan giderek daha çok rahatsız oluyordu. Ne yazık ki kazıların sponsorları, en küçük ayrıntının bile kaydının tutulduğu, dikkatlice örgütlenmiş araştırmalara destek vermek

yerine, heyecan uyandıran sonuçlar almaya can atıyordu. Arkeoloji büyük oranda hâlâ geçmişe ilgi duyan ve biraz parası olan ama eğitim almamış insanların elindeydi. O tarihte, tam Curtius'un Olympia'da çalışmasını bitirdiği sırada, tarihi eserlere tutkun bir İngiliz generale yüklü bir miras kalmıştı. Zamanının çoğunu artık satın aldığı topraklardaki tarihöncesi yerleşimlere ayıracak ve zaman içinde arkeolojik kazılarda devrimci değişiklikler yapılmasına yardım edecekti.

Augustus Lane Fox Pitt Rivers (1827-1900) kazıcı olacak biri değildi. Muhafazakâr bir Viktoryen beyefendi olan Rivers askerliğinin yanına toprak sahipliğini de eklemiş biriydi. 1880 yılında, adı pek duyulmayan bir subayken, zengin bir amcası ona bir tek Pitt Rivers soyadını alması koşuluyla, büyük bir servet ve Güney İngiltere'de, Cranborne Chase'te dev bir malikâne bırakmıştı. Lane Fox'a kalan miras yaklaşık 11.000 hektarlık bir arazi ve canının istediği gibi kullanabileceği boş zamandı.

Pitt Rivers muhteşem bir adamdı. Her zaman, asansörde bile, resmi giyinir, iki dirhem bir çekirdek dolaşırdı. Askeri uzmanlık alanı ateşli silahlardı ve bu onu yıllar boyu bu ve benzeri insan yapısı nesnelerin zaman içinde nasıl gelişim gösterdiğini araştırmaya sevk etmişti.

General, bir baronun kızı olan Alice Stanley'le evliliği sayesinde, çeşitli entelektüellerle bağlantı kurma imkânı bulduğu aristokratik çevrelere girmişti. Her şey bir yana, Pitt Rivers konferans örgütleme konusunda bir uzman olduğunu göstermiş ve bu da ona çağın önde gelen düşünürleriyle

iletişim kurma olanağı sağlamıştı. Rivers, Charles Darwin'in fikirlerinin etkisine kapılmış ve biyolojik organizmalar gibi insan yapısı nesnelerin de evrim geçirdiği anlayışını takıntı haline getirmişti. İşte böylesi bir evrim, daha verimli ve kullanışlı alet edevatın üretimini sağlamıştı.

Neredeyse sınırsız kaynaklara hükmeden Pitt Rivers, dünyanın dört bir yanından, Batılı olmayan toplumlara ait büyük koleksiyonlar elde edebiliyordu. Yaşarken iki müze kurmuştu. Birincisi hâlâ faaliyetini sürdüren, Oxford'daki Pitt Rivers Müzesiydi. İkincisi ise kendi malikânesindeydi. Her ikisi de, "aşamalı gelişim süreci" denen şeyi öğretmeyi amaç edinmişti.

Böylesine çok okuyan, bilgili bir adamın kazı yapması da gayet mantıklıydı. Pitt Rivers hiç kuşkusuz, Lepsius ve diğer Alman kazıcıların, zaman içinde mimarının ve insan yapısı nesnelerin değişimini araştırmanın önemine vurgu yapan çalışmalarını duymuştu. Onun askeri örgütlenmedeki uzmanlığı, doğrudan doğruya, gayet dikkatli bir şekilde düzenlenmiş ve mantık çerçevesinde planlanmış kazıları da beraberinde getirecekti.

General, kazıları sıfırdan kendisi düzenlemişti. Her şey en ince ayrıntısına kadar örgütlenmişti ve askeri bir disiplinle yürütülüyordu. Eğitimli işçilerden oluşan küçük ekipler fiili kazma işini yaparken, altı gözetmen yapılanları yerinde denetliyordu. İki asistanları vardı; birisi teknik ressam, diğeri de model yapımcısıydı. Her katman ve o katmanda bulunan her şey kapsamlı bir biçimde kayıtlara geçiriliyordu.

Pitt Rivers tam bir görev adamıydı ve ister bir hayvan kemiği ister bir tohum tanesi, ne kadar küçük olursa olsun her buluntunun tam yerinin kayıtlara geçirilmesinde ısrarcıydı. Kazı yerini ne zaman ziyaret edecek olsa işçileri bir telaş alıyordu. Pitt Rivers yalnızca gözetmenlerle ya da “memurlarım” dediği kişilerle muhatap oluyordu. Gözleri fıldır fıldır, etrafı tarıyor, dağınık duran çömlek parçaları olsun, kazı yerinin yakınında öylesine bırakılmış alet edevat olsun, en küçük ayrıntıya bile takılıyordu. Kazı yerine ziyaretler gerçekleştiriyor, bazı buluntulara ya da kazı yeri notlarına bakarken, rüzgârda uçmasın diye siyah şapkasını başına sıkıca yerleştiriyordu.

Kazılarına tunç çağı höyüklerinden başlayan Pitt Rivers, daha sonra Güney İngiltere’deki Hampshire’da bulunan bir demir çağı kalesi olan Winklebury Camp’a geçmiş ve burada, içlerinde bulunan objeler temelinde toprak yapıların tarihlerini belirlemek üzere çukurlarda enine kesitler açmıştı. 1884 yılında, birkaç hektarlık alçak nehir yatağı ile tümsek ve çukurlardan oluşan bir Roma askeri karargâhında kazı çalışması yapacaktı. Burada işçilere toprağın üst yüzeyini temizletmiş ve ardından hendek, ocak ve kuyu gibi diğer yapıların ana hatlarını belirlemek için, bir alttaki beyaz kireçtaşı katman içine gömülmüş düzensiz koyu renkli oluşumları kazmıştı. O tarihe kadar kimse, antik yapıları tespit etmek için böylesine renk değişimlerinden faydalanmamıştı.

Her kazının tamamında General üç boyutlu düşünmüştür; bu da günümüz yöntemlerinin belirgin özelliğidir. Her kazıyı bir kaya yatağına kadar iler-

letmiş, her katmanı kaydetmiş ve topraktaki her tür insan tahribatını not etmiştir.

Ama Pitt Rivers dar açmalarda kazılar yapıyordu ve alan boyunca ilerlerken bu açmalar peşi sıra doluyordu. Ardından kaçınılmaz olarak, bu açmaların bazı özellikleri kayboluyordu; çünkü üzerinde çalışılacak geniş alanlar, çukurlar açıldıktan hemen sonra ya da aynı anda açığa çıkmıyordu. Günümüzde, konut temelleri gibi genel özellikleri ortaya serebilecek büyük çukurlar, bir antik yerleşimin ana hatlarını araştırmak için yapılan her kazının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Ama Pitt Rivers her şeyi bir yana bırakarak yalnızca antik dönem teknolojileri ve kültür değişimleriyle ilgilenmiştir. Bu yüzden yiyecek kalıntılarını almış; ama yapılara ait dikmelerin çukurlarını ve öteki kanıtları göz ardı etmiştir.

1893 yılında, Pitt Rivers altı tarihöncesi gömütü barındıran ve uzun bir taş çağı tümülüsü olan Wor Barrow'u incelemişti. Daha önce yapılan kazılarda tümülüsler gelişigüzel kazılmış ve buralarda bulunan insan kalıntıları ve mezar objeleri alınıp götürülmüştü. Pitt Rivers, on altı iskeletin bulunduğu tümülüsü bütünüyle kazmıştı. Merkezde, katmanları sağlam bir biçimde koruyan ve dolayısıyla doğru bir biçimde kaydedilmelerini sağlayan bir dizi toprak sütun ortaya çıkmıştı. Tümülüsün tabanını tamamen temizlenince, ortaya alttaki geniş alanı kaplayan kireçtaşı katmanda beliren üçgen hatlar çıkmıştı. Bunlar, zamanında altı gömütü koruyan büyük bir binanın ahşap dikmelerinin iziydi.

Başlangıçta binayı yapan insanlar tarafından kazılmış Wor Barrow açmaları derindi ve kenarları da

dikti. Son derece meraklı bir arkeolog olan Pitt Rivers dört yıl boyunca, kazılan çukurları olduğu gibi açık bırakmıştı. Sonra, terk edildikten sonra kireçtaşından çukurların nasıl kırıldığını ve içlerinin tortuyla dolduğunu görmek için onları yeniden kazmıştı. Deneysel arkeolojiye yönelik bu girişim, o zamana kadar bilinen bütün yaklaşımlar üzerinde, büyük bir ilerlemeydi. Aslında bu, bir grup arkeoloğun yüzyıllar içinde çürüyüşünü araştırmak için tarihöncesi bir toprak yapının bir kopyasını yaptıkları 1960'lı yıllara kadar İngiltere'de de tekrar denenmeyecekti.

Pitt Rivers kazıların bulgularını, bugün koleksiyoncuların aradığı parçalardan olan bir dizi etkileyici monografi halinde yayımlamak için gerekli kaynağa sahip biriydi. O, enformasyon yerine somut buluntular için kazı yapan arkeologlara tahammül edemeyen biriydi. Bilim, ona göre, "örgütlü sağduyu"ydü. Dolayısıyla kazılarını mantıklı bir biçimde yürütmüştü. Çağdaşları onu eksantrik biri olarak görüyor, onun enerjisinden, katı tutumundan ve sürekli araştıran zihninden rahatsızlık duyuyordu. Öldüğünde bile hâlâ sıra dışıydı: 1900'lerde duyulduk bilindik olmayan bir şey yapılmış, gömülmek yerine yakılmıştı.

1920'lere kadar Pitt Rivers'ın çalışmalarını takip eden biri çıkmamıştır. Askeri geçmişine ve örgütlenme tutkusuna dayanarak, kazı çalışmasını son derece disiplinli bir keşif sürecine dönüştürmüştür. Ancak General, Britanya ve diğer başka yerlerdeki kazıcılar gibi, kendi kendini eğiten biriydi. Akdeniz arkeolojisindeki Almanları bir kenara koyarsak, arkeoloji o tarihte hâlâ yaptıkça öğrenilen,

tesadüfi bir uğraştı. Yalnızca birkaç arkeolog öğrenci yetiştirmeye teşebbüs etmişti. Ve bunu yapanlar da macera arayan gençlerden çok, sıkı çalışmaya hazır insanlar arıyordu.

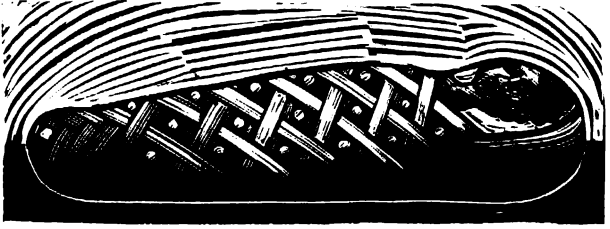
1915'te kazılar üzerine rehber bir kitap yazan ve hakkında çok az şey bilinen, Britanyalı bir arkeolog olan J. P. Droop'a göre, kazı erkek işiydi. Ve her şey hesaba katıldığında, bir avuç yetenekli kadın hariç, erkek işiydi gerçekten de (bkz. 19. Bölüm). Hakkını vererek bir arkeolog olmak merak, en azından geçmişe yönelik belli bir ilgi ve tutku gerektiriyordu. Deniz aşırı diyarlarda yerel halkla çalışmak aynı derece tutku ve çok sayıda insanı yönetme kabiliyeti istiyordu.

Eğer şansınız varsa, deneyimli bir kazıcının yanında çırak olarak çalışırdınız. İyi bir kazıcı olamazsanız da, seyrederek, yaptığı hatalara bakarak, işi öğrenebilirdiniz. Birkaç iyi kazı çalışmasında, özellikle de Roma yerleşimlerinde yapılan çalışmalarda, Pitt Rivers'in fikirlerinden bazıları benimsenmiştir. Ama bunlar günümüz standartlarına göre hâlâ kaba kazılardır.

Irak'ın Ur şehrindeki kral mezarlarında yaptığı kazılarla uluslararası üne kavuşan Britanyalı genç arkeolog Leonard Woolley hiçbir tecrübesi olmasına rağmen kendisini büyük bir Roma kazısının başında bulmuştur (bkz. 20. Bölüm).

Bir kazıcı olan hemen herkes pratikten yetişmiştir. Alana dair okullar ya da arkeolojik yöntemlerin öğretildiği kurslar yoktu. Ama Conze, Curtius ve Pitt Rivers, sistematik düşünen zihinleri ve örgütlenmeleriyle, bu konuda öncülük yapmıştır.

BÖLÜM 17

Küçük ve Gösterişsiz

1880'lerde, Kahire yakınlarında yer alan Giza'daki Mısır Piramitleri hem arkeologların hem de eksantrik tiplerin ilgisini çekmiştir. Hayal gücü zengin astronomlar, bunlardan zamanı ölçmek için gök-kubbeyi kullanan antik takvimler olarak söz eder. "Cubit" gibi eski Mısır ölçü birimlerine ilişkin teorileri olan garip ziyaretçiler ellerinde mezuralar Büyük Piramit'in etrafında toplaşmıştır. Hatta bazıları ölçülere uysunlar diye büyük kaya bloklarının kenarlarını bile yontmaya kalkışmıştır. Neyse ki harita mühendisleri yetiştirmiş İngiliz Petrie ailesinin iki ferdi Giza'yla ilgilenmeye başlamıştır.

Petrie sülalesinin bilimsel araştırmalara yönelik ilgisinin uzun bir tarihi vardı. Flinders Petrie (1853-1942) büyük oranda kendini eğitmiş ve biraz eksantrik biriydi. Babasından topografya ile geometri

öğrenmiş ve 1872'de onunla Stonehenge'de ilk ciddi araştırmasını yapmıştı. İkili kendi arasında daima, bu zamana kadar kimsenin teşebbüs etmediği bir işten, piramitlerin arazi ölçümlerini eksiksiz bir şekilde yapmaktan söz ediyordu. 1880 yılında, tam General Pitt Rivers'ın Cranborne Chase'de kazılara başladığı sırada, yirmi yedi yaşındaki Flinders Petrie Giza piramitlerinin ölçümlerini yapmak için Mısır'a hareket etmişti.

Mısır'a gelişinin haftasında, Giza yakınlarındaki bir kaya mezarının içine yerleşecekti. Ölçümlerini bitirmesi iki yılı bulacaktı; bu sırada Petrie kesin ölçüm notları oluşturmuş ve piramitlerin yapılarını araştırmıştı. Çalışmaları, aralarında Pitt Rivers'ın da bulunduğu birçok ziyaretçinin ilgisini çekmişti. Petrie kendi halinde gayet mutluydu; turistlerden uzak duruyor, piramitler civarında sade bir yaşam sürüyor, yalınayak dolaşıyordu.

1883 yılında yayımlanan ilk kitabı *The Pyramids and Temples of Gizeh* [Giza Piramitleri ve Tapınakları] dünyada yankı uyandırmıştı. Yaptığı ölçümler piramitlerin araştırılması için yeni bir temel sunuyordu. O tarihte, Mısırolojide karmaşa egemendi; özen kalmamış, yağma alıp yürümüştü. Yapılan tahribatlardan bıkan Petrie ölçümleri bırakıp kazıya başlamaya karar vermişti. Sözü geçen araştırmacılar, Mısır Araştırma Fonuna onu arkeolojik mevkiilerde kazı yapmak üzere Nil Deltasına göndermesi için baskı yapıyordu.

Çok kalabalık bir işçi grubu çalıştırmasına ve modern standartlara göre çok hızlı ilerlemesine rağmen, onun çalışmalarında başından itibaren bir

düzen ve yöntem vardı. Petrie çukur kazıcılar, kuyu açıcılar ve taş temizleyiciler çalıştırıyor, bunlara ekipler halinde toprak taşıyıcılar destek oluyordu. Çalışma sabah beş buçukta başlıyor, akşam altı buçukta sona eriyordu ve güneşin tepede olduğu saatte de ara veriliyordu. Seleflerinin aksine Petrie her zaman kazı alanında idi. İşçilerine iyi ücret ödeyerek ve konaklayacak yer sağlayarak sadakatlerini sağlamış ve yağmalama sorununu çözmüştü.

1885'te Petrie, MÖ 7. yüzyıldan sonra Doğu Akdeniz ile Mısır arasındaki ticarete güçlü bir tekel oluşturmuş bir ticari merkez olan Naukratis'te çalışmalarını sürdürecekti. Burada çalışan 107 işçinin başında yalnızca iki Avrupalı gözetmen vardı. XXI. Hanedandan firavun I. Psusennes'in (MÖ 1047-1001) inşa ettirdiği bir tapınağın ve büyük çevre duvarlarının parçalarını temizlerken işçiler tonlarca toprak çıkarmıştı. Petrie ayrıca bol miktarda çanak çömlek parçası ile sepetler dolusu papirüsü de gün yüzüne çıkarmıştı. Bunların bazılarını iki cam arasına yerleştirip tercüme etmiştir. Petrie o zamanlar, küçük objelerin büyük önem arz ettiğini fark etmişti. Daha önceki kazıcılar bunları büyük oranda ihmal etmişti.

Naukratis kazılarıyla birlikte, Petrie yıllarca sürdüreceği bir rutin oluşturmuştu. Ne kadar küçük olursa olsun, bütün buluntular İngiltere'ye gönderiliyordu. Her kazı sezonunun bitişiyle birlikte, hiç geciktirmeden bir kazı raporu hazırlanıyordu. Petrie buldukları şeyler karşılığında işçilerine sabit bir ücret ödüyor ve böylece önemli eserlerin yerel tüccarların eline geçmesini önliyordu.

Petrie iyi ki böyle yapmıştı. Çünkü Naukratis'te, temel çukurlarında gömülü objelerin birçoğu, üzerinde tarih yazılı olan ve kolayca taşınabilen sikkeler ya da tarihleri tam olarak saptanabilen, kayıtlı süs eşyalarıydı. Bunların yardımıyla Petrie etrafındaki yapıların tarihlerini de kolayca tespit edebilmişti. Bu, Mısır'da daha önce denenmemiş büyük bir yenilikti.

1887 yılında, Petrie bağımsız bir kazıcı olacaktı. Nil Deltasından Nil'in batısındaki mümbit Fayyum çöküntü havzasına taşınmıştı. Orada, Hawara'da hüküm sürmüş (MÖ yaklaşık 1840) XII. Hanedan'dan firavun Amenemhat'ın piramidinin içinde tüneller kazmıştı.

Bu kazı başarısız olmuştu; kayda değer hiçbir şey bulamamıştı. Ama bu arada, yakınlardaki, sahiplerinin tahta paneller üzerine renkli balmumuyla boyanan, canlı portreleriyle süslenmiş ve vücut şeklindeki sandukaların içine yerleştirilmiş mumyalarla dolu, MS 100-250 yıllarından kalma bir Roma mezarlığıyla ilgilenmeye başlamıştı. Bu resimler bir zamanlar evlerin duvarlarında asılıydı ve sahibi öldükten sonra mumyalara bağlanmıştı. Petrie o kadar çok şey bulmuştu ki, çadırının mutfak malzemeleriyle, kap kakakla dolu olmasından yakınıyordu; bu arada, mumyalar yatağının altında güvendeydi.

Londra'ya döndükten sonra, Giovanni Belzoni'nin yaklaşık yetmiş beş yıl önce sergisini açtığı (bkz. 2. Bölüm) aynı Mısır Salonu'nda, bazı portreler de dahil olmak üzere, buluntularından oluşan büyük bir sergi düzenlemişti. Yaşlıca bir ziyaretçi

ilk sergiyi ve uzun boylu Belzoni'yi hatırlamıştı. Büyük kalabalıklar, buluntuları görmek için, Mısırolojinin saygın ve popüler bir bilim haline gelmesinde katkısı büyük olan bu sergiye akın etmişti.

Kazı sezonundan kazı sezonuna Petrie yeniden Nil'e dönüyordu. 1888'de, Fayyum havzasında, Kahun'daki bir işçi topluluğunu araştırmıştı. Bu XII. Hanedana ait yerleşimde, yakınlardaki, firavun II. Senusret'in (MÖ 1897-1878) piramidini inşa eden aileler ikamet etmişti. Derli toplu, etrafı duvarlarla çevrili kent neredeyse el değmemiş halde varlığını korumuştur. Petrie sayısız evi temizleyerek, evle ilgili birçok insan yapısı nesneyi kurtarmıştı. Bu, o tarihte sıradan bir insanın, acımasızca sürekli çalışmayla geçen varoluş koşullarını yeniden kurgulamasını sağlamıştı.

Tarlalardaki çalışmanın dışında, halkın büyük bir kısmı karın tokluğuna kamu görevlerinde ter dökmüştü. İskeletleri zorlu çalışma koşullarına dair bariz izler taşıyordu. Onları hiç bahsi geçmeyen, angarya işlerle heba olan hayatlardı. Onlar devletlerini ve liderlerini destekleyen insanlardı; ama nereden bakılırsa bakılsın görünmezdiler. Daha ziyade büyük anıtlar ve mezarlarla ilgilenmiş çoğu çağdaşının aksine, Petrie eski Mısır uygarlığının binlerce basit işçinin emeğine bağlı, karmaşık bir toplum olduğunu fark etmişti.

Petrie daha sonra dikkatini, MÖ 1500 yıllarından kalma, Memphis yakınlarındaki, XVIII. Hanedana ait küçük bir yerleşim olan Ghurab kentine vermeye başlamıştı. Yüzeyde olağanüstü birtakım boyalı kapacak parçası görünce, Petrie tapınak

yakınındaki etrafı duvarlarla çevrili küçük yerleşimi temizlemeye başlamıştı. Kısa süre sonra, evlerde bu parçalardan daha başkalarını da bulmuştu. Bu gizemli buluntuların, Schliemann'ın Mykenai'da çıkardıklarına benzer, Yunanistan'dan gelme Mykenai kaplarına ait olduğu ortaya çıkacaktı.

Üç yıl sonra, Petrie, Ghurab buluntularıyla aynı döneme denk düşen, Mısır'dan ithal kapları tanıdığı Mykenai'yi bizzat ziyaret edecekti. Bu, Oscar Montelius'un kuşaklar önce güvenerek kullandığı çapraz tarihleme yönetiminin –bir alandaki belli bir tarihten kalma objelerden yararlanarak başka buluntu yerlerinin tarihini tespit etme (bkz. 11. Bölüm)– klasik bir örneğiydi. Petrie, Mykenai uygarlığının geç döneminin MÖ 1500 ile 1200 tarihleri arasına denk geldiğini ortaya koymuştu.

Petrie, Avrupa ve Doğu Akdeniz arkeolojisi hakkında engin bir bilgiye sahipti. Titiz planlar, iyi kazılar, kapsamlı kayıtlar ve anında yayınlar temelinde haklı bir şöhret elde etmiştir. Bu ona zamanının arkeologları arasında neredeyse eşsiz bir yer kazandırmış ve onun, kendi kazıları dışında çok daha geniş alanlara ilgi duyan, bilgin araştırmacılar ortamına girmesini sağlamıştır.

Petrie Ghurab'dan, Yukarı Mısır'daki, firavun Akhenaton'un başkenti el Amarna'ya geçmişti. Bu kral, Aten adlı yuvarlak bir güneş diskini içeren, yeni bir güneşe tapınma biçimi kabul ederek güçlü güneş tanrısı Amun'a tapınmaktan vazgeçen tartışmalı bir kişilikti. Akhenaton 1349 yılında başkentini, Thebai'dan uzağa, nehrin aşağı kısmında bulunan el Amarna'ya taşımıştı. Ölümü üzerine bu

başkent terk edilmişti ve bu da Petrie'ye kutsal bir şehri incelemek gibi eşsiz bir fırsat sunmuştu. Petrie yürüttüğü kapsamlı kazılar sonucunda, bezemeli yol döşemeleri ve duvar yazılarıyla dolu kraliyet sarayını ortaya çıkarmıştı. Turistler bunları görmek için bölgeye akın ederken, kalabalık sezonlarda yöredeki köylülerin tarlalarını çiğneyip geçiyorlardı.

Petrie'nin en önemli keşiflerinden biri, bir kadının dönemin uluslararası diplomatik yazısı olan çiviyazısıyla yazılmış bazı tabletler bulduğu yeri saptadığında gerçekleşecekti. Petrie, daha sonra "Firavun Yazışmaları Evi" olarak bilinecek olan, tabletlerle dolu bir oda ile iki çukuru kazmıştı.

300 küsur Amarna tableti, MÖ 1360 yılı civarından IV. Amenhotep'un hükümdarlığına kadar geçen dönemde Mısır'ın, Anadolu topraklarında varlık gösteren ve hakkında az şey bilinen Hitit uygarlığıyla ilişkilerine dair bir arşiv oluşturmaktadır. Armağanların verilip alınmasına, ittifaklara ve diplomatik evliliklere dair mektuplar vardır. Ve firavunun önünde yedi kez –sonra yedi kez daha– diz çökeceğini vaat eden küçük kralların hükmettiği istikrarsız bir sürü küçük devletle yapılan yazışmalar bulunmaktadır. Mısırlı görevliler ayrıca önemli bir bakır kaynağı olan, Kıbrıs'taki Alashiya gibi bağımsız krallıklarla da yazışmalar yapmıştır.

O zamanlar, şimdi olduğu gibi, Ortadoğu sürekli bir karmaşa içindeydi. Darbeler ve karşı darbeler, asi krallar ve genellikle politik gelişmeler eşliğinde askeri seferler bölgede eksik olmuyordu. Arşivi paha biçilmez olarak tasvir etmek bile çok yetersiz kalacaktır!

Petrie genç arkeologları kendisiyle kazıya katılmaları konusunda cesaretlendirmişti ve geleceğin Mısırbilimcilerinden bir kuşağı eğitmişti. Bunlardan biri de, Mısır Araştırma Fonunda bir sanatçı olan Howard Carter adında genç bir İngilizdir. Carter için kazı kampında hiçbir şeyin hazır olması gerekmezdi; o kendi kilden barakasını yapar, üstünü de kamışlarla kapatırdı. Yatak yoktu, yerine gazete kâğıtları gayet kullanışlı olurdu. Küçük buluntular boş konserve kutularına dolduruluyordu. Yeni gelenlere bir haftalık tayını veriliyor ve sonra birkaç eğitilmiş işçiyle kendi hallerine bırakılıyordu. Ama Carter yerinde durmuyor, güneş tanrısı Aten'in Büyük Tapınak'ında ve şehirde başka bir yerde çalışıyordu. Onun Petrie'nin yönetiminde kazandığı tecrübenin ne kadar değerli olduğu sonraki yıllarda ortaya çıkacaktı (bkz. 21. Bölüm).

1892 yılında, herhangi bir üniversite eğitimi almamış Petrie University College London'da ilk Mısıroloji profesörü olur. Kısa sürede Hanedanlık-öncesi Mısır'ı –firavunlar zamanından önce Nil boyunca gelişmiş hiyeroglif yazısız toplumlar– keşfederek bu unvanı hak ettiğini göstermiştir. Bu keşif, Yukarı Mısır'da Naqada kasabası yakınlarında içi iskeletler ve yanlarında basit kilden kaplar dolu çok geniş bir mezarlığa rastlamasıyla gerçekleşmiştir. Yalnızca 1894 yılında, Petrie 2.000 tane mezarı kazmıştı.

Her zaman olduğu gibi, Petrie mezarlık kazıları için bir sistem geliştirir. Çocuklar kumda yumuşak bir kesim bulup izleri takip ederek gömünün bulunduğu çukurun kenarına kadar geldiği andan

itibaren, Petrie duruma müdahil olur. Önce sıradan işçiler kapların etrafındaki toprağı temizler. Sonra nazik dokunuşlarla uzman kazıcılar iskeleti ve kapları topraktan iyice arındırır ve son iş için işi yalnızca mezar temizliği olan Petrie'nin gömü uzmanı Ali Muhammed es Suefi'ye bırakırlar.

Bu kaplar bakmak için çok güzeldir güzel olmasına ancak bir kronoloji oluşturmak için çivi yazısı ya da papirüs yoktur. Ne var ki, Diospolis Parva gibi yakınlardaki başka yerleşimlerde de benzer kaplar bulunmuştur. En sonunda Petrie bu kapların zaman içinde değişimlerini gözlemleyecek kadar çok mezar kazmıştır. Kulplar bir sınıflandırma yapmak için özellikle kullanışlı olmuştur; zaman içinde kulpların işlevsel tutuş kolaylığı sağlayacak şekillerden sadece boyalı kısa kulplara dönüştüğü görülmüştür.

Petrie buluntuları, Evre 30'dan başlamak üzere (Evre 1 olacağını varsaydığı en erken evreyi henüz bulmadığını düşünüyordu) mezar muhtevasını gruplandırarak bir dizi evreye ayırmıştır. Evre 80 yaklaşık MÖ 3000 yılına denk düşen, ilk firavunun zamanıyla bağlantılı ardışık bir dönemdi. "Ardışık dönemleri tarihlendirme" Petrie'nin arkeolojiye yaptığı en büyük katkıdır. Bu hiç kuşkusuz yerleşimleri belli yıllara göre tarihlendirme yerine geçecek bir şey değildir; zaten radyo-karbon tarihlendirme bulununcaya kadar böyle bir tarihlendirme mümkün olmamıştır (bkz. 27. Bölüm). Yine de Petrie firavunlar öncesi Mısır'ın tarihine ilişkin belli bir dönemlendirme yapmıştır.

Flinders Petrie'nin yaptığı çalışmaların zenginliği ve mirası olağanüstüdür. Ancak ne yazık ki Pet-

rie geçimsiz ve kavgacı biridir. Resmi eğitim almamış olması sıklıkla kendisinin, yalnızca kendisinin haklı olduğunda ısrar etmesine neden olmuştur ki bu bir arkeolog için pek olumlu bir nitelik sayılmaz. 1926 yılında, Mısır'da yeni ve daha kısıtlayıcı düzenlemeler yürürlüğe girince, Petrie faaliyetlerini Filistin'e kaydırır. II. Dünya Savaşı patlayıncaya kadar çalışmalarını burada sürdüren Petrie seksen dokuz yaşında Kudüs'te ölür.

Nil boyunca geçirdiği uzun yıllar içinde Petrie kazı çalışmalarına belli bir düzen getirmiş, eski Mısır'a ilişkin sağlam bir tarih sıralaması tayin etmiş ve küçük, fark edilmeyen objelerin öne çıkmasını sağlamıştır.

BÖLÜM 18

Minotauros'un Sarayı

Yıl 1894. Atina şehir pazarındaki antik eser tacirleri o İngiliz'i gayet iyi tanıyordu. Yunancayı gayet akıcı bir biçimde konuşan, bu kısa boylu, saldırgan adam her sabah pazaryerine uğruyor, tezgâhları teker teker dolaşıyor, incik boncuk ve takıların bulunduğu küçük tablalara göz atıyordu. Tacirlerin onun sıkı bir müşteri olduğunu biliyordu. Bu adam pazarlık etmekten bıkmıyor, bazen uzaklaşıyor ama istediği fiyatı alana kadar ısrarını sürdürüyordu. Aldığı şeyleri kâğıda sarıp deri sırt çantasına atarken, sürekli sorular yöneltiyordu. Bu takılar nereden geliyor? Hangi yerleşim yerinden çıktı bunlar? Ve aldığı bütün yanıtlar Girit'i işaret ediyordu.

Arthur John Evans (1851-1941) kendi görme yeteneği sayesinde bir uygarlığı keşfeden tek arkeologdu. O en küçük harfleri bile gözlük ya da büyüteç

kullanmadan okuyabilen biriydi. Tıpkı bir tazi gibi, Evans 1894 yılında Girit'in arkeolojik kokusunu takip etmişti. Adanın büyük şehri Heraklion (Kandiye), Girit mücevherleri ile mühürlerinin hazine sandığıydı adeta. Çoğu da Knossos adında, zeytin ağaçlarıyla kaplı bir yamaçtan geliyordu.

Evans, Knossos yamacını saatlerce tarayıp eski eserler topluyor ve çanak çömlek parçaları üzerindeki egzotik damgaların kopyasını çıkarıyordu. Knossos'tan bir taş kap, Mykenai'dan çıkan kaplarla tıpa tıp aynıydı ve dolayısıyla ikisi arasında bariz bir ilişki olmalıydı. Çok uzatmadan, Evans Knossos'u satın almaya karar vermişti. Bunu deneyen ilk arkeolog kendisi değildi; Heinrich Schliemann da efsanevi Kral Minos'un sarayının burada olduğuna inanarak böyle bir girişimde bulunmuştu. Ancak Schliemann başarısız olurken, iki yıl süren sıkı bir pazarlığın ardından Evans bunu başarmıştı.

Evans'ın keşfedeceği üzere, Knossos Girit'teki büyük sarayın yeri idi ve eğer böyle biri varsa, efsanevi Kral Minos'un yurdu idi. Evans Minos hakkındaki söylentilerle ilgilenmediği gibi, Schliemann'ın Troia ve Mykenai'a ilişkin iddialarına da inanmıyordu (bkz. Bölüm 15). O, sansasyonel keşifler peşinde koşan, kulaktan dolma bilgilerle arkeolog olmuş biri değildi.

Arthur Evans daha çocukken arkeolojiyle yakından ilgiliydi. Zengin bir İngiliz kâğıt yapımcısı olan Sir John Evans'ın oğluydu. Sir John, Somme Vadisinde Boucher de Perthes'in iddialarına destek çıkmış biriydi (bkz. Bölüm 7). Yunan ve Roma sikkeleri kadar antik taş aletler konusunda da uzmandı. Ba-

basından aldığı cesaretle Arthur daha yedi yaşındayken sikkelerin çizimlerini yapıyordu. Ve üç yıl sonra da, arkeolojik gezilerinde John'a eşlik etmeye başlamıştı.

Bir öğrenci olarak Arthur daima huzursuzdu; sürekli Oxford Üniversitesindeki derslerinin çok sıkıcı olduğundan dert yanıyordu. Yaz aylarında Avrupa'da kendi başına yürüyerek dolaşan Arthur, Balkanların güneydoğusundaki insanlara âşık olmuştu. Yöre insanları tarafından "çılgın İngiliz" olarak bilinen Evans gazeteciliğe soyunmuş ve Avusturya İmparatorluğundaki politik huzursuzluğu o kadar etkileyici bir şekilde haberleştirmişti ki altı haftalığına hapse atılacaktı. Yetkililer onu imparatorluk sınırları dışına çıkarınca, o da İngiltere'ye dönerek bir kariyer arayışına girecekti.

Yaptığı bütün o politik haberlere rağmen, Evans'ın gönlü arkeolojideydi. Boş zamanlarını ne türden olursa olsun insan yapısı nesneler toplamakla geçiren Evans babasından içgüdüsel olarak bir tarz devralmış ve kendisi de arkeoloji hakkında edindiği ansiklopedik bilgiyi buna eklemişti.

1884 yılında, Oxford'un Ashmolean Müzesinin sorumluluğunu üstlenmişti ve yirmi beş yıl bu görevini sürdürecekti. Bu müze ihmal edilmiş bir kurumdu; ancak müzenin yeni sorumlusu sergiler düzenliyor ve sayısız yeni eser alıyordu. Bununla birlikte Evans zamanının büyük bir bölümünü Akdeniz'de, eserler toplayarak ve jeolojik araştırmalar yaparak geçiriyordu. Bu süre zarfında asistanı müze ziyaretçilerini müze müdürünün "Bohemya'da" olduğu yönünde bilgilendiriyordu. Üniversite

de bunu pek sorun etmiyordu. Nedeni muhtemelen, uzaktayken daha az baş ağrıtmasıydı.

Evans'ın Girit'i ne zaman fark ettiğini kimse bilmiyor. Onun bu konudaki araştırmaları Yunanistan anakarasında bulunduğu Mykenai eserleriyle başlamıştı. Burası MÖ 1350 yıllarında o kadar önemli bir ticaret merkeziydi ki Yunanistan'ın ve Ege'nin her yanından mamul ne varsa buraya geliyordu. Yüzlerce mührü ve işlenmiş taşı yakından inceledikten sonra, Evans Mykenaiylıların kendi yazıları olduğunu fark etmişti. Mykenai kaplarına kazınan türden semboller Mısır kadar uzak diyarlardan geliyordu. Bilinmeyen bu yazı üzerine yaptığı araştırmalar Evans'ı Atina'daki pazaryerine, oradan da Girit'e yönlendirmişti.

Knossos pazarlığını sonlandırmayı beklerken, Evans bir katırın sırtında Girit'i enine boyuna keşfe çıkmıştı. Küçük köy pazarlarında, Mykenai'da bulunduğu türden sikkeler ve mühürler bulmuş ve Knossos'ta ayakları altında uzanan büyük uygarlığa ait en azından iki yazı sisteminin olduğunu fark etmişti. Belki de dört tane vardı!

Giritliler tam da Türk efendilerine karşı ayaklandıkları sırada sarayın mülkiyetini ele geçiren Evans ayaklanmaya destek vererek, asilere kendi cebinden yiyecek ve ilaç sağlamıştı. Girit'in yeni hükümdarı Prens George bu davranışından dolayı ona öylesine şükran duymuştu ki Knossos'ta yapılacak kazı izni birkaç ayda çıkmıştı. Kazılar da Mart 1900'de başlamıştı.

Evans tarihi eserler ve arkeoloji konusunda çok şey biliyordu; ama kazma tecrübesi, yaptığı birkaç

küçük kazıdan öteye geçmiyordu. Şimdi koca bir sarayla baş başa kalmıştı. Neyse ki Evans sağduyu sahibiydi ve Knossos'ta otuz yıldan uzun bir süre çalışacak olan, Duncan Mackenzie adında bir İskoç kazı asistanı tutmayı akıl etmişti. Mackenzie işçilerle kendi İskoç aksanıyla, akıcı bir şekilde Yunanca konuşuyordu. Evans nereye kazacağına karar veriyor, her buluntuyu inceliyor ve bütün ayrıntıları not ediyordu. Ayrıca çizimler için de mimar Theodore Fyfe'yi tutmuştu.

Schliemann'ın kazılarının aksine, bu başından itibaren dikkatlice planlanmış bir kazıydı. İkinci gününde, Evans bir evde solmaya yüz tutmuş duvar resimleri bulmuştu. Bu yeri araştırınca ortaya odalar, geçitler ve temellerden oluşan bir labirent çıkmıştı. Mykenai'dan daha eski olduğu her halinden belli Knossos'ta, Yunan ya da Roma'ya dair hiçbir şey yoktu. Kısa bir süre içinde, hepsi de saray odalarının temizlenmesi işinde çalışan, 100 işçilik bir faaliyet başlamıştı.

Temellerden binlerce insan yapısı eser çıkarılmıştı. Büyük muhafaza kapları, yüzlerce küçük çanak çömlek ve hatta karmaşık bir kanalizasyon sistemi gün yüzüne çıkmıştı. En iyisi de, Evans'ın mikroskopik görüş kabiliyetini sınaması için, üzeri yazılarla dolu düzinelerce kilden tablet bulunmuş olmasıydı. Nisan 1900'de, topraktan, ince beli, lüle lüle uçuşan saçlarıyla bir testi taşıyıcısının resmedildiği muhteşem bir duvar resmi çıkarılmıştı. Mackenzie bu parçayı Heraklion Müzesine nakletmek için, dikkatli bir çalışma sonucunda arkasını alçıyla desteklemişti.

Evans sevinç içinde, Kral Minos ve Theseus mit olsa da, Girit'in antik Minos uygarlığının keşfedildiğini duyurmuştu. Knossos kazıları kısa sürede bir hektarlık bir alana yayılmıştı. Nisan 1900'de, bir taş taht ile bir tören banyosunun hâlâ yerinde durduğu bir odayı gün yüzüne çıkarmıştı. Duvarlar boyunca, arkaları incelikle işlenmiş kanatsız ejderha figürleriyle süslenmiş, taştan oturma yerleri diziliydi. Burası, ülkeyi koruyup kolladığına inanılan ana tanrıçayı temsil eden bir rahibenin görüldüğü yer olabilirdi.

Evans antik yazılar konusunda uzun yıllara dayanan bir tecrübeye sahipti. İsviçreli sanatçı Émile Gilliéron'u getirtmişti. İki adam birlikte, Knossos duvar resimlerini kılı kırk yararak incelemeye başlamıştı. Çiçekli zeytin ağaçları, safran toplayan bir oğlan çocuğu ve ağır başlı bir tören alayı vardı. Evans'ın aklını, saldırgan bir boğayı gösteren, alçıdan büyük bir renkli kabartma kurcalıyordu. Boğalar her yerdeydi; fresklerde, vazolarda, değerli taşların üzerinde ve küçük heykellerde hep boğa vardı. Kafasında çoktan beri ortadan kaybolmuş bir uygarlığın resmi şekillenmeye başlamıştı.

Evans her güne bir önceki gün yapılanları kontrol etmekle başlıyordu. Her katmana, her buluntuya ve her odaya ilişkin, küçücük el yazısıyla sayfalar dolusu not tutuyordu. Her geçen gün saray daha karmaşık bir bütünlük arz etmeye başlamıştı. Bu olağanüstü bir yapıydı. Büyük, sütunlu bir salondan büyük, merkezi bir avluya giriliyordu. Sıra sıra dizilmiş, depo hizmeti gören küçük odalar avlunun batısındaydı ve her bir oda dar bir koridora açılı-

yordu. Birçoğu, büyük tahıl deposu olmanın yanında, evin değerli eşyalarının muhafaza edildiği yerdi. Evans bir zamanlar Knossos'ta yaklaşık 100.000 litre zeytinyağı depolandığını hesaplamıştı.

İki gösterişli merdiven, kutsal odaların üzerindeki, yönetim odalarının bulunduğu ikinci kata çıkıyordu. Batı sarayının girişi, boğalar üzerinde zıplayan gençlerin devasa resimlerinin yanından geçtikten sonra sizi, zemini taşla döşeli avluya ulaştırıyordu. İçinde ahşap tahtların kalıntılarının da bulunduğu, sıvanmış duvarları olan taht odasının gizini çözmek için, Evans ve Mackenzie aylarca kafa yormuştu. Knossos bir saraydan çok ötesiydi; o ticari ve dini bir merkezdi ve aynı zamanda zanaat erbabının çanak çömlektan metal nesnelere ve taş kaplara kadar her şeyi yaptığı bir imalathaneydi.

Evans hayatının geri kalanını Knossos'a vakfetmişti. Miras olarak büyük bir servete konunca, ziyaretçilere gerçek sarayın izlenimini vermek için binaların bazılarının kısmen (ve bir yere kadar hayal mahsulü) yeni baştan inşa edilmesi işine koyulmuştu. Ne yazık ki Evans'ın yaptığı model binalarında çimento kullanılmıştı; dolayısıyla orijinal yapılara zarar vermeden onları temizlemek mümkün değildi. Evans geçmişle bir kumar oynamıştı. Her türden arkeolojik yeniden inşa, başarıyla yerine getirilmesi çok zor bir çalışmadır. Binaların sizin düşündüğünüz gibi olduğundan nasıl emin olabilirsiniz? Her bir odanın işlevi neydi? Sarayın farklı katları ne için kullanılmıştı?

Evans ve Gilliéron kullanımları sırasında –hatta kazıyla çıkarıldıktan sonra– bir labirent oluşturan

bir bina dizisiyle baş etmeye çalışmıştı. Yakın bir tarihte ziyaret ettiğimde benim de anında aklım karıştı ve Yunan destanlarında neden bir labirentten bahsedildiğinin farkına vardım: Knossos iyi planlanmış bir yapı değildi!

Evans ve Gilliéron, Minoslulara ilişkin biraz romantik bir görüşe sahipti. Onlara göre, bu uygarlık renkli, özenli ve barışçıldı. Arkeolog ile mimar, ahşap sütunların yerine beton destekler kullanarak kendi modellerini üretmişti. Teknik ressam Theodore Fyfe'nin aslına uygun çizimleri sayesinde, işçiler daha kazı sürerken, sarayın merkezindeki duvarlar ile büyük merdivenleri yeniden inşa etmişti.

Evans zamanının çoğunu, açmalarda bulduğu küçük parçalarla, dev bir yapbozu çözer gibi, duvar resimlerini büyük bir itinayla tamir etme işine ayırmıştı. Bu resimlere bakarak, Minoslular hakkında biraz romantik de olsa bir izlenim edinebiliyorsunuz ve kuşkusuz Evans boğa dansı gibi hayal mahsulü sahneler de eklemiştir. Bir keresinde, Evans üç kişiye ait parçalardan, krala benzeyen tek bir figür oluşturmuştur. Bunlar, Minos uygarlığına kafayı takmış bir adamın hatalarıdır.

1900 ile 1935 yılları arasında, Arthur Evans Knossos ile Oxford arasında mekik dokumuştur. Knossos'ta kendisine bir konut yaptırmış ve burada kazılardan çıkan devasa çanak çömlek koleksiyonu üzerinde çalışmıştır. İnsan yapısı nesneler konusundaki uzmanlığı sayesinde, arada bir karşısına çıkan, Nil havzası kaynaklı kaplarla eşleştirdiği Mısır buluntularını tespit edebilmiştir. Ayrıca İngiliz Mısırbilimci Flinders Petrie, Memphis yakın-

larında MÖ 1500 ile 1200 yıllarına tarihlendirdiği Mykenai çömlekleri bulmuştur. Evans, karşılaştırmalı tarih yöntemini (Oscar Montelius'un tekniğini) kullanarak, Petrie'nin buluntularından hareketle Minos uygarlığının başlangıcını MÖ 3000 civarı olarak belirlemiştir. Bu uygarlık en görkemli dönemini MÖ 2000 ile 1250 yılları arasında yaşamıştır. Ama sonra anakaradan gelen istilacı Mykenailılar bu sarayı yerle bir etmiştir.

Yıllar süren çalışmalar meyvesini, Minos uygarlığı üzerine muazzam bir yapıt olan, 1921 ile 1935 yılları arasında basılan, tamamı *Minos Sarayı* olarak sunulan, muazzam bir anlatı olarak vermiştir. Bu şaheserinde Evans, sarayı Minos uygarlığı hakkındaki kronolojik araştırmasının merkezine yerleştirmiştir. Buradan hareketle adım adım hikâyesini örmüştür. Son ciltte, Evans sevgili Knossos'una veda etmiştir. İçinde tek bir ukde kalmıştır: Kazılardan çıkardığı dört duvar yazısını çözmeyi başaramamıştır.

Arthur Evans Minos hayatının olumlu özellikleri üzerinde durmaya eğilimli bir romantikti. Neyse ki mikroskobik bir görme yeteneği olan bu kayda değer arkeolog, becerikli uzmanlara güvenme anlayışını benimsemişti. Her şeye rağmen, Minoslular ile Knossos'a ilişkin görüşümüz onun eseridir.

Knossos'u ne zaman ziyaret etsem, Arthur Evans'ın yaratmış olduğu ne varsa hepsine gıptayla bakarım. Yeni kazılar, çözülen duvar yazıları ve radyokarbon tarihlendirme elbette, neredeyse unutulmuş bir uygarlığa dair resimde değişiklikler yaratmıştır. Bugün, başka küçük Minos sarayları

hakkında çok daha bilgi sahibiyiz; renkli yüzeyin altındaki karmaşık politik ve sosyal ilişkilerin bazılarını hayal edebiliyoruz.

Az sayıda arkeolog, yazılı kayıtlar olmaksızın, neredeyse tek başına ve yüksek bilimsel standartlara uygun olarak, bir uygarlığı yoktan var etme şansı yakalamıştır. Arthur Evans bunlardan biridir. Evans 1941 yılında, 90 yaşında ölmüştür. O tarihte, arkeoloji her bakımdan çok değişmiştir.

BÖLÜM 19

“Erkek İşi” Değil

Bu zamana kadar tanıdığımız tüm arkeologlar erkekti. Çok uzun bir zaman diliminde arkeoloji bir erkek işi olmuştur. Ama iki öncü kadın, Gertrude Bell ve Harriet Boyd Hawes bunun bir erkek işi olmadığını kanıtlamıştır. Onlar günümüz kadın arkeologlarının yolunu açmıştır.

Bu iki kadın birbirinin zıddı kişiliklere sahipti: Birisi tek başına çöllerde gezen bir seyyahken, öbürü kazıcıydı. O dönemin çoğu erkek arkeoloğu, kadınların ayak işlerinde ya da kütüphaneci olarak faydalı olduğuna inanıyordu; ama bugün dünyanın en iyi arkeologlarından birçoğu kadındır.

Gertrude Bell (1868-1926) Yorkshire’li zengin bir demircinin kızıydı. 1886 yılında, çok az kadının üniversiteye gittiği zamanlarda, o Oxford’a gitmişti. Parlak bir öğrenciydi ve modern tarih bölümünü

dereceye girerek bitirmişti. Ayrıca Gertrude seyahat etmeye tutkundu ve aklına geleni söylemek gibi bir ünü vardı. 1892 yılında, o tarihlerde uzak bir diyar olan İran’ı, Tahran’ı ziyaret etmişti. Sonra daha birçok seyahate çıkacak ve fazlasıyla bir erkek uğraşı olan dağcılığa merak salarak, o günlerin önde gelen kadın dağcılarından biri olacaktı.

Gertrude’un dile özel bir yeteneği vardı ve 1899 yılında, Arapçasını ilerletmek için yedi aylığına Kudüs’e taşınmıştı. Buradan uzak topraklara, Suriye’deki Palmira tapınaklarına ve çölü geçmek suretiyle Petra’ya ziyaretler düzenlemişti. Gertrude çölde seyahatin bütün sıkıntılarını –kara kınkatlılar ve çamurlu içme suları– bizzat yaşamıştı. Şimdi artık akıcı olan Arapçasıyla yörenin şeyhleri ve tüccarlarıyla konuşa konuşa, Gertrude bu çorak toprakların karmaşık ve bazen de şiddetli politikasını anlamaya başlamıştı. Bu ayrıca arkeolojiye ilgi duymasına da neden olmuştu. O hiçbir zaman kazıcı olmamıştı; uzak yerleri araştırmış, onların fotoğrafini çekmiş ve bu yerler hakkında yazılar kaleme almıştı.

Tarihi eserlerin 600’den fazla fotoğrafını çektikten sonra Gertrude Bell sonraki birkaç yılını Mısır, Avrupa ve Fas’ta gezerek, Roma ve Paris’te arkeoloji çalışarak geçirmişti. 1902 yılında, Türkiye’nin batısındaki kazılar üzerine çalışmıştı. Ardından 1905 yılında, Suriye ve Kilikya’da (Türkiye’de) Bizans İmparatorluğundan kalma eserleri araştırıp incelemişti. Bir gezi kitabı olan *The Desert and the Sown* [Çöl ve Ekili Topraklar] 1907 yılında yayımlanmış ve Bizans’tan kalma, günümüzde Karaman sınırları

içinde yer alan Binbir Kilise yerleşimindeki –çoğu bugün artık bulunmayan– kiliseler hakkında yazdıkları onun hem bir gezi yazarı hem de bilim insanı olduğunu göstermişti.

Gertrude Bell her şeyden önce bir çöl arkeoloğuydu. Çetin ceviz ve özgürlüğüne düşkün biri olan Gertrude'un asıl ilgisini çeken şey mimari ve Roma İmparatorluğunun MS 476 yılındaki çöküşünün ardından batıda var olmuş, küçük ancak önemli yerleşim yerleriydi. Binbir Kilise'yi ardında bırakan Gertrude Suriye'de, Halep'ten Fırat Nehrine kadar uzanan Suriye Çölü'nü geçmişti. Yanında küçük bir askeri korumayla, tehlikeli bir ülkeyi boydan boya dolaşmıştı. Hedefi MS 775 yılından kalma, devasa, üçgen bir Abbasi (Hz. Muhammed'in amcasının soyundan gelen Abbasi Hanedanlığı MS 750 ile yaklaşık 1258 tarihleri arasında İslam dünyasına hükmetmiştir) kalesi olan Ukhaidir'di.

Gertrude dört gün boyunca, o tarihe kadar kimse anlatmadığı kaleyi fotoğraflamış ve incelemişti. Asker muhafızları mezuralarını tutarken tüfeklerini ellerinden bırakmamıştı. "Şu lanet şeylerini yere bırakmaya ikna edemedim onları" diye yakınmıştı Bell. O kazı yapmamış, Ukhaidir'in mimarisinin genel bir anlatımıyla yetinmişti. Bu büyük bir katkıydı; çünkü Ukhaidir neredeyse hiç bilinmeyen bir yerdi. 1911 yılında yayımlanan en meşhur kitabı *Amurath to Amurath*'da bu yerleşim yerini herkese anlatmış ve büyük övgü almıştı. Ukhaidir üzerine yazdığı akademik araştırma yazısı üç yıl sonra basılmıştı ve hâlâ bu alanda ana kaynaklardan biridir.

Bir süre sonra yeniden yollara düşen Gertrude, Bağdat ve Babil’e gitmiş ve sonra da kuzeye, Alman arkeologlar Walter Andrae ile Conrad Preusser’in, başkentinde kazılar yaptığı Assur’a geçmişti. Yunan yerleşimleri üzerine çalışan uzman arkeologlar eğitmişti bu iki adamı ve Gertrude onların titiz çalışmalarına hayran kalmıştı. Onlar da Gertrude’a karanlık iç mekânlarda flaş kullanarak fotoğraf çekmeyi öğretmişti.

Yurda dönüş yolunda Bell, Britanyalı arkeologlar Reginald Campbell Thompson ve (daha sonra I. Dünya Savaşı süresince çöllerde yaptıkları nedeniyle “Arabistanlı Lawrence” lakabını alacak olan) T. E. Lawrence’la buluştuğu, Suriye’nin kuzeyindeki (bugün Türkiye sınırları içinde) Karkamış kazılarına (bkz. 20. Bölüm) uğramıştı. Her zamanki patavatsızlığıyla Bell bu iki arkeoloğa yaptıkları kazının Almanlarınkine kıyasla “tarihöncesi” olduğunu söylemişti. Bu eleştiri Campbell Thompson ile Lawrence’ın pek hoşuna gitmemiş ve onu arkeolojik uzmanlıklarıyla etkilemeye çalışmışlardı. Ama başaramamışlardı. Bell ayrılırken Karkamış işçileri sevinç naraları atıyordu. Yıllar sonra Bell, Lawrence’ın kendisi hakkında evlenilemeyecek kadar çirkin olduğunu söylediğini öğrenecekti.

I. Dünya Savaşının patlaması üzerine, Gertrude Bell büyük araştırma inceleme çalışmalarını tamamlamıştı; ama o aynı zamanda Arabistan ve çevre ülkeler hakkında hayati bilgilere sahip biriydi. Britanya İstihbaratı için hazırladığı brifingler o kadar değerliydi ki 1915 yılında Kahire’deki Arap İstihbarat Bürosuna atanmıştı. Hayatındaki

yeni safha bir yıl sonra, yörenin aşiret politikasını araştırmak üzere İran Körfezindeki Basra'da görevlendirildiğinde başlayacaktı. Bell Arap kültürüne hayran kalmıştı ve Arap bağımsızlığı davasının avukatlığına soyunmuştu; yörenin Britanyalı yetkililerine uzman danışman olarak hizmet veriyordu.

Savaş sona erince, sayısız yabancı gezi grubu dünyanın ilk şehri olduğu söylenen Eridu'yu ve Yahudi dininin kurucusu Hz. İbrahim'in yaşadığı söylenen Ur'u incelemek için Mezopotamya'ya akın etmişti. Ama zaman değişmişti ve artık yabancı arkeologlar canlarının istediği yeri kazamadığı gibi, bulduğu şeyleri de ülke dışına çıkaramıyordu. Hükümetler artık yetkin arkeologlara kazı izni verme konusunda kararlıydı.

Irak olarak bilinen yeni devletin hükümeti haklı olarak endişeliydi. Gertrude Bell, arkeolojik araştırma ve kazı konusunda bilgi sahibi olan, Bağdat'taki tek kişiydi ve bu yüzden de eski eserlerden sorumlu müdür olarak atanmıştı. Kimse ondan kazı yapmasını beklemiyordu; ama alan araştırması konusundaki deneyimi ve arkeoloji bilgisi eşsizdi. Gertrude Bell ayrıca eski eserlerin çıkarılması ve muhafazasıyla ilgili kanunları yazmış ve Irak Müzesini örgütlemişti.

Yeni yasa, kazı buluntularının yabancılar ile (genellikle bir müze) Irak arasında paylaşılmasını şart koşuyordu. Bell sıkı bir müzakereciydi ve onun zamanında Irak Müzesinin koleksiyonları hızla artmıştı. Mart 1926'da, hükümet müzeye Bağdat'ta kalıcı bir yer sağlamıştı ve Bell burada, Babil'de Almanların çıkardıkları da dahil (bkz. 20.

Bölüm) bütün büyük kazılardan gelen eserleri sergilemişti.

Gertrude Bell oldukça ısrarcı bir kadındı ve yerel politika konusunda güçlü fikirleri vardı. O aptallıklara tahammül edemezdi ve bu yüzden sayısız düşman edinmişti. Hükümet yetkilileri ona itimat telkin etmezdi. Giderek yalnızlaşan Bell kendisini tamamen arkeolojik meselelere vermişti. Aşırı çalışma ve bozulan sağlığı yüzünden Bell Temmuz 1926'da intihar edecekti. Bütün Bağdat cenazesine katılmıştı.

Bell'in zekâsı ve arkeoloji bilgisi ne kadar dillere destan olursa olsun, bugün Irak'ta iyi anılmaz; birçok Iraklı onun yabancı araştırmacılara çok fazla izin verdiği inancındadır. Bu kısmen doğru olabilir; ancak Bell her zaman, arkeolojinin ve bilimin çıkarlarını salt milli çıkarların üzerinde görme eğiliminde olmuştur ve zaman, Irak'ta özen gerektiren nesneleri korumak için uygun ortamın ve araçların olmadığı bir zamandır. Bununla birlikte Irak Müzesi arkeoloji tarihinin bu eşsiz ve önemli şahsiyetinin kalıcı bir eseri olarak yerinde durmaktadır.

Girit'te kazı çalışması yapan ilk kadın olan, enerjik Harriet Boyd Hawes (1871-1945), Gertrude Bell gezerken kazılar yapmıştır. Bir yangınla mücadele ekipmanları imalatçısının kızı olan Harriet Boyd'un annesi o daha çocukken ölmüştür. Kendinden büyük dört erkek kardeşe büyüyen Harriet kendi başına ayakta kalmayı öğrenmiştir. 1881'de, tam da Gertrude Bell'in Oxford'a girdiği yıl, Massachusetts'te Smith College'ta üniversite eğitimine başlamıştır. Eski Mısır hakkında İngiliz gezgin, romancı ve arkeoloji yazar Amelia Edwards'ın okulda verdiği

bir ders Harriet'ın antik uygarlıklara karşı ilgisini kamçılamıştır. Okulu bitirdikten sonra, öğretmen olarak çalışmış ve sonunda 1895 yılında Avrupa'ya bir gezi yapacak kadar para biriktirebilmiştir.

Yunanistan'da bulunduğu bir sırada, Harriet'ın içinde antik Yunanlara ilişkin derin bir ilgi uyanmıştır. Ertesi yıl, Atina'daki Britanya Arkeoloji Okulunda çalışmak üzere geri dönmüştür. Balolar, akşam yemekleri ve sosyal faaliyetler arasında, Harriet antik ve modern Yunanistan hakkında araştırma yapmak ve arkeolojik alanları gezmek için vakit bulmuştur. Ayrıca Atina çevresinde bisikletle dolaşması herkesin ilgisini çekmiştir.

1897 yılında, Türkiye ile Yunanistan savaşa tutuşur. Harriet hemen, Orta Yunanistan'da Kızıl Haç gönüllüsü olur. Ateş altında yaralılara bakarak birinci elden savaşın dehşetine ve korkularına tanık olur. Hastane koşulları korkunçtur; insanlar birbirine o kadar yakın yatmaktadır ki yaraların iyileşmesi imkânsızdır. Savaştan sonra, Harriet tifo salgınının kurbanlarına hemşirelik yapmak için orada kalır. Yerel halk onu olan borcunu asla unutmamıştır.

Birleşik Devletler'e dönen Harriet, Atina yakınlarındaki antik Eleusis'teki duvar yazıları üzerinde çalışmak üzere araştırma görevlisi olma hakkı kazanır. O, kazı yapmak istemektedir; ama Atina'daki Amerikan Klasik Araştırmalar Okulu için bu kabul edilemez bir şeydir; çünkü onlara göre kazı "erkek işi"dir. Buna karşın, Girit'ten kaçıp gelmiş bir savaş sığınmacısı ona neredeyse kimsenin çalışmadığı Girit'te kazı yapabileceğini söyler. Bunun üzerine Harriet Knossos'ta kazı çalışması başlatmak üze-

re olan Arthur Evans ve halihazırda Girit'te kazı yapmakta olan Oxford Üniversitesi arkeoloğu David Hogarth'la irtibat kurar. Heinrich'in dul karısı Sophia Schliemann da, Atina'ya yolu düşen başka önemli arkeologlarla tanışmasını sağlar.

Nüfuzlu destekçilerini arkasına alan ve bu macerasının skandal olduğunu düşünenlere kulaklarını tıkayan Harriet, adada yalnızca 19 kilometre kadar döşenmiş yolun olduğu bir zamanda Girit'e ayak basar. Herkes gibi arkeologlar da katıra binmektedir. Evans ve Hogarth ona kuzey kıyı şeridinde keşif gezisine çıkarken yöre halkıyla konuşması tavsiyesinde bulunur. Bu alışılmadık yalnız kadının köylerde dolaştığı dedikodusu kulaktan kulağa yayılmıştır. Giritli bir okul müdürü, Harriet'e Mirampelou Koyu'nu gösterir. Harriet orada, kısmen görünen bir taş duvarlar labirenti, üzeri resimli sayısız çanak çömlek parçası ve taş döşeli dar bir yola ait izler bulur.

Ertesi gün, yanında bu bina kalıntılarını ortaya çıkaran işçilerden bir ekiple birlikte buraya döner. Harriet kazı işinde takdire şayan bir doğal yetenek sergiler. Kısa süre içinde Gournia adlı bu küçük Minos şehrini kazmak ve çıkan buluntuları tasnif etmek üzere, yanında yüz erkek işçi ve –belki de ilk kez– on kadın çalışmaktadır.

Knossos'tan çok küçük olan Gournia, Knossos'takilerle bire bir aynı buluntulara sahip, küçük bir tunç çağı topluluğunun resmini çizmek bakımından rakipsizdir. Harriet, ağırlıklı olarak en görkemli dönemini yaşadığı MÖ 1750 ile 1490 yılları arasına odaklanarak, 1901, 1903 ve 1904 yıllarında bu yerleşim yerinde çalışmıştır. Kısmen Pennsylv-

nia Üniversitesi Müzesinin mali destek sağladığı kazılar yetmişten fazla evin, yollar ve geçitler ağının, bir Minos sarayının ve bir mezarlığın taş kalıntılarını ortaya çıkarmıştır. Gournia kim olursa olsun her arkeolog için gıpta edilecek bir keşiftir.

Kazı çalışmasının bitiminden dört yıl sonra, Harriet geniş bir rapor hazırlamış ve bu raporda kazısının her ayrıntısını anlatmıştır. Artık kimse- nin, onu skandal davranışı yüzünden suçlamayı ya da onun arkeolojik yeterliliğini sorgulamayı aklın- dan geçirmesi mümkün değildir.

Bu Harriet'in son alan çalışması olmuştur ve bu çalışma onu, Akdeniz'de Amerikan arkeolojisi- nin hayranlık duyulan bir öncüsü yapmıştır. Ayrıca Harriet Amerikan Arkeoloji Enstitüsünde ders ve- ren ilk kadın olmuştur.

1906 yılında Britanyalı arkeolog Charles Hawes ile evlenen Harriet'in iki çocuğu olur. 1916 ve 1917 yıllarında, I. Dünya Savaşı sürerken, kendini iyice Sırbistan'da ve Batı Cephesinde hemşirelik işine kaptırmıştır. Arkeolojiye ilgisi sürmektedir; ama artık kesinlikle dersliklerde. Yıllarca Massachuset- ts, Wellesley College'da antik sanat dersleri verir.

Hem Gertrude Bell hem de Harriet Boyd zaman- larının herhangi bir erkek arkeoloğuyla eşitti. Çöl gezgini ve uzman hükümet danışmanı olan Bell, çöl insanlarını neredeyse hiçbir yabancı- nın anlaya- mayacağı kadar iyi anlıyordu. Kendi adına Harriet Boyd Hawes eşsiz bir kazıcıydı. Arthur Evans ona Knossos'u gezdirmiş ve o da bir katırın sırtında ye- rel halkın şamatalı bir karşılaması eşliğinde Gour- nia'ya gelmişti.

BÖLÜM 20

Kilden Tuğlalar ve Bir Tufan

Babil antik dönem Mezopotamya dünyasının en büyük şehirlerinden biridir. Yaklaşık MÖ 2300'de kurulmuş küçük bir yerleşimken, MÖ 609 ile 539 yılları arasında, Babil İmparatorluğunun merkezi haline gelmiştir. Kral II. Nebukadnezar (MÖ 604-562) burayı sekiz kapılı büyük bir şehir haline getirmiştir ve kuzey kapısına tanrıça İştâr'ın adı verilmiştir. MÖ 612 yılındaki yıkımdan sonra, Babil geride toz toprak içinde bir höyük bırakarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

Babil'deki kazı çalışmaları, Henry Layard da dahil (bkz. 4. Bölüm) erken dönemin birkaç arkeologunu bezdirmişti. Bu arkeologlar geriye kalmış çöküntü halindeki, fırınlanmamış tuğlalarla hiçbir şey yapamaz haldeydi. Sonra Almanlar gelecek ve büyük şehir titiz bir kazıcının ellerinde hayat bu-

lacaktı. Robert Koldewey (1855-1925) bir mimar ve arkeologdu. Alman geleneğine uygun, tam bir kazıcıydı o. Koldewey, dağılmış tuğla yapıları içine alan sistematik kazının, Nebukadnezar'ın Babil'ini gün ışığına çıkaracağına kesin gözüyle bakıyordu. Onun alandaki çalışması 1899 yılında başlayacak ve sonraki on üç yıl boyunca sürecekti.

Alman arkeologlar ve Mısır'daki Flinders Petrie, büyük çaplı kazı örgütlenmesinin temelini çok iyi kavramıştı. Artık işçilerin, içinde bir şehrin olduğu düşünülen höyüğü öyle gelişigüzel kazması söz konusu değildi. Tersine, artık işçiler ekip halinde gayet küçük aletlerle kazıyor, bir kısmı da sepetlerle buluntuları topluyordu. Herkes yakın temas halinde, birlikte çalışıyordu. Koldewey sürecin işleyiş biçimini sıkı kurallara bağlamıştı. Kazılan açmalardaki topraklar kurulan raylı sistemle çıkarılıp boşaltılıyordu. Koldewey ayrıca işçileri özel görevleri için eğitmişti.

Koldewey işe, tanınması çok kolay olan, fırınlanmış tuğla yapılarla başlamıştı. Fırınlanmamış kil tuğlalar çok büyük bir sorun çıkarıyordu; çünkü böyle bir tuğla, açığa çıkarılınca ve gerek yağmura gerek rüzgâra maruz kalınca kolayca toprağa karışıp dağılıyordu. Bu yüzden Koldewey, işi sadece, fırınlanmamış tuğla duvarların izini sürmek olan, eğitilmiş, yetenekli ekipler kurmuştu. O ve meslektaşları Walter Andrae (Dicle kıyısındaki Assur'da kazı yaparak Assur başkentini ortaya çıkaran kişidir) en iyi kazı tekniğinin zemini çapalarla kazıyarak temizlemek olduğu sonucuna varmıştı. Uzman kazıcılar toprağın dokusundaki değişimlere –ya da ger-

çek bir duvar olup olmadığına– dikkat kesilmişti. Duvarlara rastlar rastlamaz, odalar ortaya çıkınca-ya kadar işçiler onların izini titizlikle takip ediyordu. Odaların içindeki toprak ve diğer başka ne varsa, sonra tekrar kazılabilsin ve her odadan çıkanlar da kaydedilsin diye, hiç dokunulmadan zeminde toplanıyordu. Koldewey sistemi, şehir kazılarında bir devrimdi.

Koldewey'in en büyük Babil keşfi, şehrin kuzey tarafındaki, bereket ana tanrıçasına adanmış, Nebukadnezar'ın İştar Kapısı'ydı. Koldewey, kralın mimarlarının temelleri oturtmak için alttaki kumu derin kazdıklarını fark etmişti. Duvarlar bugün bile olduğu gibi durduğundan, sırlanmış tuğlalardan yapılma devasa ejderha ve boğa kabartmalarını ortaya çıkarmak mümkün olmuştu. Asıl kapıların ve kemerli yolların üstü sedir ağacıyla örtülüydü.

On sütun üzerine kazınmış bir kitabeden anlaşıldığı üzere, kral, Yunan yazar Herodotos'un da anlattığı şaheseriyle büyük gurur duyuyordu. Koldewey ve diğerleri sabırla, tuzdan arındırmak için binlerce sırlanmış tuğla parçasını yıkamış ve sonra onları bir araya getirip birleştirmişti. Koldewey, Berlin'deki Bergama Müzesinde bu kapıyı tuğla tuğla yeni baştan kuracaktı. Taş döşeli bir Tören Yolu, Babil'in özel tanrısı Marduk'un tapınağına çıkıyordu. İştar Kapısı ile Tören Yolu, çevreyi saran ovadan 13 metre yüksekteydi.

Bu arada Walter Andrae 1902'den 1914'e kadar, nehrin yukarı kısmında, Assur'da paralel bir kazı yürütüyordu. O da, Dicle Nehrine tepeden bakan bir yamacın üzerine kurulmuş Assur başkenti için

Babil yaklaşımını benimsemişti. Uzman ekipler duvarları, çok sayıda evi ve tapınak bölümlerini takip etmişti. Büyük yapı, şehrin tanrısı Assur'un karısı İştâr'ın tapınağıydı. Derin bir açmada, aynı yerleşim yerindeki, daha erken tarihli altı tapınak daha bulunmuştu. Andrae, bir Mezopotamya şehrini katman katman parçalarına ayıran, ilk kazıcı arkeologdu. Kazma işinin tahribat olduğunu fark ederek, hem o hem de Koldewey, daha alt katmanlara inmek için kaldırdıkları her bir katmandaki yapıları tek tek kaydetmişti.

Andrae, Koldewey ve diğerleri, I. Dünya Savaşından sonra Ur ve öteki Mezopotamya şehirlerinde bilimsel kazı yapmayı mümkün kılmıştı. Kazılar artık bireyler tarafından değil, ulusal müzeler tarafından finanse ediliyordu. 1911 yılında, British Museum, Kuzey Suriye'de, Fırat Nehri kıyısında bulunan ve az bilinen bir Hitit şehri olan Karkamış'ta kazı yapmaya karar vermişti. Kazılar, Knossos'ta Arthur Evans'la birlikte çalışmış, deneyimli bir kazıcı olan David Hogarth (1862-1927) yönetiminde başlamıştı. Kahvaltıdan önce çekilmez biri olarak nam salmış olan Hogarth, işçilerinden kendisine "Ölüm Meleği" olarak hitap etmelerini istemişti. Hogarth'ın iki sezon süren kazıları o kadar umut vericiydi ki müze uzun dönemli bir proje hazırlamış ve yeni sorumlu olarak otuz üç yaşındaki Leonard Woolley'i seçmişti.

Charles Leonard Woolley (1880-1960) buyurgan bir kişiliğe sahip, kısa boylu biriydi. Bir rahip olmak üzere Oxford'da New College'a gitmişti; ama daha öğrenciyken, okulun müdürü onun bir arke-

olog olacağını kestirmişti. Woolley beş yılını Sudan'da, ağırlıklı olarak mezarlıklarda çalışarak geçirmişti. Orada başka kültürlerden işçilerle, onların dilini öğrenerek ve onlara sert ama adil davranarak baş etme konusunda uzmanlaşmıştı. Karkamış için mükemmel bir seçim olmuştu.

Karkamış, MÖ 717 yılında Assurlar büyüyen bu yerleşim yerini ele geçirinceye kadar, nehrin belli başlı geçiş noktasını korumuştur. Şehir daha sonra bir Hitit şehri olmuştu; ama Doğu Akdeniz dünyasındaki Assurlar ile Mısırlılar bu rakipleri hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip değildi. Burada, 15 metreden derin bir yerleşim alanı kazılmayı bekliyordu.

Woolley ilham verici bir liderdi; o hiçbir zaman kontrolü elden bırakmayan nadir insanlardan biriydi. O aynı zamanda, özellikle de yerel politikanın kaygan zeminiyle ve eğer hoşnut olmazsa hemen şiddete başvuran çalışanlarla baş etmeye gelince, ince bir mizah duygusuna sahipti. Saygı onun düsturuydu; ama diretmesini de bilirdi. Bir keresinde, yerel bir yönetici kazı izni vermeyi reddedince, Woolley sadece gülümsemiş ve belindeki dolu tabancasını çıkarıp adamın başına dayamıştı. Memur korkuyla elini kaldırarak, sadece bir yanlış anlama olduğunu söylemişti. Dakikalar sonra Woolley elinde izin kâğıdıyla çıkagelmişti.

Woolley müthiş bir hikâye anlatıcı ve akıcı bir yazardı; bu özellikleri bazen, Karkamış'ta gerçekten neler olup bittiğini anlamayı güçleştiriyordu. Kazılar, büyük oranda Woolley ve gerek arkeolojik tecrübesi gerek Suriye'yi gezip görmüşlüğü nedeniyle

Oxford Üniversitesinden kadroya alınmış olan T. E. Lawrence'ın, birbirleriyle ve işçilerle iyi geçinmesi sayesinde başarılı olmuştu. Kazıların başında duran, iki ilgi alanı arkeoloji ve şiddet olan, Hamudi adlı bir Suriyeli, işçileri idare etmekte tam bir dâhiydi. Hamudi, Woolley'in en yakın arkadaşlarından biri olmuş ve 1912'den 1946 yılına kadar birçok kazıda onunla birlikte çalışmıştı.

1912 yılında, Flinders Petrie tarafından Mısır'da yıllarca önce bulunmuş Amarna tabletlerinden (bkz. 17. Bölüm) öğrenilen şeyler dışında, Hititler hakkında çok az şey biliniyordu. Woolley şehrin katmanlarına inmiş ve iki sarayı ortaya çıkarmıştı. Kralların ve uygun adım yürüyen askerlerin görkemli resimleri saray duvarlarını süslüyordu.

Karkamış kazıları I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle sona ermişti. Gertrude Bell (bkz. 19. Bölüm) gibi Woolley de, Türkler tarafından savaş esiri alınıncaya kadar, değerli bir istihbarat subayı olarak görev yapmıştı.

Savaşın sonra, 1922 yılında, Woolley British Museum ve Pennsylvania Üniversitesi Müzesinin desteğiyle, İncil'de sözü edilen Ur şehrinde (Kalde- lilerin Ur'u) uzun vadeli, iddialı bir kazının sorumlu müdürü olmuştu. Aşırı soğuk ve sıcakın kavurduğu, haşın çöl ortamındaki yeri dışında, Ur kazmak için karmaşık ve zor bir yerdi. Yıkılmış bir tapınak pira- midi, şehrin hepsi toprak altında kalmış kısımları ve birçok yerleşim katmanı; bunların hepsi, en mahir kazıcılar için bile zorlu bir uğraş anlamına geliyordu. Ama Woolley, enerjik ve kafasında fikirler uçuşan yapısıyla, bu iş için biçilmiş kaftandı.

Woolley, bir avuç Avrupalı asistanı ve kudretli Hamudi'yle birlikte muazzam bir kazı faaliyeti- ni yürüten, müşkülpesent bir amirdi. Kazı şafakla başlar ve Avrupalı personel için, gece yarısından önce nadiren biterdi. Woolley'in en iyi meslektaşı, daha sonra birinci sınıf bir arkeolog ve Layard'ın çalışmasını Nemrud'da sürdüren ilk kişi olacak Max Mallowan'dı. Mallowan polisiye romanları ya- zarı Agatha Christie'yle evlenmişti ve söylentilere göre, *Mezopotamya'da Cinayet* romanının bazı ka- rakterleri Ur'daki insanlardan esinlenmişti.

1922 kazı sezonunda, bir açmada, muhtemelen bir mezardan çıkma, altın objeler bulunmuştu. Wo- olley, muhtemelen kolaylıkla kırılıp parçalanabilir bir durumda, büyük hazinelerle dolu kral mezarla- rıyla karşı karşıya olduğu kuşkusuna kapılır. Gö- mütleri temizleme işinin teknik yeteneklerini sonu- na kadar zorlayacağını ve işçilerinin böyle bir iş için eğitilmeleri gerektiğinin farkında olan Woolley daha fazla kazmadan dört yıl beklemiştir.

Woolley bu süre zarfında şehrin genel planını belirlemek üzere, deneme mahiyetinde birtakım ka- zılar yapmıştı. Ardından yerleşim yerinin yakının- daki küçük bir köyü kazmıştı. Bu köyde, çok erken tarihlere dayanan, boyalı bir çanak bulunmuştu; ancak metale rastlanmamıştı. Bu köyün sakinleri belki de Ur şehrinin Sümerli kurucularının atala- rıydı.

Woolley'in, sert ancak sorunlara duyarlı, yor- gunluk ve moral çöküntüyle mücadelede becerikli Hamudi'nin emrinde çalıştırdığı 400 işçisi vardı. Hamudi bir keresinde, adamları ağır toprağı te-

mizlerken, yabasını kayıkçı küreği gibi kullanarak, hareketli bir şarkı eşliğinde, Fıratlı kayıkçı taklidi yapmıştı.

Sonunda, kralların mezarlarını temizleyen Woolley, Ur şehrinin tabanında büyük bir kazı gerçekleştirmişti. Zeminde Woolley, bir tufandan kalıntılar bulmuştu; ancak insan yapısı nesnelere rastlamamıştı. Daha önce kazılmış küçük çiftçi köyünde bulunanlara benzer çanak çömlek parçalarıyla birlikte, aşağıda insanların yaşadığına ilişkin daha fazla kanıt ulaşılmıştı.

Woolley'in karısı Katharine çukura rastgele söyle bir göz atmış ve bu gizemli katmanın, Yaratılış Kitabı'nda bahsi geçen Nuh'un tufanından kalma olduğu tahmininde bulunmuştu. Bu varsayım, sürekli para sıkıntısı çeken bir kazı için bulunmaz bir halkla ilişkiler aracıydı. Kişisel olarak Woolley bu fikre kuşkuyla bakmıştı; çünkü çukur küçüktü ve Ur her halükârda su baskınlarına açık bir alanda kuruluydu. Ama o da, kutsal kitapta bahsi geçen bir tufanın olası bir keşfinin muazzam bir kamuoyu ilgisi anlamına geldiğini ve mali desteği artıracaklarını fark ederek, popüler yazılarında Ur'daki tufanı sonuna kadar kullanmıştı.

Ur kazısı sona ererken, Woolley bugün şehre hâkim olan büyük Ur-Nammu zigguratını (piramit) temizlemişti. Ayrıca düzinelerce küçük yerleşimi ve Sümer tarihini aydınlatmada büyük fayda sağlayan yüzlerce tableti de gün ışığına çıkarmıştı.

Kral mezarlarını kazmak muazzam bir işti. Aslında biri Assurlara, diğeri de Sümerlere ait olan iki mezarlık vardı. Dört yıllık çok zorlu çalışmalar bo-

yunca, kazı işinde görevli kişiler, sayıları 2000'den az olmayan yöre sakininin yattığı, ağırlıklı olarak süssüz mezar temizlemişti. Mühür yazılarından ve kil tabletlerden hareketle, Woolley bu yerleşimi MÖ 2500 ile 2000 yılları arasına tarihlendirmişti ve bu Irak tarihindeki en eski döneme denk düşüyordu. Bu mezarlar aşağıya doğru eğimli bir rampadan inilerek girilen, 9 metrelik çukurların zemininde yer alıyordu. Kraliyet mensupları, taş ve tuğladan yeraltı mezarlarında yatarken, çevrelerini kendileri için kurban edilmiş kişiler sarmıştı. Bir yerde, işlenmiş başörtüsü takmış on kadın, iki sıra halinde yatırılmıştı. İncelikli tören objelerini temizleyip tamir etmek büyük hayal gücü ve marifet gerektiren bir işti. Örneğin belli belirsiz bir deliğe sıvı halde alçı döken Woolley, üzeri bakır bir boğa başı ve deniz kabuklarıyla süslenmiş ve çürümüş, ağaç oyma bir lirin kalıbını çıkarmayı başarmıştı.

El emeği göz nuru akıtılarak, aylar süren çalışmanın sonunda, Woolley bir cenaze töreninin popüler bir anlatımını kaleme almıştı. Geçmiş gözünün önünde canlandırabilen nadir arkeologlardan biri olan Woolley, bir kraliyet cenaze törenini büyük bir başarıyla yeniden canlandırmıştı: Görkemli kıyafetleri içinde saray mensupları ve askerler, duvarları hasır kaplı yeraltı mezarını doldurmuştu; koşumları üzerinde olan, kraliyet öküz arabaları, seyislerinin yönlendirmesiyle mezar yerine getiriliyordu; herkesin elinde kilden küçük bir kâse vardı. İçindeki zehri içiyorlar ve ölmeye yatıyorlardı. Sonunda biri öküzleri de öldürüyor ve çukur dolduruluyordu.

Ne yazık ki Woolley'in arazi notları eksiktir; bu yüzden onun hikâyesini kontrol etme imkânımız yoktur. Aslında, yeni araştırmalar, kraliyet mensuplarının zehir içmek yerine, kafalarına vurularak öldürüldüğünü göstermektedir. Bedenler korunmak üzere işlemden geçirilmiştir ve mezarın içine yatırılmıştır. Ancak Woolley'in, arkeolojinin her şeyden önce insanlarla ilgili olduğuna inandığını hatırlarsanız, onun yazdığı bu oyunu ve canlandırmayı bağışlayabilirsiniz.

Bu kazı, arkeolojinin ilk dönemini tanımlayan, tek bir arkeolog tarafından yürütülen büyük kazıların sonuncusu olmuştur. Leonard Woolley bütün arkeologlar içinde haklı olarak en büyüklerden biri olarak anılmaktadır.

Ancak 1922 tarihinde, Howard Carter Mısır'da, firavun Tutankamon'un mezarını keşfetmiştir (bkz. 21. Bölüm). Ve nihayet, Woolley'in popüler kitapları altın firavunlara ilişkin genel takıntıya yenik düşmüştür.

BÖLÜM 21

“Şahane Şeyler”

Krallar Vadisi, Mısır, 25 Kasım 1922. Howard Carter, Lord Carnarvon ve Carnarvon'un kızı Leydi Evelyn Herbert, firavun Tutankamon'un mezarının sıcak, kalabalık girişinde bekliyordu. İşçiler kapalı kapının önüne yığılmış, son taşı toprağı da kaldırmıştı. Kralın mührünü taşıyan başka bir kapı sayesinde hepsi burasının Tutankamon'un gömüldüğü yer olduğunu zaten biliyordu.

Heyecandan nefesini tutan kalabalık yoğun, nemli havada ter içinde kalmıştı. Titreyen elleriyle Carter alçı kapıda küçük bir delik açmıştı ve içine bir demir çubuk sokup itmişti. Arkadaki sıcak havada bir hareketlenme olmuştu. Carter deliği genişletmişti ve ötekiler arkasında yığılmış beklerken içeriye yanan bir mum uzatmıştı. Mum ışığı önce titreşmiş, sonra sakinleşmişti. “Bir şey görebiliyor

musun?" diye sormuştu arkasındaki Carnarvon sabırsızlıkla. "Evet, şahane şeyler" demişti, tuttuğu nefesini bırakan Carter.

Carter deliği genişletmiş ve 3000 yıldır ilk kez açılan dolu odayı bir flaş ışığıyla aydınlatmıştı. Gözlerinin önünde altın sedirler, bir taht, katlanır savaş arabaları ve bir hazineye ait yığınla değerli şey parlıyordu. Sonuçsuz kalan yedi yıllık araştırmaların sonunda, onlar Tutankamon'un açılmamış mezarını bulmuştu.

Bu keşfe giden yolun ilk adımları 1881 yılında, Luksor'un karşısında, nehrin batı yakasındaki kayalık bir yamacın bir kovuğunda, ölümlerle birlikte gömülen nesnelerle birlikte, kral mezarlarına ait gizli bir bölmenin bulunmasıyla atılmıştı. 1880'lerde, Mısır hem zengin Avrupalılar hem de Süveyş Kanalı'ndan gelip geçen yolcular için kış aylarının gözde bir turistik mekânı haline gelmişti. Luksor'un karşısında, Nil'in batı yakasındaki Qurna'nın mezar hırsızları iyi paralar kazanıyordu. 1881 yılında, olağanüstü antik eserlerin satılığa çıkarıldığına ilişkin haberler dilden dile yayılmıştı; satılık eserler arasında sevimli sunu kapları, muhteşem mücevherler ve güzel heykelcikler de vardı. Objelerin bazıları eşsizdi ve hiç kuşkusuz kral mezarlarından çıkmaydı.

Şüpheler, mezar hırsızı olarak bilinen, yağmaladıkları eserleri sepetler ya da torbalar içinde Luksor'a gizlice sokan, Ahmed ve Muhammed el-Resul adlı bölgenin yerlisi iki kişi üzerine yoğunlaşmıştı. Bu isimler yakalanmış ve işkenceden geçirilmişti; ama bir sonuç alınamamıştı. Ta ki Ahmed ganime-

ti paylaşma konusunda kardeşiyle kavga edip ona düşman oluncaya kadar. Muhammed suçunu itiraf etmişti ve Mısır Eski Eserler Dairesinin bir üyesi olan Alman arkeolog Émile Brugsch’a, batı kıyısının ücra bir köşesindeki kaya kovuğunu göstermişti. İçeride II. Thutmose, I. Set ve II. Ramses de dahil, Mısır’ın bazı en büyük firavunlarının mumyaları vardı.

Üç bin yıl önce, Krallar Vadisinden sorumlu mezarlık rahipleri çılgınca bir yarış içinde, kral mezarlarını gözü kara antik mezar hırsızlarından korumak için oradan oraya taşımıştı. Rahipler işlerini büyük bir aceleyle yapmış ve kovuğu paha biçilmez eşyalar ve takılar, yığın halinde kraliçe tabutlarıyla doldurmuştu. Brugsch bu keşfin şokunu atlatır atlatmaz, 300 kişiyle birlikte işe koyulmuş ve 40 firavunu ortaya çıkarmıştı. Daha sonra, mumyalardan bazıları açılmış ve arkeologlar antik dünyanın en güçlü şahsiyetlerinin bazılarının yüzünü görmüştü. Mezarını Belzoni’nin keşfettiği I. Set içlerinden en iyi muhafaza edilendi ve yüzündeki nazik tebessümü hâlâ duruyordu (bkz. 2. Bölüm).

Kral mumyaları büyük bir sansasyona neden olmuştu. Zengin turistler, şahane, altın dolu bir gömü bulma hayaliyle, boş yere, Krallar Vadisinde kazı yapma umuduyla Nil Vadisine akmıştı. Bu insanlar daha az önemli şahsiyetlerin mezarlarında bulunmuş parçaları fahiş fiyatlarla satın almıştı. Kaçınılmaz olarak, birçok görevlinin yüzünü başka yöne çevirmesiyle, tahribat ve yağma sürmüştü. Bilim için iyi haber diyebileceğimiz şey ise az sayıda arkeoloğun, en başta da Flinders Petrie’nin, bazı genç

kazıcılar yetiştirmiş olmasıydı. Petrie genç asistanlarını yıllarca arazide tutmuştu; bunlar arasında Britanyalı bir teknik ressam olan Percy Newberry de vardı. 1890'lar boyunca, Newberry, Howard Carter (1874-1939) adlı çok yetenekli bir sanatçıyla birlikte çalışmış, onu Petrie'nin yanına göndererek ondan kazı tekniklerini öğrenmesini istemişti. Böylelikle Tutankamon keşfinin merkezi iki karakterinden biri 1922 yılından çok önce sahneye çıkmıştı.

Babası bir sanatçı olan Carter mütevazı bir ailenin çocuğuydu. Ama olağanüstü yetenekleri sayesinde, geniş bir Mısır koleksiyonu olan zengin İngiliz William Tyssen'in dikkatini çekmişti. 1891'de, Amherst ailesi koleksiyonlarına yeni parçalar kazandırması için on yedi yaşındaki Carter'ı tutmuştu. Ve aynı yıl içinde, Mısır Keşif Fonu onu Orta Mısır'daki Beni Hasan'da, tarihi yaklaşık MÖ 2000 yılına uzanan, bezemeli soylu mezarlarını kayda geçirmekte olan Percy Newberry'nin yanına teknik ressam olarak göndermişti. Carter'ın çizmiş olduğu Beni Hasan mezar duvar resimleri o kadar olağanüstüydü ki, Petrie ile çalışması için el-Amarna'ya gönderilmişti. Genç sanatçı doğal bir şeymiş gibi kazı yapmaya başlamıştı.

1899 yılında, Mısır Eski Eserler Dairesi başkanı olan Fransız Mısırbilimci Gaspar Maspero, Carter'ı Yukarı Mısır'daki eski eserlerden sorumlu müfettiş olarak atamıştı; ülkede bu türden iki görevli vardı yalnızca. Müfettiş olarak Carter'ın işi başından aşkındı. İşinin çoğu, elektrik hattı çekerek bazı mezarların aydınlatılmasını sağladığı Krallar Vadisi odaklıydı.

Az sayıda zengin ziyaretçi vadide kazı yapma izni koparmıştı; ama onlar da bir mezar araştırmak için yeterli donanımdan yoksun oldukları gerekçeyle geri çevrilmişti. Carter araç gereci değerlendirerek olan arkeologdu. En iyi hazırlanmış olan kişi, New Yorklu zengin bir avukat olan, 1902 yılında vadede çalışmak için izin alan Theodore Davis'ti. Carter, Davis için kazı çalışması yapmıştı ve Userhet adlı bir soylu ile firavun IV. Thutmose'nin mezarını ortaya çıkarmakta ona yardım etmişti. Carter firavunun savaş arabasının bir kısmını ve araba kullanırken giydiği eldivenlerini bulmuştu. Davis kaba saba bir kazıcıydı; ama kazıları yürütmek için bir arkeolog çalıştırmak gerektiğini anlayacak kadar sağduyulu biriydi. Carter'ın Tutankamon'a yaklaşımı büyük oranla Davis'le yaşadıkları sonucu şekillenmişti.

Carter'ın kuzeydeki parlak başarısı üzerine, 1904'te Maspero, müfettişini Aşağı Mısır'a tayin etmişti. Oradaki görevine alanı korumak ve bazen zorluk çıkaran ziyaretçilerle uğraşmak da dahildi. Katı biri olan Carter turistlere pek tahammül edemiyordu ve 1905 yılında Sakkara'da, biraz içkili Fransız turistlerle giriştiği sert bir tartışmanın ardından tiksintiyle işini bırakmıştı. Bunu izleyen iki yıl boyunca, Carter Luksor'da bir sanatçı ve bir rehber olarak ekmeğini taştan çıkarmaya başlamıştı. Kariyerinin yerlerde süründüğü bir yıl olan 1907'de, Carter Carnarvon'un Beşinci Kontu George Edward Stanhope Molyneux Herbert'le (1866-1923) tanışmıştı. Tutankamon keşfinin bir diğer kahramanı da böylece sahneye çıkmıştı.

Carter'la taban tabana zıt biri olarak, Lord Carnarvon imtiyazlı sınıftan bir asildi, ince zevkleri ve derin bilgisi olan bir sanat koleksiyoncusuydu ve at yarışlarına para yatıran bir kumarcıydı. Doğuştan Lord Porchester olan Carnarvon çocuk yaşlarında hastalıklı ve içine kapanık biriydi ve onlu yaşlarda Eton College'ta sık sık zorba çocuklar tarafından tartaklanmıştı. Eğitim hayatı bir felaketti; muhtemelen öğrenme zorluğu vardı. Eton'dayken, Hint bir maharajanın oğlu olan ve bahis oynamayı bir alışkanlık haline getirmiş Victor Duleep Singh ile ömür boyu sürecektir bir dostluk kuracaktı. Lord Porchester Oxford'a gitmiş ve kaydını sildirmişti, askerlik mesleğini seçme düşüncesindeydi ve tutkularının –at yarışları, yelken, atıcılık ve seyahat– peşinden gidecekti. Bu arada tam bir kitap kurdu olmuştu; sanat ve beşeri ilimlerde kendini yetiştirmişti.

1890'da, Lord Porchester, Beşinci Carnarvon Kontu olmuştu ve babasının malikânesi miras olarak ona kalmıştı. Beş yıl sonra, soylu sınıftan Almina Wombwell'le evlenerek en yüksek sosyal çevrelere girecekti. Zayıf ciğerleri yüzünden, kış aylarında kuru ve sıcak Nil Vadisi onun için bulunmaz nimetti. Bu düzenli ziyaretleri sırasında, Carnarvon antik sanata ve fotoğrafa merak sarmıştı. 1905'te, sonu gelmez balolardan ve alışılmış turistik gezilerden sıkılmıştı artık. Arkeoloji aklını çelmişti.

Carnarvon, oyalanmak için kazı işiyle uğraşan birçok zengin ziyaretçiden biriydi. Arkeoloji vakit geçirmek için eğlenceli bir yoldu onun için. 1907'de, nüfuzlu kişilerle tanışıklığı sayesinde, zaten kazılmadık yeri kalmamış Thebai mezarlığında kazı izni

almıştı. İlk altı aylık sezonda herhangi bir uzman yardımını almaksızın işi kendisi yürütmüştü ve anlaşıldığı kadarıyla bu iş çok hoşuna gitmişti. Bulduğu kayda değer şeyler yalnızca mumyalanmış bir kedi ve alçı kaplı, üzeri yazılı bir tabletti. Ancak yazı çözümlüp okununca, tabletin büyük bir keşif olduğu ortaya çıkacaktı: Bu, firavun Kamose'nin yaklaşık MÖ 1640 yılında mümbit Nil Deltasını işgal etmiş hain Hyksos krallarına karşı kazandığı zaferin anısına yazılmış bir tabletti. Bugün artık Carnarvon Tableti olarak bilinmektedir.

Bu noktada, Eski Eserler Müdürü Gaspar Maspero, Carnarvon'u işsiz Howard Carter'la tanıştırmıştı. Carter gittikçe Krallar Vadisine kafayı takmıştı; ancak orada kazı yapmak için para ve hükümetin yüksek kademelerine nüfuz edebilmek şarttı. Davis Krallar Vadisinde boş yere debelenirken, Carter ve Carnarvon yalnızca dost olmakla kalmamış, aynı zamanda etkili bir ekip olmuştu. Uzun yıllara dayanan tecrübesiyle liderlik Carter'daydı. Onun kazı standartları Davis ya da Flinders Petrie'ninkilerden çok üstündü. Bu arada, Carnarvon gerekli mali desteği sağlamıştı ve akıl hocası işlevi görüyordu. Carnarvon daha işin başında –kazı alanının altı üstüne getirilmiş mezarlarında temizlik yaparken– Carter'ın olağanüstü bir kâşif olduğunu fark etmişti: Başkaları bir alanın artık tüketildiğini düşündüğü zaman bile o bir şey bulmak için araştırmayı sürdürüyordu. İkili, Krallar Vadisinde Theodore Davis'in alanında bir kazı şansı yakalamak için bekledikleri sırada, beş yıllık çalışmalarının değerli bir özeti olan bir kitap yayımlamıştı.

Titiz Carter, yöntemlerini onaylamıyor olsa da, Davis'le temas halinde olmayı anlamlı buluyordu. Hemen her zaman kazı alanında hazır bulunan Carnarvon'un aksine, Davis klasik, elini bir şeye sürmeyen arkeologlardan biriydi. Kazıya fiilen katılmak yerine, o Nil kıyısına demirlemiş teknesinde misafirlerle vakit geçiriyordu. Ama ne zaman bir mezar açılacak olsa o hazırды ve asistanlarından yana (özellikle de Howard Carter'dan yana) çok şanslıydı.

Davis hızlı çalışıyor, ayrıntılara önem vermiyordu; ama mezarları araştırma işinde sistematikti. Davis, aralarında MÖ 1401 yılında ölmüş olan, XVIII. Hanedanlıktan firavun II. Amenhotep'in mezarının da bulunduğu, birçok kral mezarı bulmuştu. MÖ 1390 civarında savaş arabalarından sorumlu yüksek rütbeli bir subay olan Yuya ve karısı Tuya'nın mezarında bütün bir savaş arabası, iki yatak ve üç altın işlemeli sandalye ve ayrıca üç tabut bulunmuştu. Yuya ve Tuya'nın mezarı talan edilmişti; ancak Tutankamon'un mezarı bulununcaya kadar vadide bulunmuş en bütünlüklü mezardı. Davis dur durak demeden, herhangi bir keşfe bakmaksızın taşı toprağı temizleyerek kazı yapacak sabra ve kaynağı sahipti. Vadinin artık tükendiğini ilan ederek artık pes ettiği 1912 yılına kadar ısrarını sürdürecekti. Davis aslında Tutankamon'un açılmamış mezarının gömü yerinin girişine 2 metre kadar yaklaşmıştı. Tam da I. Dünya Savaşının patlak verdiği 1914 yılında, Krallar Vadisinde kazı izni Carnarvon'a geçmişti. O ve Carter 1917 yılında çalışmaya başlamıştı.

Carter lakayıt Theodore Davis'ten çok farklı türden bir arkeologdu. O vadinin her köşesini adım

adım dolaşıyor ve açılmış bütün mezarları biliyordu. Ama bir mezar kayıptı: MÖ 1323 yılında ölmüş, az bilinen bir firavun olan Tutankamon’un mezarıydı bu kayıp mezar. Carter, Tutankamon’un mezarının, muhtemelen VI. Ramses’in meşhur gömütüne yakın bir yerlerde keşfedilmeyi beklediğine inanıyordu. Yedi yıl boyunca iki adam Carter’ın içgüdülerinin izini sürmüş ve bıkıp usanmadan mezarı bulmak için vadide taş toprak ayıklamıştı.

1922 yılında, Carnarvon artık pes etme noktasına gelmişti; bu mezar avı ona yılda binlerce pounda patlıyordu. Carter ona bir sezon daha destek olmasını teklif etmişti; Carnarvon da gönülsüzce, VI. Ramses’in mezarı kazılırken yapılan işçi kulübelelerine yakın bir yerde konaklayarak bir kazıya daha destek olmayı kabul etmişti.

4 Kasım 1922’de, kazı sezonunun başlangıcının dördüncü günü, Carnarvon hâlâ İngiltere’deyken, işçiler kapalı bir girişe giden kesme taştan merdivenler ortaya çıkarmıştı. Carter üç gün, Carnarvon ve kızı Leydi Evelyn Herbert gelinceye kadar beklemişti. Sonunda, 24-25 Kasım tarihinde, kapı girişi açılmış, alçı üzerinde Tutankamon’un mührü bulunmuş ve Carter’ın son engeli elleriyle yokladığı ve “şahane şeyler”i gördüğü o tarihi an gelip çatmıştı.

Tutankamon’un mezarı Carter ile Carnarvon’un dostluğu için zorlu bir sınav olmuştu. Carter mezarın adım adım sistematik olarak temizlenmesi gerektiği konusunda ısrar ederken, çocukluktan beri bir kumarbaz olan Carnarvon bir an önce mezarın boşaltılmasını istiyordu. Ne olursa olsun, bazı objeleri satmak ve ötekileri de sergilemek hevesi var-

dı. Gerilim arttıkça artmıştı ve aralarında, özellikle de 1924 Şubat'ında gömü odasının resmi açılışının yapılmasının ardından şiddetli bir tartışma çıkmıştı. İşin acıklı yanı, Carnarvon (tıpkı Tutankamon gibi), birkaç hafta sonra, bir sivrisineğin soktuğu yerin iltihap kapması sonucu ölecek ve on dört yıllık dostluk sona erecekti.

Howard Carter'ın Tutankamon'un mezarını temizlemesi sekiz yılını alacaktı. Görevini 1929 yılında uzman bir ekibin yardımıyla tamamlamıştı. Tuttuğu notlar ve kayıtlarda hiçbir ayrıntıyı kaçırmamıştı ve bunlar bugün bile uzmanların başvuru kaynağıdır. Carter bu temizleme işini, Mısır'ın mezarında bulunan her şeyi almak istediği, çok güç bir dönemde yapmıştı. 1930 yılında, Leydi Carnarvon Mısır hükümetiyle, mezarı temizleme işinin tüm giderlerini ödeme karşılığında, mezar ve içindekilerin tüm haklarını aldığına ilişkin bir anlaşma imzalamıştı. Howard Carter gerginlikten bitap düşmüş ve yazmayı umut ettiği o görkemli raporunu hiçbir zaman bitirememişti. Ama onun mezar üzerine çalışması, elindeki olanaklar düşünülürse, tam bir zaferdi.

Tutankamon'un mezarı arkeolojik araştırmada bir köşe taşıdır. Omuzlarına dayanan, firavunun altın maskı, bugün Mısır Müzesinde ziyaretçilerini bekleyen, ikonik bir eski Mısır eseridir. Firavun, üzerinde krallığın kobra süsü olan, mavi ve altın renkli bir başlık takmıştır. Gözleri doğrudan karşıya bakmaktadır. Özenle örülmüş sakalı bir kaza sonucu yakın tarihte kırılmış ama sonra yeniden yerine konmuştur.

Takdire şayan çeşitlilik ve zenginlikteki bu eşsiz bulgular bugün Carter'ın becerisi sayesinde mevcuttur. Carter'ın haşin kişiliğine rağmen, mezar temizleme disiplinli bir ekip işidir. Şimdi başka araştırmacılar Nil havzasında ciddi araştırma faaliyetleri yürütmektedir; bunlar arasında 1929 yılında başlatılan ve günümüze kadar sürmekte olan yazıtların kopyalarının çıkarılması gibi uzun vadeli bir projeyi başlatan Chicago Üniversitesinden Mısırbilimci Henry Breasted'in çalışmaları ilk akla gelenlerdendir.

Mısırlı arkeologlar da giderek kazılarda, araştırma ve kaydetme faaliyetlerinde daha aktif bir rol üstlenmeye başlamıştır. Başka ülkelerde olduğu gibi Mısır'da da, uluslararası ve meslekten arkeoloji ne kadar çok işin içine dahil olmuşsa, keşifler –büyük küçük fark etmez– o kadar bir milli gurur meselesi haline gelmiştir. Bir çocuk kralın ve hazinelerinin keşfiyle arkeolojide yeni bir sayfa açılmıştır; ekip çalışması ile yavaş ve kılı kırk yaran kazı kural haline gelmiştir.

BÖLÜM 22

Bir Şefe Yakışır Bir Saray

Yüksek taş duvarların çevrelediği alana girmek için küçük bir ana kapıdan içeriye süzüldüm ve kendimi iç duvar ile dış duvar arasında uzanan dar bir ara koridorda buldum. İçeride ne olduğuna dair hiçbir fikrim yoktu. Önümde, özenle döşenmiş taş bloklardan oluşan konik bir kule duruyordu; bu sağlam yapının ne bir girişi vardı ne de neden yapılmış olduğuna dair bir emare.

Şaşkın bir halde, Büyük Zimbabve'nin Büyük Çemberi'nin içindeki taş duvarlar labirenti ve evlerin temelleri arasında dolaştım. Günün büyük bir kısmını direklerden ve kilden yapılmış, derme çatma yerel Afrika köylerinde geçirmiştım. Aradaki fark muazzamdı. Böyle topluluklar halinde yaşayan çiftçiler ve çobanlar neden böylesi muhteşem bir yapıyı inşa etmek için bir araya gelmişti? Bu çevrilmiş alan,

ağaçlı manzaranın içinde garip bir biçimde yabancı ve gizemli görünüyordu. Etrafta büyük sarayların ya da tapınakların varlığına ilişkin hiçbir işaret yoktu: Yalnızca bu Büyük Çember göze çarpıyordu.

Büyük Zimbabve 24 hektarlık bir alanı kapsıyor. Muazzam kaya kütleleriyle kaplı büyük bir granit tepe bütün bölgenin en göze çarpan yapıtı olan Büyük Çember'in de aralarında bulunduğu taş yapılar yığınınına hükmediyor. Herkesin Akropolis (Yunanca "yüksek şehir" anlamına gelir) diye bildiği bu tepe taş duvarlardan ve kaya kütlelerinden oluşmuş bir çemberler ağı. Bunların en büyüğü –Batı Çemberi– en eskiye uzanan yapıdır.

Büyük Çember herhangi bir harç kullanılmadan inşa edilmiş yüksek taş duvarlarıyla ve hemen dış duvarın köşesine kondurulmuş sağlam yüksek kulesiyle meşhurdur. Akropolis, alanın geri kalanından ayrı duran kutsal bir tepedir. Yerlilere özgü cam boncuklar, Çin porselenleri ve deniz kabukları gibi ithal edilmiş çeşitli buluntulardan hareketle, şeflerin sahip oldukları altın, bakır ve fildişi gibi değerleri Doğu Afrika kıyısındaki halklarla ticarette kullandığı sonucuna varıyoruz.

Burada yaşayan insanların şefler olduğunu biliyoruz; çünkü Büyük Çember içinde, Afrikalı liderlerin geleneksel sembolleri olan demir gonklar bulunmuştur. Ayrıca radyokarbon tarihlendirme sayesinde (bkz. 27. Bölüm) Büyük Zimbabve'nin MS 950 ile 1450 tarihleri arasında geliştiğini de biliyoruz. Bu yerleşim 1497 yılında Portekiz gemilerinin Hint Okyanusu kıyılarına gelmelerinden kısa bir süre önce terk edilmiştir.

Portekizler gemileriyle, günümüzde Kenya sınırları içinde kalan Malindi ve Mombasa gibi kıyı kasabalarına gelerek kıtanın iç bölgeleriyle fildişi, altın ve köle ticareti yapmıştır. 1505 yılında, Portekizler Zambezi Nehrinin ağzında eski bir Müslüman ticaret merkezi olan Sofala'da bir ticari üs inşa etmiştir. Burada yarı-Afrikalı tüccarlara rastlamışlardır; bu tüccarlar küçük gruplar halinde nehir boyunca yukarılara ve kıtanın iç bölgelerine gitmektedir ve yerlilerin yaptığı türden ucuz kumaşlar, renkli cam boncuk dizileri ve deniz kabukları ticareti yapmaktadır. Bu mallar karşılığında tüccarlar, oklu kirpi derisinden keselerde taşıdıkları altın tozu, külçe bakır ve her şeyden önce fildişi almaktadır.

Çin porseleni ve kumaş gibi bazı ticari mallar Büyük Zimbabwe'ye de ulaşmıştır. İç bölgelere yaptıkları düzensiz gezilerden, Portekizliler taştan yapılma bu yerleşimin varlığını öğrenmiştir; ama buraya hiç gitmemişlerdir. 1531 yılında, Sofala'daki askeri birliğin komutanı olan Vicente Pegado buraya "muhteşem büyüklükte taşlar"dan inşa edilmiş bir yer anlamında "Symbaoe" adını vermiştir.

1867 yılında Alman-Amerikalı bir avcı ve maden arayıcı olan Adam Render'ın yolu bu kalıntılara düşünceye kadar bu yerleşimden bahseden olmamıştır. Dört yıl sonra Render burayı bir Alman gezgin ve coğrafyacı olan Karl Mauch'a göstermiştir. Büyük bir şaşkınlığa uğrayan Mauch, Büyük Zimbabwe'nin Kutsal Kitap'da sözü edilen Saba Melikesi'nin sarayı, Güney Afrika'da büyük, zengin altın kaynakları olan bir Akdeniz uygarlığının kalıntıları olduğunu iddia etmiştir. Mauch, bununla kalmamış, ahşap

bir kapı kirişinin, eski Akdeniz dünyasından gezginlerin bölgeye getirdiği Lübnan sedirinden oyulma olduğunu söylemiştir.

Bu sırada beyaz yerleşimciler, bugün Güney Afrika ile modern Zimbabwe arasındaki sınırda akan Limpopo Nehri boyunca akın akın kuzeye doğru hareket etmektedir. Bunların bazıları geldiğinde altın bulup zengin olmuştur; çoğu toprağa hasrettir ve buralarda çiftlikler kurmaya başlarlar. Yeni gelenlerin birçoğu yeterli eğitim almamış insanlardır ve Afrikalılara tepeden bakmaktadır. Çok sayıda insan Büyük Zimbabwe'nin bulunduğu, Mashonaland denen mümbit araziye yerleşmiştir. Yaygın bir inanışa göre, kuzeyde bir yerde, Afrika dışından gelmiş beyaz insanların kurduğu, dillere destan zenginlikte bir antik krallık vardır.

Benim Büyük Zimbabwe'yi ziyaret ettiğim zamanki şaşkınlığım muhtemelen, 1871 yılı sonrasında gözlerini bu kalıntılara diken ilk Avrupalılarınkiyle kıyaslanamaz. Onlar, her tarafı sarmış bitki örtüsünün maskeleydiği taş yığınlarından bir labirentin içinde düşe kalka ilerlemişti. Konik kule, ağaçların ve otların arasından zar zor görünüyordu. Büyük Zimbabwe derin bir şok etkisi yaratmış olsa gerekti. Ve aynı zamanda bir arkeolojik gizemdi de. Bu eşsiz taş yapıyı kim inşa etmişti? Ne kadar önce bu yapı terk edilmişti? Büyük Çember içinde rastgele yapılan kazıda bazı altın damlaları ortaya çıkınca, heyecan iyice artmıştı.

Söylentiler, 1891 yılında Britanyalı iş adamı Cecil John Rhodes'in ve Britanya Bilimsel İlerleme Birliğinin kulağına kadar gelmişti. Bu kuruluş

ve şahsiyet birlikte Büyük Zimbabve'de ve Limpopo'nun kuzeyindeki kalıntılarda bir sezonluk bir kazı çalışmasına mali destek sağlamıştı. Bu kazı işini üstlenmesi için Britanyalı eski eserler uzmanı J. Theodore Bent'i seçmişlerdi. Bent'in herhangi bir resmi arkeoloji eğitimi yoktu; ancak Yunanistan, Arabistan ve Türkiye'yi baştan aşağı gezmişti (ki bu anlaşıldığı üzere hayranlık uyandıran bir özellikti). İşin iyi tarafı, Bent yanına uzman bir araştırmacı olan E. W. M. Swan'ı almıştı.

Swan ilk kez Büyük Zimbabve'nin bir haritasını çıkarmıştı. Bu arada Bent de kabaca kazılar yapmış ve bazı altın objeler bulmuştu. 1892 yılında yayımlanan kitabı *The Ruined Cities of Mashonaland* [*Mashonaland'ın Yıkılmış Şehirleri*] adlı kitabında yerleşim alanının çok eskilere dayandığını ve ya Akdenizlilerden ya da Araplardan bir halkın eseri olduğunu ilan etmişti. Yöredeki kolonilerin sakinleri, zengin ve Afrikalı olmayan bir uygarlığın Büyük Zimbabve'yi inşa etmiş olduğunu söyleyen bu kitabı çok sevmişti. Beyaz yerleşimciler kadar akademik camia da bu yerleşim alanını yabancıların kurduğunu savunuyordu: Kimse, yerel Afrikalı çiftçilerin atalarının büyük binalar kurabileceğine inanmıyordu; bu insanların çok ilkel ve herhangi bir uzmanlıktan yoksun olduğu düşünülüyordu.

Bent'in kazılarından altın ve bakır objeler çıkınca, bütün yöre sakinlerinin dilinden, çoktan tarihe karışmış, Akdeniz dünyasından dillere destan zenginlikteki uygarlıklar ve Mashonaland'de altınları için koloniler kurmuş büyük hükümdarlar düşmez

olmuştu. Bunda şaşırtıcı bir yan yoktu; çünkü ilk kolonicilerin birçoğu Afrika'ya altın bulmak ve zengin olmak için gelmişti.

Dahası, eğer Büyük Zimbabwe'yi Akdeniz dünyasından yabancılar kurmuşsa, o zaman onların vârislerinin de, –yani yöre halkını yerinden ederek kendilerine çiftlikler kurmuş yeni gelenlerin– Afrikalıların bir zamanların büyük krallığını yıkıp el koydukları toprağı geri alma hakkı olduğu savunulabilecekti.

Yerleşimciler arasından daha hırslı olanlar, Bent'in Zimbabwe'de bulduğu altından öylesine etkilenmişti ki, 1895'te kendi ceplerini doldurmak için arkeolojik alanları işletmek üzere Antik Kalıntılar Şirketi'ni kurmuştu. Bu, Büyük Zimbabwe'yi ve öteki arkeolojik alanları çabucak kazarak zengin olma çabasından başka bir şey değildi. Bunlar, Mısır mezar hırsızları gibiydi; tek farkları bunun halka açık bir şirket tarafından örgütlenmiş olmasıydı. Neyse ki şirket kısa sürede iflas etmişti; çünkü para edecek hiçbir şey bulamamışlardı.

Sonra, yerel bir gazeteci olan Richard Hall çıkmıştı sahneye. Hall'ın arkeolojik bir eğitimi ve tecrübesi yoktu; ama yine de Büyük Zimbabwe'ye atanmış bir küratördü kendisi. 1901 yılında, Hall bazı tahripkâr kazılar başlatmıştı. Aslında, bütün yaptığı Büyük Zimbabwe'nin en büyük yapısı olan Büyük Çember'den büyük yerleşim katmanlarını silip süpürmektir. Kazdığı çukurlardan altın plaka parçaları ve boncuklar, bakır külçeler ve demir gonklar çıkmıştı. Hall ayrıca ithal edilmiş Çin porseleni parçaları bulmuştu.

Hall başka yerlerdeki arkeolojik bulgulardan habersizdi ve popüler, ırkçı bir tarih dışında tarih bilgisi de yoktu. Her şeyden önce o bir gazeteci ve yazılarıyla para kazanan yaratıcı bir hikâye anlatıcısıydı. Kazılarında elde ettiği çeşitli buluntulardan, çoktan yok olmuş bir uygarlığa ait heyecan verici hikâyeler kurgulamıştı. O zamanın tipik kolonyalist görüşlerine rağmen, büyük bir enerji ve bulaşıcı bir heves sahibi olan Hall, Büyük Zimbabve'nin, Arabistan yarımadasının güneyinde, bugünkü Yemen'de yer alan Saba krallığından insanların eseri olduğunu düşünüyordu. Burası, kutsal kitaplarda anlatılan, Kral Süleyman'ı ziyaret etmiş Saba Melikesi'nin yaşadığı topraklardı.

Hall'ın kazıları beyaz yerleşimciler arasında büyük heyecan yaratırken, Britanya Bilimsel İlerleme Birliğinin akli başında üyeleri disiplinli kazılar için harekete geçmişti. 1905 yılında, birlik üyeleri kalıntılarda, arkeolog David Randall-MacIver (1873-1945) tarafından yapılacak bir kazı örgütlemişti. Randall-MacIver'ın, bir zaman çizelgesi yaratmak için eski eserlerin önemini öğrendiği Mısır'dan kapsamlı bir kazı deneyimi vardı. Objektif ve pratik tecrübe sahibi MacIver, ortaçağ öncesine denk düşen herhangi bir yabancı kaynaklı eski eserin yokluğuna şaşırmıştı.

Açmalarda, Doğu Afrika kıyılarından getirilmiş Çin porselen parçaları bulunmuştu. Bu parçaların tasarımlarına bakarak tarihlerini tam olarak tayin etmek mümkündü ve MacIver buna dayanarak Büyük Zimbabve'nin kesinlikle MS 16. yüzyıl ya da az daha öncesine ait olduğunu belirtmişti.

Tarihleri tespit edilebilir ithal nesnelerin titiz analizi, Zimbabwe'nin onu kurduğu iddia edilen Akdeniz uygarlıklarından çok uzun yıllar sonra inşa edildiğini göstermişti. Taş yapılarda bulunmuş bütün porselen objeler Hint Okyanusu ticaret yoluyla ithal edilmiş, ortaçağ ürünü şeylerdi. Arkeolojinin mantıklı olarak iddia ettiği gibi, bu iyi bir şeydi; ancak yerleşimciler öfkeliydi ve böyle bir şeye inanmaya yanaşmıyordu. Yerel beyaz nüfus o kadar tutkuluydu ki, Büyük Zimbabwe'de başka birinin kazı yapması için çeyrek yüzyılın geçmesi gerekecekti.

Britanya Bilimsel İlerleme Birliği 1929 yılında yıllık toplantısını Güney Afrika'da yapınca, bu olayın anısına Büyük Zimbabwe'de yeni bir kazı çalışmasının desteklenmesi kararı verilmişti. Bu iş için de İngiliz arkeolog Gertrude Caton-Thompson'ı (1888-1985) uygun görmüşlerdi. Sert mizaçlı, titiz bir kadın olan Thompson arkeolojiyi Mısır'da Flinders Petrie ile öğrenmişti; ancak Petrie soyuların mezarlarını ararken, o çok daha eski taş çağı yerleşimleri üzerinde çalışmıştı. 1924 yılında Thompson, Londralı jeolog Elinor Gardner'la birlikte kendi Mısır gezisini hayata geçirmişti. İki kadın birlikte Nil'in batısındaki Fayyum çukurunda araştırmalar yapmış ve küçük çiftçi yerleşimleri bulmuştu. Thompson bu yerleşimlerin MÖ y. 4000 yılına dayandığını tahmin etmişti ve bu haliyle tarihte bilinen en eski tarım yerleşimleriydi bunlar.

Geleceği parlak bu arkeolog, Büyük Zimbabwe kazısı için ideal bir adaydı. Petrie'nin yanında aldığı eğitim hem küçük buluntuları hem de bilinen bir çağın objelerini kullanarak tarihöncesi yerleşimle-

rin tarihini saptama yöntemi olan çapraz tarihlemenin önemini içeriyordu.

Thompson Büyük Zimbabwe'ye 1928 yılında bir öküz arabasıyla gelmişti. Büyük bir özenle açmaların yerini belirleyen Thompson, Akropolis üzerindeki Batı Çemberi'nin içine doğru derin bir çukur açmıştı. Açmalarda bulunan ithal Çin porselenlerinin ve Müslüman işi cam kapların parçalarını kullanan Thompson, küçük bir çiftçi köyü olarak kurulan yerleşimin, nasıl çarpıcı bir biçimde genişleyerek, duvarları ve çevreleyen çemberleriyle birlikte büyük bir merkez haline geldiğini göstermişti. Vardığı sonuç, Randall-MacIver'ın haklı olduğunu göstermişti: Büyük Zimbabwe, Portekizler 1497 tarihinde Doğu Afrika kıyılarına ayak basmadan önce en görkemli dönemini yaşamıştı. Arkeolojik alanların bu en dikkate değer örneği tümüyle Afrika esinliydi ve Afrika eseri idi.

Thompson sonuçlarını 1929 tarihli Birlik toplantısına sunmuştu. Bir kere daha yerleşimcilerin taraftarlarının protestoları yükselmişti. Ancak arkeologlar, zamanın sınavına dayanmış ve titizlikle gerekçelendirilmiş sonuçlarını her yerde kabul etmişti. Çalışmaları beyaz yerleşimciler arasında o kadar öfke patlamasına neden olmuştu ki, radyokarbon tarihlendirmenin onu doğruladığı 1950'lere kadar Beyaz Zimbabwe'de kazı yapmaya kimse cesaret edememişti. Thomson bir sürü tacize rağmen sağlam durmuştu. Sayısız tehdit mektubunu "Zırvalar" adını verdiği bir dosyada saklayan Thompson'ın parlak 1928 kazıları, II. Dünya Savaşından sonra siyah Afrika tarihi araştırmalarının temelini oluşturmuştur.

Gertrude Caton-Thompson bir daha Afrika'da hiç çalışmamıştır; ama onun araştırmaları sağlam bir sonuç üretmiştir: Geçmişin ırkçı yorumları, titizlikle gerekçelendirilmiş ve kazı çalışması iyi yapılmış arkeolojik veriler karşısında tutunamaz. Ve onun Büyük Zimbabve kazıları arkeolojinin Avrupa ve Akdeniz'den uzak yerlerde kök salmaya başladığı önemli bir tarihsel uğrakta yapılmıştır.

BÖLÜM 23

Doğu ve Batı

Arkeoloji Asya ve Avrupa'da, yani Doğuda ve Batıda farklı bir gelişim seyri izlemiştir. Yaklaşık 2000 yıl önce, Çinli tarihçiler en az MÖ 3000 yılına kadar tarihsel olayların ve kuzeydeki üç büyük hanedanlıktan –Xia, Shang ve Zhou– hükümdarların izini sürmeye çalışmıştır. Bu tarihçiler, ülkenin sonunda ilk Çin imparatoru Qin Shi Huang yönetimi altında birleştiği (bkz. 31. Bölüm) MÖ 221 yılına kadar, çeşitli çatışmaların ve küçük krallıkların yükseliş ve düşüşlerinin kaydını tutmuştur.

Çinliler, tarihlerinin karmaşık ve sürekli evrimde olduğunu fark etmiştir; hanedanlıklar gelip geçmiş ama bu uygarlık varlığını sürdürmüştür. Bunda, MÖ yaklaşık 1500 yılına uzanan bir geçmiş olan, karakteristik Çin yazı sistemi yardımcı olmuştur. Bu yazının kaynağı resim simgeleridir;

ama MÖ 500 yılından itibaren yavaş yavaş, hükümet görevlileri tarafından yaygın olarak kullanılan bir yazıya dönüşmüştür.

Avrupa ağırlıklı olarak farklı bir tarih deneyimi yaşamıştır. Bu topraklardaki yazılı kayıtlar Romalılarla ve MÖ 54 yılında Julius Caesar'ın Galya'yı (Fransa) fethiyle başlamıştır. Bundan önceki her şeyi ancak arkeolojik yöntemler kullanarak çalışabilirsiniz. Örneğin Üç Çağ Sistemi, Oscar Montelius ve diğerlerinin yaptığı araştırmalar buz çağı sonrasındaki tarihöncesi zamanları belgelemiştir (bkz. 11. Bölüm). Avrupalı arkeologlar, yazılı kayıtlara bağlı kalmak yerine, kazı ve tetkik yöntemlerini sadeleştirerek, broş ve iğne gibi küçük objelere büyük önem vermiştir.

Çinli bilim insanları, 2000 yıl önceki uzak tarihlerine son derece meraklıdır ve antik uygarlıklar tarihine ilgi her zaman büyük olmuştur. Çin'de arkeoloji, toplama tutkusuyla başlamıştır; çünkü geçmişten kalan objelere sahip olmak bir prestij meselesidir. Antikacıların kökeni Song Hanedanlığına (MS 960-1279) kadar uzanır. O tarihten itibaren Çin imparatorları değerli antik eserleri toplamayı bir alışkanlık haline getirmiştir.

Kuzey Çin'deki çiftçiler yüzyıllar boyunca arazilerinden, "ejderha kemikleri" dedikleri, eski çağlardan kalma her türden hayvan kemiği çıkarmıştır. Bu insanlar ilaç yapmak için topraktan fosil parçaları çıkarmıştır. 1899 yılında, Pekin'deki İmparatorluk Akademisinin yöneticisi Wang Yirong'un eline bazı üzeri yazılı kemikler geçmiştir. Wang antik tunç objeler toplamış ve kemiklerdeki yazı tarzının,

Çin'in en eski hanedanlıklarından biri olan Zhou Hanedanlığı dönemi kaplarındaki yazılarla aynı olduğunu fark etmiştir. 1908 yılında, bir antikacı ve dil uzmanı olan Lu Zhenyu, kemiklerdeki bazı yazıları tercüme etmiş ve erken dönem Çin uygarlıklarından Shang Hanedanlığının başkenti olan, Sarı Irmak vadisindeki Anyang'dan geldiklerini tespit etmiştir.

Arkeolog Li Ji'nin 1928'den 1937'ye kadar Anyang'da yaptığı kazılarda, 20.000 yazılı kemik parçası –ököz kürekkemiğı– bulunmuştur. Bunlar önce ısıtılmış, sonra da sivri uçlu, kızgın metallerle çatlatılmış kehanet kemikleridir. Kâhinler kemikler üzerindeki çatlakları ilahi mesajlar olarak yorumlarlar ve yazılar eklerler. Tercüme edildiğinde bu yazıların, Shang kraliyet ailesi için –ya da bizzat aile fertleri tarafından– yapılmış kehanetler oldukları ortaya çıkmıştır. Kehanet konuları sağlıktan tarıma ve savaşta zafer kazanma ihtimaline kadar, her şeyi kapsamaktadır. Li Ji ayrıca on bir tane Shang kraliyet mezarı kazmış ve buralardan sayısız, paha biçilmez tunç eser çıkarmıştır.

Modern arkeolojinin ilk günlerinde, *Homo erectus* kemiklerinin bulunduğu, Pekin yakınlarındaki Zhoukoudian'ta yapılan kazılar hariç (bkz. 8. Bölüm), çoğı kazı Çinli olmayan araştırmacıların (ya da kendi adlarına çalışan birkaç yerel özel arkeologun) işidir. Bunların çoğı da Çin'in kuzeyinde, Moğolistan ve Tibet'te faaliyet yürütmüştür. Bu araştırmacıların en meşhuru Aurel Stein'dır (1862-1943).

Kâşif, takıntılı bir gezgin ve arkeolog olan Stein, son hakiki arkeolog maceracılarından biriydi. Buda-

peşte'de doğan Stein daha onlu yaşlardayken dikka-
te değer entelektüel becerilere sahipti. Aldığı askeri
eğitim de ona araziyi tanıyıp değerlendirme ve araş-
tırma yapma becerileri kazandırmıştı. Uzak diyar-
larda çalışan öteki arkeologlar gibi Stein'in da dile
olağanüstü bir yatkınlığı vardı ve bu da onun çok
az bilinen Orta Asya'yı boydan boya gezmesini sağ-
lamıştı. Antik İpek Yolu ve öteki ticari güzergâhlar
hariç, bu bölge Batı dünyasında coğrafi bir boşluk
oluşturuyordu. (İpek Yolu, Çin ile Batıyı bağlayan ve
Orta Asya boyunca uzanan ticaret yolları ağıydı.)

Stein 1887 yılında Hindistan Eğitim Hizmetle-
ri'ne katılmıştı; ancak 1901'de Hindistan Arkeolo-
jik Araştırmaları ekibine geçecekti. O tarihe kadar
kendisi zaten Çin ve Hindistan sınırlarındaki uzak
ülkelerin içlerine kadar gitmişti. Burada, Budizm'in
Hindistan'dan Çin'e yayılmasında kilit rol oynayan
ilk merkez olan, gizemli Hotan İmparatorluğunu
araştırmıştı. Hotan MS 8. yüzyıl boyunca İpek Yolu
ticareti sayesinde gelişmişti. Stein'in en büyük il-
gisi Avrupalı toplayıcılara satılan eski eserlere ve
kutsal kitaplaraydı.

1906 ile 1913 tarihleri arasında Stein, Çin'in çok
az kişinin bildiği içlerine dalmıştı. Çin'in uzak batı-
sındaki, Dunhuang'daki, kumtaşı oyularak yapılmış
renkli Buda heykellerinin bulunduğu Bin Buda Ma-
ğaraları'nı ziyaret etmişti. Çinli keşişler MS 306 yı-
linda, ilk anıtmezarları bu mağaralarda kurmuştu.
Sonunda, İpek Yolunun bu önemli kavşağı 492 tapı-
nağa ev sahipliği yapmıştır. Çin sanatının bilinen en
eski örneklerinin bulunduğu mağaralarda, 45.000
metre kareyi bulan duvar sanatı örneği vardır.

Stein, antik elyazmalarından oluşan bir koleksiyona ilişkin söylentiler de duymuştu ve bir keşiş ona her türden belgeyle dolu mühürlü bir oda göstermişti. Bunlar MS 3. ve 4. yüzyıllarda yazılmış Budist metinlerin Çince versiyonlarıydı ve birçoğu anıtmezarlara asılmak üzere tasarlanmıştı.

Stein bütün koleksiyonu, dahası elyazmalarıyla ve 30'dan fazla resimle dolu yedi sandığı dört gümüş at nalı karşılığında satın almıştı. Her şeyi dikkatli bir biçimde develere ve katırlara yüklemiş ve koleksiyonu gizlice British Museum'a kaçırmıştı. Her ne kadar dürüstçe olmayan bu talanından dolayı eleştirilmiş olsa da, Stein Budizmin erken dönemine ve antik dönem Orta Asya'ya ilişkin paha biçilmez sayısız tarihi eseri pazarlarda satılmaktan kurtarmıştı.

Hindistan Arkeolojik Araştırmaları, Stein'in toplayıcılık faaliyetleri bir yana, onun gezilerini ve uzun süre ortadan kaybolmalarını, hayati öneme sahip coğrafi ve politik enformasyon toplamanın bir yolu olarak destekliyordu. 1913 ile 1916 yılları arasında, Stein Moğolistan'ın içlerine girmiş ve İpek Yolunun geçtiği toprakları gezmişti. Ama artık öteki arkeologların rekabeti ve yetkili mercilerin itimatsızlığıyla karşı karşıyaydı. Bu zorluklara rağmen, Stein hepsi de yok pahasına satın alınmış ya da terk edilmiş yerleşim yerlerinden toplanmış, zengin elyazmaları, yeşim taşından objeler ve kaliteli çanak çömleklerden oluşan bir diğer hazineyle geri dönmüştü.

Stein yetmişli yaşlarının sonuna kadar hiç ara vermeksizin Orta Asya'nın uzak bölgelerini gez-

mişti. 1920'lerde, İndus şehirleri olan Harappa ve Mohenjo Daro ile kültürel bağlarının izini sürerek İran ve Irak topraklarının az bilinen bölgelerine gitmişti (bkz. 25. Bölüm). 1940'lar gibi geç bir tarihte, Stein Roma İmparatorluğunun uzak doğu sınırlarının haritasını çıkarmakla meşguldü. Bu olağanüstü gezgin, neredeyse tek başına, eski Doğu ile Batı arasındaki bağı kurmuştu. Onu bir hırsız olarak gören Çinlilere göre, Stein'ın yöntemleri tartışmalıydı; ancak o Batılı tarihçilerin ve arkeologların dikkatini Orta Asya'da bulunan o muazzam boşluğa çekmişti.

Ortadoğu ve Çin antik Avrupa üzerinde nasıl bir etkide bulunmuştu? Avusturalya doğumlu bir arkeolog ve filolog olan Vere Gordon Childe (1892-1957) bu soruya bir yanıt bulmuştu. Bir Anglikan rahibin oğlu olan Childe, daha Sydney Üniversitesinde okurken saygın yetiştirilme biçimine isyan etmiş ve politik bir eylemci olmuştu. Childe daha sonra Oxford Üniversitesine giderek Yunan ve Roma arkeolojisi çalışmaya başlamıştı. Kısa bir dönem Avusturalya İşçi Partisinde politik faaliyetlerde bulunduktan sonra Britanya'ya dönen Childe, beş yıl boyunca geçmişini inceleyerek Avrupa'nın her yanını gezecekti.

Gordon Childe her zaman tarihöncesini tarihin bir biçimi olarak düşünmüştür. Kaynakları belgeler değil, tarihöncesi toplumlardan kalma eserler, yerler ve davranış biçimleridir. Birçok erken dönem arkeoloğun aksine, Childe geçmişe diğer arkeologların dar, eser temelli takıntılarıyla taban tabana zıt, çok geniş bir pencereden bakmıştır. Avrupa'nın dört bir yanındaki yerleşim yerleri ve aletlere ilişkin kapsamlı gözlemleri sayesinde Childe, tarım

topluluklarından başlayıp Romalıların gelişiyle sona eren, geç dönem Avrupa toplumlarının gelişim seyrini açıklayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Esin kaynağı olarak Childe, getirdikleri yenilikleri ve fikirleri Avrupa'nın her yanına yayılmış antik Ortadoğu toplumlarına bakmıştır.

Bu fikir hiç de yeni değildi. Childe'ın arkeolojik selefleri çoktan beri, uygarlığın Mısır ve Mezopotamya'da geliştiğine inanıyordu. Ama Childe, Avrupa'nın yeni olan her şeyi dışarıdan ithal ettiğini varsayan meslektaşlarından farklı düşünüyordu. Ortadoğu toplumları her ne kadar büyük politik birimleri ve sonunda uygarlıkları kurmuş olsalar da, onların Avrupalı çağdaşları da sayısız küçük politik birime bölünmüştü. Childe'a göre, bu bölünmüş yapılanma zanaatkârların ve tüccarların fikirlerini ve yeniliklerini geniş alanlara yaymalarına imkân sağlıyordu. Sonra, demir herkesin serbestçe elde edebileceği bir şey haline gelince, ilk gerçekten demokratik devletler ortaya çıkmıştı.

Anlaşılır ve akıcı bir dille yazan Childe çok geniş bir okur kitlesine ulaşmış bir dizi kitap kaleme almıştır. Bunların en meşhuru, 1925'te yayımlanmış ve 1960'lara kadar her kuşaktan öğrencinin elinden düşürmediği *The Dawn of European Civilization*'dir [*Avrupa Uygarlığının Şafağı*]. Childe, kraları ve devlet adamlarını değil, kilden kaplar, tunç broşlar ve kılıçlar gibi insan yapısı çeşitli nesneler, mimari ve sanatla kendini belli eden insan kültürlerini anlatmıştır.

Childe, bereketli toprakları olan ve bolca yağmur yağan, Doğu Avrupa'da yer alan Tuna havzasındaki

Avrupalı birçok tarım toplumu ile metal kullanan toplumun, uzak Atlantik kıyılarına kadar batıya yayılmadan önce fikirler ve teknolojiler geliştirmiş olduğuna inanmaktadır.

Childe ayrıca insan toplumlarının tarih içindeki değişimlerinin izini sürmek için, insan yapısı nesneleri ve süslemeleri kullanmıştır. Bu yaklaşım "kültür tarihi" olarak adlandırılmış ve her yerde arkeolojinin temel araçlarından biri haline gelmiştir. Onun ilk tarım toplumlarının gelişimine ilişkin verdiği tarihler genellikle çok tartışılmış tahminlerden öteye geçmemiştir ve bugün artık doğru olmadıkları bilinmektedir (bkz. 27. Bölüm).

1927'de, Childe Edinburgh Üniversitesinde tarihöncesi arkeoloji profesörü olarak işe başlamıştı. Ama o iyi bir öğretmen değildi ve ders vermek yerine vaktini gezilerle ve yazma faaliyetleriyle geçiriyordu. Childe kendi adına, İskoçya ve İrlanda'da yaklaşık on beş yerde olmak üzere, az sayıda kazı yapmıştı. Bunlardan en meşhuru, Kuzey İskoçya'daki Orkney Adaları'nda yer alan bir taş çağı köyü olan Skara Brae kazısıydı ve burada, artık MÖ 3000 yılından kalma olduğu bilinen, hâlâ sapasağlam duran taştan ev donanımları bulunmuştu. Childe bunları, İskoçya platosundaki 19. yüzyıl kırsal yerleşimlerinin taş donanımlarıyla kıyaslayarak yorumlamıştı.

Gordon Childe'in ilgisi, tarihi eserlerden geçmişin ekonomik gelişimine, özellikle de tarımın ve uygarlığın kaynaklarına kaymıştı. Ona göre, buz çağının sonundaki yaygın kuraklık insan topluluklarını vahalara sürüklemişti. Buralarda insanlar

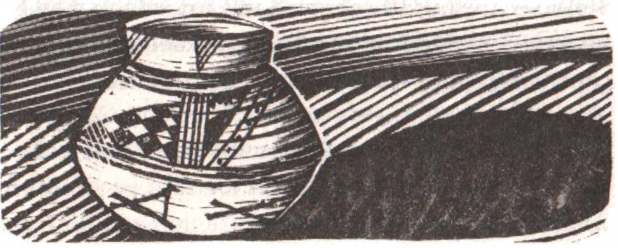
sonradan evcilleştirdikleri vahşi bitkiler ve hayvanlarla ilişki kurmuştu. Böylece insanlar çiftçiliğe ve hayvan beslemeye başlamıştı; o bu gelişmeye Tarım Devrimi adını vermişti (bkz. 30. Bölüm). 1934 yılında, Childe şehirlerin ve uygarlıkların ortaya çıkışına giden yolu açan bir Kentsel Devrimden bahsetmişti.

Bu iki devrim, Childe'a göre, büyük teknolojik ilerlemeleri cesaretlendirirken, daha fazla yiyecek üretilmiş ve nüfusta büyük artışlar olmuştu; bu da son tahlilde zanaatlarda uzmanlaşmayı getirmişti. Ona göre, Tarım Devrimi ve Kentsel Devrim, tıpkı 18. yüzyılda buharlı makineleriyle Endüstri Devriminin fabrikalar ve şehirler üzerindeki etkisi gibi, insan tarihi üzerinde büyük bir etki yaratmıştı.

1946'da Childe, Edinburgh'u terk ederek Londra'daki Arkeoloji Enstitüsünde Avrupa arkeolojisi profesörü olmuştu. Ancak 1950'lerde Childe'ın görüşleri saldırıya uğramaya başlamıştı. Radyokarbon tarihlendirmenin başlaması Avrupa'nın tarihi geçmişine ilişkin birçok tespiti yerle bir etmişti (bkz. 27. Bölüm). Kısmen bu nedenlerle, yeni bir arkeolog kuşağı Ortadoğu'nun etkisini artık önemli görmemeye başlamıştı. Yeni araştırmacılar dış etkilere çok toplumların içsel değişimlerini vurguluyordu. Childe depresyona girmişti ve hayatı boyunca yarattığı eserlerin başarısızlıkla sonuçlandığı fikrine kapılmıştı. Geçmişe dair anlattığı o güzel hikâyeleri de çağdaş toplumun gidişatını etkilememişti. 1956'da Childe emekliye ayrılacak, Avustralya'ya geri dönecek ve bir yıl sonra da intihar edecekti.

Biz, bu enerjik ve sözünü esirgemeyen Gordon Childe'a, tek bir ülkeyi ya da bölgeyi içine alacak kadar geniş alanları kapsayan insanın tarihöncesine ilişkin ilk büyük anlatıları borçluyuz. O, Aurel Stein ve Anyang'da çalışan Çinli arkeologlar, Doğu ile Batıyı birleştirmiştir. Onlar arkeolojiyi küresel çaplı bir geçmiş araştırmasına dönüştürmüştür.

BÖLÜM 24

Deniz Kabuğu Höyükleri, Pueblolar ve Ağaç Halkaları

California'daki San Francisco'nun karşısına düşen körfezde yer alan Emeryville'de, Shell Mound Street [Deniz Kabuğu Höyüğü Caddesi] adında bir otoyol vardır. Ve gayet yerinde bir isimdir bu; çünkü Alman kökenli bir arkeolog olan Max Uhle'nin (1856-1944), Californialı yerli topluluklarının binlerce yıldan beri değişmedikleri doğrultusundaki yaygın varsayıma cesaretle meydan okuması bu muazzam deniz kabukları yığını sayesinde olmuştur. Buradaki durum da Büyük Zimbabwe'dekine benzerdi: Basitçe, kimse Californialı yerli Amerikalıların yenilik yapma kapasitesine sahip olduğuna inanmıyordu.

Uhle'nin kazdığı, muazzam tarihöncesi deniz kabuğu höyüğü çoktan modern binaların altında kaybolmuş durumda. Ama yıllarca Peru'da arkeo-

lojik alanlarda çalışma yapmış biri olan Uhle 1902 yılında, San Francisco Körfezi bölgesindeki deniz kabuğu höyüklerinde kazılar yapmıştı. Uhle en büyüklerinden biri olan Emeryville'deki bir tepecikle başlamıştı. Bu alan 30 metre uzunluğunda, 9 metre yüksekliğindeydi ve çevresini saran düz arazide kule gibi yükselmişti. Uhle'nin açtığı çukur deniz seviyesine, hatta deniz seviyesinin altına iniyordu.

Uhle on büyük tabakanın enine kesitini çıkarmıştı ve her bir tabakadan çıkan insan yapısı nesnelerin sayısını tespit etmişti. Az sayıda Amerikalı kazıcının aklına, bir yerde uzun süre ikamet edildiğini gösteren tabakaların varlığı geldiği zaman, ileriye doğru büyük bir adım atılmıştı. Böylece insanlar, kısa yoldan gömüler ve eski eserler bulmak için kabuk yığınlarını hızlı ve düzensiz bir biçimde kazmaya başlamıştı. Bunlar gösterişsiz alanlardı, kazmak sıkıcıydı ve kabuklu deniz hayvanlarını toplayanlar tarafından rastgele biriktirilmişti. İlk dönemlerin önyargılı yaklaşımları inatla, bu insanların insani gelişim merdiveninin en alt basamağında olduğunu vaaz ediyordu.

Sonunda, Uhle bu on tabakayı belli başlı iki ayrı kısma indirgemişti. Alt kısımdaki insanlar ağırlıklı olarak istiridyelerle hayatlarını idame ettiriyor, ölülerini yığına gömüyor ve yerel taşlarla aletler yapıyordu. Daha sonraki kısmın sakinleri ölülerini yakıyor, istiridyeden ziyade muazzam miktarlarda midye tüketiyor ve alet yapımı için ince damarlı taşlar arayıp buluyordu. Uhle, Emeryville höyüğü'nün 1000 yıldan uzun bir süre kullanımda olduğunu tahmin ediyordu.

Uhle, günümüz standartlarına göre pek titiz bir kazıcı değildi; ama yine de yöntemleri başka kazı alanlarındaki genelgeçer kaba yöntemlerden çok daha iyiydi. Dahası, Uhle hem kazıcılıkta hem de farklı çevrelerdeki insan yapısı nesnelerin ve yerleşim katmanlarının analizinde muazzam bir pratik deneyimine sahipti. 1894 yılında, Bolivya'nın yüksek yaylalarında bulunan (yöredeki askerlerin, oyma eserleri atış taliminde hedef tahtası olarak kullanmalarına engel olduğu) Tiwanaku'daki İnka öncesi tören merkezinde çalışmıştı. Ve 1896'dan sonra, Uhle çorak Peru sahil bölgesinde araştırmalar yapmış ve burada, zaman içinde değişirken, bölgenin kuru havası sayesinde bozulmadan kalmış dokuma tarzlarını ve çanak çömlekleri yakından incelemişti. Peru'da çalıştığı her yere ilişkin kronolojik bir sıra oluşturmuştu ve bunu yaparken de mezarlıklardaki mezar taşlarından faydalanmıştı. Uhle bir bakıma, farklı bir çöl ortamındaki bir başka Flinders Petrie'ydi. Onun yerel arkeologlara yönelttiği sert eleştiriler hem Bolivyalı hem de Perulu meslektaşlarını incitmişti ve onlar da Uhle'yi kâr elde etmek için eserleri satmakla suçlamıştı. Bunun üzerine Uhle Güney Amerika'dan ayrılmış ve California deniz kabuğu höyükleriyle ilgilenmeye başlamıştı.

Uhle hem üretken hem de çok deneyimli biriydi. Kazılarını ve bütün ayrıntılarını hemen yayımlamıştı. Diğer arkeologların doğal olarak, onun Emeryville'deki deniz kabuğu toplayıcılarının hayatlarındaki değişimlere ilişkin kapsamlı değerlendirmesini sevinçle karşılamaları bekleniyordu. Zira vardığı

sonuçlar açıldı, iyi belgelenmişti ve Peru'daki, evrim halinde olan yerli Amerikan kültürleri üzerine uzun yıllar boyunca yaptığı çalışmalara dayanıyordu. Ama öyle olmamıştı. Uhre, tam tersine, yöredeki arkeologların gazabına uğramıştı. Onlar uzun yıllardan beri, California yerli kültürlerinin durağan kaldığını varsaymışlardı ve fikirlerini değiştirmek için hiçbir neden görmüyorlardı. Alfred Kroeber adlı güçlü bir antropolog Uhle'nin sonuçlarını daha baştan yok saymıştı. Haklı olduğunu bilen Uhle ise çalışmaya devam etmişti. Deniz kabuğu höyüklerini araştıran sonraki kuşaktan arkeologlar onun haklı olduğunu kanıtlayacaktı.

Max Uhle, eski Amerikan toplumlarının binlerce yıl içerisinde köklü değişiklikler geçirdiklerini gösterme bakımından yalnız değildi. O pek gösterişli olmayan deniz kabuğu höyükleri, taş aletler ve kabuklu deniz hayvanları üzerinde çalışmıştı. Ama Güneybatı Amerika'da, çok daha etkileyici arkeolojik alanlar ve çok katlı pueblolar vardı. Bu bölgenin kuru havası taş aletler ve çanak çömlekler dışında da birçok şeyin –sepet, dokuma, sandalet ve hatta gömüt– bozulmadan kalmasını sağlamıştı. Uhle'nin zamanında güneybatıda çalışan arkeolog sayısı azdı; ama onların bazıları çanak çömlek tarzlarını ve puebloları tarihlendirmeye çalışıyordu. İşte bu arkeologlardan biri de Alfred Kidder'dı (1885-1963).

Kidder, katmanları kazma pratiğini güneybatıya getirmişti ve daha sonra bu, Maya arkeolojisinde çok önemli bir yere sahip olacaktı. Michigan, Marquette'te doğan Kidder bir maden mühendisinin oğluydu. Harvard Üniversitesinde tıbbi hazırlık

öğrencisi olma hakkı kazanan Kidder'ın ilgisi kısa bir süre sonra arkeolojiye kaymıştı. O tarihte Harvard ülkenin en önde gelen arkeoloji merkeziydi.

1907'de, Kidder'ın, seçkin bir Maya uzmanı olan Alfred Tozzer'ın da dahil olduğu Harvard danışmanları, arkeolojik araştırmalar yapmak üzere onu, dört ABD eyaletinin kesiştiği yer olan Four Corners [Dört Köşe] bölgesine göndermişti. Kidder, Michigan'ın batısına daha önce adımını atmamıştı; ama bölgeye hemen âşık olacak ve arkeolojisi onu kendine çekecekti. 1908 yılında okulu bitirince ailesiyle birlikte Yunanistan ve Mısır'ı ziyaret edecek ve sonra 1909 yılında, lisansüstü eğitimine başlayacaktı. İlk yıllarında Kidder, meşhur bir Mısırbilimci olan George Reisner tarafından yürütülen, arkeolojik alan çalışmaları dersini alacaktı. Reisner'ın Mısır ve Sudan'daki kazı alanlarını ziyaret edecek; onun stratigrafi (katmanbilim) analizleri ile Sudan arkeolojisinin önemli bir parçası olan, büyük mezarları kazma yöntemlerini öğrenecekti.

Kidder'ın doktora tezi güneybatı çanak çömlek tarzları üzerine bir araştırmaydı. Kidder bu çalışmayı neredeyse imkânsız görüyordu; çünkü o günün kazıcıları çok katmanlı oluşumları dikkate almıyordu. Günümüzde Los Alamos'un bulunduğu New Mexico'daki Pajarito Platosunda yaptığı alan çalışmasında, kültürel bir tarih sırası geliştirmek için hem antik hem de modern çanak çömlekleri kullanmıştı. Ve bu çalışmasını 1915 yılında, hayli etkili bir makale olarak yayımlamıştı.

Aynı yıl Massachusetts, Andover'daki Robert S. Peabody Arkeoloji Vakfı, Kidder'ı, terk edilmiş bir

puebloda hiç el sürülmemiş, derin bir çöp çukuru-
nun bulunduğu, New Mexico, Pecos'taki uzun süreli
bir kazı projesinin başına getirmişti. Ancak tam o
sırada I. Dünya Savaşı başlamıştı. Kidder Batı Cep-
hesinde üstün bir başarıyla hizmet veriyordu ve
1918'de yüzbaşı rütbesiyle taltif edilmişti. Pecos
çalışması 1920 yılında yeniden başlayacak ve 1929
yılına kadar sürecekti. Proje başarıyla sonuçlana-
caktı. Kidder genç öğrencilerin hayran olduğu, he-
vesli ve dinamik bir liderdi. Etkilediği öğrencilerin
birçoğu başka yerlerde bu mesleği başarılı bir bi-
çimde sürdürecekti.

Diğer güneybatı arkeologları gibi Kidder da pu-
eblo odalarını temizlemişti ama bir farkla; o deği-
şen çanak çömlek üsluplarını dikkatle incelemiş ve
değişikliklerin ne anlama geldiğini sorgulamıştı.
Pecos çöp çukurunda muazzam bir kazı faaliyeti
yürütmüştü. Ama bunu yaparken katmanları rast-
gele kazmamış, atık kemik ve kırık alet edevat yı-
ğınları gibi özellikleri titiz bir biçimde kayda ge-
çirmişti. Kidder üç boyutlu olarak her buluntuyu
kayıtlara geçirerek Reisner'ın pratiğini takip etmiş,
böylelikle en ufak stratigrafik farklılığı kaydedebil-
mişti. Onun ayrıntılı çanak çömlek tutanakları da
Reisner'ın pratiğini takip etmişti.

Birkaç sezonluk çalışmada Kidder, siyah renkli
desenler gibi, özellikle yüzey süslemeleriyle kendi-
ni belli eden, değişen Pecos çanak çömlek üslubuna
ilişkin takdire şayan bir tarih çizelgesi oluşturmuş-
tu. Kidder aynı zamanda yüzlerce insan gömütünde
de kazı yapmıştı. İnsan iskeletleri alanında bir uz-
man olan, Harvardlı antropolog E. A. Hooton kazı

yerini ziyaret ederek kemikleri incelemiş, cinsiyetlerini ve yaşlarını belirlemişti. Ortalama yaşam süresi ile ağır çalışmanın insan kemiklerine etkileri gibi değerli ve eşsiz enformasyon bu araştırmayla elde edilmişti. Hooton en eski Pecos insanların yirmili yaşlarda öldüğünü ortaya koymuştu.

Pecos'ta gerçek anlamda kazı çalışması fiilen 1922 sonrasında sona erince, Kidder stratejisini değiştirmişti. Pueblonun mimarisi ve genişlemesi hakkında bilgi edinmişti ve ilk döneme ait katmanları kazmıştı. Şimdi artık bir yandan muazzam miktardaki buluntuları analiz ederken, bir yandan da araştırmalarını ve kazı çalışmalarını başka alanlara kaydırmıştı. Çalışmaları arkeolojinin ufkunu aşmış, modern Pueblo yerlilerinin tarım faaliyetlerine, hatta kamu sağlığı gibi alanlara kadar uzanmıştı. Pecos projesi, Kuzey Amerika arkeolojisinin ağırlıklı olarak hiçbir derinliğe sahip olmadığı bir tarih diliminde, ekip çalışmasının takdire şayan bir örneğidir. Pecos günümüz arkeolojisinin birbirine sıkı sıkıya bağlı alan projelerinin habercisi olmuştur.

1927'de Kidder, güneybatıdaki Pueblo ve Pueblo öncesi kültürlerin ayrıntılı bir tarihsel sıralanışını oluşturmaya yetecek kadar enformasyon sahibiydi. Onun bu uzun tarihsel sıralaması en azından 2000 yıl öncesine dayanan Sepet Yapıcılar ile başlıyordu. Bu insanlar çanak çömlek kullanmıyordu ve daimi konutları yoktu. Onları Pueblo öncesi ve Pueblo kültürleri izliyordu. Kidder Pecos'ta birbirini takip eden en az altı yerleşim bulmuştu. Bunlar onun MÖ 1500 (Sepet Yapıcılar) ile MS 750 yılları arasında sekiz büyük kültürel aşama yaşadığını iddia etme-

sine yetmişti. 750'den sonra, yazılı tarih dönemiyle (1600 yılında başlar) sona eren beş ayrı Pueblo aşaması tespit edilmişti. Pecos sıralaması, güneybatı halklarının başka yerlerden bağımsız olarak kendi kültürlerini ve kurumlarını geliştirdiğini gösteriyordu. Kidder'ın güneybatı için hazırladığı tarih çizelgesi bütün sonraki araştırmalar için bir temel oluşturmıştı. Elbette birçok değişiklik yapılmıştı ve bu da gayet normaldi.

Kidder burada durmamış, fikirlerini daha da geliştirmişti. Ağustos 1927'de Pecos'taki kazı kampında gayri resmi bir konferans düzenlemişti. Bu konferansa, gelişmeleri değerlendirmek ve güneybatıda çalışan arkeologların sayıları arttıkça vazgeçilmez bir önem arz eden, asli bir kültürel çerçevenin temellerini atmak için kırk arkeolog katılmıştı. Konferansta, geçici bir tarihsel sıralama olarak, üç Sepet Yapıcılar ve beş tane de Pueblo insanları aşaması belirlenmişti. Tıpkı 19. yüzyıldaki Üç Çağ gibi, Pecos şeması da daha önceki kazıların bir türlü kurtulamadığı kaosu azaltmıştı. Pecos konferansı bugün hâlâ güneybatıda her yıl düzenlenmekte ve yüzlerce insan bu etkinliğe katılmaktadır.

Pecos tarihsel sıralamasının önemli bir sakıncası vardır. Takvim yıllarına göre tarihlendirmenin bir yolu yoktur. İşin iyi yanı, Arizona Üniversitesinden A. E. Douglass (1867-1962) adlı bir astronomun 1901 yılından itibaren iklim değişikliğini çalışmış olmasıdır. Douglass iklimin güneşteki lekeler gibi astronomik olaylar üzerindeki etkisini araştırmıştır. Parlak bir içgörüyle, Douglass güneybatı ağaçlarının yıllık büyüme halkalarının büyük ve küçük

iklimsel değişiklikleri gösterebileceğini ileri sürmüştür. Douglass büyüme halkalarının kalınlığı ile yıllık yağış miktarı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermiştir. İnce halkalar kurak geçen yıllar, kalın halkalar ise yağmurlu yıllar anlamına gelmektedir.

Douglass'ın ilk gözlemleri onu 200 yıl kadar geriye götürmüştür. En yaşlı köknar ve çam ağaçlarından hareketle, tekniğini kolonyal dönemde yapılmış İspanyol kiliselerinin kirişlerini kullanarak ölü ağaçlara kadar genişletmiştir. Daha sonra tarih öncesi kalıntılara yönelmiştir. 1918 yılında Douglass, destekledikleri yapılara zarar vermeksizin, antik dönemden kalma kirişlerden ağaç halkası örnekleri almasına imkân veren bir ağaç delgisi yapmıştır.

Douglass'ın ilk delgi örnekleri, uzun yıllar önce kesilmiş antik pueblo kirişlerinden alınmadır. Bu kirişler çok eski olduklarından, bunların bilinen çağda canlı olan ağaç halkalarıyla bağlantısını kurma imkânımız yoktur. New Mexico'nun kuzeyindeki Aztek harabelerinden elde edilmiş sekiz yıllık bir sekans vardır ve bir diğeri de Chaco Kanyonundaki büyük yarı-dairesel Pueblo Bonito'dan elde edilmiştir. Ancak Douglass kesin tarihleri tespit edebilmiş değildir; ağaç halkalarıyla oluşturulan sekanslar tarih içinde "dalgalı" haldedir.

Douglass'ın, bilinen ağaç halkalarıyla tarihlendirme ile daha önce bulunduğu dalgalı kronolojiyi ilişkilendirmesi on yılını almıştır. 1928 yılında, yerliler onun Kuzey Arizona'daki Hopi köylerinin kirişlerinden delgi örnekleri almasına izin vermiştir; bu onu MS 1400 yıllarına geri götürmüştür. Bir

yıl sonra, Arizona, Show Low'daki bir harabede bulunduğu kömürleşmiş bir kirisin, daha önceki yerlerdeki dalgalı kronoloji ile örtüşen bir ağaç halkası sekansına sahip olduğunu görmüştür. Şimdi artık Douglass, Pecos'ta bulunmuş ağaç halkası sekanslarını ana zaman çizelgesine yerleştirebilecektir. Yeni dendrokronoloji bilimi (ağaç halkası analizi) nihayet Pecos sekansını tarihlendirmiş ve MS 10. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Pueblo kültüründeki büyük gelişmenin bir kronolojisi elde edilmiştir.

Alfred Kidder'ın tarihi kalıntı analizi ve kazı yöntemleri aşamalı bir biçimde bütün Kuzey Amerika'ya yayılmıştır. Güneybatıdaki ve Amerika'nın büyük bir bölümündeki bütün sonraki araştırmalar son tahlilde Pecos projesini temel almaktadır. Onun alan eğitimi sayesinde, becerikli öğrencileri başka yerlerde çalışırken en son alan araştırması yöntemlerini kullanmıştır. Kidder'ın kendisi 1929 yılında önemli bir görev olan, Washington, DC'deki Carnegie Enstitüsünde yürütülen Maya araştırmalarının başına getirilmiştir.

1950 yılında, Kidder Massachusetts, Cambridge'te emekliye ayrılınca, evi 1963 yılında ölene kadar arkeologların ve öğrencilerin buluşma yeri haline gelmiştir. O zamanlar, Amerikan arkeolojisi Kidder'ın oluşturduğu temeller üzerine inşa edilmiştir ve derin araştırmalar yapmak için hazırdır. O, ölçümlerde özeni, dikkatli gözlemi ve ekip çalışmasını Amerikan arkeolojisinin temeli haline getirmiş bir arkeologdur.

BÖLÜM 25

Alev Saçan Bir Dev

Mohenjodaro, Pakistan, 1947. Genç arkeologlardan ve öğrencilerden oluşan küçük bir grup, İndus Nehrinin kıyısındaki antik şehirde yükselen, kerpiçten ve kumdan oluşan karışık yığının karşısında toplanmıştı. Dimdik yürüyen, pala bıyıklı, orta yaşlı bir arkeolog onlara doğru yaklaşıırken, ortalığa sessizlik çökmüştü.

Mortimer Wheeler heybetli bir adamdı ve öğrencilerinin ondan ödü pathıyordu. Buyurgan bir ifadeyle ağzından çıkan birkaç sözcük, hepsinin kumlara hevesle giren yerel işçilerin başına geçmesine yeterdi. Yıpranmış tuğlaların sayısı kısa sürede artmıştı. Tepenin yamacında koca bir platformun çıplak duvarları belirmişti. Wheeler tok bir sesle, "Bir kale" demişti, "ovanın üzerinde tehditkâr ve kasvetli bir biçimde yükseliyor." Arkeologlar ve öğrenciler

ürkek bir şekilde onaylarcasına başlarını sallamıştı. Bu cüretli beyan, bir zamanlar kendisine dış bileyen bir meslektaş tarafından “alev saçan bir dev” olarak tarif edilmiş arkeoloğun tipik tavrıydı.

İlk dönemin birçok arkeoloğu güçlü birer kişilikti. Böyle olmak zorunda kalmışlardı; çünkü genellikle tek başlarına ve genellikle de uzak diyarlarda çalışıyorlardı. Yaptıkları kazıların çoğu, küçük bir işçi ordusunun çalıştırıldığı büyük ölçekli faaliyetlerdi. Mortimer Wheeler doğuştan lider bir şahsiyetti ve bu becerilerini bir topçu subayı olarak katıldığı I. Dünya Savaşında geliştirmişti. Mohenjodaro’da ise genç Hint arkeologları kendi sıkı yöntemleriyle yetiştirdiği bir kazıya başkanlık etmişti. Wheeler ipleri hiçbir zaman elden bırakmıyordu ve kimse de orada kimin patron olduğu konusunda şüpheye düşmüyordu. Eğer o, öğrencilere o tuğla yığınının bir kaleye ait olduğunu söylüyorsa, kaleye aitti. Kimse aksini iddia edemezdi.

“Alev saçan dev,” Mohenjodaro’da çalışan ilk arkeolog değildi. Arkeoloji, yazılı tarihin MÖ 326 yılında Büyük İskender’in istilasıyla başladığı Hindistan için yeni bir şeydi. Bu topraklarda kazı yapan ilk meslekten arkeolog, 1921’de Hindistan’da yeni kurulmuş Arkeolojik Araştırmalar kurumunun genel başkanı olan John Marshall adlı bir İngiliz’di.

Marshall, Mohenjodaro’da son derece etkili bir çalışma başlatmıştı: 1925-26 çalışma sezonu boyunca 1200 kişilik bir ekip kullanmıştı. Ayrıca genç Hint arkeologları kazı için eğitmişti. Burada yapılan kazılarda bütün halinde tuğladan ev duvarları, iç içe geçmiş sokaklar ve gelişkin bir kanalizasyon sis-

temi ortaya çıkmıştı. Törensel yıkanma yeri olarak kullanılmış devasa bir taş su tankı şehrin üzerinde yükselen binaların arasında ortaya çıkarılmıştı. Mezopotamya'da çalışan arkeologlar, Mohenjodaro'da, orada bulduklarıyla aynı, yani MÖ 3. binyıldan kalma tarihi eserler bulunca, Marshall üzerinde çalışabileceği kaba bir kronolojiye kavuşmuştu. Onun Mohenjodaro ve İndus uygarlığına ilişkin hazırladığı rapor –Mortimer Wheeler gelinceye kadar– bu konudaki standart referans olmuştu.

Robert Eric Mortimer Wheeler (1890-1976) Hint arkeolojisine yıldırım gibi giriş yapmış, 1944 yılında Arkeolojik Araştırmaların başına geçmişti. Ölmekte olan bir kurum devralmış olan Wheeler, kararlı ve ateşli kişiliğiyle onu yeniden hayata döndürmek için ideal biriydi.

Bir gazetecinin oğlu olan Wheeler Edinburgh'ta doğmuş, University College London'da klasikler üzerine eğitim almıştı. Okulunu bitirdikten sonra, Wheeler Roma çanak çömlekleri üzerine çalışmak için Almanya, Rhineland'e gitmişti. I. Dünya Savaşı sırasındaki topçu subaylığı onu, bir kazıcı için vazgeçilmez vasıflardan olan ikmal ve örgütleme konularında özel bir yeteneği olduğuna ikna etmişti. 1920 yılında Wheeler, Cardiff'te Galler Ulusal Müzesinde arkeoloji kısmının başına geçmiş ve dört yıl sonra da müzenin genel müdürü olmuştu.

Galler'de bulundukları dönem içinde Wheeler ve karısı Tessa, Roma sınır kalelerinde bir dizi önemli kazı çalışması yürütmüştü. Onlar General Pitt Rivers'ın neredeyse unutulmuş kazı yöntemlerini (bkz. 16. Bölüm) hayata geçirmişti. Onun gibi Whe-

eler ve karısı da toprağın en ince katmanını dahi büyük bir dikkatle incelemiş, en ufak buluntu üzerinde çalışmış ve yaptığı işleri hemen yazıya döküp yayımlamıştı. Wheeler'ın güzel çizimleri de görsel malzeme olmuştu. Roma arkeolojisinde böyle bir şey daha önce yapılmamıştı. Wheeler daha da ileri gitmişti. Kamuoyunun çalışmalarını bilme hakkı olduğuna inanan Wheeler kazı alanlarına ziyaretçi kabul etmiş ve halka açık sayısız ders vermişti.

Gordon Childe'in *Avrupa Uygarlığının Şafağı* adlı kitabının basıldığı yıl (bkz. Bölüm 23), yani 1925'te basılan *Prehistoric and Roman Wales* [*Tarihöncesi ve Roma Dönemi Galler*] adlı eser Wheeler'ı şöhrete kavuşturmuştu. Edinburgh'un profesörlük teklifini geri çeviren (Gordon Childe sonunda kabul etmişti) Wheeler 1926'da, ihmal edilmiş olan Londra Müzesinin sorumlu müdürü olmuştu. Bitip tükenmez enerjisiyle Wheeler hızla müzeyi dönüştürecekti. Bu arada, o ve karısı Tessa, yerli Britanya halkı ile Romalı yerleşimciler arasındaki ilişkiyi araştırmak için, titizlikle seçilmiş bazı alanlarda kazı çalışmaları yürütmüştü. Wheeler, arı kovanı gibi işleyen kazı alanlarında yeni bir genç arkeologlar kuşağını eğitmeyi de ihmal etmemişti.

1928 ve 1929 yıllarında Wheeler, Gloucestershire, Lydney'de bir Roma tapınağında kazı yapacaktı. Sonra dikkatini, Londra'nın tam kuzeyinde, büyük çaplı bir kazının mümkün olduğu açık bir arazide bulunan Verulamium Roma şehrine verecekti. 1930 ile 1933 yılları arasında, o ve Tessa şehrin neredeyse 4,5 hektarlık bir alanını açacaktı. Burada yapılan kazılarda Wheeler çifti, şehirdeki toprak yapı-

ların ve ilk yerleşimlerin karmaşık tarihini ortaya çıkaracaktı.

Londra Müzesinde işleri yoluna koyduktan sonra, hâlâ enerji dolu olan Wheeler 1937 yılında Londra Arkeoloji Enstitüsünü kurmaya girişmiş ve onun ilk başkanı olmuştu. Onun liderliği altında bu kurum hem saha çalışmaları hem de çanak çömlek analizi gibi bilimsel yöntemler ve kazı faaliyetleri üzerine verdiği üstün eğitim bakımından meşhur bir yer haline gelecekti.

Romalılardan sıkılan Wheeler çifti, en iddialı Britanya kazısı olan, Güney İngiltere'deki devasa, 2000 yaşındaki Maiden Castle'da ve onun toprak yapılarında çalışmaya başlamıştı. 1934'ten 1937'ye kadar, karı koca derin ve dikey açmaları olan karmaşık tahkimatları titiz bir çalışmayla didik didik edecekti. İkili ayrıca bir dizi kutucuk halinde düzenlenmiş sıg açmaları olan iç mekânın bölümlerini de incelemişti. Böylesi bir yatay düzenleme, geniş bir alanda farklı katmanların izini sürmeye de imkân vermişti. Açmaların dikkatli bir şekilde etiketlenmesi ve kayda geçirilmesiyle, stratigrafi, yerleşim yerinin baştanbaşa kronolojisini çıkarmalarına imkân vermişti.

Maiden Castle kazıları o zamana kadar eşine rastlanmayan bir incelik ve titizlikle yürütülmüştü. Wheeler aktif olarak ziyaretçileri cesaretlendirmiş ve kazı alanına ilişkin ilgiyle okunan yazılar kaleme almıştı. En meşhur hikâyesi de, MS 43 yılında kaleye yapılan bir Roma saldırısına ilişkindi; bu hikâyeye göre, sağ kalanlar ölülerini (Wheeler'in açmalarda bulduğu ölüleri) gömmek için geceleri

sürünerek geri dönüyordu. İşte Wheeler bu kadar eğlenceli ve renkli biriydi.

Wheeler uçuşan saçları ve parlayan gözleriyle muhteşem bir şahsiyetti. Eleştiriden hoşlanmaz ve aptallara tahammül edemezdi. O hem ücretli işçilerini hem de gönüllüleri canları çıkana kadar çalıştırır, onların ne hissettiğine ve ne durumda olduğuna bakmazdı. Hırsıyla ve kabalığıyla olduğu kadar şan şöhret tutkusuyla da düşman kazanmıştı. Öte yandan, para edecek bir şeyler değil de enformasyon elde etmek için, disiplinli bir biçimde hazırlanmış planları ve özenli açmalarıyla, onlar Britanya kazılarını modern dünya seviyesine çıkarmıştı.

II. Dünya Savaşının patlamasıyla Wheeler yeniden Kraliyet Topçu Birliğine dönmüştü. Ateş altında seçkin bir hizmet sunduğu Kuzey Afrika'daki El Alamein Muharebesi'ne katılmıştı. Ardından 1944 yılında, hiç beklenmedik bir şey olacak ve Hindistan valisi onu genel müdür olarak Arkeolojik Araştırmalar kurumunun başına geçmesi için Hindistan'a davet edecekti.

Wheeler gelir gelmez, miskin örgütü tepeden tırnağa sarsmıştı. Taxila'daki altı aylık sıkı eğitim programında, altmış bir öğrenci, o tarihe kadar Hindistan'da duyulmamış bir kazı çalışmasının standartlarını öğrenmişti. Wheeler'ın Hindistan'daki ilk kazısı, güneydoğu sahilinde bir ticaret merkezi olan Arikamedu'daydı. Bu kazıda Roma kap parçaları bulmuştu ve bu da Roma ürünlerinin dünyanın bu noktasına kadar geldiğini gösteriyordu.

Ancak en büyük meydan okumayla Harappa ve Mohenjodaro'da karşılaşacaktı. Wheeler daha önce

kasabaları ve kaleleri kazmıştı; ama bu iki antik şehir kadar büyük ve karmaşık bir yerleşimle daha önce hiç uğraşmamıştı. Beş yıl boyunca, bu iki şehirde yaptığı araştırma ve incelemelere, daha önce eğittiği personel de katılacaktı.

Wheeler Mohenjodaro'yu iki kısma ayırmıştı: Batı tarafında yüksek binalar ile kale ve aşağıdaki, ağırlıklı olarak yerleşim yerlerinin bulunduğu bölüm. Kazılarda, etrafı tuğladan yerleşim yerleriyle çevrili, dar sokaklardan oluşan bir ızgara plan ortaya çıkarılmıştı. Bu yollar kuzey-güney, doğu-batı istikametinde uzanıyordu. Üzeri kapalı kanalizasyon sokaklar ve ara geçitlerle bağlantılıydı. Lağım ve kanalizasyon sisteminin gelişkinliği antik dünyada eşine rastlanmadık ölçüdeydi. Hem Wheeler hem de savaşın bir döneminde kendisi gibi Hindistan'da olan bir diğer yetkin Britanyalı arkeolog, Stuart Piggott, bu kadar mütevazı bir uygarlıkta karşılarına çıkan teknolojik başarılar karşısında şaşkına dönmüştü. Mısır'da ve Mezopotamya'da olduğu gibi, saray ve tapınak duvarlarında fetihleriyle övünen tanrı benzeri krallar da yoktu burada.

Wheeler, Mohenjodaro ve Harrappa kalelerini kazarken, en tepede bulunanların kamu binaları olduğu yorumunu yapmıştı. Bir tuğla yığınının tahıl ambarına ait olduğu sonucuna varmıştı. Bugün Wheeler'ın yanıldığını biliyoruz; orası sütunlu bir salondur. Zaman zaman saldırgan olsa da dikkatli bir kazıcı olan Wheeler, mühim bir keşfin halkla ilişkiler bakımından önemini çok iyi biliyordu. Kazıları sırasında kendini tamamen geçmişe kaptırıp gidiyordu ve bu da onun bulgularının önemini

abartması sonucunu doğurabiliyordu. O an kıvılcımı çakan esinlenme, Mohenjodaro tahıl ambarında olduğu gibi, çoğu araştırmasındaki tipik durumdu. Leonard Wooley gibi o da hayal gücü zengin bir yazardı ve küçük buluntular bile, geniş bir kitleyi hayran bırakacak şekilde, antik bir davranış ve hareketi tasvir etmesi için yeterliydi.

Bütün o şehirler ve kaleler arasında, antik İndus uygarlığı farklı bir yer tutuyordu. Burada saraylar ya da kraliyet gömütleri yoktu. İndus insanlarına ait birkaç tasvir kalmıştır; ama içlerinde en meşhur olan heykelin, güçlü bir kraldan çok bir rahip olduğu izlenimi bırakan, bariz olarak sakin bir adama ait olduğu düşünülmektedir.

Wheeler ve Piggott, Mısır ya da Mezopotamya'dakinden ayrı bir uygarlık tarif etmektedir. Bu uygarlığın şehirleri, görkemli kapıları olan surlarla çevrilidir. İlk başta, bu şehirler sıkı bir bütünlük oluşturmuştur. Ancak nüfus arttıkça, surların dışında, arkeologların baraka tarzı binalara rastlandığı banliyöler ortaya çıkmıştır. Wheeler buralarda işçilerin yaşadığını ileri sürmüştür. Ama bir kere daha, yakın dönemde yapılan araştırmalara göre, bu binalar büyük bir ihtimalle metal aletlerin ve çanak çömleklerin yapıldığı imalat atölyeleridir; buralarda çalışanlar şehrin surları içinde yaşamaktadır.

Unutulmamalıdır ki, Wheeler Hindistan'a doğrudan savaş alanından kalkıp gelmiştir ve kendisi orduların başat bir rol oynadığı Roma konusunda uzmandır. O, İndus şehir surlarının savunma amaçlı olduğunu düşünmüştür. Mohenjodaro sokakla-

rında gömülü, 37 adet, yerleşimin son dönemine ait kadın, erkek ve çocuk iskeleti keşfettiği zaman, Wheeler hemen, bunun canını dişine takarak evlerini savunan insanların son dakika katliamının izleri olduğu sonucuna varmıştır. Ama yanılışı büyük olmuştur; “kurbanlar” son anına kadar savunulmuş yukarı şehirden değil, aşağı şehirdeki farklı gruplardan insanlara aittir. Ölülerde hiçbir şiddet izine rastlanmamıştır. Biyolojik antropologlara göre, bu insanlar savaş değil hastalık yüzünden kırılmıştır. Aslında devasa platformlar ve surlar istilacılara karşı şehri savunmak için değil, kestirilemez ve bazen feci sonuçları olabilen İndus Nehri taşkınlarına karşı yapılmıştır.

Wheeler İndus kazılarını tüm ayrıntılarıyla hiçbir zaman yazmamıştır. Onun kaleminden çıkma yalnızca bir hazırlık raporu ve bir de, geniş okur kitlesine İndus uygarlığını anlatan genel bir kitap vardır. Bu, onun İndus şehirlerine ilişkin yorumunun kalıcı olmasının bir nedenidir. Bugün biliyoruz ki İndus uygarlığı, ekili toprakların, yeşil otlakların ve her türden kaynağın muazzam genişlikte zengin bir coğrafyada dağınık olarak bulunduğu, (kestirilemez olsa da) mümbit bir çevrede serpilip gelişmiştir. Bu, insanlar ve topluluklar hayatın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için birbirine muhtaç olduğu için doğmuş bir uygarlıktır.

Bağımsızlık sonrası, 1948 yılında Hindistan’dan ayrıldıktan sonra, Wheeler Londra’da beş yıl boyunca, kendi kurduğu enstitüde Roma eyaletlerine ilişkin dersler vermiştir. Daha sonra, çökmeye yüz tutmuş British Academy’nin başına geçmiş ve bu-

rayı yeniden canlandırmıştır. Wheeler bu süre boyunca genç arkeologların denizaşırı çalışmalarını desteklemiştir.

Wheeler'a göre arkeoloji, Gordon Childe'in Avrupa ve Ortadoğu'yla sınırlı bakış açısından çok daha geniş, küresel bir uğraştır. Wheeler hayatının son döneminde, BBC'nin yaptığı, uzmanların geçmişin objelerini tanıttığı *Animal, Vegetable, Mineral?* [*Hayvan mı, Bitki mi, Mineral mi?*] programı sayesinde bir TV yıldızı olmuştur. Wheeler, genel okur kitlesi için yazılar yazmayı sürdürmüş ve her fırsatta dersler vermiştir; çünkü ona göre, arkeologlar çalışmalarını halkla paylaşmalıdır.

Wheeler renkli bir sima olabilir; ama en önemlisi, şahane kazılarının yeni birtakım standartlar koymuş olmasıdır. Ağzına geleni söylemiş olabilir; ama onun başarıları muazzamdır. Mortimer Wheeler, dünyanın tarihöncesine ilişkin araştırmaların temellerinin atılmasına yardımcı olan uluslararası bir şahsiyettir.

BÖLÜM 26

Nehrin Kıvrıldığı Yer

Çoğu insan Kuzey Amerika'nın batısındaki Büyük Havza'nın Şoşoni yerlilerinden haberdar değildir. Çok yazık! Çünkü onların hayat tarzı, bütün bir Amerikalı arkeolog kuşağının geçmişe dair düşünce biçimini büyük oranda değiştirmiştir.

Kahramanların aksine, Şoşoni halkı Birleşik Devletler'in en kurak coğrafyasında küçük gruplar halinde yaşamıştır. Bu insanlar av eti ve bitkilerden elde ettikleri yiyeceklerle beslenmiş, sadece basit kazma çubukları, öğütücüler, ok ve yaylar kullanmışlardır; ama binlerce yıl bu çok haşın, çorak çevrede hayatta kalmayı başarmışlardır. Peki nasıl böyle başarılı olmuşlardır?

Arkeolojiyi de çok iyi bilen antropolog Julian Steward (1902-72), Şoşoniler arasında aylarca yaşamıştır. Ona göre Şoşoniler, sürekli hareket halin-

de oluşları ve çok çorak olsa da yaşadıkları çevrede yenebilir olan şeyler hakkındaki takdire şayan bilgileri sayesinde başarılı olmuşlardır. Şoşoniler Büyük Havzanın tamamında sürekli olarak hareket halindedir ve bu hareketleri yiyeceğin ve suyun yerine bağlıdır. Klasik olmuş bir antropolojik çalışmada, Steward bir mevsimden diğerine Şoşonilerin yerleşme düzenlerinin nasıl değiştiğini göstermiştir. Ama o tek başına konusuna odaklanmış, dar görüşlü bir antropolog değildir. Farklı coğrafyalarda değişen yerleşme kalıplarının antik toplulukları anlamının anahtarı olduğunun da bilincindedir. Onun bu yaklaşımı, insanlar ile çevreleri arasındaki ilişkinin araştırılması olan kültürel ekoloji olarak bilinegelmiştir.

Steward'ın meslek hayatının büyük bir bölümü, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan, Nehir Havzası Programı olarak bilinen Missouri Nehri çevresindeki dev bir arkeoloji programı vesilesiyle arkeologlarla yakın temas halinde geçmiştir.

1950'ler ve 60'lar boyunca, bir baraj inşaatı dalgası Birleşik Devletler'i –ve arkeolojiyi– dönüştürmeye başlamıştır. Su merkezli bu büyük ölçekli çalışmaların hidroelektrik güç, tarım için depolanmış su, suyun kontrollü akıtılması ve büyük nehirlerde yaygın dolaşım gibi faydaları olmuştur. Bunlar içinde en iddialı proje Missouri Nehrinin dizginlenmesidir. Bu proje, vadi boyunca 1600 kilometrelik bir alanı etkilemiş ve nehir boyunca tarihi ve arkeolojik alanların % 90'ını tahrip etmiştir.

Arkeologlar geçmişi kurtarmak için mücadele ederken, Nehir Havzası Araştırmaları geliştirilmiş-

tir. Bu araştırmalar Amerikan arkeolojisini zannedildiğinden çok daha fazla dönüştürmüştür. Daha önce, çoğu araştırma güneybatı gibi sınırlı bir alanda yürütülmekteydi. Bu program sona erdiğinde ilk defa, gömütlerin ve puebloların çok ötesinde bir çeşitlilik gösteren bir antik Kuzey Amerika resmi oluşmuştur.

Missouri Nehri baraj inşaatı ve araştırma faaliyetlerinin çapı muazzamdır. O tarihte, alan araştırması yapabilecek kapasitede çok az arkeolog vardır. On iki üniversite, dört müze ve diğer başka örgütler hemen güç birliği yapmıştır. 1968 yılında, yani Nehir Havzası Araştırmaları sona erdiğinde, çok sıkı çalışmış alan araştırmacıları küçük ve büyük 500 civarında su havzasını elden geçirmiş, 20.000'den fazla arkeolojik alan testi uygulamıştır. Bu alanların birçoğu arkeolojik haritalardaki boşlukları doldurmuştur; çünkü araştırmalar boyunca, o tarihe kadar bilinmeyen alanlar da taranmıştır. Bu çalışmalar sonucunda yaklaşık 2000 önemli rapor hazırlanmıştır.

İnsan yapısı nesneler ya da diğer başka bulgulardan elde edilen yeni veriler, ülkenin dört bir yanındaki arkeoloji laboratuvarlarında çığ gibi büyümüştür. Belki de bu gelişmeler içinde en önemlisi, birçok arkeoloğun bel bağladıkları arşiv malzemelerinin karşı karşıya olduğu tehdidin ilk kez farkına varmış olmasıdır. İnşaat kazıları arkeolojik alanları tahrip etmektedir ve bu yüzden onlar da arkeolojik kazı yapmanın son çare olduğuna inanmıştır. Araştırma çalışmaları bittikten sonra bile, Birleşik Devletler arkeolojisi kendisini büyük oranda geçmişe dair kalan ne varsa korumaya adanmıştır.

Birçok genç Amerikan arkeoloğu çıraklık dönemi, Nehir Havzası Araştırmalarında ve güneybatıda İş Geliştirme İdaresi tarafından finanse edilen projelerde geçirmiştir. Bu gençler tehlike altındaki bölgelerde araştırmalar yapmış ve su altında kalıp yok olmadan önce bu alanlarda kazı çalışmalarını yürütmüştür. Birçoğu çok uzun zamandır meskûn olan alanlardan çıkarılan buluntuların sayısı inanılmazdır. Torbalar dolusu taş alet ile çanak çömlek parçaları yıkanmak, etiketlenmek ve sınıflandırılmak zorundadır.

Bu işi yüklenen insanlar, 150 yıl önce Christian Jürgensen Thomsen'in Kopenhag'da karşılaştığına (bkz. 9. Bölüm) benzer bir sorunla yüz yüze kalmıştır. Amerika'nın uzak geçmişine dair kronolojik bir çerçeve nasıl yaratılacaktır? Kuzey Amerika'da Üç Çağ Sistemi söz konusu değildir.

Bazı Nehir Havzası Araştırmaları arkeologları bütün kariyerlerini bu geçmişi arayıp bulmaya adanmıştır. Onlardan biri, bir buluntu uzmanı olan, binlerce alandan toparlanmış yüzlerce koleksiyonu binlerce yılı kapsayan uzun, ayrıntılı çizelgelerde toplayan James A. Ford'dur. Onun yaptığı, grafikler ile levhaların havada uçuştuğu bir sunumu baştan sona dinlemiştim. Ford ilginç bir hoca değildi –bu, bilgisayarlardan çok önceki bir dönemdi– ve onun sonu gelmez verileri anlaşılmaz ve sıkıcıydı. Derinde uyuduğumu itiraf etmeliyim.

O tarihte arkeoloji çoğunlukla belirsizdir, insan yapısı nesnelerdeki anlık değişimlere takılıp kalmıştır ve değişen teknolojileri takip etmekten öteye gitmemektedir. Neyse ki, az sayıdaki araştır-

macı çalışmalarına daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşmış, salt verilerden antik dönem insanlarının araştırılmasına kayma yönünde bir kararlılık sergilemiştir. Gordon Randolph Willey (1913-2002) bu vizyon sahibi bilim insanlarından biridir. Onun kaderinde, 20. yüzyılın en meşhur arkeologlarından biri olmak vardır.

Willey daha öğrenciyken Nehir Havzası Araştırmaları'nda ve Kuzeybatı Florida'daki bir başka araştırmada çalışmıştır. Bu tecrübe ona yalnızca her türden buluntuya ilişkin temel bir bilgi kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda insanların binlerce yıl değişen çevrelerine nasıl adapte olduklarını kavramasına da yaramıştır.

Willey 1943'ten 1950'ye kadar, Smithsonian Enstitüsündeki Amerikan Etnolojisi Bürosunda bir antropolog olarak görev almıştır. Orada bulunduğu sırada Birleşik Devletler'in güneydoğusundaki Nehir Havzası Araştırmaları üzerinde çalışmıştır. Kültür tarihi çalışmalarına büyük katkı sağlayan bir dizi raporun (bkz. 23. Bölüm) hazırlanmasında Ford ve diğerlerine yardım etmiştir. Bu çalışma, otuz yıl önce Kidder'ın güneybatıdaki Pecos'ta gerçekleştirdiği çalışmasından (bkz. 24. Bölüm) çok daha kapsamlıdır. Yüzey araştırması yaptığı yıllarda Willey, ona ve diğerlerine tek tek alanları incelemeye son vermeleri, bulundukları ortamda insanlara ve yerleşim düzenlerine bakmaları gerektiğini söyleyen Julian Steward'la yakın işbirliği içinde olmuştur.

Araştırmalarını bitirdiğinde, Willey artık arkeolojik yüzey araştırmalarında neredeyse rakipsiz bir tecrübe edinmiştir. Ama o arkeolog olduğu ka-

dar bir antropologdur da. Bu iki alanda da eğitim almıştır; çünkü hocaları ona açık bir dille, yaşayan yerli toplulukları da dikkate almaksızın antik Kuzey Amerikalıları çalışamayacağını anlatmıştır. Kuzey Amerika'da, arkeoloji yalnızca kazı ve araştırma değil, aynı zamanda antropolojidir de.

Steward, Willey'i Peru'nun çorak kuzey sahillerindeki nehir yataklarının birinde bir arkeolojik araştırma yürütmesi için cesaretlendirmiştir. Steward ayrıca ona az bilinen Viru Vadisindeki zengin doğal çevreyi ve değişen tarihöncesi yerleşim kalıplarını araştırmak üzere bir proje hazırlaması konusunda yardımcı olmuştur. Willey havadan çekilmiş fotoğraflar yardımıyla bütün vadiyi baştan sona taramıştır. Umut vaat eden alanları yürüyerek dolaşmış ve az sayıda kazı da yapmıştır. Willey, 1953'te yayımlanan, projeye dair raporunda vadinin hikâyesini anlatırken, durmaksızın değişen bir dizi karmaşık ekonomik, politik ve sosyal ortamdan bahsetmiştir. Stratigrafik sekanslar ve buluntular hikâyenin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Willey'in Viru araştırması, günümüz arkeoloji dünyasında önemli bir damar olan, yerleşim arkeolojisi denen arkeoloji dalının temellerini oluşturmuştur.

Viru araştırması Willey'e, 1950 yılında Harvard Üniversitesinde, prestijli Orta Amerika ve Meksika Arkeolojisi'nin Bowditch Profesörlüğü unvanı getirmiştir. Meslek hayatının geri kalanında burada çalışan Willey, Maya uygarlığı üzerine önemli bir saha çalışması yürütmüştür. Willey ayrıca Belize ve Guatemala'da önemli arkeolojik alanlarda yerleşim araştırmalarında çalışmıştır. Onun araştırmaları-

nın ağırlık noktasını büyük şehirler değil, onların gölgesinde yeşermiş önemsiz yerleşimler oluşturmaktadır.

Gordon Willey çekici ve bilgili bir arkeolog, genç öğrenciler için ise mükemmel bir akıl hocasıdır. O, her şeyden önce, iyi arkeolojinin yalnızca ayakları yere basmayan büyük fikirlere değil, verilere dayandığını vurgulamaktadır. İleriki bölümlerde göreceğimiz üzere, bu önemli bir meseledir.

Willey elbette bu konuda yalnız değildir. Bu süreçte Kuzey Amerika'da çalışmış başka unutulmaz şahsiyetler de vardır. Jesse David Jennings (1909-97), Batı Amerika arkeolojisinde önemli bir kişidir. Jennings 1948 yılında Utah Üniversitesi kadrosuna katılmıştır. Büyük Havza'daki saha araştırması çok sayıda kuru mağara alanında, özellikle de düşen kayaların neredeyse iki arkeoloğun ölümüne neden olacağı Danger Cave'de [Tehlikeli Mağara] yaptığı kazıyla ilgilidir. Burada kılı kırk yararak, insanların yaşamış olduğu, dört metreyi bulan katmanları kazmıştır. Bu mağaranın yaklaşık 11.000 yıllık süre içinde insanların zaman zaman uğradıkları bir yer olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Kuru katmanlardaki muhafaza koşulları neredeyse kusursuzdur ve Jennings'in mağara sakinlerinin bölgelerindeki değişen iklim koşullarına göre yaptıkları küçük düzenlemeleri araştırmasına imkân sağlamıştır. Mağaranın meskûn olduğu zamanlarda çevre bataklıktır ve burada bol miktarda balık, yenen bitki ve su kuşu vardır. Jennings bitki liflerinden yapılmış ipler, deri giysi parçaları, sepetler, fındık ve ceviz ezmekte kullanılan taşlar

bulmuştur. Hatta çok iyi korunmuş tokmak ve insan dışkısı kalıntıları da bulmuştur ki, bunlar bu insanların bitki ağırlıklı beslendiklerini ortaya koymuştur. Güneydoğuda Willey ve Ford'un yaptığı gibi, o da sonraki bütün Büyük Havza çalışmaları için sağlam temeller oluşturmuştur. Witty ve bazen alaycı bir şekilde Jennings, verileri ve kazıyı teoriye tercih etmiştir. Onun kazıları bir kuşağın standartlarını belirlemiştir.

Bu arada, Kuzey Amerika'nın doğusunda, Michigan Üniversitesinden Kansas doğumlu James B. Griffin de (1905-97) Amerika arkeolojisinin dönüşümüne yardımcı olmuştur. Griffin her şeyden önce, insan yapısı nesnelerin adamıdır. Zamanının çok büyük bir bölümünü, Nehir Havzası Araştırmaları'nda toplanmış, muazzam koleksiyonlar üzerinde çalışarak geçirmiştir. Ford ve Willey gibi Griffin de, rastgele yığılmış buluntularla dolu depolara bir düzen getirmeye çalışmıştır. Onun Amerika'nın doğusundaki arkeolojik buluntular hakkındaki bilgisi dillere destandır. Michigan Üniversitesinde bir Seramik Ambarı kurmuştur. Bu muazzam çanak çömlek koleksiyonu günümüz araştırmacıları için temel bir arşiv vazifesi görmektedir.

1960'ların başında, Columbus öncesi Kuzey Amerika'nın geçmişine yönelik genel bir çerçeve yaygın olarak kullanışlı olmuştur. Bu çerçeve kazılara, araştırmalara ve buluntulara dayanmaktadır. Avrupa'daki Gordon Childe gibi, bu çerçeveyi geliştirenler de gayet makul olarak, insan kültürlerinin geniş alanlara yayılmasının, onların çoğunlukla aynı zaman diliminde geliştikleri anlamına geldi-

ğini varsaymıştır. Griffin, Jennings ve Willey her şeyden önce birer veri uzmanıdır. Bununla birlikte, Viru araştırmalarından Willey'in gayet iyi bildiği gibi, değişim hep olmuştur.

Yeni bir arkeolog kuşağı güneybatıda, başkalarıyla birlikte, ağaç halkalarıyla ünlü A. E. Douglass'ın öncülüğünde antik çevrelerde yapılan araştırmaların (bkz. 24. Bölüm) farkındadır. Bu arkeologlar, bazıları Nehir Havzası Araştırmaları'ndan çıkan, yeni sorular sormaya başlamıştır. Zaman içinde çevreler ve doğal ortamlar nasıl değişmiştir? Bu değişimlere orada yaşayan insanlar nasıl adapte olmuştur? Bir bütün olarak toplumun böyle bir düzenlemeye gitmesi için gerekli koşullar nedir?

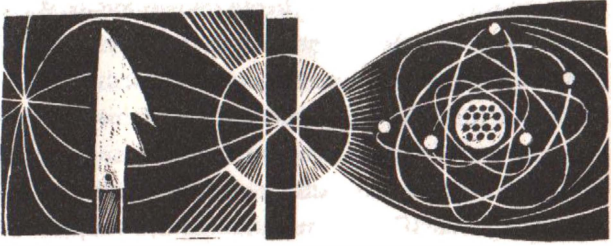
1930'lardan 1960'ların başına kadar, Kuzey Amerika arkeolojisinin meselesi ağırlıklı olarak, geçmiş tasvir etmek, farklı aletlerin ufak ayrıntılarını sınıflandırmak ve teknolojileri temelinde toplumlarının değişimlerini açıklamak olmuştur. Çok az insan bu kültürlerin neden değiştiği üzerine düşünmüştür. Örneğin insanlar neden avcılık, balıkçılık ile bitki ve sebze toplamak yerine tarımı seçmiştir. Örneğin Kuzeybatı Pasifik'teki gibi bazı avcı ve toplayıcı toplumlar, neden Büyük Havza ya da Orta Alaska'daki toplumlardan daha karmaşıktır?

Yeni kuşak, geçmişe ilişkin, sınıflandırmadan çok daha gelişkin yaklaşımlara geçmek istiyordu. Onlar ayrıca antik toplumları tarihlendirmenin yeni yollarını da arıyordu. Bir kültürün diğerinden eski olduğunu söylemek bir şeydi, doğru; ama bunların ikisi de takvim yılı hesabıyla ne kadar eskiydi. Biri diğerinden kaç yıl daha eskiydi? Göreceğimiz

üzere, radyokarbon tarihlendirmesinin gelişimi (bkz. 27. Bölüm) arkeolojide büyük bir devrime yol açacaktı.

1950'li yıllara kadar, arkeolojinin ağırlık merkezi Avrupa ile Ortadoğu ve biraz da Güneybatı Asya olmuştu. Arkeolojik araştırmalar yavaş yavaş, Avrupa kıyılarından çok uzaklara yayılıyordu. Bu süreç, kısmen İngiliz ve Fransız kolonilerinin küresel dağılımları nedeniyle, çoktan başlamıştı aslında. Hem arkeoloji hem de antropoloji, ister Hindistan, Afrika ister Pasifik'te olsun, kolonyal yönetimlerin beraberinde ortaya çıkan faaliyetlerdi. Tarihöncesi olarak bilinegelen şeyin kökleri 19. yüzyıla uzanıyordu. Şimdi artık yeni dünyanın tarihöncesi filizlenmeyi bekliyordu.

BÖLÜM 27

Çağları Tarihlendirmek

Kaç yaşında? Ne zaman bir yeri kazsalar ya da bir buluntuyu inceliyor olsalar, arkeologların sorduğu ilk sorulardan biridir bu. Gördüğümüz üzere, her tür tarihlendirme –bugünden geçmişe yıl sayısı ya da MÖ/MS olarak– genel olarak bir “sezgisel tahmin”den biraz daha fazlasıdır. Yalnızca ağaç halkaları ve Roma sikkeleri gibi bilinen bir çağın objeleri tarihöncesi arkeolojik alanlarda tarihlendirilebiliyordu (bkz. 11, 24 ve 26. Bölümler). Derken, 1949 yılında, Willard Libby, yerleşim yerlerini ve buluntuları geçmişe doğru 50.000 yıla kadar tarihlendirmeyi mümkün kılan radyokarbon tarihlendirme yöntemiyle çıkagelecekti.

Willard Libby (1908-80) arkeolog değil, Amerikalı bir kimyacıydı. Ama o arkeolojik araştırmalar konusunda neredeyse herkesten fazla devrim yap-

miş biriydi. Bir çiftçinin oğlu olan Libby radyoaktivite ve nükleer bilim konusunda bir uzmandı. II. Dünya Savaşı süresince, atom bombasını geliştiren Manhattan Projesi'nin bir parçası olarak çalışmıştı. Savaştan sonra, radyokarbon tarihlendirme üzerine çalışmaya başladığı Chicago Üniversitesinde işe başlamıştı. Bu, ona göre, arkeolojik alanların takvimdeki yerlerini tayin etmenin bir yolu olabilecekti. Libby bu yöndeki çabaları sayesinde Nobel Ödülü'nü alacaktı.

Libby'nin araştırmaları, radyokarbonun (karbon-14 olarak bilinen radyoaktif karbon) sürekli olarak, kozmik ışınlar ile atmosferdeki nitrojenin etkileşimi sonucu yaratıldığını varsaymaktadır. Normal (radyoaktif olmayan) karbonla birlikte havadaki karbon-14'ün bir kısmı da bitkiler tarafından özümlenmekte ve depolanmaktadır. Bitkileri yiyen hayvanlar da bünyelerine radyoaktif karbon almaktadır. Bu andan itibaren, radyoaktif çözülme-ye uğrayan karbon-14 muhteva azalmaktadır. Libby, ölü bir bitkide, ağaç parçaları ya da kemiklerde kalmış karbon-14 miktarının o şeyin yaşını hesaplama imkânı sağlayacağını fark etmiştir. Daha eski bir örnek, daha az karbon-14 ihtiva etmektedir. Libby ayrıca çözülme oranını da belirlemiştir: Her bir örnekteki radyoaktif karbonun yarısı yaklaşık 5730 yıl (yarı ömür) sonra çözülecektir.

Libby'nin deneylerinin sonuç vermesi yıllarını almıştır. Libby ve meslektaşı James Arnold, tarihsel kaynaklara göre yaklaşık MÖ 2625 $\pm$ 75 yılından kalma olan, Mısır firavunu Djoser ve Sneferu'nun mezarından alınma tahta parçalarını kullanarak, bili-

nen tarihten örnekleri tarihlendirmeye çalışmıştır. Radyokarbon tarihlendirme, MÖ 2800±280 gibi bir sonuç vermiştir. Libby ve Arnold araştırma sonuçlarını 1949 yılında yayımlamıştır. 1955'te Libby, hem bilinen tarihten kalma hem de o zamana kadar tarihi belirlenememiş yerleşimlerden kalma neredeyse 1000 nesneyi tarihlendirme işlemine tabi tutmuştur.

İlk başlarda arkeologlar, radyokarbon tarihlendirmenin ne kadar doğru olduğunu merak etmiştir. Bazıları, çeşitli nedenlerle, bilinen tarihlerden örnekler sağlama konusunda gönülsüz davranmıştır. Birçoğu Libby'nin deneysel tarihlerinden kuşku duymuştur. Diğerleri ise radyokarbon tarihlendirmenin, o tarihe kadar benimsemiş oldukları teorilerini yanlış çıkarmasından korkmuştur. Araştırma ilerledikçe, giderek daha fazla insan örnek getirmeye başlamıştır. Elbette, yeni bir tarihlendirme yönteminden gayet doğal olarak beklenebileceği üzere, bazı belirsizlikler söz konusudur. Ancak 1960'ların başından itibaren arkeologlar radyokarbon tarihlendirme yöntemini hevesli bir biçimde benimsemiştir; çünkü bu yöntem insan varoluşunun 50.000 yıllık geçmişine dair bilgiyi kökten değiştirme potansiyeline sahiptir. 50.000 yıldan daha eskilere dayanan şeylerin muhtevasında işe yarar miktarda radyokarbon kalıntısı yoktur.

Eğer radyokarbon tarihlendirme doğruysa, muazzam bir potansiyele sahipti. Arkeologlar, ilk Amerikalıları ya da dünyanın farklı yerlerindeki ilk tarım faaliyetini tarihlendirme düşüncesi karşısında mest olmuştu. Aynı şekilde, teorik olarak, avcı toplumlardan tarım toplumlarına geçiş ya da binlerce

yıl önce, farklı tarihöncesi toplulukların Avrupa'ya ya da Pasifik'in öte kıyısına yayılması gibi, kültürel değişim oranını ölçmek de mümkün olabilecekti. İhtimaller heyecan vericiydi.

Ancak yine de aşılması gereken ciddi teknik engeller vardı. Bazı türden örneklerle elde edilen sonuçlar diğerlerine kıyasla daha kesin oluyor gibiydi. İlk başta, standardı belirleyen, tahta parçası ve odunkömürüydü; kemik ve deniz kabuğu daha az kesin sonuç veriyordu. Çok geçmeden, örneklerin de kirlilikten sakınmak için çok büyük bir titizlikle toplanması gerektiği anlaşılmıştı. Bu örneklerin yerleşim yerindeki gerçek konumu da önemliydi. Akla gelen birkaç ihtimali sıralayacak olursak, bir örneğin ocaktan mı, bir kaynatma kabının içinden mi çıktığına; yoksa yalnızca bir yerleşim katmanında çevreye saçılmış odunkömüründen mi geldiğine göre sonuçlar da farklılık gösterecekti. Radyokarbon tarihlendirme gün geçtikçe daha gelişip derinleştikçe, bu zorluklar da zaman içinde aşılmıştı.

Bir diğer temel sorun, radyokarbon tarihlendirmenin takvim yılına göre değil, radyokarbon yılına göre tarih verebiliyor oluşudur. Libby işin başında, atmosferdeki radyokarbon yoğunluğunun zaman içinde sabit kaldığını varsaymıştır. Ama bu doğru değildir; dünyanın manyetik alanın gücündeki değişimler ve güneş aktivitesindeki dalgalanmalar hem atmosferdeki hem de canlı varlıklardaki radyokarbon yoğunluğunu değiştirmektedir. Örneğin 6000 yıl öncesinden kalma örnekler bugünün örneklerine kıyasla çok daha yüksek radyokarbon yoğunluğuna maruz kalmıştır.

Çözüm, radyokarbon tarihlerinin ağaç halkalarıyla kıyaslanmasıyla gelmiştir. Radyokarbon tarihlendirmesinin geliştiği tarihte, ağaç halkaları Güneybatı Amerika'da ve başka yerlerde, 12.500 yıl kadar geriye giden, doğru takvim tarihleri sağlamaktadır. Geçtiğimiz yıllarda, Karayipler'den fosil mercan yatakları ile Grönland ve başka yerlerden buz çekirdekleri kullanılarak yapılan karşılaştırmalar, bilim insanlarının daha da eski tarihlerden kalma nesnelerin takvim tarihlerini tespit etmesine imkân sağlamıştır.

Çağlar boyunca yaşanan çevresel dalgalanmalar, yalnızca karbon-14 örneklerinden hareketle hesaplanan tarihlerin ve ağaç halkaları, buz çekirdekleri ya da tarihsel kayıtlar gibi kaynaklar yardımıyla elde edilen tarihlerin değişebileceği anlamına gelmektedir; bu sapma bazen 2000 yılı bulabilmektedir. Buz çekirdekleri ve başka kaynakları kullanarak yapılan yoğun araştırmalar sonucunda elde edilen tablolar, karbon-14 tarihlerinin doğru takvim kronolojilerine dönüştürülmesine imkân vermektedir.

Çiftçiliğin kökenleri ve tarımın Avrupa'ya yayılması gibi gelişmeler açısından ilk radyokarbon tarihlendirmeler hem şaşkınlık hem de hayranlık uyandırmıştır. Gordon Childe'in, o zamana kadar yaygın olarak kullanılan, Avrupa'daki büyük olaylarına ilişkin tarihlerinin çok yakın olduğu ortaya çıkmıştır; örneğin ilk tarım örnekleri yaklaşık MÖ 4000 yılından 9000 yılına atlamıştır. Bugün, çok daha doğru tarihlendirme teknikleri sayesinde, tarımın yaklaşık 12.000 yıl önce başladığı düşünül-

mektedir. Elllerinde binlerce radyokarbon tarihlendirme bulunan araştırmacılar, artık geçmişi, Williard Libby'nin zamanında akla hayale sığmayacak biçimlerde analiz edebilmektedir.

Radyokarbon tarihlendirmenin geliştiği zamanlarda, arkeologlar dünyanın dört bir tarafında çalışıyordu. Yeni teknik temel bazı soruları da beraberinde getirmişti. Tarım Mısır ve Suriye'de, Türkiye'de ve Avrupa'da ne zamandan beri yapılıyordu? Stonehenge kaç yaşındaydı ve kazı çalışmasıyla dikkatlice ayrıştırılmış farklı arkeolojik safhaların tarihleri neydi? İlk kez, çiftçilerin İskandinavya'ya gelişini, Amerika kıtasında insan yerleşimini ve Güney Afrika'da demir kullanan çiftçilerin ortaya çıkışını tarihlendirmek mümkün hale geliyordu.

1960'ların başında, küresel tarihöncesinin kaba hatları az sayıda rastgele örneğin tarihlendirilmesiyle toparlanmıştı. Dünyanın her tarafından –Avustralya, İzlanda, Peru ve uzak Pasifik adalarından– radyokarbon laboratuvarlarına örnekler yağmaya başlamıştı. Tarihte ilk kez, bilim insanları dünyanın farklı bölgelerinde tarımın başlangıcını takvim yıllarına göre kıyaslama imkânına kavuşmuştu. Bilim insanları, örneğin tarımın Ortadoğu ve Kuzey Çin'de neredeyse aynı tarihlerde başladığını tespit etmişti.

Her şeyden önce, iyice belirlenmiş bir kronolojik çerçeve içinde kalan, yazılı uygarlık öncesindeki insanın tarihini yazmayı ciddi olarak düşünebiliyoruz. Böyle bir ilerleme, özellikle de ilk yazılı kayıtların yakın yüzyılların ürünü olduğu, Sahra'nın güneyindeki Afrika'da, Hindistan'ın büyük bir kısmı ile

Kuzey ve Güney Amerika gibi bölgelerde çok büyük önem arz etmektedir. Orta Afrika'nın bazı bölgele-
rinde, ilk tarihsel arşivlerin tarihi ancak 1890'lara
kadar geriye gitmektedir.

Radyokarbon tarihlendirme daha rafine hale ge-
lirken, araştırmacılar çok daha kesin yorumlar için
hızlandırıcı kütle spektrometresine (AMS: accelera-
tor mass spectrometry) yönelmiştir. AMS muazzam
bir atılımdır. Bu teknik, tek bir ağaç halkası ya da
tekil bir buğday tohumu (hatta bir tohumun parça-
ları) temelinde örneklerin tarihlendirilmesine im-
kân sağlamaktadır. Ayrıca bu teknik çok daha fazla
örneği tarihlendirebilmektedir; bu sayede bilim in-
sanları tek bir yerleşim katmanından düzinelerce
–hatta yüzlerce– örneği istatistiksel olarak analiz
edebilecektir. Yakın tarihe kadar, tarihöncesinin za-
man çizelgesi hâlâ bir biçimde müphemdi. Ancak
incelikte yeni istatistiksel yöntemlerin kullanılma-
ya başlanması, artık şaşırtıcı biçimde kesin krono-
lojilerin oluşturulmasını sağlamaktadır.

İngiltere'nin güneyinde yer alan ve meşhur bir
arkeolojik alan olan West Kennet Long Barrow
buna bir örnektir. Burada kırk civarında erkek, ka-
dın ve çocuk kalıntısı bulunmuş ve bunların yakla-
şık olarak MÖ 3650 yılından kalma olduğu tespit
edilmiştir. Burası ortak bir gömü alanıydı; peki ne
zamandan beri kullanılıyordu? Son derece doğru
sonuçlar veren radyokarbon tarihleri bunu tespit
etmenin tek yoluydu.

Ölülerden alınan düzinelerce örnek üzerinde ya-
pılan derinlikli analizler, mezarların MÖ yaklaşık
3640 yılından başlayarak yalnızca otuz yıl boyunca

kullanıldığını ortaya koymuştu. Çevredeki bir başka tümülüs en çok üç ya da dört kuşak boyunca aktif olarak kullanılmıştı. West Kennet Long Barrow, kısa bir süreliğine kullanılmış ortak bir gömü alanıydı; bu neredeyse, bazı taş çağı çiftçilerinden bir ailenin geçmişi kadar bir süreydi. Çünkü burası çok kısa bir süre kullanımda kalmıştı ve bu tümülüste ki odalara gömülmüş ölümler uzak, adı sanı belli olmayan ataları değildi; onların bazıları, hâlâ işinde gücünde insanların şahsen tanıdığı kişilerdi.

Biraz daha ileriye baktığımızda, artık şimdi biliyoruz ki, uzun tümülüslerin kullanımı kısa sürmüş ve yaklaşık MÖ 3625 yılında sona ermiştir. Bütün bunlar ilginç soruları akla getirmektedir. İnsanlar bu tümülüslere, toprak üzerine rekabetin yükselmekte olduğu bir yerde ve zamanda o toprak üzerinde hak iddia etmek için mi gömülmüştür? Yoksa ölümlerini buralara gömen toplulukların ömrü, istikrarsız oldukları ve politik gerilimin yüksek olduğu dönemlere dayanamadıkları için kısa mı sürmüştür? Yeni kronoloji, yer yer hızlı değişimlerin ve ani olayların yaşandığı bir döneme işaret etmektedir.

Radyokarbon, geçmişi tarihlendirmenin tek yolu değildir. Geçmişe dair en eski bölümler 3 milyon yıl eskilere kadar uzanmaktadır; bu da radyokarbon tarihlendirmenin kapsama alanının çok dışındadır. Ve bundan dolayı, bir jeolojik tarihlendirme yöntemi olan potasyum argon tarihleme yöntemine başvurmak zorundayız.

Potasyum argon tarihleme yöntemi, kaya parçalarındaki radyoaktif argonun radyoaktif potasyuma oranını ölçerek kayaların tarihini belirlemek-

tedir. Radyoaktif potasyum-40 hem minerallerde hem de kayalarda çözülerek radyoaktif argon-40'a dönüşmektedir. Hem minerallerde hem de kayalarda, argon-40'ın potasyum-40'a oranı numunenin yaşını vermektedir. Argon, volkanik lav örneğinde olduğu gibi, kaya kütlesi eriyik haline gelince kaçan, aktif olmayan bir gazdır. Soğuyup volkanik kaya halinde kristalize olduğunda, argon artık kaçamaz. Bir spektrometre kayadaki argonun yoğunluğunu ölçebilir. Araştırmacılar bu şekilde, bilinen çözülme oranı yardımıyla kayanın yaşını hesaplayabilir.

Neyse ki, Tanzanya'daki Olduvai Gorge ve Etiyopya'daki Hadar civarı gibi birçok erken dönem insan yerleşimleri, potasyum argon tarihleme yönteminin işe yaradığı faal volkanik alanlarda bulunmaktadır. Bu yerleşimlerin bazıları volkanik kül katmanları arasında gömülüdür. Olduvai'de, Louis ve Mary Leakey, 1950'lerin sonunda geliştirilmiş potasyum argon yöntemini kullanarak, insan fosillerinin 2,5 milyon yıldan daha eskilerden kalma olduğunu saptamıştır (bkz. 29. Bölüm). Yine Tanzanya'da, Laetoli'de, volkanik küldeki insansıya ait ayak izleri 3,5 milyon yıl kadar eskiden kalmadır. Potasyum argon tarihlendirmesi, insan evriminin önceki hesaplarda birkaç yüz bin olan tarihsel ölçeğini akla hayale gelmeyecek kadar eskilere götürmüştür.

İnsanlar sürekli olarak yeni tarihlendirme yöntemleri deniyor; ama bunların hiçbiri, insan tarihini bütünüyle kapsayan radyokarbon ve potasyum argon yöntemleriyle rekabet edecek nitelikte değildir. Doğruluk oranı her geçen yıl daha da artıyor;

o kadar ki yakın bir gelecekte tek tek her kuşağın tarihini rutin olarak tespit edebileceğiz.

1950'lerden bu yana uzun bir yol katettik. Örneğin insanlar Güney Pasifik'teki uzak adalara ne zaman yerleşmiştir? 1500'ün üzerinde numuneyle yapılan radyokarbon tarihlendirme bu soruya ilginç bir yanıt vermektedir. Orta ve Doğu Pasifik'teki Hawaii ve Rapa Nui de (Paskalya Adası) dahil, bütün adalara insan yerleşimi sadece MS 1000 yılından sonraki yüzyıl içinde gerçekleşmiştir. Bunlar son derece kısa bir zaman diliminde gerçekleşen uzun seyahatler yoluyla olmuştur. Şimdi biz insanların neden buna gerek duyduğu sorusuna yanıt bulmak durumundayız.

Yeni tarihlendirme yöntemleri, her şeyden önce, arkeologları gerçek anlamda tarihöncesi -15. yüzyıldaki, Avrupalıların Keşif Çağından çok önce kıtaları birleştiren bir insanlık tarihi- hakkında düşünmesine imkân sağlamıştır. Şimdi artık, tarımın ve kentsel uygarlıkların gelişmesi gibi olayların bugünkü kadar çeşitlilik gösteren bir dünyada meydana geldiği bir insanlık tarihi anlayışına sahibiz.

BÖLÜM 28

Ekoloji ve Tarihöncesi Dünya

İngiliz balıkçı teknesi *Colinda*'nın kaptanı, 1931 yılında Kuzey Denizinde, Leman and Ower Banks açıklarında seyrederken, ağlarına bir turba kütlesi takılınca lanet okumaya başlamıştı. Ancak tayfa güverteden denize atmak için eline alınca, kütle açılıp dağılmıştı. Kahverengi, kancalı bir nesne güverteye yuvarlanmıştı; yosunlar hâlâ üzerinde yapışık duruyordu.

Kaptan merak etmiş ve –bilim için iyi ki merak etmiştir– bulduğu şeyi alıp limana getirmişti. Sonunda, buluntu Norwich Müzesine ulaşacak ve orada uzmanlar onun, İskandinavya'da taş çağı avcıları tarafından yapılan türden klasik bir kemik mızrak olduğunu tespit edecekti. Bu nesne 1932 yılında, Prehistoric Society of East Anglia'nın bir toplantısında sergilenmiştir. Katılımcılar arasında,

Cambridge'ten John Grahame Douglas Clark (1907-95) adlı genç bir arkeolog da vardı.

Onlu yaşlarda, Marlborough College'ta okuduğu yıllarda, taş aletlere ve hayvan kemiklerine olan ilgisi nedeniyle Clark'a "Taşlar ve Kemikler" lakabı yakıştırılmıştı. Arkeolojiyle ilk tanışıklığı, kendi kendine çakmaktaşıdan aletler toplarken olmuştu. O zamanlar arkeoloji hâlâ büyük oranda taş aletler ile çanak çömlek parçaları bulmak için maden ocaklarını ve nehir yataklarını dolaşan amatörlerin elindeydi. Bunlar sınırlı ilgi alanları olan insanlardı; ama Clark onlara eşlik ederek çok şey öğrenmişti.

Arkeoloji dünyası hâlâ yerel alanlara odaklanmıştı. Ancak Gordon Childe gibi birkaç bilim insanı geniş bir vizyona sahipti. Childe Avrupa'nın geçmişini, insanlardan çok tarihi kalıntıların asli oyuncular olduğu bir tür tarih olarak düşünüyordu. Clark bu yaklaşımı salt taş aletleri tasvir etmekten çok daha ilginç bulmuştu.

1920'lerde, Cambridge Üniversitesi tek başına arkeolojiye üç yıllık bir lisans eğitimi sunmuyordu. Bu yüzden Clark 1926 yılında oraya gittiğinde, ilk iki yılını tarih alanında çalışarak geçirmişti. Bu onun için paha biçilmez bir deneyim olmuştu; çünkü ona, aralarında tarihçi George Trevelyan'ın da bulunduğu bazı takdire şayan düşünürleri tanıma fırsatı vermişti. Ekonomi tarihçisi Michael Postan ayrıca Clark'a, gelecek yıllardaki düşüncelerine büyük etki yapacak olan, ortaçağ ekonomileri hakkındaki en son araştırmaları göstermişti.

Clark özel öğrencilere verilen iki yıllık arkeoloji derslerini almaya başladığında, yalnızca tarihönce-

si değil, aynı zamanda biyolojik ve sosyal antropoloji alanında da bilgi sahibiydi. Mantıksal olarak, Clark geçmişe bir dizi akademik disipline başvurarak bakmıştı. Bu o zamanlar sık rastlanan bir yaklaşım değildi.

O tarihte Cambridge arkeolojisi neredeyse yalnızca Avrupa'yla ilgiliydi. Ama Clark, Leonard Woolley'in Ur gömütleri (bkz. 20. Bölüm), Gertrude Catton-Thompson'ın Mısır, Fayyum'daki erken dönem tarım köylerinden çıkan buluntular (bkz. 22. Bölüm) ve Gordon Childe'in tunç çağı Avrupa'sı hakkındaki derslerine katılmıştı. O zamanlar birçok arkeolog tarihöncesi kültürlerin her yerde aynı biçimde geliştiğini ve dolayısıyla Avrupa'da olan şeyin her yerde tekrarlanacağını varsayıyordu. 1928 yılında, Clark Prehistoric Society of East Anglia'da cüretli bir biçimde bunun böyle olmadığını anlatan bir başka Britanyalı arkeolog Dorothy Garrod'un adını duymuştu. Garrod'a göre, sevgili Avrupalarının kültürleri Ortadoğu kültürlerinden çok farklıydı. taş çağı arkeolojisinin Avrupa'ya odaklandığı bir zamanda bu pek popüler bir görüş değildi. Clark bütün bunları hevesle okumuş ve benimsemişti. Clark ayrıca Louis Leakey'in laboratuvarında, Afrika'dan gelen taş aletleri (bkz. 29. Bölüm) inceleyerek saatler geçiriyordu. Bu dersler ve laboratuvar çalışmaları ona evden çok uzaktaki, giderek küresel bir konu haline gelecek olan bir arkeolojinin kapılarını açmıştı.

Clark'ın Cambridge'teki danışman hocaları onu, buz çağının sonundan tarımın başladığı döneme kadar Britanya'da taş çağı kültürleri üzerine ça-

lışması konusunda cesaretlendirmişti. Bu çağlara, tarım öncesi bir geçiş dönemi olduğu düşünülen “orta taş çağı,” yani “mezolitik” (Yunanca *mesos*, orta ve *lithos* taş anlamına gelir) deniyordu. Clark artık müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunan, çakmaktaşıdan binlerce küçük ok başını ve ustura keskinliğinde taş kancaları inceliyordu. Bitirme tezi de kaçınılmaz olarak, çoğu da yerleşim katmanlarından değil rastgele yüzeyden toplanmış küçük taş aletler üzerine sıkıcı bir çalışma olmuştu. Bununla birlikte, 1932 yılında *The Mesolithic Age in Britain* [Britanya’da Mezolitik Çağ] adındaki kitabı yayımlanmış ve kitap onu bu muğlak konuda bir otorite haline getirmişti.

Araştırmasının bir parçası olarak, Clark İskandinavya’da her yeri gezmiş ve bu sırada Kuzey Denizi’nin öte yakasında neler olduğunu bilmesi gerektiğini fark etmişti. Orada, mezolitik kültürlerin kayıtları, bataklık arazide sular altında kalarak korunmuş alanlar sayesinde, çok daha zengindi. Bu alanlar, boynuz ve kemikten mızrak uçları gibi kaybolabilecek buluntular ihtiva ediyordu. Hatta buralarda, sığ suların altında kalmış kamp yerlerinde, balık tuzaklarının ve ağların kalıntıları bulunmuştu.

Clark ayrıca modern deniz seviyesinin üzerinde, Baltık Denizi’nin bugün kapladığından çok daha geniş bir alanı kapladığı zamandan kalma kumluklar boyunca yürüyüşler yapmıştı. Bu onun için bir uyanış çağrısı olmuştu; çünkü bu sayede buz çağının hemen sonrasında Kuzey Avrupa’yı etkilemiş değişimlerin devasa boyutunu fark etmişti. Zamanın insan toplumlarını anlamak için, genellikle onları

çarpıcı çevresel değişiklikle ilişkilendirmek zorundasınız.

Tez çalışması yaptığı yıllarda, buluntular konusunda sabırsız amatör toplayıcılardan giderek bezmiş olan Clark işten başını kaldıramıyordu. Grahame Clark, statükoyu eleştirmekten bir an olsun çekinmemişti. O ve Avebury'de çalışan, geleceğin bir başka büyük siması Stuart Piggott üniversite dersliklerinde canlı tartışmalar yürüten bir grup genç asi arasındaydı. Gençliklerine rağmen, ikisi de giderek sözü dinlenen etkili şahsiyetler haline gelmişti. *The Mesolithic Age in Britain* kitabının sonundaki ek bölümünde, Clark Cambridge'e yakın bir bataklık alan olan Fens'te çevresel arkeoloji açısından büyük bir potansiyel bulunduğuna işaret etmişti.

Kuzey Deniz keşfi Clark ve diğerleri için esin kaynağı olmuştu ve İngiltere'nin doğusundaki düzlüklerin turba tabakalarında mezolitik yerleşim alanlarına dair izler aramayı düşünmeye başlamışlardı. Doktora çalışması yaparken, Clark botanikçiler Harry ve Margaret Godwin ile dost olmuştu. Godwinler Britanya ekolojisinin kurucu babası olan Arthur Tansley'in öğrencileriydi. Tansley onlara palinoloji, yani polen analizi bilimi öğrenmelerini tavsiye etmişti. Bu yöntem buz çağından bu yana bitkilerdeki büyük değişimleri araştırmak için bataklık turbaları içindeki küçük polen taneciklerini kullanıyordu. Bu, I. Dünya Savaşı sürerken İsveçli botanikçi Lennart von Post tarafından ilk kez uygulanmış bir yöntemdi. Godwinler, Leman and Ower Banks mızrağına bulaşmış turba üzerinde ça-

lıymış ve bunun Danimarka'da bulunan silahlarla aynı dönemden kalma olduğunu göstermişti. Onlar Clark'ın yeni projesi için ideal ortaklardı.

Godwinler, Clark ve diğerleri 1932 yılında, Fenland Araştırma Komitesi adıyla, çok disiplinli bir araştırma grubu oluşturmuştu. Clark bu grubun en aktif üyesiydi ve Ely'nin 11 km doğu-kuzeydoğusundaki Plantation Farm'da turba katmanı altında gömülü bir yerleşimi araştırıyordu. Kumlu bir yamaçta çakmaktaşları bulan Clark, bir zamanlar bataklığın ortasında kumdan bir adacık olan yerde, etrafa dağılmış taş aletleri çıkarmak üzere kazı yapmıştı. Kazı çalışmasında, arada ince bir kum tabakası olan ve deniz seviyesinin üzerinde iki turba katmanı ortaya çıkarmıştı. Bu yerleşim taş çağından tunç çağına kadar uzanan bir döneme aitti.

1934'te Clark ve Godwinler yakınlardaki bir başka yer olan Peacock's Farm'da kazı yapmıştı. Ekip turba içinde bir çukur kazmış ve bu defa da arkeolojik altına rastlamıştı. Bir avuç mezolitik çakmaktaşı, taş çağı çanak çömlek parçalarının olduğu bir katmanın altında bulunmuştu. Ekip ayrıca birçok tarihöncesi zamana ait nadide katmanı gün yüzüne çıkarmıştı. Bu küçük araştırmacılar grubu, polen örnekleriyle ve yumuşakçalarla, zaman içinde meydana gelen büyük çevresel değişimleri belgelemişti. Bu, Britanya'da ilk çok disiplinli çevresel arkeolojisi çabasıydı.

1932'de Clark, Cambridge Üniversitesindeki Peterhouse College'ta öğretim görevlisi ve kısa bir süre sonra da arkeoloji bölümünde asistan hoca olmuştu. Clark hayatının geri kalanında Cambrid-

ge'te kalacaktı. 1932'den 1935'e kadar, öğretim görevlisi kadrosu onu ders verme yükümlülüğünden kurtarmıştı. O da bu zamanı, çoğu kez bisikletle olmak üzere Kuzey Avrupa'yı gezmek için kullanmıştı. Bu gezilerinde ahşap ve başka organik materyal-den yapılma, geniş bir çeşitlilik gösteren, bozulabilir kalıntıları değerlendirmeyi öğrenmişti. Clark, Britanya'da bir arkeolojik bataklık alanının ortaya çıkarılmasının an meselesi olduğuna inanarak bataklık alanlarla yakından ilgilenmişti.

Clark'ın halk kültürlerini, etnografisini, arkeolojisini ve çevresel değişimlerini keşfettiği Kuzey Avrupa gezileri meyvesini, 1936 yılında yayımlanan ikinci bir kitapla vermişti: *The Mesolithic Settlement of Northern Europe* [Kuzey Avrupa'da Mezolitik Yerleşim]. Bu şahane kitabında Clark, antik toplumların doğayla etkileşim içinde olduklarına işaret etmişti. Onlar, her bir unsuru birbiriyle etkileşim halinde bulunan çok daha büyük ekolojik sistemlerin parçaları olarak düşünülebilirdi. Bu, zamanına göre radikal bir fikirdi. Bu muhteşem kitabın ağırlıklı konuları ekoloji ve çevreydi.

Tek bir amacı olan bir arkeolog varsa o da Grahame Clark'tı. O kendisini tamamen çevresel arkeolojiye, insanların ve onların değişen çevrelerinin araştırılmasına vermişti. Ayrıca arkeolojinin toplumda başat bir rol oynaması gerektiğine inanıyordu. Ona göre, arkeolojinin en önemli işlevi eski insanların nasıl yaşadıklarını açıklamaktı.

Savaş yılları boyunca Clark (tıbbi nedenlerle askere alınmamıştı) ekonomik arkeoloji, yani insanların geçmişte hayatlarını nasıl kazandıklarını

araştıran arkeoloji dalı üzerine bir dizi makale kaleme almıştı. 1952 yılında yayımlanan *Prehistoric Europe: The Economic Basis* [*Tarihöncesi Avrupa: Ekonomik Temel*] adlı kitabında, Clark antik dönem arıcılığından balina avına kadar birçok konudaki makalelerini derlemişti.

Clark, Kuzey Avrupa gezilerinde toparladığı geleneksel halk kültürü ile arkeolojik kanıtları birleştirmişti. Onun ekonomik ve ekolojik görüşleri, şahsen neredeyse hiç bilinmediği Birleşik Devletler’de bile son derece etkili olmuştu. Bu önemli kitap yayımlanır yayımlanmaz Clark Cambridge’te, o tarihte tarihöncesi arkeoloji alanında en önemli mevki sayılan Tarihöncesi Arkeolojisi Disney Profesörlüğüne seçilmişti.

Clark hiçbir zaman, mezolitik döneme ait bir arkeolojik bataklık alanının gün yüzüne çıkacağına dair umudunu yitirmemişti. 1948 yılında, amatör bir arkeolog, Kuzey Yorkshire’ın yakınlarında, Kuzey Denizi kıyısındaki Star Carr’ın böyle bir yer olabileceğini bildirmişti. Clark hemen, yüzeye yakın bir yerde bulunan taş baltaların İskandinavya’dan çıkanlara benzediğini fark etmişti ve bunların bataklık turba birikintisinden gelmiş olma ihtimali yüksekti. 1949 ile 1951 yılları arasında, üç sezon kısıtlı bir bütçeyle Star Carr’ı kazmıştı. Çoktan kurumuş bir buzul gölünün kıyısında bulunan bu alan, kamışlar arasında bir huş ağacı platformunun üzerindeydi. Yaklaşık MÖ 7500 yılını gösteren radyokarbon tarihlendirme temel bir kronoloji sağlamıştı.

Clark, kazı raporunda, sakinlerinin kırmızı geyik ve karaca avladıkları, huş ağaçlarından oluşan bir

ormanlık alandaki bu küçük yerleşim yerinin bir krokisini çizmişti. Clark Star Carr'ı yalnızca aletleri ve hayvan kemikleriyle değil, Britanya'da bir ilk olarak, içinde bulunduğu çevreyi de katarak, bir bağlam içinde anlatmıştı. Elli yıl sonra, en son yüksek teknolojik yöntemleri kullanan bir araştırmacılar ekibi, Star Carr'ı yeniden kazacak ve burasının aslında Clark'ın raporunda belirtmiş olduğundan daha büyük bir yerleşim olduğunu tespit edecekti. AMS radyokarbon testleri bugün bu yerleşimin MÖ yaklaşık 9000 ila 8500 yılına denk düştüğünü göstermektedir.

Disney Profesörü olarak Clark, Cambridge'te ilk tarihöncesi dersi vermiş Dorothy Garrod'un izinden gitmişti. O, tarihöncesi bir küresel inceleme alanı olarak gören bir bölüm yaratmıştı ve Avusturalya da dahil olmak üzere dünyanın çok büyük bir bölümünü dolaşmıştı. Clark ve meslektaşları, deniz aşırı ülkelerde, genellikle hakkında çok az şey bilinen arkeolojik alanlarda çalışmaya teşvik ettikleri genç bir arkeologlar kuşağı yetiştirmişti. (Ben de onlardan biriydim ve Afrika'ya gittim.)

Onun gezileri ile radyokarbon devriminin meyvesi, en çok bilinen eseri olan *World Prehistory [Tarihöncesi Dünya]* kitabıdır. Bu kitap 1961 yılında tecti. Gordon Childe gibi diğer yazarlar antik dönem Avrupa'sı, Maya uygarlığı, Kuzey Amerika'nın tarihöncesi gibi konularda yazmıştı. Ama ondan önce kimse dünyanın her köşesindeki ilk insanların tarihini araştıran bir eser yazmaya girişmemişti. *World Prehistory* üç baskı yapmış ve geniş bir okur kitlesine ulaşmıştı.

Grahame Clark utangaç, içine kapanık biriydi; meslektaşı arkeologlara yönelik hiçbir sert eleştiride bulunmamıştı. Ama onun yetkin yazıları ve ekonomik arkeolojiye verdiği büyük önem ölümünden sonra da etkisini sürdürmüştü. O ekonomik arkeolojiyi 20. yüzyıl arkeolojisinin önemli bir parçası haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda arkeolojiyi bugün olduğu gibi küresel bir disiplin haline getirmeye de hizmet etmişti. Kendisinden sonra ortaya çıkan diğerleri gibi Clark da, takıntılı bir biçimde buluntulara ve kronolojik tarih sıralamasına ağırlık veren anlayışa isyan etmişti. Öğrencileri –bugün bile– dünyanın her yerinde çalışmalar yürütmektedir. Clark'ın yazıları ise bir kuşak üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.

BÖLÜM 29

“Sevgili Çocuk!”

Olduvai Geçidi, Tanzanya, Doğu Afrika, 17 Temmuz 1959. Louis Leakey, karısı Mary sekiz yıl önce taş aletler buldukları bir yeri yeniden gözden geçirmek üzere dışarı çıkarken, hafif bir ateşle kampta yatağında yatıyordu. Çalıştıkları alana gelen Mary, insanın çene kemiğine aitmiş gibi görünen iki büyük dişi üzerindeki toprakları temizlemişti. Kalbi duracak gibiydi. Land Rover'ına atladığı gibi soluğu kampta almıştı. “Onu buldum!” diye bağıırıyordu. Heyecan fırtınası içinde ateş unutulmuş, Louis ve Mary birlikte dişleri incelemeye başlamıştı.

Peki toprak içinde ne tür bir insansı yatıyordu? Bütün parçalar tek tek toplandığında, Mary sağlam görünen bir insan-maymun iskeletiyle karşı karşıya kalmıştı. İkili buna araştırmalarını finanse eden Bayan Boise'ya ithafen, *Zinjanthropus boisei*, yani

“Boise Güney İnsan-Maymunu” adını vermişti. *Zin-janthropus boisei*, Güney Afrika dışında bulunmuş, ilk güçlü ve yapılı insansıydı. Leakeyler ona “Dear Boy” [Sevgili Çocuk] adını vermişti.

İnsanlığın orijinlerine ilişkin modern araştırmalar çok uzun yıllar önce başlamıştı. 1924’te, Güney Afrikalı anatomici Raymond Dart (1893-1988) Güney Afrika’da, Cape Province’teki Taung’da bir kireçtaşı madeninde bulunmuş, küçük bir insansı kafatası üzerinde incelemeler yapmıştı. Dişler büyük oranda modern insan dişleri gibiydi, yüz öne doğru çıkıntı yapmıştı ve baş bir biçimde yuvarlaktı; yani bu kafatası modern ve antik özellikleri taşıyordu. Dart buna *Australopithecus africanus*, yani “Afrika Güneyli maymunu” adını vermişti. Ona göre, *Australopithecus* yaşayan maymunlar ile insanlar arasındaki bağlantıyı oluşturuyordu. Ama Dart vardığı sonuçlara güvenmekte acele etmişti.

8. Bölüm’de gördüğümüz üzere, o dönemin bilim insanları Hollandalı Eugène Dubois’nın 1889’da Java’da bulduğu *Pithecanthropus erectus*’un potansiyel kayıp halka olduğu görüşünü reddetmişti. Neanderthallerin büyüüne kapılmış bu bilim insanları, 1912’de İngiltere’de bulunmuş, büyük bir beyni ve küçük dişleri olan düzmece Piltdown kafatasını da takıntı haline getirmişti. Herkes müstehsi bir ifadeyle Dart’a gülmüştü. O da güvenilmez fosil avcıları listesinde Dubois’nın yanında yerini almıştı.

20. yüzyıl ortalarında bile biz hâlâ ilk insanların evrimi konusunda çok bir şey bilmiyorduk. Avrupa’da çok sayıda gün ışığına çıkarılan Neanderthal insan Ortadoğu’da da bulunmuştu. Ve nihayet Çin,

Zhoukoudian'da bulunan *Homo erectus* fosiller Du-bois'nın (bkz. 8. Bölüm) haklı olduğunu gösteriyordu. Güney Afrika'daki *Australopithecus* buluntuları artık insanın olası atalarından biri olarak kabul ediliyordu. Yoksa Afrika tahtası tamamen boş kalacaktı. Derken Louis ve Mary Leakey ortaya çıkmış ve her şeyi değiştirmişti.

Kenya'da, İngiltere Kilisesi misyonerlerinden bir ailenin çocuğu olarak doğan Louis Seymour Bazett Leakey (1903-72) 20. yüzyılın en göze çarpan arkeologlarından biriydi. Atak, kararlı ve hedefinden şaşmayan biri olan Leakey, bir tenis kortunda şort giyerek ortalığı ayağa kaldırdığı Cambridge Üniversitesinde arkeoloji eğitimi almıştı.

Leakey her zaman, ilk insanın ortaya çıktığı yer olduğuna inandığı Afrika'da kazı yapmayı çok istemişti. 1926'da okulu bitirince, ucu ucuna denk getirdiği kısıtlı bir bütçeyle Kenya'ya bir araştırma gezisi örgütlemiş ve Büyük Rift Vadisinde Gamble Mağarası'nda bir kazı çalışması yapmıştı. Bu mağarada, en az 20.000 yıl geriye giden, yerleşim katmanları bulmuştu. Buranın ilk sakinleri muhtemelen Avrupa'daki Neanderthal kültürleriyle çağdaştı. Daha sonraki tabakalardan gayet ince mızrak uçları, bıçaklar ve başka aletler çıkarılmıştı. Bu son derece gelişkin insanlar, Fransız mağaralarında bulunmuş Üst Palaeolitik insanların (bkz. 10. Bölüm) Afrika emsalleriydi. Taş aletler hiç tartışmaya yer bırakmayacak biçimde tarihöncesi Afrika toplumlarının Avrupalı toplumlardan çok farklı olduğunu göstermişti. Ayrıca başka arkeolojik alanlarda bulunan ham objelerden çok daha eski Afrikalılara

dair izler vardı. Louis Leakey, Doğu Afrika'nın ilk insanın ortaya çıktığı yer olduğuna ikna olmuştu.

1931'de, Leakey yanına Alman palaontolog Hans Reck'i de alarak Olduvai Geçidi'ne gelmişti. Yaklaşık 40 kilometre uzunluğunda olan Olduvai, şiddetli yer sarsıntılarının, eski göl yataklarının derin, katmanlı tabakalarını ortaya çıkardığı, Kuzey Tanzanya'daki Serengeti düzlüklerinde çentikli bir yarıktı. Reck hayvan fosilleri arıyordu. Leakey ise bu dar geçitte ilk insan yerleşimlerine dair izler bulabileceğine inanmıştı. Reck Leakey'le Olduvai'de taş aletler bulamayacağına dair 10 dolarına bahse girmişti. Leakey daha ilk günden bahsi kazanmıştı.

Leakey çocukluğundan itibaren Kikuyu dilini akıcı bir şekilde konuşuyordu. O yüzden 1936 yılında başlayan, bu kabile üzerine bir yıllık antropolojik araştırma için doğal adaydı. Aynı yıl, ikinci eşi Mary ile evlenmişti. Londra doğumlu Mary Leakey (1913-96), Louis'nin zıddı bir kişilik yapısına sahipti. Sessiz, mütevazı ve derli toplu Mary şahane bir teknik ressam, titiz bir kazıcı ve taş aletler teknolojisinde uzman biriydi. Mary kocasının birçok aptalca projesini yoluna koymuş ve birçok kazısını bitirmişti.

İkisi de, II. Dünya Savaşı'nın yollarına taş koymasına izin vermemişti. Leakey çifti 1943 yılında, antik avcıların büyük hayvan avlarına çıktığı Nairobi yakınlarında bulunan Rift Vadisindeki Olorgesailie'de bir dizi kazı çalışması yürütmüştü. Bu yerleşimler yaklaşık 300.000 yıl eskiye dayanıyordu. Olorgesailie cazip bir ziyaret yeri idi. Burada, yüz binlerce yıl önce kullananların hemen oracıkta

bıraktığı, taştan düzinelerce büyük hayvan kesme aleti görebilirdiniz. Leakeyler ise belli bir yerde yoğunlaşmış halde bu taş aletleri ve hayvan kemikleri parçalarını bulmakla kalmamış, avcılarının kamp yaptığı, yediği ve uyuduğu yerleri de bulmuştu. Hemen birkaç metre ötedeki bu yerler, ilk insanların davranışına ilişkin paha biçilmez bir arşiv de oluşturunuyordu. Dikkatlice yürütecek bir kazıyla, buralarda küçük aletlerden fare kemiklerine, hatta zehirli yılan dişlerine kadar her şeyi bulabilirdiniz.

Savaşın sonra ve neredeyse sıfır bütçeyle işlerini yürüten çift, Olduvai'de çalışarak katmanlı göl yataklarından binlerce taş alet çıkarmıştı. 1951'de, Lakeyler bu geçitte buldukları, ince lav taşlarından biraz daha iyi halde, kabaca yontulmuş aletlerden başlayarak uzun taş aletler sekansı üzerine bir rapor yayımlamıştı.

Taş alet sekansıyla bir çerçeveye kavuşan çift, geçitte ortaya çıkan, insan kil ve kum katmanına yoğunlaşmaya başlamıştı. Bir zamanlar göl yatakları olan tabakaya bakarken, büyük ve küçük hayvanların bu yatakların sığ sularından içtiklerini hayal etmek zordu. Bu defa, Leakeyler insanların avladıkları hayvanları taş keskinlerle ve keskin kenarlı yassı taşlarla kesip doğradığı, göl kenarı kamplarında araştırmalar yapmıştı. Birkaç küçük diş parçasından başka, buralarda insansılara ait izlere rastlamamışlardı. Sonra, Temmuz 1959'da, Mary Leakey *Zinjanthropus boisei*'yi, yani "Dear Boy"u bulacaktı.

"Dear Boy" Leakeyleri uluslararası şöhrete kavuşturmuştu. National Geographic Society Zin-

janthropus alanındaki kazının bütün masraflarını üstlenmişti. Mary titizlikle yürüttüğü kazılarda dağınık kemik parçaları ve taş atıklar çıkarmıştı. Yerinden çıkarmadan önce her bir objenin ve kemiğin bulunduğu yeri kaydediyordu. Tarihte ilk kez arkeologlar ilk insanların hayatlarını gözlerinde canlandırabilecek hale gelmişti.

Ben bir kere Mary'nin kazı yerini ziyaret ettim. Yanında Dalmaçyalı köpekleri uzanmış Mary, bir şemsiyenin altında çömelmiş çalışıyordu. Mary elindeki fırça ve kürdanla dikkatli bir biçimde, küçük bir antilop kemiğinden göl yatağının kumunu temizliyordu. Mary'nin yavaş ilerleyen kazı yöntemleri artık eski ve yeni bütün kazı alanları için ortak uygulama halini almış bulunuyordu.

Zinjanthropus boisei kaç yaşındaydı acaba? Louis bu fosilin yaşının 600.000 olduğu tahmininde bulunmuştu. Berkeley, California Üniversitesinden iki jeofizikçi, yeni potasyum argon yöntemini (bkz. 27. Bölüm) kullanarak fosilin yaşının 1,75 milyon olduğunu hesaplamıştı. Leakeyler ve uluslararası bilim camiası donup kalmıştı. Bir günde ilk insanın yaşı neredeyse üçe katlanmıştı.

İnsanlığın atalarına ilişkin araştırma artık hız kazanmıştı. Olduvai'nin başka bölgelerindeki kazılarda daha fazla insansı kalıntıları bulunmuştu. Biraz daha eski kazı yerinden çıkarılan kafatası parçaları ve neredeyse hiç eksiksiz bir ayak, *Zinjanthropustan* oldukça farklı, ince, çelimsiz bir insansıya aitti. Güney Afrikalı biyolog antropolog Phillip Tobias kalıntıları incelemiş ve *Homo habilis*, yani "elini kullanan insan" tespitinde bulunmuştu.

Kendine özgü bir cesaretle Louis Leakey, *habilis*in günümüzden 2 milyon yıl önce, ilk alet yapan insan olduğunu iddia etmişti.

Mary Leakey ilk yerleşim yerlerine ilişkin kapsamlı bir rapor hazırlama işine girişmişti. Hazırladığı rapor, basit küçük taş parçaları ve kıymıkları teknolojisine ilişkin ayrıntılı bir çalışmaydı. O bu teknolojiye, geçidin adına ithafen "Oldowan" adını vermişti. Bu arada Louis dersler vererek ve insanın orijinine ilişkin yeni teoriler ileri sürerek geziler yapıyordu. Louis ayrıca genç araştırmacıları şempanze, orangutan ve goril gibi yaşayan primatların davranışlarını gözlemeye teşvik ediyordu. Böylece çalışmalar ilk insanların davranışlarına ilişkin ipuçları verebilirdi. Louis şempanzeler üzerine dünyada bir otorite haline gelen, Britanya'dan Jane Goodall ve goriller üzerine uzmanlaşan Amerikalı Dian Fossey'in en başta gelen akıl hocası olmuştu.

Louis 1972'de ölmüştü. 1977'de Mary, Tanzanya'da bir başka umut vaat eden yer olan Laetoli'de kazılar başlatmıştı. Mary sertleşmiş volkanik kül lav tabakasının içinde 3,59 milyon yıl öncesine ait iki insansı ayak izi bularak meslektaşlarını şaşırtmıştı. Laetoli ayak izleri mevsimlik bir derenin yatağında bulunmuştu. İnce volkanik lav tabakaları su birikintilerinin yakınlarında dolaşan hayvanlar için bir patika oluşturuyordu. Sertleşen bu volkanik lav ayrıca fillere, gergedanlara, zürafalara, hançer dişli kaplanlara ve birçok antilop türüne ait ayak izini de günümüze kadar muhafaza etmişti.

Aralarında 24 santimetrelik bir mesafe bulunan bu iki insansı ayak izi, muhtemelen farklı zaman-

larda oluşmuştu. Birbirinden farklı taban ve ayak parmağı izleri, boyu 1,5 metrenin altında iki kişiye aitti. Mary onların sağa sola sallanarak yavaş yürüdüğü tespitinde bulunmuştu. Modern insanın uzun adımlarla düzgün yürüyüşünün aksine bu insansıların kalçaları yürürken sağa sola dönüyordu. Büyük bir ihtimalle bu ayak izleri, birçok benzeri buluntudan biri olan ve 1973'te Don Johanson tarafından Etiyopya'da bulunan ve "Lucy" olarak bilinen, küçük *Australopithecus afarensis* gibi kişiler tarafından bırakılmıştı. Laetoli insansıları dik, iki ayak üzerinde yürüyordu. Ağaçtan yere inmek ayırt edici bir insan özelliği olduğundan, iki ayak üzerinde yürümek, başarılı bir av ve açık alanda hızlı hareket etme açısından büyük öneme sahipti.

Yıllar içinde, insanların orijinleri üzerine çalışan bilim insanları az sayıda fosil üzerinde çalışarak ilk insanların evriminin doğrusal olduğu düşüncesine yakınlık duymaya başlamıştı. Ancak 1970'li yıllarda, Doğu Afrika'da ya da başka yerlerde bulunmuş insansıların büyük bir çeşitlilik gösterdiği ve çoğunun da henüz bulunmamış olduğu gayet açıktı. Don Johanson ve Leakeylerin oğlu Richard da dahil olmak üzere, daha fazla araştırmacı Doğu Afrika'da çalışmaya başladıkça bu çeşitlilik gözle görülür hale gelmişti.

İnsan fosilleri araştırması olan palaeoantropoloji şimdi, fosil halde bulunmuş insanların davranışlarıyla ve yerel çevreyle ilgilenen farklı uzmanlardan oluşan ekiplerin alan çalışmasına dayanıyordu. Leakeyler ise yalnız çalışmaya meylliydi. Onlar kendi jeoloji sorularının cevaplarını

kendileri buluyorlardı; ancak yine de botanik, tarihleendirme ve zooloji gibi alanlarda yavaş yavaş uzmanlara başvurmaya başlamışlardı. Öte yandan bu sınırlı uzman meslektaş kullanımı bile araştırmaların seyrini değiştirmeye yetmişti. Moleküler biyoloji temelinde oluşturulan yeni kronolojiler insanlığın en yakın akrabası olan şempanzeler ile insanların birbirinden 7-8 milyon yıl önce koptuğunu gösteriyordu.

İnsanların orijinine ilişkin araştırmalar artık *Homo habilis* ve *Zinjanthropus*tan çok eski fosilleri de kapsıyordu. Richard Leakey, Kenya'nın kuzeyinde, uzak Turkana Gölü'nün doğu kıyısında bulunan fosil dolu yataklarda araştırmalar yapıyordu. Ekibi bir dizi iyi korunmuş *Australopithecus* fosili, hem ilkel hem de çok gelişkin özelliklerin bir karışımını sergileyen bir insan atasının kalıntılarını bulmuştu. Artık üzerinde çalışma yapılacak çok sayıda fosil olduğundan, *Homo habilis*e artık bugün *Homo* deniyor, yani ilk doğrudan atamız.

1990'lı yıllarda, bir diğer Amerikalı palaeoantropolog Tim White, Etiyopya'da çorak Awash bölgesi olan Aramis'te en azından on yedi küçük insansı bulmuştu. Bunlar, muhtemelen 4,5 ile 4,3 milyon yıl önce yaşamış bir insansı olan *Ardipithecus ramidus* soyundan geliyordu. "Ardi" görünüşte insandan çok şempanzeye yakındı ve kendisinden sonraki nesillere göre daha ormanlık bir çevrede yaşıyordu. İki ayağı üzerine dikilmiş bu az bilinen yaratık, Afrikalı maymunlardan ayrı, ilk insansılara daha yakındı. Bu yaratığın kemikleri Aramis'te, kendisinden sonraki *Australopithecine*lerin altındaki kat-

manlar içinde bulunmuştu. *Ardipithecus* standartlarına göre, 3 milyon yaşındaki, Don Johanson'un "Lucy"si çok genç kalıyordu.

Bugün artık biliyoruz ki, Afrika'nın doğusunda birçok yerden, 7 milyon ile 2 milyon arası zamana tarihlenen, çok çeşitli insansı kalıntı çıkıyor. Bunların birçoğu hâlâ bilinmiyor ve öyle görünüyor ki bunlar arasında *Australopithecine*ler en çok rastlanan türü oluşturuyor. Ve bunlar arasında daha yuvarlak kafalı ve aynı zamanda ilk atalarımız olan *Homo* denebilecek, kalça ve el ayak gibi ayırt edici başka özellikler taşıyan insansılar da var. Ne zaman ortaya çıktığı hâlâ tam olarak bilinmiyor olsa da, bunların taş aletler yaptıkları ve yaklaşık 3 milyon yıl önce evrildikleri söylenebilir.

20. yüzyılın başlarındaki diğer arkeologlar gibi Leakeyler de, meslek hayatları boyunca tek başlarına ve asgari bütçelerle çalışmıştır. Yaptıkları buluşlar insanın orijinleri üzerine yapılan çalışmaların modern bir zeminde yürütülmesine hizmet etmiştir. Bugün, üzerinde araştırma yapabileceğimiz çok sayıda fosille birlikte, insan evrimini, çoğu ölü uçlara uzanan, sayısız dallı bir ağaç olarak düşünebiliriz. Bu dalların birkaçı yine de ilk *Homo* olan *Homo erectus* ve son tahlilde de modern insana uzanıyor.

BÖLÜM 30

İlk Çiftçiler

1930'lu yıllarda Gordon Childe, Ortadoğu'nun kuraklıktan kırıldığı yıllarda başladığı varsayılan bir Tarım Devriminden (bkz. 23. Bölüm) bahsetmiştir. Onun tahminlerine göre, avcılıktan ve toplayıcılıktan ekip biçmeye ve hayvan beslemeye geçiş yaklaşık MÖ 4000 yıllarına, belki biraz daha eskiye dayanmaktadır. Childe tahmin yürütmüştür ve bu fikrini destekleyecek çok az enfomasyona sahiptir. Peki bu bölgede insan hayatını köklü bir şekilde değiştiren neydi? Yetmiş beş yıl sonra, yapılan sayısız kazı, radyokarbon tarihlendirme ve yeni iklim verileri bazı ipuçları sağlamıştır.

Childe tarihin seyrini değiştiren bir devrimden söz eder. Tarım gerçekten de insan hayatının gi-dişatını değiştirmiştir; ancak bu, Childe'ın anladığı anlamda, bir icat değil bir geçiştir. Yenebilir

bitki türlerini toplayan herkes bu bitkilerin filizlendiğini, büyüdüğünü ve tohum verdiğini bilir. İyi de, toplayacak yeterli yabani bitki varsa niye zahmet etsinler ki? İnsanlar doğal kaynaklardan elde edilen mahsul azalınca, yabani tahıl bitkileri ekmeye başlamıştır. Avcılık ve toplayıcılıktan ekip biçmeye geçiş, insan tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. İlk kez nerede, nasıl ve neden olmuştur bu geçiş?

Bu sorular yüzyıldan uzun bir süre arkeologların ilgisini çekmiştir. Ama ne yazık ki ilk tarım yerleşimleri az sayıdadır ve aralarındaki mesafe fazladır. Arkeologların yabani tohumlar ile ekilip biçilebilir tahıl tohumlarını ayırt etmesi zordur ve yabani keçi ile koyunların kemikleri, ehlileştirilmiş olanların kemikleriyle neredeyse aynıdır. Bu, iyi muhafaza koşullarını, yavaş ilerleyen kazıları ve küçücük tohumları ayırt etmek için ince eleklerin kullanımını gerektiren bir arkeolojidir. Bu arkeoloji, özellikle içlerinden birinin çok iyi anladığı üzere, ekip çalışması da gerektirir.

Robert John Braidwood (1907-2003) bir eczacının oğluydu. Mimari okumak için Michigan Üniversitesine kayıt yaptırmış ve üniversiteden mimari, antropoloji ve tarih lisans diplomalarını alarak ayrılmıştı. Braidwood daha sonra Chicago Üniversitesi, Şarkiyat Enstitüsünde çalışmaya başlamış ve burada kronoloji, derin ve katmanlı açmalardan zaman çizelgeleri oluşturma konusunda uzmanlaşmıştı. 1937 yılında eşi Linda'yla evlenmişti ve bu ikili, arkeolojinin en uzun süren ortaklıklarından birini oluşturarak altmış altı yıl birlikte çalışacak-

tı. Ve bu ikili doksanlı yaşlarında birbirinden birkaç saat arayla hayata gözlerini yumacaktı.

Braidwood temel bir soru sormuştu: İnsanlar ekip biçebilecekleri yabani otları nerede bulmuştu? Bu soruya yanıt bulmak için biyologlar ve botanikçilerle konuşmuştu; onlar da kendisini Ortadoğu'nun kuzeyindeki dağlık araziye yönlendirmişti. Braidwood söyleneni yapmış ve Irak'ın kuzeyine gitmişti. Araştırmaları onu, 1940'ların sonu ile 50'lerin başında, Zağros Dağlarının eteklerindeki bir dağ köyü olan Jarmo'ya götürmüştü.

Bu projenin diğerlerinden bir farkı vardı. Arkeologlar, uzun zamandan beri, tesadüfen buldukları hayvan kemiği numunelerini ya da kazılarda buldukları kömürleşmiş tohum tanelerini teşhis etmeleri için uzmanlara danışıyordu. Ama Braidwood yarım zamanlı bir uzmandan fazlasına ihtiyaç duyduğunu fark etmişti. Uzman araştırmacılarla yakın bir işbirliği içinde olma ve titizlikle planlanmış araştırmalarda çalışma konusunda ısrarcıydı. Braidwood ekibinde, civar sakinlerinin çevresiyle etkileşimini araştırmak üzere bir jeolog bulunduruyordu. Ayrıca ekibinde bir botanikçi, bir çanak çömlek uzmanı ve bir de radyokarbon tarihlendirme uzmanı vardı.

Jarmo'da on iki yerleşim tabakası bulunuyordu. Burası, taş temel üzerine kurulmuş, kerpiç duvarları ve toprak çatısı olan, yaklaşık yirmi beş evlik bir köydü. Jarmo'da muhtemelen 150 kişi yaşamıştı. Braidwood'ın ekip çalışması işe yaramış, uzmanlar parçaları bir araya getirmişti. Köy sakinleri iki tür buğday ve mercimek ekmiş, koyun

ve keçi sürüleri beslemişti. Kendisi kronoloji konusunda bir uzman olan Braidwood doğal olarak radyokarbon tarihlendirmeye hayrandı. Şaşırtıcı bir şekilde, en eski Jarmo yerleşiminin, ilk çiftçi topluluklar için genellikle varsayılan MÖ 4000 yılından çok eskilere, yaklaşık MÖ 7000 yılına dayandığı ortaya çıkmıştı.

Jarmo dikkate değer bir biçimde eskiydi; ama buna rağmen burada tarım her bakımdan yerleşmişti. Bu çiftçiler ile onlardan önceki avcı topluluklar arasında gayet uzun bir zaman aralığı olduğu belliydi. Braidwood en erken çiftçi toplulukların Jarmo'dan çok daha basit köylerde yaşadığını varsayıyordu ve dolayısıyla onları bulmak için kolları sıvamıştı.

Braidwood, Türkiye'nin güneydoğusundaki Çayönü'ne geçmişti. Burada şaşırtıcı bir şekilde, yine gayet iyi planlanmış başka bir köyü gün ışığına çıkaracaktı; ama bu köyün tarihi daha eskiye, MÖ 9400 ile 7200 tarihleri arasına dayanıyordu. Braidwood, tarıma geçişin insanların düşündüğünden çok daha karmaşık bir süreç olduğunu fark etmişti. Ama yaklaşık aynı dönemde, Eriha'da [Jericho] gerçekleştirilen olağanüstü keşifler için hazırlıksızdı.

Kathleen Kenyon (1906-78) kazı, tilki teriyeri ve cin tutkusuyla meşhur bir Britanyalı arkeologdu. Oxford'da tarih eğitimi aldıktan sonra 1929 yılında Büyük Zimbabve'de Gertrude Caton-Thompson'a (bkz. 22. Bölüm) eşlik eden Kenyon, kazı tutkusunu da burada edinmişti. Kenyon mükemmel bir eğitim almıştı. Takdire şayan kazı becerilerini, Mortimer ve Tessa Wheeler'la birlikte, Roma döneminden kal-

ma Verulamium'daki, 1930'dan 1934'e kadar süren dört sezonluk çalışmaya (bkz. 25. Bölüm) borçluydu.

Kenyon bir kazıcı olarak o kadar meşhur olmuştu ki antik dönem İsrail'in başkenti, Filistin'deki Samaria'da kazı yapması için davet edilmişti. Kenyon'un meslek hayatının geri kalanı Ortadoğu'da geçecekti. Braidwood Jarmo'da kazı çalışması yürütürken, Kenyon da bugün Ürdün sınırları içinde kalan Eriha'daki antik bir şehir kalıntısını kazmak için destek almıştı. Kenyon'un çanak çömlek parçalarıyla dolu karmaşık, çok katmanlı yerleşimlerinin sırrını çözme konusundaki uzmanlığı eşsizdi. Bu iş için ondan daha iyisi bulunamazdı.

Eriha kuşkusuz kutsal kitaplarda sözü edilen bir yerdi ve aynı zamanda tunç çağından kalma büyük bir şehirdi. Bu yerin bütün tarihiyle ilgilenen Kenyon modern şehrin yakınındaki Tel es-Sultan denen yerin temeline kadar kazmıştı ve bu ilk tabakalardan sayısız radyokarbon numunesi toplamıştı. Tabanda, bir su kaynağının yakınında, MÖ 9500 yılından daha önce bir tarihten kalma küçük bir yerleşim vardı. Eriha çok geçmeden kil ve kerpiç tuğladan yapılma küçük, dairesel barınaklardan oluşan derli toplu bir yerleşim olarak ortaya çıkmıştı. Yüzyıl sonra, burada yetmiş ev olacaktı. MÖ 8350 ile 7300 yılları arasında, burası muhtemelen birkaç yüz insanın yaşadığı ve etrafı 3,6 metreden yüksek taş duvarlarla çevrili küçük bir kasabaydı. Surun iç tarafında, içinde kendi merdiveni olan bir taş kule vardı. Kulenin ve surun Ürdün Nehrinin taşkınlarına karşı mı yoksa dışarıdan gelecek düşmanlara karşı mı inşa edildiği bilinmiyor.

Kasaba sakinleri, tıpkı taş temeller üzerindeki dikdörtgen evlerde yaşayan ardılları gibi, kesinlikle tarımla uğraşıyordu. MÖ 6900 civarında, bu insanlar atalarının başlarını ve (bazen başsız) iskeletlerini evlerinin zemininin altına gömüyorlardı. Bazı kafataslarına, kabaca “portrelerini” yaratmak için, alçıyla kaplanarak yüz ifadeleri verilmişti; gözler için deniz kabukları kullanılmıştı. Bir evin zemininin altında, Kenyon sıkı bir biçimde sarılı on tane alçılanmış kafatasıyla dolu bir çukur bulmuştu.

Kenyon’un Eriha kazıları genel olarak dikey kazı olarak bilinen şeyin klasik bir örneğini teşkil ediyordu. Derin, genellikle dar açmalar, örneğin bir şehirde kimin, ne zaman yaşadığına dair ayrıntıları veriyordu. Bu açmalar bize eski toplumların zaman içinde geçirdiği değişimleri gösteriyordu. Aslında, dikey kazı Kenyon’un tek seçeneği idi; çünkü Eriha şehrinin kalıntıları çok derine iniyordu; en eski dönemlere ait daha fazla tabakayı ortaya çıkarmak, karşılanması mümkün olmayacak kadar masraf demektir. Ama onun yaptığı dikey kazı şehrin yüzlerce yıllık tarihinin ana hatlarını ortaya koymuştu.

Kenyon’un Eriha kazıları Braidwood’un kuşku larının yersiz olmadığını göstermişti: Tarıma geçiş, birçok yerde gerçekleşen uzun bir süreç içinde olmuştu. Bugün artık Türkiye’nin güneydoğusundan Suriye içlerine ve daha da güneye uzanan bir bölgeye yayılmış küçük köy yerleşimlerinde tarımın en azından 11.000 yıl önce yapıldığını biliyoruz. Suriye’nin Fırat Vadisinde bir orman kıyısında, açık bir alanda küçük bir köy olan Ebu Hureyre hariç, bu yerleşimlerin birkaçında o tarihlerde kapsamlı kazı

çalışmaları yapılmıştır. Britanyalı arkeolog Andrew Moore, yapılacak bir hidroelektrik santralin kısa bir süre sonra burayı sular altında bırakacağını bilerek, 1972-73 yıllarında bu yerleşim alanında bir kazı çalışması yürütmüştür. MÖ 11.000 yılından kalma ve uzman kazıcılar ile araştırmacılardan oluşan bir ekip tarafından yeniden kurulan Ebu Hureyre, erken dönem bir tarım köyünün dikkate değer bir portresini verir bize.

Bu bölgenin tamamında iklim bugün olduğundan bir biçimde daha sıcak ve daha nemliydi. Az sayıdaki aile, kısmen toprağın içine gömülmüş ve çatısı kamışlarla örtülmüş küçük evlerde oturuyordu. Hane halkı büyük bir çeşitlilik gösteren vahşi hayvanlar, yenebilir bitkiler ve kabuklu yiyeceklerle besleniyordu. Bu insanlar her bahar güneye göç eden ceylan sürülerini avlıyordu; küçük yerleşimlerdeki hayvan kemiklerinin % 80'den fazlası, etleri daha sonra tüketilmek üzere kurutulan bu küçük hayvanlara aitti. Köy sakinleri ayrıca ana madde olarak yarım düzine yabancı bitkiyi ve onlara ek 200'den fazla başka bitki türünü kafa yapıcı, boya pigmenti ve ilaç olarak kullanıyordu. Ebu Hureyre sakinleri çevrelerini dikkatli bir biçimde düzenliyor ve özen gösteriyordu. Bu başarılı köyde yaklaşık 300-400 kişi ikamet ediyordu. Sonra, birdenbire, bu insanlar aman vermez bir kuraklık sonucu yerleşimlerini terk etmek zorunda kalmıştı.

Bunu, yerleşim tabakalarında bulunan farklı yenebilir bitkilerdeki ve kabuklu yiyeceklerdeki köklü değişikliklerden anlıyoruz. Moore'un uzmanlarından biri olan botanikçi Gordon Hillman, yerleşim

tabakalarından bitki kalıntıları toplamıştı. Hillman tohum bakımından zengin toprak örneklerini sula-
mış, ince eleklerden geçirmiş ve bu yöntemle geniş
bir bitki koleksiyonu elde etmişti. Böylece Hillman,
MÖ 10.000 sonrasında hava koşulları değişip sıcak-
lık artarken, kabuklu yiyecek temin edilen orman-
lar ile yabani bitki çayırlarının Ebu Hureyre'den
daha da uzaklara çekildiğini göstermiştir. Kuraklık
arttıkça, bitki yiyecekler de azaldıkça azalmıştı.

Felaketin giderek nasıl büyüdüğünü hayal edebi-
lirsiniz. Günler boyunca güneş bir tek bulut parça-
sının olmadığı mavi gökyüzünde parlıyordu. Ufuk-
ta tek bir yağmur bulutu yoktu. Toz bulutları Fırat
Nehrinin kıyısındaki genellikle yemyeşil çayırları
istila ediyordu. Açık, artık kahverengiye dönmüş
çayırılık alanlar kuraklık yüzünden her gün daha da
genişliyordu. Her yıl köylüler kabuklu yiyeceklerin
ve yenebilir bitkilerin bulunduğu ormanlara ulaş-
mak için daha uzun mesafeleri yürümek zorunda
kalıyordu. Ekinler her zamankinden daha zayıftı ve
bu yüzden kış aylarında köylüler açtı. Bahar ayla-
rında, açlıktan ölümler başlıyordu. Hillman ve Mo-
ore, kuraklık ve (havaların soğuması ve artan nüfus
yüzünden artan miktarda yakacak odun ihtiyacının
neden olduğu) ormanların yok olması bir araya ge-
lince insanların o toprakları terk etmek zorunda
kaldığına inanıyordu.

Yaklaşık MÖ 9000 yıllarında, orijinal köyün bu-
lunduğu yerde tümenden farklı, daha büyük bir yerle-
şim ortaya çıkmıştı. İlk başlarda, köy sakinleri yine
ceylan avlamayı sürdürmüştü. Ama sonra, birkaç
kuşaklık bir zaman diliminde, insanlar koyun ve

keçi beslemeye başlamıştı. Bunu izleyen on yüzyıl boyunca, ceylan avı gerilerken koyun ve keçi gide-rek daha büyük önem kazanmıştı. Köy artık 12 hek-tarlık bir alanı kaplıyordu. Ziyaretçiler kendilerini dar yollar ve avlularla birbirine bağlı, tek katlı, dik-dörtgen ve kerpiçten evlerde oturan bu köy toplulu-ğu içinde buluyorlardı.

Uzmanların tahminlerine göre, yabancı otları in-sanların ekip biçmeleri ve denetim altına almaları 1000 ila 2000 yıl arası bir süreyi bulmuş olmalıydı. Aman vermez bir kuraklık karşısında yiyecek temi-ninin güven altına alınması ihtiyacı büyük bir ih-timalle insanları bitki tohumları ekip ürün almaya teşvik etmiş olmalıydı. İlk başta, Ebu Hureyre (ya da başka yerleşimlerin) sakinleri muhtemelen to-hum hasılatını artırmak için yabancı bitkiler –önce çavdar, sonra da buğday ve arpa– ekmişti. Bir süre sonra, tarlalarına ve hayvanları için otlaklarına bağlı tam zamanlı çiftçiler haline gelmişlerdi. Bu insanların yaptığı tarım tamamen yağmura bağlıy-dı ve ilk ekimde, yağmur yağana kadar ekinin ku-rumaması için, dikkatli bir zamanlamaya ihtiyaç vardı. Bu, yağmurun kestirilemediği bir coğrafyada yapılan yüksek riskli bir tarımdı.

MÖ 10.000 yılından itibaren Doğu Akdeniz böl-gesini etkileyen bin yıllık kuraklığın mı tarımı te-tiklediği bugün bile tartışmaya açıktır. Ancak bu büyük bir ihtimalle avcılar ile toplayıcıları çiftçi-lere dönüştüren önemli faktörlerden biri olmuştur.

Ebu Hureyre, geniş Ortadoğu coğrafyasında bu-gün bildiğimiz, yaklaşık MÖ 10.000 yılına tarihle-nen, erken dönem tarım yapan köylerden yalnızca

biridir. Bunların hepsi Suriye bölgesinde görülen dönüşümün temel özelliklerini paylaşır. Tarımın başlangıcı, bir kuşak önce bile tahmin edilen tarihten çok gerilere –hem de çok daha eskilere– çekilmiştir. Ve bu geçiş yalnızca Ortadoğu’yla sınırlı bir gelişme de değildir. Tarıma geçiş dünyanın öte yanında, Çin’de de yaklaşık aynı zamanda yaşanmıştır ve biraz daha geç bir tarihte de Amerika’da tarıma geçilmiştir.

Bu geçişle birlikte nüfus artışında bir patlama meydana gelmiş, çok daha karmaşık insan toplumları ortaya çıkmış ve birkaç bin yıl içinde Mısır ve Mezopotamya gibi dünyanın ilk uygarlıkları ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM 31

İmparatoru Korumak

Çin imparatoru Qin Shi Huang ebediyete kadar hatırlansın ister. MÖ 221 yılında, bu acımasız, sert hükümdar devletlerin yamalı bohçası halindeki Çin'i tek bir krallık altında toplar ve bunu başardıktan on bir yıl sonra, henüz otuz dokuz yaşındayken ölür. Cıvanın ebedi hayat vereceği inancı eski Çin'de yaygındır ve bu yüzden Shi Huang sayısız cıva hap yutmuştur. Ama ne yazık ki onu ölümsüz kılmak şöyle dursun, bu haplar muhtemelen ölüme neden olmuştur.

İmparator sahilde ölmüştür; ama bir biçimde içerilere taşınmak zorundadır. Tabutu güvenilir sadık subaylar eşliğinde yavaş yavaş taşınırken, bozulmaya başlayan bedeninin kokusunu bastırması için kokmuş balık kullanılır.

Shi Huang daha imparator olmadan çok önceleri,

Xian'ın 40 kilometre doğusunda kendi anıtmezarının inşasını başlatmıştır. Bu arada çalışmalar hükümdarlığı boyunca hızlanır. Li Dağının eteğindeki mezar yerini kazmak ve şekillendirmek için yaklaşık 700.000 kişi çalışmaktadır. Çok geçmeden, küçük bir ustalar ordusu eksiksiz bir yeraltı krallığı yaratır.

İşçiler çok sayıda taze su kaynağına varıncaya kadar toprağı kazarlar. Sonra anıtmezarı, özel mağaralardaki sarayların ve öteki binaların taklitle-riyle doldururlar. İmparator için tunçtan bir dış tabut yapılır. Tavanı yıldızlar yerine inciler dizilerek gece vakti gökyüzüne benzetilir. MÖ 94 yılında yazılmış, Çin uygarlığı üzerine bir rehber göre, her daim akışkan görüldüğü için okyanus ve büyük nehirler cıva ile gösterilmiştir. Bir kere daha, muhtemelen Shi Huang'ı öldüren materyal olan cıva ölümsüzlüğün bir sembolü olarak kullanılmıştır. Bu, anıtmezarı tehlikeli bir yer haline getirmiştir; mezar çevresinden alınmış toprak örneklerinde yüksek düzeylerde kirlenme tespit edilmiştir.

Yazılı kaynaklara göre, zanaatkârlar herhangi bir mütecavizi vurmak için düzenlenmiş tuzaklar kurmuştur. Shi Huang'ın cenaze merasiminden hemen sonra, bu mezarda çalışanlar herhangi bir bilgiyi dışarıya sızdırmasınlar diye mezarın içine kapatılmıştır.

Shi Huang'ın anıtmezarı yerden 43 metre yükseklindedir. Burayı yapanlar, etrafındaki manzaraya karışması için, oluşan yükseltiye ağaçlar ve çalılar dikmiştir. İmparatorun mezar yeri, 5 kilometre uzunluğunda bir surla çevrili, kocaman bir ölüm parkının parçasıdır.

Bu etrafı çevrilmiş anıtmezarın içinde başka nelerin olduğu, anıtmezarın 2,5 kilometre doğusunda, kazı çalışması yapılmamış bir alanda bazı işçilerin çukur açmaya çalıştığı 1974 yılına kadar sır olarak kalmıştır. İşçiler burada insan boyunda bir terra-cotta (kil) asker bulmuştur. Sonra bir tane daha. Sonra bir tane daha. Arkeologlardan ve koruma uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından yapılan kazılarda, topraktan bütün bir kraliyet taburu çıkmıştır. Bunlar meşhur terra-cotta askerlerdir. Kazı ekibi o kadar büyüktür ki, yapılan çalışmanın tamamını üstlenme şerefine kimse nail olamamıştır.

Ne yazık ki ben bu kazıları yakından takip edemedim ve savaşçı askerleri ancak uzaktan, bir turist olarak görebildim. Bu yüzden anlattıklarım genel bir izlenimi yansıtacaktır. Ama gördüklerim karşısında gerçekten şaşırdım. Heykeller inanılmaz bir biçimde gerçekçi. Bu askerler, her biri 200 metre uzunluğunda, on bir tane birbirine paralel koridor da ayakta dikiliyor. Hasırla kaplanıp çamurla güçlendirilmiş bir tavan arageçitlerin üzerini kaplıyor. Kolaylıkla, gerçek bir askeri gücü canlandırabiliyorsunuz gözünüzde. Kırk kişilik bir birlik askeri nizam içinde yürüyor. Dikkatli ve disiplinli her figür dimdik ayakta, savaşmak üzere hazır bekliyor. Askerler sağ tarafa doğru açılıp kapanan bakır tellerle birbirine tutturulmuş, taş plakalardan yapılma taklit zırhlar kuşanmış. Başlarında miğferleri olmayan askerler ileriye doğru bakıyor. Sanki gerçek bir insan model alınarak yapılmış gibi her askerin farklı bir yüz ifadesi var. Bütün askerler bugün açık kahverengi ve üzerlerinde çok az boya

izi bulunuyor; ama bu birlik gömüldüğünde, askerlerin hepsi parlak renklere boyanmış üniformalar giyiyormuş. O zaman ne kadar göz kamaştırıcı olduklarını bir düşünün.

Ok ve yaylı tüfek taşıyan neredeyse 200 asker üç sıra halinde önde dizilmiş duruyor. Pamuklu giysiler içindeki bu terra-cotta askerlerin zırhı yok; çünkü yakın dövüşten ziyade, düşmanı uzaktan vurmak için ok ve yaylı tüfek kullanıyorlar. Bu askerler karşıdakileri sürekli bir ok yağmuruna tutmak için sıra değiştiriyorlar. Günümüzde yapılan deneyler, zamanın yaylı tüfeklerinin yaklaşık 200 metre menzili olduğunu göstermiştir.

Okçuların arkasında altı savaş arabası ve zırh kuşanmamış üç piyade taburu yer alıyor. Üzerlerinde sürücülerini olan bu savaş arabalarının her birini dört terra-cotta atı çekiyor. Her bir arabaya savaş sırasında iki ya da üç asker eşlik ediyor olmalı. Savaş arabalarından ikisi, davulları ya da çanları çalarak hücum ya da ricat emri vererek savaş yönetecek komutanlara ayrılmış. Subayların bazıları bıyıklı ve yüzlerinde hafif bir tebessüm ifadesi var.

Ben sahneyi çok etkileyici buldum. Bunlar kal-kansız savaşa giren muharip askerler. Tarihsel kayıtlardan, Qin Hanedanı askerlerinin çok amansız olduklarını biliyoruz. Komutanları saldırının en iyi savunma olduğuna inanmış. Bu askerlerin giriştiği göğüs göğüse savaşlar çok kanlı ve dehşet verici olmalı. Her biri tunç kılıç ve kargıyla ya da tek bir darbeye bir insanı öldürebilen, mızrak ile savaş baltası karışımı olan baltalı kargılarla savaşıyordu.

Shi Huang, iyi eğitilmiş ve güçlü bir muhafız alayı tarafından korunuyordu. Ama bu askerler, feda edilemeyecek kadar seçkin olduklarından, imparatorlarını terra-cottadan şekillendirilmiş halde koruyorlardı.

Dahası da var: İkinci bir çukurda, dört gruba ayrılmış halde, 1500'den fazla asker ve at bulunuyor. Bir köşede, etrafı diz çökmüş okçularla çevrili, zırhlı olmayan kargılı savaşçılar duruyor. Çukurun geri kalanı, birliklerin sadece birinde altmış dört tane olmak üzere, savaş arabalarıyla dolu. Bütün bunlar, sürpriz bir saldırı durumunda müdahale edecek askerlerin hazır beklediği mesajını vermeyi amaçlıyordu.

Beş yıl boyunca yürütülen zorlu kazıların ve muhafaza çalışmalarının ardından, 1977 yılında açılan üçüncü çukurda, komutanın savaş arabası ve muhafızları yer alıyor. 1,90'nın üzerindeki bu askerler olağanüstü uzun boylular; her biri birinci çukurdaki askerlerden 10 santimetre daha uzun.

Bu kırılğan heykelleri topraktan çıkarma işi hassas bir ekip çalışmasını gerektirmektedir. Yerel kil malzemesi, insan boyutunda figürler oluşturmaya imkân verecek kadar yoğun. Her bir heykel parça parça yapıp birleştirilmiş; başlar bedenden bağımsız olarak yapılmış. Bu, sanatçıların az çok standart figürler üretmesini sağlamış; öte yandan başlar, bireysel portreler esas alınarak yapılmış.

Koruma ve muhafaza işi, son derece zahmetli ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Figürlerin birçoğunu yeni baştan bir araya toplamanın dışında, muhafaza uzmanları küçük boyalı parçalar-

dan üniformaların ne renk olduğunu bulmaya çalışmıştır. Ağır ilerleyen muhafaza ve korumu çalışması, turizm endüstrisinin ihtiyaçları göz önüne alınarak yürütülmüştür. İmparator Shi Huang'ın terra-cotta askerleri, her yıl on binlerce kişi tarafından ziyaret edilen büyük bir uluslararası cazibe merkezi olmuştur. Bu, kamuoyu önünde cereyan eden arkeolojidir; burada arkeologlar, aşırı kalabalık ve heykelleri etkileyen hava kirliliği gibi sorunlarla karşı karşıyadır.

Keşifler hâlâ sürmektedir. Gömü alanının güneybatısında 1998 yılında ortaya çıkarılan bir çukurda binlerce zırh ve miğfer parçası bulunmuştur. Burası muhtemelen bir cephanelikti. Ama topraktan çıkanlar bunlardan çok daha fazladır.

Bir yıl sonra, bu defa tam güneyde, başka bir çukurda, on bir tane kilden heykel ve tunç bir kazan bulunmuştur. Bu gayet ince işlenmiş heykellerin duruşlarından hareketle, bunların akrobat oldukları, belki de ölümünden sonra imparatoru eğlendirmek amacıyla yapıldıkları sonucuna varılmıştır. Diğer başka çukurlarda, belki de bahçesinde yürüyüşe çıktığında imparatorun hoş vakit geçirmesi için, bir zamanlar ellerinde (çoktan çürüyüp yok olmuş) çalgıları da olan on beş müzisyen bulunmuştur.

Bir başka çukurda, bir suyunun kıyısındaki platformun üzerinde, kırk altı tunç kuş bulunmuştur. Hatta kuşun birinin gagasında yine tunçan bir kurtçuk bile vardır. Sizi anında geçmişte bir yolculuğa çıkaran diğerleri gibi bu da tesadüf eseri bulunmuş bir şeydir. Gagasında kurtçuk olan bu kuş bize, eski insanların da güzelliği, sakın havuzları ve vahşi doğayı sevdiklerini hatırlatmaktadır.

Shi Huang'ın bu parkı, büyüklüğü ve karmaşıklığıyla insanı büyülüyor. Örneğin imparatorun ahırları merkezi alanın dışında; burada gerçek atlar, diz çökmüş terra-cotta seyislerin yanına canlı canlı gömülmüş. Bunun için neden canlı atların tercih edildiğini bilmiyoruz. Belki bu atlar, atların büyük bir prestij unsuru olduğu topraklarda, imparatorun gözdesiydi. İmparatorun kadınlarının terra-cotta modelleriyle dolu bir çukurun olduğuna ilişkin teyit edilmemiş bildirimler var. Yakınlardaki bir sürü toplu mezar bize, imparatorun bu mutlu ölümsüzlük arayışının muazzam bir insani maliyeti olduğunu hatırlatıyor.

2012 gibi yakın bir tarihte, 90 metre uzunluğunda, 250 metre genişliğinde, ortasındaki büyük avlusu ve ona tepeden bakan ana binasıyla birlikte devasa bir saray ortaya çıkarılmıştır. Bu da Shi Huang'dan kalan eserler üzerinde çalışan arkeologların işinin kuşaklar boyu süreceği anlamına gelmektedir.

Ve asıl tümölüs hâlâ kazılmış değil. Çinli arkeologlar kazılara ara verdi; çünkü mezar odasını kazmak ve muhafaza etmek için yeterli teknik uzmanlığa –belki de mali kaynağa– sahip olduklarından emin değiller. Ve elbette, cıva zehirlenmesi tehlikesi de mevcut.

Şimdiye kadar burada çalışan insanlar, gömü alanının derinliklerindeki farklı manyetizma düzeylerini ölçmek için manyetometrelere güvenmiş. Böylesi aletler demire, tuğlaya, yanmış toprağa, hatta ahşap ve diğer başka organik materyallere tepki gösterir. Manyetometreler, gömü alanının or-

tasında, etrafı duvarlarla çevrili bir yeraltı sarayı olduğunu gösteriyor. Uzmanlar ayrıca mezar odasında bol miktarda metalin yanında, mükemmel bir su arıtma sisteminin de olduğunu biliyor. Olağanüstü düzeyde cıva mevcut ve belki bu da, MÖ 94 yılından kalma iç mekân tasvirini doğruluyor.

Shi Huang'ın mezarında yapılacak potansiyel kazı çalışmaları etrafında yoğun bir tartışma sürüyor. Arkeologlar, şu an ellerindeki mevcut yöntemlerin (kazılar sırasında bazı terra-cotta askerlerin uğradığı zararın da gösterdiği üzere) yetersiz olduğunu ileri sürüyorlar. Buna rağmen bazıları da yağmacıları caydıracağını iddia ederek hemen bir kazı başlatılması için uğraşıyor; bir kısım insan da, imparator mezarının muazzam turist potansiyeline ve ekonomik getirisine işaret ediyor.

Bütün bunlar, dünyanın dört bir yanındaki arkeologların karşısına önemli birer soru olarak çıkmaktadır. Turizm endüstrisinin gerekleri saf arkeolojinin önünde yer almalı mıdır? Mısır'daki Giza Piramitleri ile Kamboçya'daki Angkor Wat gibi alanlara akın eden turist sürüleri önemli arkeolojik alanların yıpranması ve tahrip edilmesi gibi somut korkuları da beraberinde getirmektedir. Çinli arkeologlar, Shi Huang'ın tümülüsünde yapılacak kazı çalışmasının, tüm zamanların değilse bile, yüzyılın en önemli kazısı olacağını biliyorlar. Gayet haklı olarak, eşsiz bir araştırma projesi olacak böylesine bir çalışmayı yürütmek için gerekli aletlere ve bilgiye sahip olana kadar beklemeyi istiyorlar.

Bu tartışmalar sürüp giderken, Çinliler başka gömü alanlarında kazılar yaparak deneyim kazanı-

yorlar. MÖ 74 yılında, Han soyu, iktidarda sadece yirmi yedi gün kalabilen İmparator Liu He'yi (MÖ 92-59) tahtan indirmiştir. Nedeni de Liu He'nin "zevk ve sefa düşkün" bir çapkın oluşu ve ahlaki zaafıdır. Ayrıca lider olarak da yetkin değildir. Yüksek rütbeli subaylar tahttan indirdikleri imparatoru Nanchang'a komşu, Jiangxi'nin kuzeyinde küçük bir krallık olan Haihun'a getirirler. Liu He, gözden düşmüş olmasına rağmen, içinde birisi de karısına ait olmak üzere on mezarın bulunduğu, etrafı surlarla çevrili görkemli bir mezarlıkla onurlandırılmıştır.

Arkeolog Xin Lixiang'ın yönetiminde bir araştırma ekibi, 2011 yılında bu mezarlıkta kazı çalışması yapar. Liu'nun mezarında, sadece altın olarak kütle ağırlığı 78 kiloyu bulan gerdanlıklar ve tabaklar bulunur. On ton tunç sikke ve kazanlar da Liu'ya eşlik etmektedir. Vahşi kaz biçiminde lambalar, kurban edilmiş gerçek atlarıyla savaş arabaları da bulunmaktadır.

Liu He'nin tabutu, mezarın bütün iç kısmı temizlendikten sonra, hidrolik asansörler yardımıyla çıkarılmış ve ayrıntılı analiz için yakında kurulan bir araştırma merkezine taşınmıştır. Tabutun üzerindeki mühürde Liu'nun adı yazılıdır ve ayrıca eşlik eden tunç parçalardan bazılarının üzerindeki yazılar da kimliğini doğrulamaktadır. Liu'nun bedeni diğer Han soylulularıyla ilişkisini teyit etmek için DNA testine tabi tutulmuştur. Âdet olduğu üzere, gözlerinin, burnunun, kulaklarının ve ağzının üzerine yeşim taşından takılar yerleştirilmiştir. Liu'nun mezarı, 2000 yıl önceki Han dönemi Çin'in şaşırtıcı zenginliğinin de kanıtıdır.

Shi Huang'ın mezarı, geleceğin Çinli arkeologlarının, özellikle de içi değerli objelerle dolu mezar çalışmalarında, karşı karşıya kalacağı muazzam zorlukların bir örneğidir. Uzaktan algılama, DNA ve hayattayken yenilen şeylerdeki değişiklikleri ortaya çıkarabilen, insan kemiklerinin izotopik (radyoaktif) muhtevası üzerine yapılan çalışmalar gibi gideerek hassaslaşan bilimsel yöntemler bu Çinli arkeologların işini biraz olsun kolaylaştıracaktır. Onlar uzun vadeli ekip çalışmasının bir kural olması gerektiğini, keşiflerin muhafaza, koruma ve muazzam turizm endüstrisinin talepleriyle dengelenmesi gerektiğini çok iyi biliyorlar.

Şundan emin olabiliriz: Gelecekte en iyi arkeolojik çalışma örneklerinin bazıları Çin'den çıkacak. Ve şu da kesin ki, göz kamıştırmacı keşifler bizi beklemektedir.

BÖLÜM 32

Sualtı Arkeolojisi

Arkeolog George Bass (doğ. 1932) Yunanistan anakarasındaki Mykenai uygarlığı konusunda bir uzmandır. Bass aynı zamanda, dünyada sualtı arkeolojisinin sayılı uzmanlarından biridir. Pennsylvania Üniversitesinde öğrenciyken, şans eseri sualtı arkeoloğu olmuştur. Üniversite müzesi, Türkiye'nin güneybatısında yer alan Gelidonya Burnundaki deniz yatağında bulunan bir gemi enkazında kazı yapacak birine ihtiyaç duymuş ve bu iş için Bass'ı seçmiştir. Bass, dalış konusunda bilgi sahibi değildir ve bu yüzden müze onu dalış eğitimi alması için yöredeki bir gençlik kulübüne gönderir. Seçim ilham verici olmuştur.

1954 yılında sünger dalgıcı bir Türk, Kemal Aras, burnun açıklarında bir yığın tunç obje bulur. Belli ki bir teknenin gövdesi kayalara çarpıp yarılmıştır.

Tekne batarken, içinde ne varsa tahminen 27 metre derinlikteki denizin dibine saçılmıştır. 1959 yılında kıyı boyunca antik dönem batıklarının dökümünü yapmakta olan Amerikalı bir gazeteci ile amatör bir arkeolog olan Peter Throckmorton durumdan haberdar olmuştur. Throckmorton gemi enkazının alışılmadık bir biçimde çok eski olduğunu fark eder ve müzeye bunu araştırması için bilimsel bir kazı çalışması örgütleme teklifinde bulunur. Bu şimdiye kadar hiç teşebbüs edilmemiş bir derin sualtı faaliyeti olacaktır. İşte sualtı arkeolojisi böyle doğmuştur.

George Bass her şeyden önce, bir arkeologdur. Batığı görür görmez, karada olduğu gibi aynı kazı ve kayıt yöntemlerinin suyun altında da uygulanması gereğinin altını çizmiş ve bu tüccar gemisinin bir yerden diğerine ticari mallar taşıdığına işaret etmiştir. Bu da bize antik dönemin ticaret yolları hakkında hayati bir enformasyon sağlayabilecektir. Gemi batmış, yükü de denizin dibini boylamıştır ve yüzlerce yıl sonra bulunana kadar bu batığa insan eli değmemiştir. Bu da onu durmaksızın taşınan ya da yeni baştan inşa edilen ve sonrasında her türlü insan faaliyetinden etkilenen bir av kampı ya da bir şehir gibi kara üzerindeki arkeolojik alanlardan farklı kılmaktadır. Karadaki alanlar, genellikle ancak dalgıçların erişebildiği, suyun derinliklerinde yatan sualtı batıklarında olduğu gibi, hiçbir zaman "mühürlenip" korumaya alınmamıştır.

Gelidonya Burnu batığı çıplak, kayalık bir deniz yatağındadır. İlk önce, Bass ve dalgıçları batığın fotoğraflarını çeker. Ölçüleri ve tarihi buluntuların

pozisyonlarını kaydetmek için kâğıt kullanamadıklarından, suyun altında yazmak için grafit kalem-lerden ve buzlu plastik levhalardan yararlanırlar. Geminin yükü ağırlıklı olarak, hep birlikte dibi boy-lamış bakır ve tunç külçeler ile insan yapısı nesne-lerden oluşmaktadır. Bass'ın bütün yapabildiği, bir araba çekicisini kullanarak, çıkarabileceği ne varsa yukarıya çıkarmak olmuştur. Sonra da kazıcılar kı-yıda onları ayrıştırmıştır.

Karaya çıkarılınca görüldüğü üzere, gemi çok değerli mallarla doludur. Yükün çoğu, kaynağı muhtemelen Kıbrıs olan bakır ingotlardan [külçe] oluşmaktadır. Ve tunç silahlar yapmakta kullanılan kalay vardır. O çağda metal o kadar değerlidir ki, tayfalar tunç hurdaları bile hasır sepetlere koyup emniyete almıştır. Batıktan çıkan şeylerin birçoğu, Suriye ile Filistin'den gelen mallardan oluşmakta-dır. Bass'a göre, bu gemi Ege Denizine doğru yol alırken, yolunun üzerindeki Kıbrıs'tan, bakır ve me-tal hurdadan oluşan yükünü almıştır. Peki ne za-man batmıştır bu gemi? Geminin kargosunda bu-lunan üzeri boyalı kaplar ve radyokarbon numune-leri, MÖ 1200 yılına işaret etmektedir. Bu gemi geç tunç çağında batmıştır.

Bass 1967 yılında, kısmen anlaşılır Gelidonya Burnu batığından, Türkiye'nin batısında yer alan Marmara Denizindeki Yassıada yakınında bulunan bir Bizans gemisine geçmiştir. Batık asıl olarak bir amphoralar yığınıdır. Bass fotoğraf çekmek için geminin üzerine iki sualtı kulesi inşa etmiştir. Ar-keologlar, tıpkı karada olduğu gibi, batık alanını parsellere ayırmıştır. Bu parsellerin üzerinde tur-

layan dalgıçlar, alıp yukarıya çıkarmadan önce her objenin yerini kaydetmektedir. Büyük hortumlarla, deniz yatağındaki çamur ve deniz kabukları araştırılmak üzere yukarı çekilmiştir.

Bu defa, sikkeler batığının MS 7. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Kazıcıların geminin başı ile kıçısı arasında, tam ortada bulunan seramik tavanlı mutfak bölmesinde araştırma yapabilecekleri kadar obje kalmıştır geriye. Seramik bir kuzine vardır; kaşık, çatal ve bıçak takımları ile pişirme gereçleri yerli yerinde durmaktadır.

Bazı demir objeler, alana yayılmış haldeki deniz kabuğu ve kum yığınlarının içinde çürüyüp yok olmuştur. Araştırma ekibinden Michael Katzev, bu kum ve deniz kabuğu topaklarını boydan boya ortadan kesip, sonra da içlerini yapay bir kauçuk bileşimle doldurmuştur. Kalıp kırıldığında, ortaya bir dizi orijinal alet, çift ağızlı baltalar, ağaç işleme aletleri, törpüler ve hatta geminin gövdesini kalafatlamak için özel olarak yapılmış bir alet çıkmıştır.

Sualtı arkeolojisi karada yapılan kazılara göre çok daha zahmetli, zaman alıcı bir iştir. Yassıada batığındaki araştırmalar için 3575 dalış yapılmıştır. Geminin gövde keresteleri o kadar hassastır ki, dalgıçlar önce onları kumdan temizlemek, sonra her birinin ölçüsünü ve kaydını almak için bisiklet jantı telleriyle deniz yatağına sabitlemek zorunda kalmıştır; yoksa kırılğan ahşap malzeme daha suyun yüzüne çıkmadan dağılıp gidecektir. Ekipten biri olan Frederick van Doorninck, bağlantı yerleri ve cıvata delikleri de dahil, her bir ahşap par-

çasının kayıtları üzerinde çalışmış ve teknenin 21 metre uzunluğunda olduğunu bulmuştur. Bu hesabı yapmıştır yapmasına ama hem baş hem de kış kısmı çok eksiktir.

Yassıada kazısı bütün batık araştırmalarında kullanılacak temel yöntemlerin belirlenmesini sağlamıştır. 1967-69 yılları arasında, Katzev'in Kuzey Kıbrıs'taki Girne açıklarında MÖ 4. yüzyıldan kalma orta boy bir Yunan gemisinde gerçekleştirdiği kazısıyla teknoloji çok daha özellikli bir hal almıştır. Neredeyse 15 metreyi bulan bu tüccar gemisi iskele tarafına yan yatmış ve sonra da parçalanmıştır. Neyse ki gövdesindeki kerestelerin dörtte üçü sağlam kalmıştır.

Gemi, anlaşıldığı kadarıyla, zor bir süreçten geçmiş; çok yıpranmış ve birkaç kez tamir edilmiş. Yaklaşık 35 tonluk yükü de öyle göz kamaştırıcı değil: Kireçtaşının yanında, zeytinyağı ve şarap dolu amphoralar ile badem. Bunun gibi gemiler isimsiz tüccarlardır ve Doğu Akdeniz'de Kıbrıs ile Ege Denizi arasında bir limandan diğerine yük taşırlar. Girne gemisi önemli bir buluntudur; çünkü bu gemi krallara layık değerli malların değil, hayatlarını denizden kazanan sıradan halka ait şeylerin belgelenmesini sağlamıştır.

Girne kazısında, temel ihtiyaç maddelerini taşıyan mütevazı bir gemi üzerinde çalışılmış. Ama MÖ 1305 yılında Türkiye'nin güneyindeki Uluburun'un haşin kayalıklarına çarpıp batan, ağır bir yükü olan gemi gibi, denizlerde daha değerli mallar taşıyan gemiler de vardı elbette. Bu geminin neden battığını bilmiyoruz; belki aniden patlayan bir fırtına

gemiye kayalara sürüklemiştir. Mürettebat can havliyle kendini dalgaların içine atarken, yük gemisi 45 metre derine batmıştır.

Yaklaşık 3300 yıl sonra, Uluburun kayalıklarına yakın bir yerde, sünger dalgıcı Mehmet Çakır kaptanına suyun dibinde, “kulplu” bazı metal objelerin varlığını tespit ettiğini bildirmiştir. Sualtı arkeologları yıllardır, batık gemilerin neye benzediğine ilişkin resimler göstererek yakın limanlarda insanlarla konuşmaktadır. Arkeologlar, yöredeki sünger dalgıcılarının rastladıkları herhangi bir batığı kendilerine bildirmelerini umut etmektedir. Neyse ki söz konusu kaptan konuşulan insanlardan biridir ve kulplu objelerin bakır ingotlar olabileceğini bilmektedir. Kaptan durumu anlatır, uzman dalgıçlar 1982 yılında batığa dalar ve bunun bir tunç çağı teknesi olduğunu teyit eder.

Sualtı araştırmalarının önde gelen merkezlerinden biri olan Texas A&M Üniversitesinden arkeologlar, Don Frey ile Cemal Pulak, 1996 yılında batık alanında bir inceleme yapar. İki arkeolog, 9 metrelik dik bir yamacın dibinde hiç dokunulmamış bakır ingotlar ve Kıbrıs kaynaklı bol miktarda küp bulur. Bass, Uluburun batığını bir arkeoloğun rüyası olarak görür; zengin yükü nedeniyle değil, çeşitli ülkelerden egzotik mallar için paha biçilmez, mühürlü bir zaman kapsülü olduğu için öyledir. Geminin kalaslarındaki ağaç halkaları, batığın MÖ 1305 yılına ait olduğunu göstermektedir. Bu gemi, daha da önemlisi, Mısır’ı Suriye, Kıbrıs, Türkiye, Girit ve Yunan anakarasına bağlayan, çok az bilinen ticaret yollarının döneminden kalmadır.

Gemi, çok kârlı Doğu Akdeniz ticaretinde reketin sıkı olduğu bir zamanda batmıştır. Güneydeki Mısır, gücünün zirvesinde parlak bir uygarlıktır. Kuzeyde Hititler ticarete ve savaş sanatında uzmandır. Batıda, Girit sarayları ve anakara üzerindeki Mykenai kralları bütün Ege Adalarında zeytinyağı, şarap ve başka malların ticaretini yapmaktadır. Yüzlerce ticaret gemisi Doğu Akdeniz kıyılarında ve limanlarında mekik dokumaktadır.

15 metrelik Uluburun gemisi olağanüstü değildir; teknenin kısa sereni ve kare yelkenleri kalabalık iskelede pek de göze çarpmayacaktır. Ancak çok dikkatli bir gözlemci gemiye yüklenen düzinelerce ingotun farkına varacaktır. Gemi o kadar istisnai bir yük taşımaktadır ki Bass ve Pulak bunun bir kraliyet kargosu olup olmadığını merak etmiştir.

Ekip yıllar boyu, bir sualtı araştırmasının olağanüstü karmaşık sorunlarıyla boğuşmuştur. Batığın yattığı yerin derinliği ciddi sorunlar doğurmuştur: Dalgıçlar ancak sınırlı bir süre suyun altında kalabilmiştir ve suyun yüzüne çıkarken vurgun yememek için belli miktarda saf oksijen almak zorunda kalmıştır. 1984 ile 1992 yılları arasında, 18.686 dalış yapılmış ve 6000 saatin üzerinde kazı çalışması yürütölmüştür; ayrıca bu tarihlerden sonra bu baktıkta iki sezon daha kazı çalışması yapılmıştır.

Uluburun kazısı olağanüstü bir ekip çalışmasını gerektirmiştir; ayrıca karada yürütölen çalışmalara kıyasla bu çalışma çok daha sıkışık bir alanda yapılmıştır. Bass'ın tahminlerine göre, bir aylık sualtı araştırmasının laboratuvar analizleri, karada bir yılda yaratılan işe eşittir. Kazı, bir dalgıç eki-

binin gemi enkazının ve ingot sıralarının kesitini almasının ardından başlar. Her bir ingotun ölçüsü, geminin gövdesinin eğimini belirlemek için vazgeçilmez bir veridir. Elde taşınabilen mesafe ve konumlandırma sistemleriyle, taş çıpalar gibi büyük objelerin konumları kayda geçirilir.

Uluburun gemisinde, 300 tunç miğfer ve zırh yapmaya yetecek kadar bakır ve kalay bulunmuştur. Bu metallerden, 6000'den fazla, yani bir piyade alayına yetecek kadar silah yapılabilir. Harvard ve Oxford'dan kimyacılar ve metal uzmanları, bulunan bakır ingotların, 3500 yıl önce başlıca bakır kaynağı olan Kuzey Kıbrıs'la bağlantısını ortaya koyan farklı elementler tespit etmiştir. Tuncu elde etmek için vazgeçilmez olan kalayın nereden geldiğini tespit etmek zordur; ama muhtemelen Türkiye'nin orta kesimlerinden ya da Afganistan'dan gelmektedir. Kurşun ise Yunanistan ve Türkiye'den.

Uluburun'un metalleri ağırlıklı olarak batık alanının doğusundan çıkmıştır. Güvertedeki büyük taşıma kapları, Kıbrıs'tan getirilen çanak çömleği taşımak için kullanılmıştır. Amphoralar daha doğudan, Suriye ve Filistin'den gelmiştir. Yükün bir kısmı Ege Bölgesinden, büyük Minos ve Mykenai kapları içinde nakledilmiştir. Mısır'dan, üzerinde kutsal böcek süslemeleri ve hiyeroglifler bulunan bir taş plaka vardır. Silindir mühürler (üzerinde yazı bulunan, kilden ya da taştan küçük silindirler) muhtemelen Suriye'nin kuzeyindeki Ugarit ticaret şehrinden gelmiştir.

Çok büyük bir ihtimalle, Uluburun gemisi Suriye'deki bir Kenan limanından, daha önce defalarca

yaptığı gibi dairesel bir rota izleyerek batıya, Kıbrıs'a gidiyordu. O tarihlerde bir gemi, batıda Sardinya'ya kadar gidebilir, sonra Akdeniz'i geçip Kuzey Afrika kıyılarına uğradıktan sonra Nil'e geri dönebilirdi. Mısır kısa abanoz kütükler de-Tutankamon'un mezarında bulunan türden yatak, sandalye ve oturak yapmakta kullanılan, değerli siyah ahşap malzeme- dahil bazı egzotik parçalar sağlıyordu.

Üzerine firavun Tutankamon'un annesi Mısırlı Kraliçe Nefertiti'nin adı kazınmış kutsal böcek süsü dahil, altın objeler, Baltık kıyılarından gelme kehribar boncuklar ve hatta bir yazı tableti... bunların hepsi bu batıktan çıkmıştır. Buluntulara bakarak, ağır yüklü bu geminin uluslararası bir mürettebatı olduğunu söyleyebiliriz. Bu hantal bir teknedir; ancak rüzgârın yönüne göre, ağır ağır da olsa ilerlemesini sağlayacak geniş bir yelkeni vardır. Tekne yirmi dört taş çıpaya sahiptir. Bu kadar çok çıpa gereklidir; çünkü uygun rüzgârı yakalamak için günlerce denizde hareketsiz beklemek durumunda kalınabilir. Sıkıca örülmüş elyaf çitler hem güverte-deki yükleri hem de mürettebatı korumaktadır.

Uluburun gemi kazısı, sualtı arkeolojisinin gerek duyduğu türden, dikkatli bir biçimde örgütlenmiş ekip çalışmasının klasik bir örneğidir. Tekne en az altı farklı bölgeden yük taşımaktadır. Yüksek teknoloji analizi, kılı kırk yaran gözlemler ve kazı çalışmaları, 3000 yıl önce varolan uluslararası bir ticaret rotasına eşsiz bir bakış atma imkânı sağlamıştır. Karada uygulanan bu aynı yöntemler, Amerika'nın ilk kolonicilerine ilişkin beklenmedik, anlamlı görüntüler yakalama fırsatı yaratmıştır.

BÖLÜM 33

Kolonicilerle Tanışma

“Geçmiş yabancı bir ülkedir: Orada her şey farklı yapılır.” Geçmişin insanlarını anlamak için bir zaman detektifliği gereklidir. Ivor Noël Hume (1927-2017) işte böyle bir adamdı. O, tarih ve arkeolojiyi, bugün tarihsel arkeoloji olarak bilinen şeyin potasında eriten ilk arkeologlardan biriydi. Mükemmel denebilecek bir kazıcı olmasının yanı sıra, Hume bulgularını aydınlatmak için küçük tarihsel ipuçlarını hiç usanmadan takip ediyordu. Ve aynı zamanda, arkeolojiyi (ve tarihi) herkesin anlayabileceği bir dille anlatan eğlenceli bir yazardı da.

İngiltere doğumlu Hume ilk olarak, 1949’dan itibaren Londra’daki Guildhall Müzesinde (şimdi Londra Müzesi oldu) çalışmaya başlamıştı. O arkeolojiyi zor yoldan, savaşta harap olmuş Londra binalarının enkazları arasında öğrenmişti. Radyo-

karbon teknikleri, tekrar tekrar yeni baştan inşa edilmiş, kalabalık bir tarihi şehrin farklı yerleşim katmanlarını tarihlendirmede pek işe yaramaz. Bunun yerine Hume kendi kendine, 17 ve 18. yüzyıl çanak çömleklerini ve cam şarap şişelerini ayırt etmeyi öğrenmişti. 1957 yılında uzmanlığı o derece ilerletmişti ki Virginia'daki Colonial Williamsburg canlı tarih müzesinin tarihçileri, cam ve seramik eşyaları incelemesi için onu davet etmişti. Hume otuz yıl boyunca Williamsburg'un arkeoloji programının başında kalacaktı.

Eksik tarihsel kayıtlar bize, 1607 yılında gemiyle Virginia'ya gelen ilk yerleşimciler hakkında görece az şey anlatır. Bu insanların kurdukları yerleşimler genellikle geçicidir ve evleri de, terk eder etmez hızla dağılıp yıkılan saz ve ahşaptan inşa edilmiştir. Chesapeake Körfezindeki Jamestown ilk yerleşimdir. Burası, kısa bir süre sonra adı Williamsburg olacak yakınlardaki bir plantasyon 1698 yılında seksen bir yıl için hükümetin merkezi oluncaya kadar Virginia'nın başkenti olmuştur. 1780 yılında, eyaletin hükümeti Richmond'a taşınmış ve Williamsburg da kendi halinde çürümeye terk edilmiştir. Bu 18. yüzyıl kasabası, bugün Colonial Williamsburg olarak bilinen yerde restorasyon çalışmaları başlayınca pratik anlamda da yıkılmıştır. Söz konusu çalışma bugün de sürmektedir; ancak şimdi mimarlar işlerini yaparken her adımda tarihsel kayıtlar kadar arkeologlara da başvurmaktadır. Bu ekipler görünmeyen, çok değerli verilerin toprağın altında yattığını fark etmiştir.

Colonial Williamsburg, Noël Hume için arasa bulamayacağı bir yerdi. Burada yapılmış daha önceki çalışmalar tamamen mimariye odaklanmıştı; ama o farklı bir bakış açısına sahipti: Onun derdi, tarihsel veriler ışığında, orada yaşayan sıradan insanların hayatlarıydı. Açık sözlü ve bir anlamda mükemmeliyetçi biri olan Hume'un tarihsel arkeolojiye yaklaşımı, bir detektif ve usta hikâye anlatıcısının becerilerini çanak çömlek ve cam üzerine ansiklopedik bilgiyle harmanlamasına dayanan bir yaklaşımdı. Sonuç, arkeolojik bir harikaydı.

Hume'un ilk kazılarından biri, halihazırda kullanılan en gelişkin yöntemlerini daha da rafine hale getirdiği Wetherburn's Tavern kazısıydı. Mimarlar binanın yerleşim düzenini biliyordu; ama ancak arkeoloji tavernanın içinde nasıl bir hayat sürüldüğünü ortaya çıkarabilirdi. İçi vişne likörü dolu, gömülü halde kırk yedi şarap şişesi de dahil, yaklaşık 200.000 buluntu kayıtlara geçirilmişti. Sikkeler ve öteki buluntular 12 metre derinliğindeki bir çukurun içinden çıkmıştı. Bu bardaki hayat artık canlanmaya başlamıştı.

Noël Hume ayrıca bir mobilyacı ile birkaç evde daha kazı yapmıştı. Yaptığı en büyük kazı ise akıl hastalarına ev sahipliği yapan ve 1885'te yanan Doğu Eyalet Hastanesiydi. Hastane yeniden inşa edilmeden önce, Hume 1885 yılında binanın temelinde kazı çalışması yapmıştı. Bu bina şimdi müze olarak hizmet veriyor.

James Nehri boyunca uzanan Martin's Hundred ([yüz anlamına da gelen] "hundred" bir Amerikan idari bölgesinin alt birimidir) plantasyonunun bir

parçası olan Wolstenholme Towne farklı bir sorun çıkarmıştı. 1619 yılında kurulan bu yerleşim, Williamsburg'dan sadece 11 kilometre uzakta, küçük bir kolonyal köydü. Yerleşimciler kendilerini yerlilere ve İspanyol korsanlara karşı korumak için, çok yüksek olmayan bir gözetleme kulesi ve tahta çitlerden oluşan bir kale yapmıştı. 22 Mart 1622'de, yerel Powhatan yerlileri saldırmış ve bu yerleşimi ateşe vermişti. Evleri yanarken sağ kalanlar kaçıp kurtulmuştu. Bu yerleşim yerine daha sonra kimse geri dönmemişti ve bir süre sonra da burası unutulup gitmişti.

Araştırma çalışmaları başladığında, tarihsel kayıtlardan yalnızca temel olgular biliniyordu. Mahkeme defterlerinde ve Londra'daki Virginia Company kayıtlarında bu önemsiz yerleşimin adı sadece birkaç kez geçiyordu. Ancak arkeoloji buradaki binaları ve yaşayanların hayatlarını yeniden canlandırabilirdi. Wolstenholme deniz yatağında ki bir gemi enkazı gibiydi; geçmişten bir anlık görüntüydü. Colonial Williamsburg'daki kazılarının ardından Noël Hume artık küçük objelerden hareketle tarihsel ipuçlarını yakalama konusunda uzmanlaşmıştı. Wolstenholme da ise artık işinde mükemmellik derecesine erişecekti.

Noël Hume ve karısı Audrey, Wolstenholme'u kazmak için beş yıl harcamıştı. 1976'da kazıya başlamışlar ve mezarlıklar, direk çukurları ve çöplüklerden oluşan bir yapbozu çözmüşlerdi. Yerleşim derin değildi ve bu yüzden neredeyse bütün yerleşimi ortaya çıkarmak görece kolay olmuştu. Toprağın hemen altındaki direk çukurları, iki kapısıyla

kalenin ana hatlarını takip ediyordu. Güneybatı köşesini bir silah platformu koruyordu.

İçeride, yerleşimciler bir kuyu kazmıştı. Bir mağaza ve bir konut vardı. Güneyde ise bir havuzu, gölgelikleri, ahşap ve dikdörtgen bir kolonyal konutu olan Virginia Company müstemilatı yer alıyordu. Bu yerin etrafı da bir diğer ahşap çitle çevrilmişti. Bir yerde Hume, içi toprak dolu bir kuyu ortaya çıkarmıştı. Bu bir kilere benziyordu; ancak burada ikamet edildiğine ilişkin bir emare yoktu. İlk başta akli karışmıştı. Ama daha sonra, New Amsterdam'da (şimdiki New York) yazılmış, New England'daki ilk yerleşimcilerin evlerini anlatan bir metin sayesinde bilmeceyi çözmüştü. Bunlar, tavanları toprak zemin olan kuyu evlerdi. Sahipleri şayet şartları el verirse, toprağın üzerine daha geleneksel bir ev inşa ediyordu. Böyle bir ev bulmuştu Hume.

Kim yaşamıştı bu kuyu evde? Kazıcılar, evin temellerine yakın bir yerden, yamulmuş, kısa bir altın zincir parçası çıkarmıştı; bu, beyefendilerin ya da subayların taktıkları türden bir süs eşyasıydı. 1621 yılında, Virginia'da konsey üyeleri ile "hundred şefleri" dışındakilerin giysilere altın takmasını yasaklayan bir yasa çıkarılmıştı. Martin's Hundred'ın başında Martin Harwood vardı ve yasayı çıkaranlardan biri de oydu. Bu parça ona ait olabilir miydi? Burada bulunan bir diğer parça –bir top güllesi– bu fikri destekliyordu. Yine, arşivler bize bir ipucu veriyordu: Harwood, Martin's Hundred'da kendine ait bir topu olan tek kişiydi.

Noël Hume ayrıca içlerinde saldırının kurbanlarına ait olanların da bulunduğu mezarlar keşfet-

mişti. İngiltere'deki dehşet verici bir cinayeti araştıran bir patalog, Martin's Hundred'daki kafataslarından birindeki izlerin, karısı tarafından kürekle öldürülen, modern bir kurbanın kafatasındaki izlerle aynı olduğunu tespit etmişti.

Arkeolog William Kelso (doğumu 1941) kazı becerilerini Noël Hume'un yanında kazanmıştı. O da Monticello'da, Thomas Jefferson'ın plantasyonundaki kölelere ait bölümlerde yaptığı kazı çalışmalarıyla adını duyurmuştu. 1994'te, Preservation Virginia ondan Virginia'daki ilk Avrupa yerleşimi olan Jamestown Island'da kazı yapmasını istemişti. Kelso yaklaşık olarak 1607'den 1624'e kadar kullanılan ilk James Fort'u bulacaktı.

Üç Virginia Company gemisi Nisan 1607'de ilk İngiliz yerleşimcileri Chesapeake Körfezinde karaya indirmişti. Koloniciler yaklaşık 80 kilometre içerde, bataklık bir yarımada üzerinde bir kale kurmuştu. Bütün tarihçiler ilk yerleşimcilerin ateşli hastalıklardan, düşman yerlilerin elinden ve açlıktan öldüğüne inanıyordu. Onlar altın bulmak için gelmişler ve aradıklarını bulamamışlardı. Bu orijinal kale, herkesin nehir tarafından yutulduğunu varsaydığı üçgen bir yapıydı. Kelso onların yanılmış olduğunu göstermişti.

2003'te, Kelso'nun kazı çalışmaları kalenin kalıntılarını ortaya çıkarmıştı. Nehir yalnızca bir köşeyi yutmuştu. O tarihten itibaren, Kelso kale içindeki birçok konut alanını kazmış ve yüzlerce buluntu ile kale sakinlerinden bazılarının iskeletlerini toplamıştı. Yerliler 1608'de kaleye hücum etmişti. Biri yetişkin, diğeri on beş yaşında bir oğlan çocu-

ğu olmak üzere, saldırıda ölen iki kişi kazıklı çitin hemen dışına kazılan sığ iki mezara gömülmüştü.

Kelso, bir felaketle başlayan bu yerleşme çabasının birçok ayrıntısını ortaya çıkarmıştı. Tarihçiler hep yerleşimcilerin yeterli donanımdan yoksun olduğunu varsaymıştı. Ama arkeologlar hiç de öyle olmadığını göstermişti. Arkeologlar balık oltaları ve silahlar, ağaç işleme aletleri ve cam yapıldığına dair izler bulmuştu; belli ki Alman zanaatçılar Jamestown'a, Londra'ya geri satmak üzere cam eşya yapımında kullanılacak alet edevatı getirmişti.

Bir binanın kileri, 1610 yılında yeni tayin edilen yöneticinin siparişi üzerine hırdavatla doldurulmuştu. Bu kilerde şaşırtıcı miktarda, Amerikan yerlilerine özgü ok uçları ile çanak çömlek bulunmuştu. Bu muhtemelen, o bölgedeki Powhatan yerlileri ile yerleşimciler arasında –çok uzun sürmemiş olsa da– barışçı ilişkilerin bir göstergesiydi.

1608'de, Jamestown zor durumdaydı: Yerleşimciler üç ekin sezonu geçtiği halde açlıktan kırılıyordu. Bu açlık kendi hataları mıydı? Kelso ve meslektaşları öyle olmadığına inanıyordu. 1999 yılında yöredeki servi ağaçları üzerinde yapılan bir ağaç halkaları çalışması, 1606 ile 1612 yılları arasında, yani tam da yerleşimcilerin bu topraklara ayak bastığı yıllarda, ağaçların büyümesinin dramatik bir biçimde yavaşladığını göstermişti. Bu beklenmedik kuraklık, son 800 yılın en kötüsüydü. Kuraklık sonucu su kaynakları kurumuş ve hem yerlilerin hem de kolonicilerin yaşam kaynağı ekinler kavrulmuştu. Yiyecek kıtlığı iki taraf arasındaki savaşı tetiklemiş olabilir. Pek tabii ki ilişkiler kuraklık geçince düzelmişti.

William Kelso'nun Jamestown bulguları Jamestown'un tarihinin yeniden yazılmasına neden olmuştur. Bir zamanlar tembel yerleşimciler olarak anlatılan insanlar aslında, yerleşim yerlerini kırıp geçiren amansız bir kuraklıkla karşı karşıya kalmış, çalışkan bir halktı. Jamestown'da da belki bazı aylak beyefendiler vardı; ama onların azınlıkta olduğu kesindi. Hayat elbette kimse için kolay değildi. Kalenin batısındaki bir mezarlıkta yetmiş iki yoksul yerleşimci mütevazı, sade mezarlarında yatıyordu.

2010 yılında Kelso koloninin ilk kilisesinin yerini gösteren bir sürü geniş ve derin direk çukuru keşfedince arkeolojik altın bulmuş gibi olmuştu. Dikdörtgen binanın doğu ucunda, kilisenin en kutsal yeri olan mihrabın yanı başında dört mezar tespit etmişti. Kemiklerin durumu iyi değildi ve bu da muhtemelen açlıktan ve ateşli bir hastalıktan ölen bu dört kişinin kesin ölüm nedenini tespit etmeyi güçleştiriyordu.

Mezarlardan birinde, ince gümüş tellerle işlenmiş ipek bir fular, diğerinde ise askeri bir asa ile açılmayacak kadar kırılğan bir kutu bulunmuştu. Araştırmacılar, kutunun içindeki küçük bir kurşun kapsül ile bazı kemik parçalarını röntgen cihazına sokmuşlardı. Bu, Protestanların değil, yalnızca Katoliklerin kullandığı türden bir kutsal emanet sandığıydı. Büyük çoğunluğu Protestan olan Jamestown'da az sayıda Katolik de yaşamıştı.

Smithsonian Institution'da bir biyolojik antropolog olan Douglas Owsley bu kemikleri incelemiş ve kemiklerde yüksek oranda kurşun tespit etmişti.

Bunun nedeni muhtemelen, o zamanlar insanların yiyip içerken kurşun ya da kalay kurşun alaşımı kaplar kullanmalarıydı. Kemiklerde ayrıca yüksek oranda nitrojene rastlanmıştı; bu da bu fanilerin çoğu yerleşimciden daha iyi beslendiklerini akla getiriyordu. Ölüm kayıtları ve arkeoloji sayesinde bu insanların kimliği tespit edilmişti. Mezarlardan biri koloninin ilk papazı Robert Hunt'a aitti. Sir Ferdinando Wainman olağanüstü sağlam kalça kemikleri olan bir süvariye ve o zamanlar atlardan ve toplardan sorumluydu. Kaptan William West yirmi dört yaşında, yerlilerle savaşırken ölen bir beyefendiydi. Gümüş işlemeli ipek fular ona aitti. Sonuncusu da, mezardaki kutsal emanet kutusunun sahibi olduğu düşünülen, Roma Katoliği Kaptan Gabriel Archer'dı.

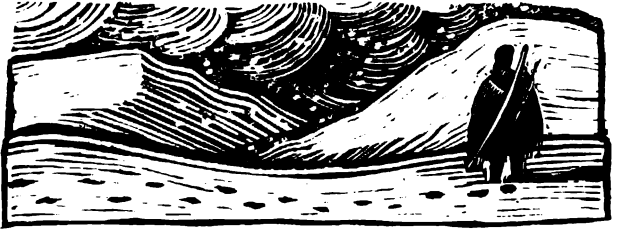
Arkeolojik ve biyolojik araştırmalar Kuzey Amerika'daki ilk İngiliz yerleşimciler hakkında bilinmeyen birçok şeyi ortaya çıkarmıştı. Kelso ve Noël Hume'un detektiflik çalışması, hem Avrupa'da hem de Amerika'da kazı alanlarından ve laboratuvarlardan elde edilen verilerle ve tarihsel kayıtlarla bir araya gelerek, Virginia yerleşimcileri üzerindeki gölgeyi dağıtmıştı. Böylesine bir çalışmayı yürütmek için gereken bilginin derinliği genellikle bir kazı için gerekenden çok daha fazlaydı. Örneğin kalenin içindeki binaların bazılarında, Doğu İngiltere'de rastlanan türden mimari tarzlar kullanılmıştı. Neden? Çünkü ilk Jamestown yerleşimcilerinden biri Lincolnshireli bir marangoz olan William Laxton'du. Arkeoloji, tarih ve bilim onların hikâyesini anlatırken sanki biz kolonicilerin omuzları üzerin-

den o günün dünyasına bakıyoruz. Bu alanda kurulan şahane bir müze şimdilerde ziyaretçileri arkeoloji ile buluntular arasında bir geziye çıkarıyor ve onlara ilgi çekici bir hikâye anlatıyor.

Hem Jamestown hem de Wolstenholme Towne'da, Virginia'nın kolonyal geçmişi canlı bir biçimde hayat bulmuştur. Burada, arkeologlar insanları tarihlerinde eşsiz biçimlerde rol oynayan bireyler olarak araştırmaktadır. Tarihsel kaynakları geçmişteki boşlukları doldurmak için kullanmamıza imkân veren arkeolojik standartlara göre zaman aralığı kısadır.

Çok daha eski zamanlardan bireyleri, özellikle de halktan sıradan insanları araştırmanın zorlukları çok farklıdır. Ancak arkeoloji ve modern tıp bilimi nadiren bir araya geldiğinde, 3000 yıldan daha eski tarihlerde yaşamış insanların hayatını araştırma imkânı yakalayabiliyoruz. İşte bir tunç çağı adamı Alp Dağlarının yükseklerinde keşfedildiğinde olan şey de buydu.

BÖLÜM 34

Buz Adam ve Diğerleri

Eylül 1991'de, Alman dağcılar Helmut ve Erika Simon, İtalya ve Avusturya sınırındaki Hauslabjoch yakınlarında, Alpler'de yaklaşık 3210 metre yükseklikte bulunan bir vadinin tabanında, buzun ve suyun içinde çıkıntı yapmış, kahverengi bir şey görür. Çift bunun, yüzü suyun içinde olan bir adamın kafatası, sırtı ve omuzları olduğunu fark eder.

Polis ilk önce bunun, tırmanış sırasında kazaya kurban gitmiş bir adam olduğunu düşünür ve yöredeki adli tabibe teslim edilen 91/619 numaralı ceset otopsi masasına yatırılır. Ama yetkili çok geçmeden bedeninin çok eskilerden kalma olduğunu fark eder ve arkeologlara haber verir. Adamın bulunduğu, şimdilerde karın altında kalmış olan yerde bir kazı çalışması yapılır. Kazıcılar bir buhar üfleyici ile saç kurutma makinesi kullanarak otları, yaprak-

ları ve gerek otların gerek ağaç parçalarının çürümesiyle oluşmuş olan turbayı ayıklar. Hızlı bir kazı çalışmasının sonunda, kurtarma ekibi bu kurbana Buz Adam Otzi adını verir. Adam baltasını, yayını ve sırt çantasını bir kaya kovuğuna koymuştur. Sonra başını bir kayaya yaslayarak, sol tarafının üzerine uzanmıştır. Gevşemiş uzuvları, yorgun düşmüş adamın uykuya daldığını ve birkaç saat içinde donarak öldüğünü akla getirir. Otzi olduğu gibi, adeta soğuk bir depoda korumaya alınmıştır.

Bundan sonrası, karmaşık bir detektiflik hikâyesine benzemektedir. Radyokarbon uzmanları bedeni MÖ 3350 ile 3150 yılları arasına tarihlendirmiştir; yani Avrupa tunç çağına. Yapılan hesaplar Buz Adam'ın boyunun 1,60 olduğunu göstermektedir ve yaklaşık 5000 yıl önce öldüğünde kırk yedi yaşındadır. Ötzi kendine yeten biridir ve son gününü ayakta geçirmiştir. Ahşap kasnağı olan, deri bir sırt çantası, çakmaktaşıdan bir hançeri ve ahşap saplı, bakırdan bir baltası vardır. Porsuk ağacından uzun bir yayı ve on dört okunu yerleştirdiği, rengeyiği derisinden bir sadağı bulunmaktadır. Yanında yedek ok başlarıyla birlikte ateş yakmaya yarayan kuru mantar ve demir sülfür de taşımaktadır.

Giysileri bu dağlara gayet uygundur. Deri bir kemerle beline bağladığı, koyun derisinden bir altlık giymiştir. Kemerindeki askılıklar keçi derisinden bir çift tozluğu tutmaktadır. Üzerine giydiği palto çeşitli hayvanların siyah ve kahverengi derilerinden şeritler halinde yapılmış, son derece sağlam bir giysidir. Paltosunun üzerine, tıpkı 19. yüzyıl gibi yakın bir tarihte Alpler'de giyilenlere benzer,

otlardan örölmüş bir pelerin giymiştir. Çenesinin altından bağladığı, ayı derisinden bir başlık başını sıcak tutmaktadır. Ayı ve geyik derisinden ayakbaları ayaklarını soğuktan koruyan otlarla desteklenmiştir; ip "çoraplar" otların yerli yerinde durmasını sağlamaktadır.

Boy ve yaş hesaplamaları rutin işlerdendir. Peki ama Ötzi nerede yaşamıştır. Bir araştırma ekibi bu soruya yanıt bulmak için onun kemiklerini, bağırsaklarını ve dişlerini kullanmıştır. Diş ilk oluşurken diş minesi sabittir ve araştırmacıların incelediği dişler, Ötzi'nin üç yaşından beş yaşına kadar yediği yiyeceklerden gelmiş kimyasal elementlerin izlerini taşımaktadır. Kemikler on yaş ile yirmi yaş arasında kendini yeniden mineralleştirir (yeniler); dolayısıyla araştırmacılar Buz Adam'ın yetişkinliğe geçiş döneminde yaşadığı yere dair bilgi edinme şansına sahip olmuştur.

Ötzi Güney Tirol'de, birçok nehir vadisinden birinde (en yakın adaylardan biri dağların güneyindeki Eisack Vadisidir) doğmuştur. Ötzi'nin kemik kimyası yetişkinliğini yüksek bir irtifada geçirdiğini göstermektedir. Bilim insanları Ötzi'nin bağırsaklarındaki küçük bir mika zerresi üzerine yoğunlaşmıştır. Onlara göre, bu mineral yiyecek hazırlamak için kullanılan değirmen taşlarından gelmiştir. Bu parçacıklar üzerinde yapılan potasyum-argon tarihlendirme (bkz. 27. Bölüm) çalışması, bunların Eisack Vadisinin batısındaki Aşağı Vinschgau bölgesindeki mika oluşumlarına ait olduğunu göstermektedir. Ötzi'nin biyografisi tamamlanmıştır. Hayatının erken dönemlerini aşağı bölgelerde geçir-

miş ve sonra dağlarda yaşamaya başlamıştır. Hiçbir zaman doğduğu yerden 60 kilometreden fazla uzaklaşmamıştır.

Buz Adam'ın ölüsü de zengin bir tıbbi bilgi kaynağı olmuştur. Kemikleri, dokuz, on beş ve on altı yaşlarındayken kötü beslendiğini göstermektedir. Yumurtaları hâlâ bağırsaklarda olan kılkuşlarının neden olduğu çok rahatsız edici bir bağırsak paraziti hastalığından mustarıptır. Giysilerinde iki bit bulunmuştur. Kapalı mekânda yanan ateş yüzünden içine çektiği duman Ötzi'nin ciğerlerini günümüzün sıkı tütün tiryakilerinin ciğerleri gibi karartmıştır. Elleri ve tırnakları harap olmuştur ve sürekli elleriyle yaptığı işlerden dolayı çizik ve yara içindedir. Ötzi'nin midesi boştur ve dolayısıyla muhtemelen öldüğü sırada zayıf düşmüştür ve aç bir haldedir.

Sanki Ötzi'yle yüz yüze tanışmış kadar oluyoruz. İyi de bu dağlarda ne işi vardı ve nasıl ölmüştü? İlk başlarda, araştırmacılar Ötzi'nin barışçıl bir biçimde, belki de kötü hava koşulları nedeniyle öldüğünü düşünmüştür. Ne var ki sol omzunda derine işlemiş bir ok ucu bulduklarında bu fikirden vazgeçmişlerdir. Ayrıca ellerinden birinde, sanki yakın bir dövüşte kendini savunmuş gibi, bir kama yarası da bulunmaktadır. Düğümü yine DNA testleri çözecektir. Alınan numuneler, en az dört kişiyle dövüşmüş olduğunu göstermektedir. Sonunda, ölümcül olanın, kanama sonucu ölüme yol açanın, ok yarası olduğu sonucuna varılmıştır. Belki de Ötzi dağlara kaçmış ve yüksek irtifada, aldığı yaralar yüzünden ölmüştür.

Buz Adam'ın şaşırtıcı bir biçimde eksiksiz bir biyografisi vardır; birçok ülkeden büyük harcamalar pahasına bilim insanlarıyla kurulan ekipler parçaları bir araya getirmiştir. Yüzlerce sayfayı bulan bilimsel makalelerde onun bedeni ve tıbbi koşulları anlatılmıştır. Ötzi üzerinde çalışma yapılmasını mümkün kılan şey, Alpler'in yüksek tepelerinin derin dondurucu etkisidir; soğuk onun giysilerini, alet edevat ve silahlarını korumuştur. Milyonlarca tarihhöncesi avcı ve balıkçı, çiftçi ve sığır yetiştiricisi, Roma askeri ve ortaçağ zanaatkârı hakkında bildiğimizden çok daha fazlasını Ötzi hakkında biliyoruz. O bize, onun ve diğerlerinin zamanında içinde yaşadığı zorlu koşullara dair canlı bir izlenim fırsatı veriyor. Neyse ki biz, bu tek, mütevazı bireyle ne yapacağımızı biliyoruz. Bu buluntu bize arkeolojinin şeylerle değil, insanlarla ilgili olduğunu hatırlatıyor.

Arkeologlar insan iskeletlerine her zaman ilgi göstermiştir. Biz, yaşandığı sırada hayatların ayrıntılarına ulaşmak için uzun bir zaman biyolojik antropologlara bağlı kaldık. Onlar bir iskeletin cinsiyetini ve yaşını belirleyebilir, ağır işlerle tahribata uğramış sırt omurlarını ya da sürekli ata binmekten dolayı eğilmiş ayak kemiklerini tespit edebilirler.

Yakın tarihlerde, biz artık kemiklerin ötesine geçtik ve o kemiklerin ayakta tuttuğu canlı insanların kendilerine bakabiliyoruz. En gelişkin tıp teknolojisi sayesinde, en küçük ipuçlarından hareketle iskeletler bile artık etlenip kanlanabiliyor. Biyolojik antropologlar insan göçlerinin izini artık DNA test-

leriyle sürüyor. Ve onlar artık mumyaları soymaksızın tıbbi görüntüleme teknolojisiyle inceleyebiliyor. Kemik kimyası analizleri bize insanların hayatlarının ilk dönemlerini nerede geçirdiklerini ve ne tür beslenme alışkanlıkları olduğunu gösteriyor. Tıp bilimi sayesinde, Buz Adam hakkında onun kendi hakkında bildiğinden fazlasını biliyoruz. İster iyi korunmuş ister yalnızca kemik kalmış olsun, eski çağlardan kalmış bedenler bugünün arkeolojisinin sıcak gündem maddesidir.

Binlerce beden, çoğu iskelet halinde ama bazen de bataklıklarda çok iyi muhafaza edilmiş olarak, bize gelmektedir. Antik Mısır ve Peru mumyaları hem soylulara hem de sıradan halka ilişkin enformasyon kaynaklarıdır. Tıbbi görüntüleme cihazları bize, bandajların içinden geçerek, Mısırlıların 3000 yıl önce, abse yapmış dişten dolayı acı çektiklerini gösterebiliyor. Bu insanlar büyük bir ihtimalle aylarca, belki de yıllarca bu ağrıyı çekmiştir.

Arada bir, kurban edilmiş birine ait buluntular çıkarılır ve biz o zaman, şiddet yüzünden ölümü öğreniriz. Peru'da, And Dağlarının 6210 metre yükseklerinde, Amerikalı antropolog Johan Reinhard ve Perulu asistanı Miguel Zarate beş asır önce kurban edilmiş on dört yaşındaki bir kızın mumyalanmış haldeki cesedini bulmuştur. Kız incelikle işlenmiş bir kumaşa ve yumuşak deriye sarılmıştır. Kafatasının MR görüntüleri kızın kafasına aldığı ani ve sert bir darbeye öldüğünü göstermektedir; kafasına aldığı darbe sonucu kan, beyni bir yana itirmiştir.

Ortaçağdaki göğüs göğüse savaşlarda alınan yaralar dehşet verici olabilmektedir. Bir keresinde böyle bir karşılaşmada ölmüş bazı insanlara ait kemikler üzerinde çalışmıştım. Kuzey İngiltere’de, Towton Hall’da, bir toplu mezardan, bize ortaçağın vahşi savaşlarının nasıl olabileceğine ilişkin fikir veren otuz sekiz insan kalıntısı çıkarılmıştı. Kurbanlar 29 Mart 1461’de, Güller Savaşı olarak bilinen bir dizi savaştan birinde, kar fırtınasında girilen kanlı bir çatışmada ölmüştü. Bütün kemikler, on altı ile elli arası yaşlarda erkeklere aitti. Hepsi aktif, sağlıklı kişilerdi; bedenleri erken yaşlardan itibaren ağır işlerde çalıştıklarına dair izler taşıyordu. Bu izlere bakarak onların köylü ve çiftçi oldukları söylenebilirdi. Bazılarında ayrıca uzun yayları çekmekten ötürü dirsek yaraları da oluşmuştu.

Çoğu başına aldığı şiddetli darbe yüzünden ölmüştü; ama yüzünün yarısı bir kılıçla doğranmış biri de vardı. Bir başkasının bedeninde, kafasına aldığı bir darbeye ölmeden önce yakın dövüşte aldığı sekiz bıçak yarası vardı. Kılıç, ok ve savaş çekiçlerinin darbeleri, birçoğu ölümcül dehşet verici yaralar açmıştı. Birçok erkeğin dirseği ile bileği arasında, düşmanın darbelerinden kendini korurken oluşmuş kesikler bulunuyordu. Bu insanlar bir katliamda can vermişti. O zamanlar hayat kimse için kolay değildi; ikisi de vitamin eksikliği sonucu oluşan, raşitizm ile iskorbüt çok yaygındı.

Ötzi dışında, kişiye özel çok kapsamlı araştırma yöntemleri çok iyi bilinen bazı tarihi kişiliklere de uygulanmıştır. Firavun II. Ramses (1304-1212) Mı-

sır kralları içinde en iyi bilinenidir. Genç yaşında askerlik yapmış bu kralın yüzden fazla oğlu ve kelimenin tam anlamıyla sayısız kızı vardır. Ramses çok uzun yaşamıştır; çoğu insanın yirmilerinde ya da otuzlarında öldüğü bir zamanda o doksan iki yaşında ölmüştür.

Firavun ölünce mumyalanmış ve Krallar Vadisi'ne gömülmüştür. Fransız uzmanlar onun mumyası üzerinde en son tıbbi teknolojisiyle araştırmalar yürütmüştür. Bu uzmanlar kralın güzel burnuna hayran kalmıştır; burnunun şekli, bedenini mumyalayanlar tarafından burun deliklerine doldurulmuş biber tohumlarıyla korunmuştur. Firavun eklem iltihabı, abse yapmış dişlerin ağrısı ve kan dolaşımı bozuklukları gibi, o yaşta normal sayılabilecek dertlerden mustariptir.

Ramses, bir firavun olarak, refah içinde rahat bir hayat sürmüştür. Ama Mısır'ın sıradan halkı için aynı şeyi söylemek mümkün değildir; onların hayatları sonu gelmez zahmetli işlerde çalışarak geçmiştir. Yakın dönemde, MÖ 14. yüzyılda firavun Akhenaton'un (bkz. 17. Bölüm) başkenti olan el Amarna'daki bir işçi mezarlığında kazı çalışması yapılmıştır. Burada yatan kişilerin hemen hepsi yirmili ya da otuzlu yaşlarda ölmüştür. Hepsinin kemikleri yetersiz beslenmenin bariz izlerini taşımaktadır; yılların bel büken ağır çalışması omurlarını zedelemiş, ayaklarında ve ellerinde kırıklar ve eklem iltihabı oluşmasına neden olmuştur.

Bedenleri tarihsel araştırma ve kazma kürek yardımıyla çıkarılmış, daha yakın tarihte yaşamış hükümdarlar da vardı. İngiltere Kralı III. Richard

(1452-85), Güller Savaşının Orta İngiltere’de bulunan Leicestershire’daki tayin edici muharebesinde, rakibi Kral VII. Henry’ye karşı savaşıırken ölmüştü. Richard hakkında çok fazla bir şey bilinmiyordu. Tarihsel kayıtlara göre, bir sakatlığı vardı ama bu bile kesin değildi; belki de kötü karakteri yüzünden bir benzetmeyle sakatlık uydurulmuştu.

Richard’ın bedeni çırılçıplak soyulmuş ve Leicester’e getirilerek burada sergilenmişti. Daha sonra bir Fransiskan manastırının avlusuna tören yapılmaksızın gömülmüştü. Mezarının yeri bu manastır yıkılıp dağıldıktan çok sonra bulunmuş ama 19. yüzyılda unutulmaya terk edilmişti. Uzun süren tarihsel detektiflik çalışması sonucunda, manastırın şehrin ortasında, bir otoparkın altında bulunduğu tespit edilmiş ve 2012 yılında bir kazı başlatılmıştı. Daha ilk günden, iki ayak kemiği bulunmuştu. İskelet çok dar ve küçük bir mezara sıkıştırılmıştı. Omurga kemikleri S biçiminde bükülmüştü ve elleri bağlanmış gibi arkasındaydı. Her şey çok acele yapılmış bir gömme işlemine işaret ediyordu.

Omurilik kemiğinde, bir omzun diğer omuzdan daha yüksek durmasına sebep olacak denli büyük bir eğrilik vardır. Kafatasında büyük yaralar tespit edilmişti. Bu, Kral Richard’ın bedeni miydi? Araştırmacılar sorunun yanıtını bulmak için DNA testine başvurmuştu. Kemiklerden alınan numuneler kralın yaşayan torunlarından alınan DNA’larla karşılaştırılmış ve iskeletin gerçekten de sakat kral III. Richard’a ait olduğu kesin olarak belirlenmişti. Kralın bedeni törenle Leicester Katedrali’ne yeniden gömülmüştü.

Günümüzün tıbbi teknolojisi arkeologların, daha bir kuşak önce dahi kimsenin aklına hayali-
ne gelmeyecek türden ayrıntılarla tarih yazmasını
sağlıyor. Bazı doktorlar 1900'lerin başında Mısır
mumyalarını X-ray cihazından geçirmişti. Ama bu-
gün artık biz o kişinin gençliğini nerede geçirdiğini
ve nerelere seyahat ettiğini bile söyleyebiliyoruz.
Biz artık insanların hayat hikâyelerini yazıyoruz.

BÖLÜM 35

Moche'nin Savaşçı Rahipleri

Yuvarlak bir kaba çepeçevre yapılmış resimler bütün hikâyeyi anlatıyor. Tarih MS yaklaşık 400. Bir Moche şefi, Peru'nun kuzey sahilinde, bir piramidin tepesindeki barınakta oturuyor. Kendisi gölgede; ama öğleden sonra güneşi altın tacının parıldamasına neden olmuş. Sağ elinde, içi insan kanıyla dolu kilden bir kap tutuyor. Sakin ve vakur bir biçimde, altın ve firuze takılarla süslenmiş giysiler içinde, zırhlarından ve silahlarından arınmış bir halde karşısına sıra sıra dizilmiş çıplak savaş esirlerine tepeden bakıyor.

Kuş kostümü giymiş bir rahip esirlerin boğazlarını hızlıca kesiyor, akan kanlarını bir kaba dolduruyor. Bedenler hızla sürüklenip alınıyor ve bekleyen öteki rahipler tarafından parçalara ayrılıyor. Şef hiçbir duygusal tepki vermeksizin daha fazla

kan içiyor. Boşalan kap hemen yeniden dolduruluyor. Bir gün o da şimdi oturduğu yere gömülecek ve yerini bir başka savaşçı rahip alacak.

Bu, bir zamanlar mezar sunusu olmuş –belki gündelik hayatta da kullanılmış– her türden Moche kabı üzerinde yer alan sahnelerden biridir. Bazıları sosyal statü sembolüdür. Hikâyelerin anlatıldığı sahnelerde, sıralar halinde koşarak geyik ve fok balığı avlayan ve törenlerde yürüyen savaşçılar resmedilmiştir. Moche kap imalatçıları heykeltıraş olduğu kadar ressamdır da. Bu zanaatkârların, önde gelen simaların portrelerini çizdikleri vazolar meşhurdur; ama bu vazolarda kuşlar, balıklar, lamalar, geyikler ve hatta örümcekler de vardır. Zanaatkârlar mısırı, kabağı ve başka bitkileri de unutmamıştır. Ya da doğaüstü varlıkları. Moche ve onların liderleri hakkında bildiğimiz ne varsa bu muhteşem çanak çömleklerden –ve ayrıca en iyi biçimde süslenmiş mezarlardan– gelmiştir.

Moche devleti yaklaşık 2000 yıl önce, Peru'nun kuzey kıyılarında varlık göstermiştir. Sahildeki ovalar dünyanın en kurak yerlerinden biridir ve bu yüzden Moche halkı Pasifik Okyanusundan bol miktarda çıkarılan hamsiyle beslenmiştir. And Dağlarından akan nehirlerin beslediği vadilerin mûmbit toprakları, titiz bir çalışmanın ürünü olan tarla sulama sistemiyle mısır, fasulye ve öteki ürünleri yetiştirmelerine olanak tanımıştır.

Verimli tarım sayesinde yiyecek temini kolaylaştıkça, az sayıda zengin aile öne çıkmaya başlamıştır. Şefler ve aileleri, giderek soylular ve sıradan halk olmak üzere ikiye ayrılmaya başlayan Moche

toplumunun seçkinleri haline gelmiştir. Şefler kerpiçten büyük piramitler ve tapınaklar inşa ettirmiştir. Bunlar tek bir amaca hizmet eden, özenle hazırlanmış törenler için birer sahne işlevi görmektedir; amaç da liderlerinin doğaüstü dünyayla yakın bağı olduğunu sıradan halka göstermektir.

Yüzyıllar boyunca, yüzlerce sıradan insan, Moche Nehri kıyısında yükselen büyük tapınakların inşası için ter dökmüştür. Onlar vergilerini emekleriyle ödüyordu; erken dönem Peru devletlerinde alışıldık bir uygulamaydı bu. Kerpiçten yapılan büyük Huaca del Sol piramidi Pasifik kıyısına yakındır ve nehir den yaklaşık 40 metre yüksektedir. Kullanıldığı zamanlarda ve gerek sel baskınlarıyla gerek yağmacılar tarafından tahrip edilmeden önce, bu muazzam huaca [kutsal yer] haç şeklindedir ve yüzü kuzeye dönüktür. Basamaklıymış gibi etki versin diye dört kısım halinde inşa edilmiştir. Ön cephesi bir zamanlar kırmızı ve diğer parlak renklerle boyalıymış. Bugün orada yükselen piramit, burada yaşamış Moche şeflerinin hem kraliyet sarayı hem de mezar yeri olan devasa yapının bir gölgesidir ancak.

İkinci pramit, Huaca de Luna birinciden 500 metre uzağa dikilmiştir. Bu, üç tane yüksek, kerpiç duvarla çevrelenmiş ve birbiriyle bağlantılı üç platformdan oluşan daha küçük bir anıttır. Parlak renkli duvar resimlerinde, kısmen hayvan, kısmen insan olan ilahi varlıklar gösterilmektedir. Uzmanlara göre, burası şeflerin, Moche devletine nezaret eden büyük tanrılara ibadet ettikleri bir yerdir.

Kapalı bir avluda, arkeolog Steve Bourget, kurban edilmiş yetmiş dolayında savaşçının kemikle-

rini bulmuştur. Birçok örnekte, bedenlere ait kemikler, çanak çömlek frizlerinde görüldüğü üzere, uzuvlarına göre ayrıştırılmıştır. Bedenleri karışık figürlerle kaplı, kilden, çıplak erkek heykelcikleri bu kalıntıların hemen yanında bulunmuştur. Bu kurban törenlerinden en az ikisi, Moche topraklarında çok nadir görülen yoğun yağmur altında yapılmıştır. Bu törenler, Batı Pasifik'te karmaşık iklim değişikliklerinin neden olduğu, düzensiz El Nino olayları süresince gerçekleşmiştir. El Nino kıyıya, hamsi sürülerinin yollarını değiştirmesine neden olan sıcak su akıntılarını taşımaktadır. Ayrıca getirdiği yağmurlar saatler içinde bütün ekili alanları tarumar edebilmektedir.

Kimdir bu Moche liderleri? Boyalı kaplardan anladığımız kadarıyla, bu liderlerin politik gücü savaştaki başarılarına bağlıdır. Güç ayrıca dikkatli bir biçimde sahnelenen halka açık törenlere de bağlıdır. Tapınaklar ile sarayların dikilme nedeni de budur. Sahneyi gözünüzün önüne getirebilirsiniz: Batıda güneş batarken, en iyi pamuklu giysilerini üzerine geçirmiş halktan kişilerin oluşturduğu büyük bir kalabalık, Huaca del Sol'un aşağısındaki büyük meydanda toplanır. Davullar çalarken, kutsal ateşlerden gökyüzüne tütsü kokuları yükselmekte, yüksek sesle söylenen ilahiler havada yankılanmaktadır. Parlayan güneşin ışınları *huacan*ın tepesindeki piramidin girişini aydınlatırken, küçük bir kapıda bir adamın silüetinin belirmesiyle birlikte bütün alana sessizlik çöker; adamın ıslıl ıslıl parlayan altın başlığı, büyülü bir biçimde batan güneşi yansıtmaktadır. Güneş nihayet ufukta kay-

bolurken, o da sanki doğaötesi dünyaya dönüyor-muş gibi karanlığın içinde kaybolur.

Moche çanak çömlekleri, insan kurban edilmesi-ne ve esirlerin öldürülmesine ilişkin sahnelerle doludur; şeflerin kendilerine ilişkin çok az şey vardır. Onların çevresinde dönen ritüellere ilişkin neredey-se hiçbir şey bilmiyoruz. Hatta adlarını bile bilmiyoruz. Bu insanlar yazıyı bilmiyordu. Yalnızca Moche toplumunu yönlendiren güçlü inançlar olduğunu tahmin ediyoruz. Öte yandan bu kaplardaki resimlerin kalitesi sayesinde onların bazı özelliklerini çıkarabiliyoruz. Önemli bir halk oldukları kesin; çünkü bu kaplarda büyük bir zenginliği yansıtan, süs eşyalarıyla donatılmış mezar resimleri var. Bazı şeflerin güldüğünü, hatta kahkaha attığını görüyoruz; ama çoğunun ifadesi ciddi ve çoğu haşin görünümlü. Bu resimlere baktığımızda, Moche şeflerinin otoritesine mutlak bir güven duydukları izlenimi ediniyoruz.

Bütün bu ipuçları, Moche şeflerine ilişkin net bir portre çıkarmıyor ortaya. Onların mezarlarından çok azı, yağmacıların ve İspanyol askerlerinin gazabından kurtulup günümüze kadar gelebilmiştir. Hatta İspanyollar hunharca altın arayışı sırasında, Huaca del Sol'ün parçalarını su ile sürüklemek için Moche Nehrinin yatağını bile değiştirmiştir. Biraz altın çıktığı duyulunca, bu onları buldukları ne kadar huaca varsa hepsini sürükleyip yok etmeye cesaretlendirmiştir. Bu kayıp, 20. yüzyıl sonları arkeolojisinin büyük buluşlarından biri olan, Sipan Şefleri diye bilinen şahsiyetlerin muhteşem mezarlarını, arkeoloji için istisnai önem taşıyan buluntular haline getirmiştir.

1987 yılında, mezar hırsızları, Moche iktidarının büyük bir merkezi olan Lambayeque Vadisindeki Sipan piramitlerinin içinde, derinlerde bulunan, bir Moche şefinin bugüne kadar bozulmamış, altınlarla dolu anıtmezarını parçalamıştır. Neyse ki Perulu arkeolog ve bir Moche uzmanı olan Walter Alva hemen hiç vakit kaybetmeden buraya gitmiştir. Hemen başlanan ve bir grup arkeolog ile konservatör tarafından yürütülen kazı çalışması, Moche krallığının gizemli yöneticilerine ilişkin resimdeki boşlukları doldurmuştur.

2004'te, MS 300'lerden önce inşa edilmiş, önemli bir *huacada* on dört mezar tespit edilmiştir. Huaca Rajada olarak bilinen mezar odaları iki küçük kerpiç piramitten ve küçük bir platformdan oluşmaktadır. Alva'nın yürüttüğü kazılarda, mezar sunularıyla birlikte, zengin takılar takmış üç Sipan şefine ait mezarlar bulunmuştur.

Çıkarılan birinci şef ancak 1,5 metre boyunda ve otuz beş ila kırk beş yaşları arasındadır. Kerpiç bir odaya tören giysileriyle gömülmüştür; iki yanında ve başının ucunda kerpiçten, yekpare bir bank bulunmaktadır. Yas tutanlar yanlarında getirdikleri yüzlerce kaliteli kil kabı bu banktaki oyuklara koyarlar. Sonra şefi mezar odasının ortasındaki kalın, tahtadan bir tabuta yerleştirirler ve bakır bantlarla sıkıca bağlarlar. Ayaklarının ucuna oluklu kaplar konmuştur. Başında başlığı, altın maskesi, göğüslüğü, küpeleri ve kaliteli mücevherleriyle şef, kendine özgü ve ayırt edici kıyafetleri içindedir. Önemli bir Moche besin kaynağı olan yerfıstığı şeklinde altın ve gümüş boncukları olan iki gerdanlık takmıştır.

Şef yalnız değildir. Beş kamış tabutta yetişkin bedenleri bulunmaktadır. Bu bedenler, karısı ya da sevgilisi olan ve kendisinden belli bir süre önce ölmüş üç kadın ile yanında savaş sopası bulunan ve muhtemelen savaşçı olan iki erkeğe aittir. Ayrıca üçüncü bir erkek, bağdaş kurmuş bir vaziyette, gömüte yukarıdan bakan bir nişte oturmaktadır. Savaşçıların bacakları, muhtemelen kaçmalarını engellemek için kesilmiştir. Anıtmezarda bir köpek ve iki lama da bulunmaktadır. Tabut yerine oturtulunca, kirişli alçak tavan üzerine yerleştirilir. Sonra da mezarın içi doldurulur.

1988 yılında, birinci şefin yakınında ikinci bir mezar daha bulunmuştur. Bu anıtmezardaki adam onun çağdaşıdır. Tören giysilerinin yanı sıra, aya tapınmayı akla getiren bir sunu kâsesi ve başka objeler de bulunmuştur. Bu bir rahip olabilir.

Bulunan üçüncü mezar odası biraz daha eskidir; ama takılar ve giysiler burada yatan kişinin de ilk şefle aynı rütbeden olduğunu göstermektedir. DNA testleri bu iki kişinin anne tarafından akraba olduğunu ortaya koymuştur. Bir genç kadın ile muhtemelen şefin muhafızı olan, ayakları kesilmiş bir savaşçı da aynı mezarda yatmaktadır.

İşlemeli, çok benzer kıyafetler içindeki üç şef de törensel objelerle birlikte ebediyete intikal etmiştir. Bu üç kişi tam olarak kimdir? Tören giysileri, zarif burun ve kulak takıları, bakır sandaletler ve güzel bilezikler, şüpheyi yer bırakmayacak biçimde bunların önemli şahsiyetler olduğunu ortaya koymaktadır.

Elde sadece tek bir olası bilgi kaynağı vardır: O da Moche kapları üzerindeki resimlerdir. Arkeolog

Christopher Donnan bir döner tabla üzerinde çevrilirken bu resimli kapların fotoğraflarını çekmiş ve böylece sahnelerin “açılmış halde” tam frizlerini elde etmiştir. Kapların üzerine, birinin diğerini yendiği ve esir aldığı, iki kişi arasındaki mücadeleden yüzlerce sahne resmedilmiştir. Her keresinde, galip savaşçı düşmanının giysilerini çıkarmakta, silahlarını toplamakta ve boynuna bir ip geçirmektedir. Ardından, bağlanan esir muzaffer savaşçının önü sıra yürümeye zorlanmaktadır. Başka sahnelerde, sıraya dizilmiş esirler, bazen bir piramidin tepesinde oturan önemli bir kişinin önünde sergilenmektedir. Sonra esirlerin boğazları kesilmektedir. Rahipler, izleyiciler ve bu töreni yöneten kişi taze kandan içmektedir.

Bu törenlerin en önemli katılımcıları, tıpkı Sipan Şefleri gibi, hilal şeklinde bir başlık, halkalı kulak takıları ve hilal şeklinde bir burun takısıyla birlikte konik bir miğfer takmaktadır. Donnan bu şeflere savaş rahipleri der; bunlar Moche toplumunda en önemli törenleri yöneten kişilerdir. Donnan’a göre, şeflerin tören giysileri kuşaktan kuşağa çok az bir değişiklik göstermiştir. Onlarla birlikte gömülen hemen her şeyin bir anlamı vardır. Örneğin sağa altın, sola gümüş takılar takmak güneşin ve ayın, gündüzün ve gecenin zıtlığını temsil etmektedir. Mezar sunularından hareketle, Sipan şeflerinin doğaüstü güçlere inandığını söyleyebiliriz. Bu şefler, düşmanların peşini bir an olsun bırakmaksızın saldırı ve fetih savaşları örgütleyen, rekabetçi savaşçılardır.

Moche şeflerinin mezarlarında o kadar çok altın vardır ki çok azı yağmacıların gazabından kur-

tulabilmiştir. Bu da, Sipan'dakiler dışında savaşçı rahipler hakkında çok az şey bildiğimiz anlamına gelmektedir. Bu üç soylu mezarı, Jequetepeque Nehrinin ağzına yakın, 32 metre yüksekliğindeki Dos Cabezas piramitinden çıkmıştır. Bu mezarlar MS 450 ile 550 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Üç şefin boyu da dikkat çekicidir; her biri yaklaşık 2 metredir. Biyolojik antropologlar, bu şeflerin Marfan sendromu olarak bilinen, ince ve uzun kol ile bacaklara neden olan genetik bir bozukluktan mustarip olduklarından kuşkulanmıştır.

En önemli sima, altın yaldızlı ve yarasalarla süslü, bakır bir başlık takmıştır. Benzer bir biçimde işlenmiş bir burun takısı da vardır. Yarasalar, görünüşe bakılırsa, Moche törenlerinde önemli bir yer tutmaktadır; onlara resimli kapların üzerinde, insan kurban edilme sahnelerinde ve kan içme törenlerinde de rastlıyoruz. Bu kişi muhtemelen savaşçı bir rahiptir ve belki de Moche toplumunda saygın bir meslek olan bir metal ustasıdır.

Moche savaşçı rahipleri gibi liderler, hüküm sürmelerinin, halkı doğaüstü güçlerle özel bir ilişkileri olduğuna inandırma yeteneklerine bağlı olduğunu bilirler. Halkın katıldığı törenlerde ve özel günlerde giydikleri ince işlenmiş giysiler ve takılar ile sonu gelmez ilahiler işte onların bu yeteneklerini sergileme biçimidir. Bu yolda birkaç insanın kurban edilmesi, verilmek istenen mesajı güçlendirecektir.

Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin arkeolojik çözümlenişi, ağır çekim bir alan çalışması yanında, kılı kırk yaran bir detektiflik çalışması ve bulguların büyük bir itina ile muhafaza edilmesi

için sabır da gerektirir. Süslü bir küpe gibi küçük takılar, Moche inanışının merkezi bir teması olan, güneş ile ay, gece ile gündüz arasındaki manevi zıtlığı gösteriyor olabilir. Savaşçı rahipler, onlara kudret kazandıran doğaüstü güçlerle özel bir ilişki içinde olduklarını düşünürler. Onların karmaşık dünyasını anlamak için arkeologlar düzinelerce küçük ipucundan hareketle yapbozun parçalarını bir araya getirmek zorundadır. Alva ve meslektaşları sayesinde, artık elimizde, çoktan beri unutulmaya terk edilmiş, zenginlikleri Mısır firavunu Tutankamon'un kiyle boy ölçüşebilecek Moche şeflerinin ilginç bir portresi bulunuyor.

BÖLÜM 36

Kozmos İçin Tünel Kazmak

Mexico City'nin yaklaşık 48 kilometre kuzeyinde, Mexico Havzasındaki Teotihuacan'da Güneş Piramidi göğe yükseliyor. 71 metre yükseklikteki bu devasa yapı kendinizi tanrıların huzurunda bir toz zerresi gibi hissetmenize neden oluyor. Ve bu tam da onu yapanların istediği şeydi. Teotihuacan'da oturanlar, kocaman bir kutsal mekânın kalbinde yaşıyordu. Şehir tek başına 21 kilometre karelik bir alanı kaplıyor, bütün havzaya ve çevresindeki platolara hükmediyordu. MS 100 civarında burada en az 80.000 kişi yaşıyordu. Ve MS 200 ile 750 yılları arasında, Teotihuacan'ın nüfusunun 150.000'i aştığı olmuştu. O zamanlar Teotihuacan, Çin'deki ve Ortadoğu'daki en büyük şehirler kadar büyük bir şehirdi.

Arkeologlar bu alanda neredeyse yüz yıldır çalışıyor. Onlar, Teotihuacan'ın manevi dünyayı taklit

eden yapay dağlar, tepeler, mağaralar ve açık alanlardan oluşan devasa bir sembolik toprak parçası olduğunu artık öğrendiler. Sekiz yüzyılı geçen bir süre boyunca, Teotihuacanlılar 600 piramit, 500 imalathane, kocaman bir pazaryeri, çevresiyle birlikte 2000 konut ve çok sayıda meydan inşa etmişti.

Şehrin yöneticileri bir noktada şehrin büyük bir kısmını yeniden inşa etmeye karar vermiş ve muhtemelen kalabalık kentsel alanların yerine geçsin diye standart, etrafı duvarlarla çevrili konut alanları yapmışlardı. Bunların bazıları zanaatkârlara ve onların işliklerine ayrılmıştı. Diğerleri de askeri bölge olarak kullanılmıştı. Oaxaca Vadisinden ve Meksika Körfezi sahilindeki Veracruz'dan gelmiş yabancılar, kendilerine özgü çanak çömlek tarzlarıyla diğerlerinden ayrılan kendi mahallelerinde yaşıyordu.

Şehrin bütün caddeleri birbirini doksan derecelik açıyla keserken, her şey bu ızgara plana göre yapılmıştı. MS 150 ile 325 yılları arasında, şehrin yöneticileri Güneş Piramidini şimdiki gibi, Ay Piramidinden daha büyük olacak şekilde yeniden tasarlamışlar ve Ölüler Bulvarını şehrin yeni politik ve dini merkezi Ciudadela'yı içine alacak şekilde güneye doğru 1 mil daha uzatmışlardı. Yakın bir tarihe kadar, bu görkemli yapı hakkında pek fazla bilgi sahibi değildik; ama 2003 yılında, Mexico City'deki Ulusal Antropoloji ve Tarih Enstitüsü, Ciudadela tapınaklarını araştırmak ve korumaya almak için uzun vadeli ve iddialı bir program başlatmıştır. Geçtiğimiz yıllarda, proje meyvelerini vermeye başlamış ve bazı önemli keşifler yapılmıştır.

Ciudadela ve çevresi, yüksek duvarları ve geniş avlusuyla muazzam büyüklükte bir alanı kaplamaktadır. Halkın katıldığı büyük törenler için, 100.000 kişinin toplanacağı bir kapalı alan vardır. Orta Amerika uygarlıklarına özgü, antik tüylü yılan tanrı adına şehir duvarlarının içine yapılmış Quetzalcoatl Tapınağı yüzünü meydana dönmüştür. Bu, ortasından yukarıya doğru yükselen, görkemli merdivenli yoluyla her biri küçük birer teras oluşturan altı geniş kattan meydana gelen bir yapıdır. Bu terasların yüzleri tüylü yılanın ve yılanı benzer bir yaratığın, belki de bir savaş yılanının başlarıyla süslenmiştir. Tüylü yılan rölyefleri ayrıca bir su tasviriyle birlikte, her bir baş sırasının altında da görülmektedir. Bütün tapınak maviye boyanmıştır ve içi oyulmuş denizkabuklarıyla süslenmiştir. Bu rengin, başların ve öteki süslemelerin neyi ifade ettiği bilinmiyor; ancak bunlar bir ihtimal, yaratılış zamanındaki –durgun bir okyanus–kâinatı (bütün evreni) temsil etmektedir.

Kazı çalışmaları sıfırdan, kısmen yağmur ve yüksek yeraltı su seviyesi yüzünden, kısmen de çok yüksek sayıdaki turist ziyaretlerinden ötürür fena halde zarar görmüş bir tapınak üzerinde çalışarak başlamıştır. 2004 yılında, Dünya Anıtlar Fonu bu eşsiz yapının korunması için maddi ve teknik destek sağlamıştır.

Tüylü Yılan Tapınağı'nın yanındaki büyük meydana Meksikalı arkeologların yürüttüğü kazılarda, MS 200 civarında aslında tarım alanı olan bir yerin üzerine inşa edilmiş birkaç yapının kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bunlar ilk dini yapılar bütününü oluşturmaktadır. Yapılardan biri 120 metreden

daha uzundur ve muhtemelen, törensel bir top oynunu (kaybedenlerin kurban edilmesini de getirebilecek antik bir ritüel) için bir avlu işlevi görüyordu. Quetzalcoatl Tapınağı'nın mimarları, şimdiki haliyle Ciudadela'yı yapmak için bu binaları yıkmıştır.

Ciudadela'daki tapınağın önünde bulunan açık alan, yüzey yansıması sağlamak için suyla kaplanacak bir şekilde tasarlanmıştır. Bu bir tür su aynası, dünyanın ve hayvanların yaratılışından önce varolan durgun denizin sembolik bir yansıması işlevi görmektedir. Antik hayatın başlangıcı mitlerine göre, bir Kutsal Dağ zamanın başlangıcında bu su kütesinin içinden yükselmiştir. Bütün bunlar, Ciudadela'nın dünyanın yaratılışı mitlerinin yeniden canlandırıldığı törenler için bir sahne işlevi gördüğünü akla getirmektedir.

2003'te yağan yoğun yağmurlar, Quetzalcoatl Tapınağı'nın platformuna çıkan merdivenlerin önündeki toprak zeminde bir çöküntüye neden olmuş ve derin bir çukur ortaya çıkmıştır. Şimdi, yıllar süren çalışmanın ardından, arkeologlar ilk kez tapınağın altına inme şansı elde etmiştir. Bir arkeolog –Sergio Gomez Chavez– küçük bir delikten ipile aşağıya sarkmıştır. Chavez yaklaşık 14 metre aşağıda bir zemine inmiş ve orada doğuya, Tüylü Yılan Tapınağı'na doğru ve batıya, büyük meydanın ortasına doğru uzanan bir yeraltı tüneli bulmuştur. Tünelin çoğu yeri, Teotihuacanlılar tarafından, toprak ve oyulmuş taş bloklarla doldurulmuştur.

Bu yeraltı geçidini temizlemek ve incelemek dikkatli bir planlamayı gerektirmiştir. 2004, 2005 ve 2010 yıllarında, yeraltında çalışmaya başlamadan

önce, Chavez ve meslektaşları yerin üstünden geçidin halini görmek için, toprak altına nüfuz eden bir radar kullanmıştır. Görüntülere bakılırsa, tünel 100 ila 120 metre arası bir uzunluktadır ve doğu ucu Tüylü Yılan Tapınağı'nın ortasına kadar gelmektedir. Radar görüntüleri, tünelin ortasında doğu ucundakinden de geniş bir odanın varlığına işaret etmiştir. Bu görüntüler ayrıca yeraltı çalışmasının planlanması açısından da faydalı olmuştur.

Araştırma çalışmaları, titiz bir şekilde üzerinde düşünülmüş bir dizi varsayım temelinde yürütülmüştür. İlk olarak, araştırmacılar Teotihuacan'ın, onun sakinlerinin tahayyül ettiği, tanrılar tarafından oluşturulmuş, yeryüzü, gökyüzü ve yeraltı olmak üzere üç düzlemden oluşan evrenin bir kopyası olduğunu varsaymıştır. Yatay alan doğu, batı, kuzey ve güneyi temsil etmektedir. Ve bu alanın köşeleri dünyanın da köşeleridir.

İkinci olarak, kazıcılar Tüylü Yılan Tapınağı'nın, zamanın başlangıcında durgun denizden yükselen, yaratılışın Kutsal Dağ'ını simgelediğini varsaymıştır. Tapınak kutsal bir yere, dünyanın merkezine dikilmiştir. Burası kâinatın farklı düzlemleriyle iletişim kurabileceğiniz bir yerdir.

Üçüncü olarak, araştırmacılar Kutsal Dağ'ın altında uzandığı düşünülen bir kutsal mağaranın, yeraltına giriş yeri olduğunu varsaymıştır. Orada kâinatı ayakta tutan tanrılar ve yaratıcı güçler yaşamaktadır. Chavez'in radar yardımıyla kısmen ortaya çıkardığı tünel, bu yeraltının simgesel bir temsilidir. Antik kozmolojiye göre, yeraltının kendi kutsal coğrafyası vardır.

Ve nihayet, araştırmacılar, yeraltı geçidinin sık sık ama yalnızca kendi konumlarını destekleyen ritüellere katılmış insanlar tarafından kullanıldığını varsayar. Burası, böylesi insanların belli ritüelleri yerine getirerek manevi güç kazandıkları yerdir. Bu ritüellerde kullanılan bazı objeler, hatta belki de armağanları alan ve verenlerin kalıntıları bu tünelde hazır bulunuyor da olabilir.

Yeraltı kazıları 2006 yılında başlamıştır ve halen devam etmektedir. Chavez kazıya, tünelin ana girişinin bulunduğunu düşündüğü 100 metre karelik bir alanda başlamıştır. 5 metre karelik bir alanı kaplayan bir kuyu yerin 2 metre altında uzanmaktadır. Bu, piramide doğru ilerleyen bir tünele girişi mümkün kılmaktadır.

Dar geçidi kapatan tarihi kalıntılar ve taş bloklar bir kazı planlaması yapılmasını zorlaştırmıştır. Chavez bir kere daha uzaktan ölçüm araçlarına başvurmuştur; ama bu kez yerin altında. Ardından, çalışmanın bir sonraki adımını planlamak için, son derece doğru ölçümler sağlayan bir alet olan bir lazer tarayıcı kullanmıştır. İlk ölçümler 37 metrelik bir tünelin varlığını göstermiştir. 2011'de yapılan bir diğer taramada, tünelin uzunluğu 73 metre olarak ölçülmüştür. Bu ölçümler, piramide doğru giden uzun bir tünelin gerçekten bulunduğu; ama öte yandan toplam uzunluğunun belirsiz olduğu bilgisini teyit etmektedir.

Bir sonraki adımda, Chavez video kameralarla donatılmış uzaktan kumandalı küçük bir robot kullanmıştır. Bu robot, potansiyel çalışma ortamlarının güvenilirliğini kontrol etmek üzere tünelin için-

de 37 metre ilerlemiş ve geçidin daha önce lazerle taranmış kısmındaki kazılara yardımcı olmuştur. 2013 yılında, gece görüşlü ve minyatür bir lazer tarrayıcılı daha gelişmiş bir robot, tünelin daha önce nüfuz edilemeyen 30 metrelik kısmını incelemeyi başarmıştır. Bu kolay bir görev değildir. Antik Aztekler her fırsatta bu tüneli ziyaret edip oraya adaklar bırakmıştır. Bunu yapmak için onlar tüneli kapayan yirmiden fazla kalın duvarın içinden kendilerine yol açmak zorunda kalmış ve kısmen de tünele zarar vermiştir. Sonunda, bütün tünel alanı adaklarla dolmuştur. Chavez ve meslektaşları, 1800 yıldır oraya giren ilk insanlar olmuştur.

2013 yılında, kazı çalışması sonucunda tünelin içinde 65 metre ilerlenmiştir. İki tane yan oda ortaya çıkarılmıştır. Bu odaların duvarları ve tavanı, metalik bir mineralden elde edilen bir tozla sıvanmıştır ve bu odalara, yıldızlı bir gökyüzünün ya da köpürerek akan bir suyun altındaymış izlenimi kazandırmıştır. Odalardan birinde, 400'den fazla mineral metal top vardır. Bu objelerin gizemi çözülebilmiş değildir. İki yan odadan sonra, tünel aşamalı bir şekilde 2 metre daha derine inmekte ve doğuya doğru 35 metre daha ilerlemektedir. Sonunda, kuzeye, güneye ve doğuya bakan üç oda vardır.

103 metreden uzun olan ve zeminden 17 metre derine inen bu tünelde yapılan kazı çalışmasında 75.000 obje çıkarılmıştır. İçinde yeşim, serpantin (yılan taşı) ve obsidyan (volkanik cam) gibi minerallerin ve sıvı halde cıvanın da bulunduğu binlerce adak gün yüzüne çıkarılmıştır. Yüzlerce kil kap ve parlatılmış piritten yapılmış ayna, deniz kabuk-

larıyla yan yana bulunmuştur. Alışılmadık biçimli düzinelerce kil kap yanında, lastik toplar, gerdanlıklar, ahşap oyma nesneler ve insan derisi parçaları da bu tünelden çıkanlar arasındadır.

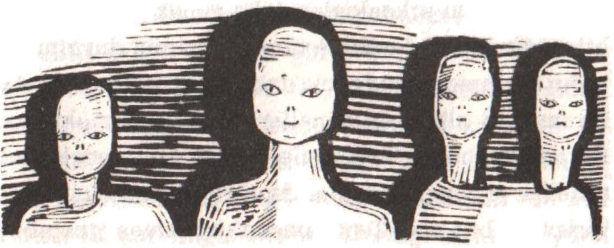
Bütün bunlar ne anlama gelmektedir? Chavez ve ekip arkadaşlarına göre, Ciudadela, kâinatın kutsal coğrafyasını ve tanrıların eserini yeniden yaratmaktadır. Tüylü Yılan Piramidi, kâinatın çeşitli katları ile bölgeleri arasında bir bağlantı işlevi gören Kutsal Dağ'ı simgelemektedir. Yeraltı tüneli ile tapınağın altındaki mağaralar, yeryüzü uzamını nemli, soğuk ve karanlık bir yeraltı dünyasına dönüştürmektedir. Yöneticilerin yönetmek için doğaüstü güçlerini aldığı yerdir burası. Piramidin altındaki tünel, şehrin yöneticilerini yeraltı dünyasına götürmektedir. Toprağın altında kaybolmak, onların bilinmeyen dünyayı ziyaret ettiklerini akla getirmektedir ve bu onlara doğaüstü âlemlerin güçleri ile iletişim kurma yetisi kazandıran bir eylemdir. Ciudadela, şehirdeki herkesin kutsal törenler takviminde yer alan önemli olaylara katıldığı yerin adıdır. Ayrıca mimarlar yeraltı dünyasına girişin kapısını yine burada açmaya çalışmıştır.

Sürmekte olan Ciudadela projesi, değerli objeler bulmak için aceleyle yapılan bir kazı çalışması olmaktan ziyade, tüneldeki objelerin anlamını bulmaya yönelik sistematik, sancılı bir analiz sürecidir. Buradaki her şeyin törensel bir anlamı vardı; tıpkı tünelin, yeraltı dünyasında sulak bir ortamı yeniden yaratmak için doğal su tabakasının altına kazılması gibi. Tünelin son 30 metresi daha da deri-

ne inmektedir; öyle ki, bu kısım her zaman yaratılışın kutsal suyunu temsil eden su ile doludur.

Teotihuacan araştırma ve incelemeleri yüzyıl önce başlamıştır; ama şehir o kadar muazzam büyüklüktedir ki arkeologlar daha ancak yüzeyi kazabilmiştir. Şu an özellikle tünel üzerinde durulmaktadır; yalnızca Ciudadela'daki değil, Güneş ve Ay Piramitleri altındaki tüneller de araştırılmaktadır. Burada kurban edilen kişiler kadar, bulunacak yeni tüneller ve zengin adaklar da, tarihteki en büyük şehirlerden biri olan Teotihuacan'ın karmaşık sembolizminin şifrelerinin kırılmasına hizmet edecektir.

BÖLÜM 37

Çatalhöyük

Yarım boy kilden figürler, müzede sergilendiği vitrinden doğrudan ileriye, bana bakıyor. Bazıları iki başlı; muhtemelen karı ve kocayı temsil ediyor. Odayı dolaşırken, siyah boyayla hat çizilmiş gözlerin beni takip ettiği hissine kapılıyorum. Bir figüre olabildiğince yaklaşıyorum ve deniz salyangozu kabuğundan gözlerine bakıyorum. Ziftle boyanmış gözbebekleri adeta ruhuma işliyor. MÖ yaklaşık 8000 civarında, otuz tane diğer başka figürle birlikte gömülmüş bir figür beni büyülüyor.

Antik çağa özgü inanışların gücünü tüm benliğimde hissettiğim nadir anlardan biriydi bu. Başkaları da olmuştu elbette: Fransız mağaralarındaki ve İspanya'da yer alan Altamira'daki (bkz. 14. Bölüm) Buz Adam resimleri; Mısır'daki Krallar Vadisinde, firavunun tamamıyla karanlık mezarında geçirdi-

ğim birkaç dakika; kilden bir kâse üzerine resmedilmiş Maya yaratılış destanının izini sürmek... Ama bunlardan çok azı, Ürdün'de bulunan Ayn Gazal'daki [Ceylan Pınarı], boyalı giysileri, saç ve dövmeleleri olan, ince dal demetlerinin etrafında şekillendirilmiş, kilden figürler ile geçirdiğim zaman kadar güçlü etki bırakmıştır üzerimde. Orada kendimi atalarımızın huzurundaymış gibi hissettim.

Başka erken dönem tarım toplumlarında olduğu gibi, Ayn Gazal insanları da atalarının süsledikleri başlarını, yaşadıkları barakaların altına gömmüştü. Kathleen Kenyon, Eriha'da (bkz. 30. Bölüm), MÖ 7000 yılından kalma evlerin altında, alçıyla doldurulmuş kafatasları bulmuştu. Ayn Gazal'da yaşamış insanlar da atalarının modellerini yapıp ev tapınaklarına koymuştu. Onlara bir müzede bakarken bile, sanki ailenizin geçmiş kuşakları size, torunlarına bakıyormuş hissine kapılmaktan kendinizi alamıyorsunuz. Ortadoğu'nun bu ilk köylüleri hakkındaki bilgimiz arttıkça, bizden önce yaşamış olanlara duyduğumuz saygının toplumda nasıl etkili bir güç olduğuna dair daha çok kanıt bulmuş oluyoruz. Peki, daha önceki kuşaklara neden bu kadar ilgi gösterilmişti?

Mevcut geleneksel toplumlardan, ataların genellikle, yaşanan toprakların muhafızları olarak görüldüğünü biliyoruz; onlar ekinlerin eskisi gibi büyümesini ve hayatın sürmesini temin ediyorlar. Aynı şey kesinlikle geçmiş için de doğrudur. Atalara duyulan derin saygı, çiftçilik başladığından –ve belki de çok daha eski tarihöncesi zamanlardan– beri insan inancının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Eriha kafatasları ve Ayn Gazal figürinleri bize, ata kültürünün, hayatları hasada göre şekillenen toplumların bir parçası olduğunu göstermektedir. Kötü bir hasat ve dolayısıyla açlık ile kötü beslenme, ilk kuşaklar kadar sonraki kuşakların da haşın gerçekleri olmuştur. Hayatın sürekliliğine duyulan ilgi, erken dönem tarım toplumlarında son derece merkezi bir yer işgal eder; bu, ataların niye önemli olduğunu da bize gösterir. Günümüz geleneksel toplumlarında görülen, atalara dair inançlar, kuşaktan kuşağa geçen sözlü hikâyeler ya da şarkılar şeklinde bize kadar ulaşmıştır. Peki ama ilk çiftçiler gibi çok daha eski toplumlardaki bu inançlara ne diyeceğiz? Bu konuda ancak arkeolojiye ve bize bu hikâyeyi anlatan, geçmişin maddi kalıntılarına güvenebiliriz. Neyse ki Çatalhöyük adında, Türkiye'deki bir çiftçi yerleşimi ve titizlikle planlanmış, uzun dönemli bir kazı çalışması, ataların gücünün nereden geldiğine dair bizi oldukça iyi aydınlatmıştır.

James Mellaart (1925-2012) Çatalhöyük'ü keşfeden Britanyalı arkeologdu. Mellaart, Kathleen Kenyon'un Eriha'da yürüttüğü kazılardan haberdardı ve bu yüzden bir örneğini gördüğünde köy yerleşim alanını tanıyacak donanımına sahipti. 1950'lerde Mellaart Türkiye'nin Orta Anadolu bölgesindeki Konya Ovasını dolaşarak tunç çağı yerleşim alanları bulmaya çalışmıştı. Bulduğu ise yirmişer metre yükseklikteki iki höyükten oluşan Çatalhöyük olmuştur.

Mellaart 1961'den 1963'e kadar Çatalhöyük'te kazı çalışması yaparak, MÖ 6000 ya da 5500 tarihinden kalma bir yerleşim alanında on üç yerleşim tabakası ortaya çıkarmıştı. Ona göre, en parlak gün-

lerinde burada 8000 civarında insan yaşıyor olabildi. Kazılarda 150'den fazla oda ya da yapı tespit edilmişti. Burası kalabalık bir yerleşimdi; evler o kadar iç içe geçmişti ki kapıları yoktu ve bu evlere bacadan giriliyordu.

Evlerin içinde, kilden boğa başları, alçı kabartmalar ve duvar resimlerinin yer aldığı kutsal alanlar bulunuyordu. Bu alanlarda ayrıca küçük dişi figürinler de bulunmuştu. Mellaart bu insanların, bereketin sembolü olan bir ana tanrıçaya taptığına inanıyordu. Hatta Mellaart bazı duvar resimlerinin, modern Türk halı ve kilim desenlerinin antik ilk örnekleri olan dokuma kumaşları temel aldığını bile iddia etmişti. Ama ortaya çıkan çeşitli anlaşmazlıklar yüzünden, Mellaart çalışmasını yarıda bırakmak zorunda kalmış ve kazı alanı kapatılmıştı.

Mellaart'ın kazı çalışmaları belli bir heyecan yaratmıştı. Çatalhöyük 13 hektarlık bir alanı kapsıyordu; bu da oranın, dönemin çoğu yerleşiminden on kat daha büyük olduğu anlamına geliyordu. Birçok soru yanıtsız kalmıştı; ama Türk yetkililer, bir başka İngilizin, Ian Hodder'ın (doğumu 1948) o zamandan beri süren, iddialı, uzun dönemli bir araştırma projesi başlattığı 1993 yılına kadar yeni kazılara izin vermemişti. Titizlikle tasarlanmış ekip çalışması sayesinde, atalar artık gölgelerden gün ışığına çıkmaya başlamıştı.

Hodder deneyimli ve hayal gücü geniş bir arkeologdu ve böylesi bir işin altından kalkmak için gereken vizyona ve beceriye sahip az sayıda arkeologdan biriydi. Kazılara yalnızca arkeologları değil, her disiplinden uzmanı dahil etmişti. Araştırma

notları da dahil, herkes enformasyonu hiçbir karşılık beklemeksizin paylaşmak zorundaydı. En başından beri ekip, bu alanı potansiyel bir turizm alanı olarak düşünen Türk yetkililerle yakın temas içinde olmuştı.

Başlangıçtan itibaren Hodder, Çatalhöyük projesini insanlarla ilgili bir kazı çalışması olarak düşünmüştü. Ona göre, geçmiş insanlar, hem bireyler hem de büyük ya da küçük grupların üyeleri olan insanlar tarafından yaratılmıştı. Tıpkı bugün olduğu gibi, insanlar o zaman da birbiriyle, toplumlarıyla ve atalarıyla etkileşim halindeydi. Hodder, Çatalhöyük'ün böyle bir etkileşimi ortaya çıkarma potansiyeli olduğunu fark etmişti. Çoktan unutulmuş, atalardan kalma inanışlar, kazılarda –kutsal alanlarda, höyüklerde ve diğer yerlerde– bulunan maddi objeler biçiminde bize erişecekti.

Hodder üç temel ilke belirlemişti: İlk olarak, biz geçmişe yalnızca ekoloji (canlı organizmalar ile çevreleri arasındaki ilişki), teknoloji ya da insanların karınlarını doyurma biçimleri yoluyla bakamayız. İkinci olarak, eski toplumların, etnik azınlıklar, kadınlar ve çoğunlukla da okuma yazması olmayan, sıradan, isimsiz insanlar gibi, ihmal edilmiş yönlerine odaklanmamız gerekir. Ve son olarak, her zaman araştırmalarımızda halka daha büyük önem vermeliyiz. Birçok arkeolog daha önce bu ilkelerin bazılarına, hatta hepsine, değinmişti; ama hiçbiri, daha en başından bu üç ilkeyi de benimseyip bir işe girişmemişti.

Elbette her şey kazılara bağlıydı. Ekip işin başında iki temel sorudan hareket etmişti: Çatalhö-

yük ne zaman var olmuştu ve ilk yerleşim nasıldı? Doğu Höyüğü'nün temeline kadar kazılan çukurlar, yaklaşık MÖ 7400 yılında, sulak bir alanın yakınında gelişmiş küçük bir yerleşimin varlığına işaret etmişti. Hayvan kemikleri ve tohumlar bu insanların çiftçi olduklarını kanıtlıyordu. Bu insanlar aynı zamanda çevredeki coğrafi alandan elde edebilecekleri balığa, su kuşlarına ve av hayvanlarına da bel bağlıyordu.

Bu küçük köy 1000 yıl boyunca bereketli toprakları, bol suyu ve tarım ile hayvancılığı bir arada yürütme imkânı sayesinde gelişmişti. Önce, yalnızca birkaç yüz insanın yaşadığı Çatalhöyük ortaya çıkmıştı. Ama sığır beslemenin önemi arttıkça, paralel olarak 3500 ila 8000 arası bir nüfus görülmeye başlamıştı. Bu, söz konusu köyün, Mellaart'ın iç içe geçmiş sık evlerden oluşan küçük kasabası haline geldiği zamana rastlıyordu. Burası artık, çok uzak diyarlarda adından söz edilen önemli bir yerdi.

Köylüler şanslıydı; çünkü onlar, küçük bir çabayla oksidyen (volkanik cam) çıkarabildikleri, donmuş volkanik lav akıntılarına yakın bir yerde yaşıyorlardı. Parlak, ince oksidyen, taş aletler yapmak için ideal bir materyaldi. Çatalhöyük sakinleri, bu fırsattan istifade, kolaylıkla taşınabilen ve sonra küçük, keskin ağızlı aletlere dönüştürülebilen binlerce standart oksidyen parçasına şekil vermişti. Oksidyen ticareti çok büyüktü; Suriye'ye, hatta daha da uzaklara kadar yayılmıştı.

Çatalhöyük o kadar gelişmişti ki, orada oturanlar 1400 yıllık zaman diliminde, yaklaşık MÖ 6000 yılında insan yerleşimi sona erinceye kadar, evleri-

ni en az on sekiz kez yeniden inşa etmişlerdi. Şimdi artık Hodder ve meslektaşları tamamen halka ve onların "sesine" odaklanabilirdi. Bu amaçla ekip 166'dan fazla evi kazmıştı; bunlar tekil konutlar şeklinde değil de, hepsi aynı yere inşa edilmiş ardışık evlerdi.

Yerleşim, aralarında çok dar ara geçitlerin olduğu, düz damlı, birbirine yapışık ev kümelerinden oluşuyordu. Aynı gruptan insanlar kuşaklar boyu aynı yerde oturmuşlar ve evlerini yeni baştan inşa etmişlerdi. Bu da komşular ve ilk zamanlarından beri orada yaşayanlar arasında güçlü kan bağları olduğunu akla getirmektedir. Bu topluluğu bir arada tutan, kişiler ve aileleri ile yakınlarda ya da biraz daha uzak bir yerde yaşayan diğer akrabalar arasındaki yakın kan ve soy bağlarıdır. Bu bağlar ayrıca yaşayan insanlar ile onların ataları arasında köprü işlevi de görmektedir; bu da bize Çatalhöyük'te kanbağının niye bu kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kasabanın sakinleri hiçbir zaman büyük kamu binaları, tapınaklar ya da törensel merkezler inşa etmemiştir. Yeme içme, uyuma, alet yapma ve her türden ritüel; yani her şey evlerinin içinde olup bitmektedir. Bu insanlar ölülerini mezarlıklara gömmemiştir. Gündelik hayat ile manevi inançlar aynı potada erimiştir. Bunu biliyoruz; çünkü birçok evin duvarında insan resimlerinin yanında, leopar ve akbaba gibi hayvan resimleri de bulunmaktadır. Sanki, insan ve hayvan, ataların gözü her an yaşayanların üzerindedir. Ve evlerin birçoğunda gömü yerleri bulunduğu gibi, vahşi boğaların kafatası da bulunmaktadır. Bu kafatasları o zaman sergilenmiş

ve bir kuşaktan diğerine aktarılmıştır. Bütün bunlar gündelik hayata anlam veren, karmaşık bir mitler dünyasının varlığına işaret etmektedir.

Bu anlama ilişkin daha fazla bilgiyi, kesinlikle kimsenin oturmadığı az sayıdaki evlerden biliyoruz. Aslında, buralar ölülerin evidir. İnsanların oturduğu ortalama bir evde beş ila sekiz arası gömü vardır. Ama bu özel evlerde çok daha fazlası bulunmaktadır; bunlardan birine, kırk yıllık bir süre boyunca altmış iki ölü gömüldüğü tespit edilmiştir. Bu evlerdeki eşyalar arasında vahşi boğa kafatasları ve boğa başlarının kilden heykelcikleri bulunmaktadır. Duvarlarda boğa, başsız insan ve yırtıcı kuş resimleri vardır; belli ki bunlar, gömülerde düzenlenen ritüellerin aktörleridir.

Kimsenin oturmadığı evlerin her birinin, onları inşa eden ve koruyanlar için bir tarihi vardır. Hatta bazen bu insanlar daha önceki kuşaklardan kalma değerli boğa başlarını çıkarmak için evin zeminini kazmıştır. Ayrıca daha önceki gömülerden aldıkları dişleri daha sonrakilere aktarma pratiğine de rastlanır. Hodder kimsenin oturmadığı bu az sayıdaki yapıya "Tarih Evleri" adını vermiştir. Bu evler insanların, kendilerinden önce yaşamış olanların yerine getirdiği ritüellerin benzerlerini yaparak, atalarıyla ve tarihleriyle iletişim kurabilecekleri yerlerdir. Tarih Evleri, vahşi boğaların kutsandığı törensel şöenlere ev sahipliği yapmıştır. Bu tehlikeli hayvanlar, geniş antik Ortadoğu coğrafyasındaki tarım toplumlarında muazzam bir manevi güce sahiptir.

İnsanlar, ölülerle birlikte (onların üzerinde) yaşayarak ve ataların kafatasları gibi beden parçala-

rını dolaşıma sokarak, bu tarihi yaratmış ve sürdürmüştür. İster insan ister hayvan olsun, atalar ölüyü, evi ve evin içinde oturanları korumaktadır. Duvar resimlerinde gösterilen tehlikeli hayvanlar, başsız insanlar ve yırtıcı kuşlar arasında kurulan bağlantı, hayatın öncesinin ve sonrasının sürekliliğini pekiştirmektedir.

Çatalhöyük'ün çiftçileri bir mevsimsel değişimler takvimine göre hayatlarını kurmuştur: Bahar ve ekin ekme (doğum), yaz (büyüme), güz (hasat) ve sonra kış (ölüm). Bu, insan hayatının nihai gerçekliğidir; insanların atalarına önem verme ve saygı gösterme nedeni de budur. Onlar bir gün aynı kadere paylaşıp paylaşacaklarını bilirler. Bu ayrıca dişi figürlere ve olası bereket tanrıçalarına saygı gösterilmesinin de nedenidir; onlar hayatı yeniden yaratmaktadır.

Çatalhöyük projesi salt arkeoloji olmaktan öte bir şeydir. Hodder, atalarıyla derinden bağ kuran bir topluluğun karmaşık tarihini yaratmak için düzinelerce uzmanla kazı çalışmaları ve araştırmalar yapmıştır. Burası, karmaşık ilişkilerin ve gerilimlerin yaşandığı bir yerdi. Geçmişe dönüp, birçok gü-rültülü ses çıkaran bir topluluğa bakıyoruz.

Başka sesler de mevcuttur: modern yerel halkın sesi. Çatalhöyük onların tarihlerinin bir parçasıdır. Hatta daha da fazlasıdır. Yerel çiftçilerin birçoğu kazı çalışmalarında işçi olarak çalışmıştır. Bu alan bir arkeoloji müzesi haline gelmiş, dünyanın dört bir yanından turistlerin uğrak yeri olmuştur. Hodder ve meslektaşları, yaptıkları keşiflere ilişkin, yakın çevrede yaşayan köylülerle sohbetler etmiştir. Türk arkeologların yardımıyla, bu insanlar müze

görevlileri ve bekçileri olarak yetiştirilmiştir. Hodder ayrıca bu alanın bekçilerinden birinin hayat hikâyesini de yazmıştır.

Birçok farklı ülkeden arkeologlar –ve onların eserleri– yerel coğrafyaların birer parçası haline gelir. Biz buna, hem geçmiş hem modern dünyayla ilgili arkeoloji anlamında, “Bağlantılı Arkeoloji” [Engaged Archaeology] diyoruz. Arkeolojik araştırma ile buluntuların korunması birlikte gerçekleştirilir.

Arkeologlar genel olarak, bir yerle ilgisi olan kişilere “paydaş” der. Çatalhöyük’ün paydaşları arasında çevrede yaşayan insanlar da vardır. Ayrıca sahada çalışan yabancı ve Türk arkeologlar ile müzeyi koruyan insanlar da paydaştır. Turistler de paydaştır; çünkü Çatalhöyük bütün insanlığın ortak kültürel mirasının bir parçasıdır. Ve paydaşlardan söz ederken, ataları da unutmamalıyız.

BÖLÜM 38

Manzaraya Bakmak

Antik eser meraklısı, hukukçu ve hekim William Stukeley (1687-1765), Güney İngiltere’de bulunan Stonehenge’deki, bir çember oluşturan taş dikitlere takıntılıydı. Onun hayata karşı neşeli bir tavrı ve geçmişe yönelik doyumsuz bir merakı vardı. Absürd, dahi ve oyuncul biriydi. 1723’te, Stukeley ve hamisi Lord Winchelsea Stonehenge’deki triliton’un (iki dikey taş ile bunların üzerine oturtulmuş bir üçüncü taş) civarında dolaşıyordu. Sonra bunlardan birinin üstüne çıkıp akşam yemeği yemişlerdi. Stukeley, “sabit başı” ve “çevik ayakları” olan birinin burada dans edecek kadar yere sahip olduğunu belirtmişti.

Bütün garipliklerine rağmen, Stukeley antik halklara ilgi duyan, ciddi bir bilim insanıydı. Ona göre, Stonehenge yalnızca bir harika değil, çok ge-

niş bir zamana ve mekâna yayılan kutsal bir yerdi. Stukeley, çember halindeki bu taşlar üzerine ilk araştırmasını bitirince, yakınlardaki birkaç tümülüste kazı çalışması yapmış ama daha ziyade bölgede dolaşmıştı.

Stukeley, geniş bakış açısı sayesinde, kenar setleri ve açmalarda kendini belli eden, "bulvar" adını verdiği, çoktan unutulup terk edilmiş toprak yapılar tespit etmişti. Üç asır sonra, havadan çekilen fotoğraflar, Amesbury kasabasının yanından geçen Avon Nehrine kadar uzanan 3 kilometrelik bu yolu ortaya çıkarmıştı. Stukeley ayrıca ona göre bir hipodrom olan (bu yüzden oraya "Cursus" [Koşu] adını vermişti) ve doğu ucunda topraktan yapılma büyük bir tribün bulunan, birbirine paralel ilerleyen iki açma da bulmuştu.

Anlayışı ve doğru tespitleri bakımından William Stukeley'in alan çalışması takdire şayandı. Ondan önceki ziyaretçiler, Stonehenge'i birkaç cümleyle tasvir etmenin ötesinde çok az şey yapmıştı. Civarında yürüyüşler yapan Stukeley, günümüz arkeolojisinin temel yaklaşımlarından birinin temellerini atmıştı: Antik coğrafi alanın sistematik olarak araştırılması.

Arkeologlar her zaman göze çarpan, büyük anıtlarla ilgilenmiştir. Ve yakın tarihe kadar, Stonehenge örneğinde, araştırmalar bu yaklaşımı yansıtmıştır. Taş çemberlerin içinde ve çevresinde yapılan kazılar, bu alanın önemine dair bir sürü spekülasyonla birlikte, geçici (nihai değil) bir kronoloji de vermiştir. Ancak geçen birkaç yılda araştırmacılar, Stukeley'in yaptığı gibi, başlarını kaldırmışlar ve

bu alanı çevreleyen coğrafyaya hakkıyla bakmaya başlamışlardır. Stukeley civardaki yerleri yaya olarak ya da at sırtında katetmiştir; günümüz arkeologları ise bu coğrafyayı elektronik olarak ve uzaydan araştırıp incelemektedir.

Kuşaklar boyu biz arkeolojik alanları, oraları kazmak gibi çok zahmetli ve masraflı çabalar olmaksızın keşfetmenin hayalini kurmuştuk. "Müdahalesiz arkeoloji" –genelde "uzaktan algılama" olarak bilinir– antik alanları ve çevresini, kazı yaparak alanda rahatsızlık ya da tahribat yaratmaksızın inceler. Uzaktan algılama, I. Dünya Savaşından sonra ciddi bir arkeolojik araç haline gelen havadan fotoğraflamayla başlamıştır. Bugün artık elimizin altında Google Earth, uydu görüntüleri, yerin altına işleyen radarlar ve yerin üzerini tarayan öteki teknikler gibi hava destekli radar ve teknolojiler bulunuyor. Bunlar artık bize bütün yeryüzünü keşfetme imkânı veriyor.

Bu alandaki en iyi arkeologların bazıları artık gerçekten de kazı yapmak istemiyor; onlar kazıların arkeolojik alanları tahrip ettiğinin bilincinde. Elbette, tarihi belli kanıtlar elde etmek ve özgün sorulara yanıt bulmak için seçici kazı zorunludur. Ancak günümüzün kazıları daha küçük, ağır ilerleyen ve dikkatli bir biçimde planlanmış çalışmalardır; Leonard Woolley'in 1920'ler ve 30'larda Ur'da yaptığı kazıların çok uzağındayız bugün.

Radyokarbon tarihlendirme ve sınırlandırılmış kazılar sayesinde, bugün Stonehenge hakkında Stukeley'den çok daha fazla şey biliyoruz. Bu büyük taş çemberler, her ne kadar burada en azından 1000 yı-

lından daha önce törensel faaliyetler yapılmış olsa da, MÖ yaklaşık 2500 yılında dikilmiştir. Ama biz her zaman çevredeki coğrafyadan çok taş çemberlerin kendisiyle ilgilendik. Bundan sonra anlatacaklarım, uzaktan algılama etkin olarak kullanılmaya başlayınca Stonehenge hakkında öğrendiklerimizin hikâyesidir.

Wincent Gaffney uzaktan algılama konusunda bir uzmandır ve Kuzey Denizin altında gömülü buz çağı coğrafyası olan Doggerland'de (bkz. 40. Bölüm) öncü nitelikli bir çalışma yürütmüştür. Gaffney 2010'da, yeraltındaki alanın üç boyutlu görüntülerini üretmek için manyetometreler ve yerin altına işleyen radarlar kullanarak, Stonehenge'de dört yıllık bir araştırma yapmıştır. Ekibi Stonehenge civarındaki 14 kilometre karelik alanın haritasını çıkarmak için son teknolojiyi kullanmış, arazi araçları ve mini traktörler getirmiştir. Yürütülen projeyle şimdiye kadar bilinmeyen on beş taş çember, birçok tümülüs, açma ve çukur ortaya çıkarılmıştır. Anlaşılan o ki Stonehenge ölülerin ve canlıların mesken tuttuğu, gelişkin ve kalabalık bir toprak parçasıdır.

Gaffney, Stukeley'in "Cursus" dediği, Stonehenge'in kuzeyinde bulunan ve doğu-batı yönünde 3 kilometre boyunca uzanan açma yolu incelemiştir. Stukeley'in inandığı gibi bir hipodrom olmaktan çok uzak olan "Cursus," Stonehenge'de taşların dikilmesinden birkaç yüzyıl önce yapılmış, muhtemelen kutsal bir yürüyüş yoludur. Burası belki kuzeyden ve güneyden gelen insanları doğu-batı eksenine yönlendirmek için "kanal" hizmeti görmüştür.

Gaffney'in yüzey araştırmaları sonucunda bulunmuş her türden gizemli özellik bir kazı çalışmasını gerektiriyor. Bu özelliklerin birçoğunun yılın en uzun ve en kısa günlerinde –yaz ve kış gündönümü denen günlerde– güneşin doğuşuyla ilişkili olup olmadığını bilmiyoruz. Bu taş çemberleri ve çevredeki düzenlemeleri yapan insanların amacının ne olduğu ve Stonehenge'in çarpıcı görüntüsünün onlarda ne gibi duygular uyandırdığı spekülasyona açık bir konu olarak kalacaktır. Ancak bugün yanıtlayabileceğimiz bazı sorular da vardır.

Stonehenge'i inşa eden çiftçiler hasın bir çevrede yaşamıştır ve mevsimlerin döngüsü hayatlarına yön vermiştir. Ebedi ekim, büyüme ve hasat döngüsü, sembolik hayat ve ölüm döngüsü, iyi yıllar ve kötü yıllar olmak üzere kendini sürekli tekrarlamıştır. Türkiye'deki Çatalhöyük de dahil (bkz. 37. Bölüm), büyük ya da küçük, birçok başka toplulukta olduğu gibi, Stonehenge coğrafyasında da insan hayatına hükmeden bazı gerçeklikler vardır. Neyse ki Stonehenge'in yaklaşık 3 kilometre kuzeyindeki coğrafyada o zamanki insanların inşa ettiği Durrington Duvarlarında yapılan kazılar buradaki hayatın bazı karmaşık ritüellerini ortaya çıkarmıştır.

Durrington Duvarları genel olarak yine "taş yapıt" [henge] olarak bilinen, büyük bir çember şeklindeki yapıdır. Eskiden yüksekliğinin 3 metreden fazla olduğu ve iç tarafta üç metrelik bir çukur bulunduğu söylenebilir. Bu yapı 17 hektarlık bir alanı kaplamaktadır; ancak bugün toprağın yüzeyinde görülecek pek bir şey yoktur. Bu yapının güney tarafında, bir zamanlar Woodhenge olarak

bilinen, ahşap bir çember bulunuyordu. Kuzey Çemberi ve Güney Çemberi olarak bilinen, Stonehenge boyutundaki iki ahşap çember bu yapının içinde kalıyordu.

Yaklaşık MÖ 2525 ile 2470 yılları arasında, bu duvarlar ve düzenlemeler yapılmadan önce, burada Avrupa'nın en büyük insan yerleşimlerinden biri vardı. 4000 kadar insan burada, örülmüş ağaç dalları çamurla sıvanarak yapılmış, yaklaşık 1000 evde yaşıyordu. Burada yaşayan insanlar muhtemelen, Durrington Duvarları ile Stonehenge'i inşa eden insanlardı.

Yakın zamana kadar herkes, bu iki yerin farklı zamanlarda, Durrington Duvarlarının birkaç yüzyıl daha önce yapıldığını varsaymıştır. Ne var ki yeni radyokarbon tarihlendirmeler bu iki yerin de aynı zaman diliminde kullanımda olduğunu göstermektedir. Ancak Stonehenge taştan yapılmışken, Durrington Duvarları ve Woodhenge neden ahşaptan inşa edilmiştir? Stonehenge dikitlerinin üzerindeki yatay taş ile ahşap yapıların birleşme yerleri benzerdir ve bu da, bunları yapanların aynı zamanda marangoz da olduğunu akla getirmektedir.

Michael Parker Pearson çok deneyimli bir İngiliz arkeologdur. Birçok yerde kazılar ve araştırmalar yapan Parker, Madagaskarlı arkeolog Ramilisonina'yla birlikte birçok mezarı ve dikili taş anıtları incelediği Madagaskar'da da çalışmalar yapmıştır. Parker Pearson, Avebury ve Stonehenge'de kazı çalışması yapmış ve Ramilisonina'nın bu alanları ziyaret etmesini sağlamıştır. Ramilisonina daha bu alanları görür görmez taştan yapılan Stonehenge'in

atalar –ölüler– için, ahşaptan yapılan Durrington Duvarlarının ise yaşayanlar için inşa edilmiş olduğunu söylemiştir. Bu gerçekten de doğru olabilir mi? Baktığımızda, Stonehenge’de yakılarak gömülenlerin kalıntıları ve yakınlarda da tümölüsler vardır; ama Durrington Duvarlarında hiçbirisi yoktur.

Parker Pearson ve ekibi muazzam miktarda veri üzerinde çalışmıştır. Onlar her şeye geniş bir perspektiften bakmaktan yanaymış. Örneğin Stonehenge’deki meşhur “göztaşları” neden 290 kilometre öteden, Galler bölgesindeki Preseli Tepeleri’nden buraya taşınmıştır? Belki daha da önemlisi, Stonehenge neden bugün bulunduğu yere, en yakın su kaynağından 2 kilometre uzağa, oldukça ıssız bir bayırın tepesine dikilmiştir? Ve neden kocaman taşlar onca kilometre uzaktan taşınıp, ahşap olanların taklidi bir taş çember biçimine sokulmuştur?

Bu karmaşık sorulara ancak bir ekip çalışmasıyla yanıt verilebilirdi. Parker Pearson ve arkeolog arkadaşlarından bazıları, uzun soluklu bir proje olan Stonehenge Riverside Project şemsiyesi altında bir uzmanlar grubu oluşturmuştur. Çalışmanın her aşaması tartışmalar eşliğinde titizlikle yürütülmüştür. Zorlu sorular sahada, barda ve laboratuvarında enine boyuna ele alınmıştır. Bunu, en küçük bir buluntunun bile analiz edildiği, yine titizlikle örgütlenmiş bir dizi kazı ve araştırma çalışması takip etmiştir. Durrington Duvarlarında kazıcılar, yüzeyde seçilebilen yaklaşık 100 metrelik yolu, düzenlemenin güney girişinden başlayarak Avon Nehrine kadar bu yola paralel uzanan kenar setlerinin izini sürmüştür. Bu geniş yol, Güney Çemberi’ne girişle

aynı hizadadır. Burası, geniş Stonehenge coğrafyasına nasıl uyumlu halde inşa edilmiştir?

Ekip üyelerinden biri olan Christopher Tilley daha önce, tarihöncesi coğrafyaları incelemeye yönelik, "fenomenoloji" dediği yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşım, bu coğrafyada antik dönemin insanları nasıl hareket etmişse tıpkı öyle hareket etmeye çalışmayı gerektirmektedir. Yerin altına işleyen radar, haritalar ve başka gayet gelişkin ölçüm aletleri iyi güzel de, bu coğrafyada bundan daha fazlası vardır. Öncelikle, araştırmacılar modern yolları, tarlaları, çukurları ve patikaları gözardı etmek zorundadır. Örneğin Stonehenge'i inşa edenler, taş çemberleri ele almak için bu doğal ortamı nasıl kullanmışlardır? Tilley bu geniş yolda ve öteki antik kalıntılarda yürüyüşler yapmış ve Avon Nehrinin yatağını incelemiştir; çünkü bunlar nehirleri ve akıntıları kullanarak uzun mesafeler katetmiş, kano kullanmayı bilen insanlardı.

Tilley araştırmalarını sürdürürken, Parker Pearson ve ekibi de Durrington Duvarlarında kazı çalışması yürütmüştür. Ekip çukurların yüzey toprağını mekanik olarak sıyırarak alttaki kireçtaşını ortaya çıkarmıştır. Kireçtaşından zemini olan bir evin alanı 25 metre kare olarak ölçülmüştür. Elle yapılan uzun ve zahmetli kazılarda, bir zamanlar çamur sıvalı duvarların dikili olduğu kazık çukurları ortaya çıkarılmıştır. Ekip, duvar ile kireçtaşı zeminin kenarı arasında, bir zamanlar ahşap yatak kaidelerini ve saklama kaplarını barındıran sığ oyuklar keşfetmiştir. Beş yerleşimde de, zeminde bulunan toprak laboratuvarında çok ince eleklerden geçirilmiştir.

Durrington Duvarlarını, hakkında oldukça fazla şey bildiğimiz Stonehenge'e bakmaksızın anlayamayız. Uzun bir süre boyunca, Stonehenge bir gömü alanı olarak kullanılmıştır. İnşa edenler onu, gündönümü ekseninde uzanmak gibi doğal bir jeolojik özelliği olan yerin bir ucuna dikmiştir. Stonehenge'in ilk versiyonu MÖ 3000 yılında yapılmıştır. Üç taşlı anıtların ve büyük tek parça kumtaşı anıtların dikildiği ikinci aşama, tam da Durrington Duvarlarında onunla kıyaslanabilir ahşap çemberlerin inşa edildiği zamandır; yani yaklaşık olarak MÖ 2500 yılıdır. Bunlar, yaz kış sığır sürüleriyle birlikte mevsimsel şölenlerini düzenlemek için uzaklardan gelen insanların barındığı bir yerleşimin içine dikilmiştir.

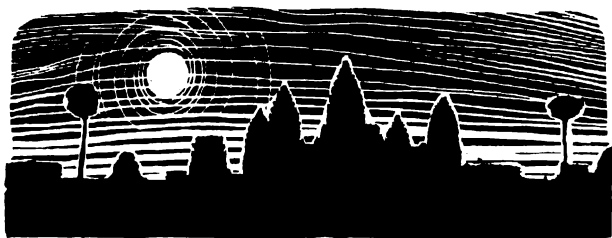
Çok büyük bir ihtimalle Stonehenge ölülerin yeri idi; Durrington Duvarları da yaşayanlara ayrılmıştı. Bunu bu iki yerin düzenlenişine bakarak söyleyebiliyoruz. Burayı çevreleyen alan neredeyse dev bir astronomik gözlem evi gibidir. Yazın ortasında, Stonehenge gündoğumunda görüldüğü haliyle güneşle aynı hizaya gelir. Durrington Duvarlarındaki geniş yol ve alandaki Güney Çemberi, yaz ortası günbatımında güneş ufukta kaybolurken güneşle aynı hizaya gelir.

Stonehenge Riverside Project, titizlikle belirlenmiş hipotezler ve hedefler üzerinden, birbiriyle yakın ilişki içinde yürütülen bir ekip çalışmasının mükemmel bir örneğidir. Ekip içinde bulunan, bazıları arkeolojiyle çok uzaktan ilişkili uzmanlar çok çeşitli alanlardan gelmiştir. Ekip elemanları risk almaktan, cesur sorular sormaktan çekinmemekte-

dir ve bilginin zaman içinde birikerek artan bir şey olduğunun bilincindedir. Bu haliyle proje, gelecekte Stonehenge'in daha iyi anlaşılmasını sağlamak açısından da bir örnek teşkil etmektedir.

Stonehenge'de çalışan arkeologlar birçok bakımdan arkeolojinin geleceğini temsil ediyorlar. Yalnızca tekil alanları kazmak yerine, onları çok daha geniş bir coğrafyanın parçaları olarak görüyoruz. Tam bir çember oluşturarak, William Stukeley'in 1720'lerde Stonehenge'de yaptıklarını yapıyoruz.

BÖLÜM 39

Görünmeyene Işık Tutmak

Stonehenge'de yapılan çalışmalar, geçmişi araştırırken uzaktan algılamanın ne kadar güçlü bir araç olduğunu ortaya çıkarmıştır. Birkaç yıl içinde, taş çemberleri çevreleyen kutsal coğrafyayı daha iyi anlamış olacağız. Bu, her zamankinden daha büyük çaplı bir arkeolojidir. Ne var ki dünyanın öteki ucundaki uzaktan algılama teknolojisiyle yürütülen farklı bir proje Stonehenge ve Durrington Duvarlarını gölgede bırakmış durumda.

Sıcak, rutubetli bir günde Kamboçya'daki Angkor Wat'ı ilk gördüğümde, çapının muazzam büyüklüğü karşısında soluğum kesilmişti. Aniden sık ormanın içinde göğe yükselen kuleleri görünce insan sersemliyor. Akşama doğru, batan güneşin pembe kızzıllığı sivri uçlu kulelerin üzerine yumuşak ışıyla düşüyor. Dev tapınak, insan aklının alamayacağı

bir güzellik, görkem ve ihtişam olarak karşımıza çıkıyor. Onu inşa etmiş, adı sanı bilinmeyen mimarın hayal gücü karşısında saygıyla eğilmemem mümkün değil. Bu, tarihsel kökleri 1000 yıldan daha eskilere uzanan, dünyanın en büyük arkeolojik harikalarından biri. Ancak kalıntılar, çevresindeki coğrafyayı neredeyse görünmez –yani bugüne kadar görünmez– kılan sık bir ormanın içinde bulunuyor.

Burada, uzaktan algılamaya başvurmadan önce de bu yerin geçmişine dair bir şeyler söylemek mümkün. Angkor Wat Mekong Nehri ile Tonle Sap denen koca bir göle yakın bir yerde kurulmuş. Tonle Sap alışılmışın dışında bir göl: Mekong Nehri Ağustos ile Ekim ayları arasında taşınca, bu göl 160 kilometre genişliğe ve 16 metre derinliğe erişiyor. Mekong'un suları çekilip gölün seviyesi düştüğünde, milyonlarca yayın balığı ve diğer türden su canlısı sığ sularda sıkışıp kalıyor.

Dünyanın en zengin balık yataklarından birinin mümbit topraklarla birleşmesi sonucu ortaya pirinç yetiştirmek için ideal bir ortam çıkıyor; ki bu da binlerce köylünün geçimini sağlayacağı bir ortam demektir. Su havzaları ve iyi düzenlenmiş kanallar suyu binlerce hektarlık pirinç tarlalarına dağıtıyor; ki bu da, MS 802 ile 1430 yılları arasında gelişip serpilmiş zengin Kmerler uygarlığının temelini oluşturmuştur.

İlk başta, Tonle Sap ve çevresi, tarihleri hemen hiç bilinmeyen sayısız rakip krallığa ev sahipliği yapmıştır. Ardından birbiri ardına gelen hırslı Kmer kralları daha güçlü ve daha geniş bir alana hükmeden bir imparatorluk kurmuştur. Bu krallar

kendilerini ilahi hükümdarlar olarak görmekteler ve çok şeyler pahasına, kendilerini onurlandırmak için tapınaklar yaptırırlar. Angkor Wat ve başka bazı şahane saray ve tapınaklar bu coğrafyaya hükmeder. Angkor Wat ve yakınlardaki Angkor Thom devasa yapılarıdır: Bunlar Mısır tapınaklarını ve Catherwood ile Stephens'ın ziyaret ettiği, Honduras, Copan'daki Maya merkezini (bkz. 6. Bölüm) gölgede bırakacak kadar büyüktür.

Kmer İmparatorluğunun hükümdarları, gösterişli bir zenginlik içinde bir ilahi krallık kültürü yaratmıştır. Halktan binlerce kişinin emeği de dahil olmak üzere, her şey kralın emrine verilmiştir. MS 1113 yılında, Kral II. Suryavarman şaheseri olan Angkor Wat'ın inşasına başlamıştır.

Bu takdire şayan yapının her ayrıntısı Kmer mitolojinden bir parçayı yansıtmaktadır. Kmer kâinat anlayışına göre, dünya Jambudvipa adlı merkezi bir kıta ile onun ortasında yükselen Meru adlı bir dağdan oluşur. Angkor Wat'ın orta kulesi Meru'nun ana zirvesini taklit edip çevresindeki her şeyin üzerinde yükselerek 60 metre yüksekliğe erişir ve daha kısa dört kule de dağın diğer tepelerini temsil eder. Tapınağın çevresini saran etkileyici duvar kıtayı saran dağ silsilesini yansıtırken, duvarların dışındaki çukurlar ise ötelere uzanan mitsel okyanusu temsil eder.

II. Suryavarman'ın şaheseri ölümünden sonra uzun süre varlığını koruyamamıştır. Politik çalkantılarla geçen bir dönem boyunca tapınak ve çevresi terk edilir. Bir başka hükümdar, bir Hindu olmaksızın ziyade bir Budist olan, Kral VII. Suryavarman

MS 1151'de tahta geçer. O da yakına, bir tapınak olduğu kadar bir başkent işlevi de görecek olan Angkor Thom'u inşa ettirir.

Angkor Wat kolaylıkla insanın aklını başından alabilir. Burası her şeyden önce dünyanın en gösterişli arkeolojik alanlarından biridir. Ama aynı zamanda bir arkeolojik karabasandır da; kalıntılar o kadar devasa ve karmaşıktır ki, bugün bile tamamen belgelenebilmiş değildir. Bu büyüklük ve karmaşıklığıyla, bildik kazı yöntemlerini hükümsüz kılan bir eserdir.

Suryavarman'ın tapınağı 1500 metreye 1200 metre boyutlarındadır ve geniş bir su dolu hendekle korunmuştur. Merkez blok tek başına 215 metreye 186 metredir. Etrafındaki su dolu hendekten sonra buraya 1500 metrelik bir yolu geçerek erişebiliyorsunuz. Burası mitsel çok başlı yılanlarla süslenmiş alçak duvarlarla korunmaktadır. Merkezi kuleyi çevreleyen, üç aşamalı meydanlar, galeriler ve odalar bulunmaktadır. Duvar kabartmalarında, kralın yetkilileri kabulü ve alaylar tasvir edilmiştir. Savaş sahnelerinde zaferler kutlanmaktadır. Cennette ebedi hayatı vaat eden güzel bakireler dans etmektedir.

Astronomik gözlem evi, kraliyet gömütü ve tapınak: Angkor Wat'taki her şeyde derin bir kozmik ve dinsel sembolizm vardır. Buradaki her şey muazzam boyutlardadır. Dolayısıyla bu alan, zenginliği ve görkemiyle o kadar muhteşemdir ki, buraya girer girmez çevredeki coğrafyayı hemen unutursunuz. Geçmişte, arkeologlara bile olan budur.

Uzaktan algılama teknolojileri işin içine dahil olduğunda, araştırmalar zaten sonuçsuz bir nokta-

ya gelip tıkanmıştır. Uzay yörüngesindeki uydu ve-rilerini kullanan, uzaktan algılama teknolojilerinde uzmanlaşmış günümüzün araştırmacıları, burayı çevreleyen coğrafyaya ilişkin sorular sormaktadır. Angkor Wat'ın, çeyrek milyon insana ev sahipliği yapan ve onları besleyen, yoğun nüfusa sahip geniş bir çevrenin ortasında olduğu zaten bilinmektedir. Ama bu çevrenin coğrafyası sıkı bir orman örtüsüyle kaplıdır ve araştırmacılar net "görüş açısı"na ihtiyaç duyduğu için, sık yağmur ormanları ile zengin bitki örtüsününün şemasını çıkarmak zordur. Ellerinde baltalar ve palalar, küçük bir işçi ordusu çalıştırmaksızın, yapabileceğiniz fazla bir şey yoktur. Neyse ki, araştırmacıların elinin altında, kullanabilecekleri LIDAR vardır.

LIDAR [Light Detection ve Ranging], 1960'larda ilk olarak meteoroloji araştırmaları için geliştirilmiş bir tür lazer taramasıdır. Hedef objeye bir ışın demeti gönderilmesi ve bu ışın demetinin kaynağına dönmesi esasına dayanan bir sistemdir; ışının objeye gidiş ve dönüş zamanı ölçülür ve hedef objenin tam olarak cihazın bulunduğu yerden uzaklığı saptanabilir. LIDAR böylelikle son derece hassas, doğru, yüksek çözünürlüklü ve üç boyutlu veriler üretir. İnceleme süresince milyonlarca nokta elde edilir ve bir bilgisayar bunları üç boyutlu bir görüntü haline getirir.

Arkeolojik açıdan bakıldığında, LIDAR geleneksel saha araştırmalarında maliyeti son derece düşüren bir teknolojidir. Bu cihazlar, bir alanda tek tek yapıları en ince ayrıntılarına kadar kaydetmek için bile kullanılabilir. Bu en ileri teknolojik cihazlar,

Angkor Wat gibi sık ormanlarla kaplı bir coğrafyada bulunan geniş arkeolojik alanları havadan incelemek için mükemmeldir. Cihazdan, yaprakların ve diğer bitki örtüsünün içinden geçip alttaki toprağa erişilmesine imkân veren, saniyede 600.000'e varan ışın gönderilebilir. Böylelikle kalın orman örtüsü altındaki evlerin, tapınakların ve diğer yapıların kaydedilmesi mümkün hale gelir. Yağmur ormanları artık sır saklayamamaktadır.

2012 yılından önce, arkeologlar Christophe Pottier, Roland Fletcher ve Damian Evans bir araya gelerek bu alanda küçük ölçekli bir zemin altı radar taraması projesi yürütmüştür. Ortaya çıkan sonuç şaşkınlık vericidir: Angkor Wat'ın sanıldığı gibi bir zamanlar sık ormanlarla çevrili olmadığı, aksine yaklaşık 750.000 kişinin yaşadığı, en azından 1000 kilometre karelik bir alana yayılmış dev bir kentsel yerleşim kompleksinin ortasında bulunduğu ortaya çıkmıştır. Arkeologlar alçak setlerin, ev tümseklerinin ve yüzlerce küçük tapınma yerinin çevrelediği kanallara, havuzlara, binlerce pirinç tarlasına ait izleri ortaya çıkarmıştır. Ama elde edilen bütün bu yeni bilgilere rağmen, günümüzde, özellikle de Angkor Wat çevresinde, sık orman örtüsü yaya dolaşarak araştırma yapılmasını neredeyse imkânsız kılmaktadır.

2012'de, hiçbir ilerleme kaydedememenin verdiği hayal kırıklığı içinde, arkeologlar mecburen LIDAR'a başvurmuştur; çünkü bu sık ormanın içini "görebilen" bir teknolojidir. Evans bu çalışmalar sırasında, Angkor'dan sorumlu Kamboçya kurumlarıyla yakın ilişki içinde bulunmuştur. Bu arada,

Avustralya, Avrupa, Kamboçya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen bir uzman araştırmacılar ekibi toprak zemini yaya olarak taramak üzere çalışmalara katılmıştır. Bu ekipler elde ettikleri sonuçları, Angkor Wat'ın zemininde yürütülen kazı çalışmalarının sonuçlarıyla birleştirmişler ve böylece, bu kentsel coğrafyanın tamamına dair veriler elde edilmiştir.

Yüzyılı aşkın bir süredir benimsenmiş olan geleneksel yaklaşıma göre, Angkor Wat bir tapınak şehirdir ve 12. yüzyıl boyunca Kmer İmparatorluğunun başkenti olmuştur. Etrafı çevrilmiş bu büyük alan görünüşe bakılırsa yoğun bir kentsel nüfusa, özellikle de saray efradına ev sahipliği yapmıştır. Tek tek köylerin, yoğun ormanla kaplı tarımsal arka bahçenin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Ormanın sanal olarak "temizlenmesi," araştırmacılara Angkor Wat ile onu çevreleyen yapıların yanı sıra, geniş kentsel alanın haritasını çıkarma imkânı tanımıştır.

Yeni bulgular olağanüstüdür. Tapınak ve müstemilatı hiçbir arkeoloğun hayal edemeyeceği kadar büyük ve karmaşıktır. Gayet iyi düzenlenmiş bir yol sistemi, yakınlardaki Angkor Thom yapılmadan yüzyıl önce Angkor Wat'ta meydana getirilmiş ve Angkor alanında kalan bütün tapınakları içine alacak şekilde genişletilerek bu iki büyük tapınağın çok ötelere uzatılmıştır. Bir yol ve kanal ağı büyük Angkor alanının çevre yerleşimlerine yayılmıştır. Çoğu insan bu çevre yerleşimlerde yaşamaktadır.

Arkeologlar, kuşaklar boyunca, antik şehirlerin Sümer şehri Ur ya da Atina gibi iç içe geçmiş, yo-

ğün nüfuslu birimler olduğunu varsaymıştır. Ancak Gordon Willey'in Maya coğrafyasına ilişkin erken dönem araştırmaları ve şimdi Angkor'daki bu bulgular, tropik bölgelerde, geniş bir alana yayılmış ve duvarları olmayan şehirlerin varlığını ortaya koymuştur. Geleneksel olarak, etrafı surlarla çevrili antik şehirleri çağrıştıran "şehir" kelimesi bizim düşündüğümüzden çok daha fazla anlam barındırmaktadır.

Angkor Wat üzerine çalışanlar genelde burada elitlerin, en kutsal yerin gölgesinde yaşadığına inanıyordu. Ancak LIDAR verileri bu varsayımı çürütüyor. Büyük tapınak, lazer tarayıcılar bölgeye gelmeden önce neredeyse görünmez olan karmaşık, birbiriyle bağlantılı bir coğrafyanın parçasıdır. Evans ve Fletcher, LIDAR verilerini incelerken, sahada çalışan araştırma ekibi de tapınak yakınında kaç kişinin yaşadığını ve bu kişilerin kimler olduğunu belirlemek için radarları kullanmış ve bir kazı çalışması yürütmüştür. Ekiplerin ilgisini çeken şey, bu insanların ekseriya hızla dağılıp çözülen materyallerden yapılmış mütevazı evlerde yaşamış olmasıdır. Araştırmacılar şimdi, tapınak yakınında oturanların zengin seçkinler değil, büyük bir ihtimalle rahipler, dansçılar ve memurlar gibi tapınak görevlileri olduğu görüşüne daha sıcak bakmaktadır.

Bir kere daha, uzaktan algılama teknolojisi esaslı bir gözlem imkânı sağlamıştır. LIDAR'la, topraktan alınan numunelerle, zemin etüdü ve seçici kazılarla birlikte zeminde yapılan radar taramaları sonucunda, çevre duvarları içinde yaklaşık 300 küçük ev havuzu tespit edilmiştir. Bu, daha önce bilinen

az sayıdaki havuza göre çok fazla bir sayıdır. Yeni keşfedilen havuzlar ve MS 1295-96 yıllarında burayı ziyaret eden bir Çinlinin anlatımları dikkate alınarak, araştırmacılar etrafı çevrili Angkor Wat alanında yaklaşık 4000 kişinin yaşadığı sonucuna varmıştır.

Tapınakta kaç kişi çalışıyordu? Ekip, bir Kmer yazınından yararlanarak, görevli personelin yaklaşık 25.000 olduğunu hesaplamıştır. Ama bu insanların çoğu tapınak duvarları dışında, muhtemelen tapınağa yakın bir yerde yaşıyordu. Sözü edilen yazı, bunun beş misli insanın da tapınağın yiyecek ve başka ihtiyaçlarının karşılanmasıyla meşgul olduğunu belirtmektedir. Bu insanların neredeyse hepsi çevre yerleşim alanlarında yaşıyor olmalıdır.

Uzaktan algılama teknolojisi, Angkor Wat'ın maddi ihtiyaçlarının karşılanması tahmin edilenin çok ötesinde, kapsamlı bir iş olduğunu da görmemizi sağlamıştır. Bir kere daha LIDAR ve daha eski uzaktan algılama çabaları sayesinde artık büyük Angkor tapınaklarının devasa bir kanallar, havuzlar ve su havzaları şebekesinin ortasında yer aldığını biliyoruz. Bu düzenlemeler suyun üç küçük nehirden şehrin ve Tonle Sap'ın içine akıtılmasına, dağıtılmasına ve depolanmasına hizmet ediyordu. Batı Baray olarak bilinen, bu su havzalarından biri tek başına 8 kilometre uzunluğa ve 2 kilometre genişliğe sahipti.

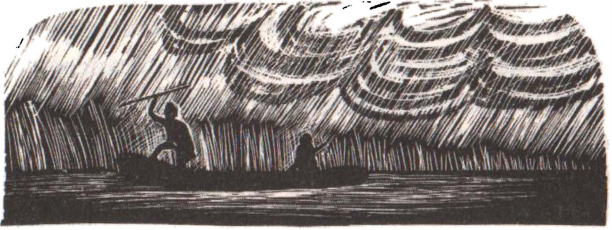
LIDAR teknolojisi, sahada çalışan ekipler LIDAR taşıyan dronelar kullanmaya başladıkça, günden güne ucuzluyor. Artık antik şehirleri çevreleyen coğrafyayı, bir kuşak önce akla hayale gelmeyen

bir biçimde araştırıp inceleyebiliyoruz. İster iç içe ister yaygın olsun, bu şehirler çevre topluluklara ve tarım alanlarına daima bağlı olmuştur. Damian Evans, Roland Fletcher ve meslektaşları bizim Kmer uygarlığı anlayışımızı kökten değiştirmiştir.

LIDAR, Guatemala'da, El Mirador gibi antik Maya merkezlerindeki dağınık yerleşim kalıplarını ortaya çıkarmada olduğu gibi, başka yerlerde de kullanılmaktadır. Bu teknoloji yine Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Maryland'de, Annapolis yakınlarındaki kolonyal dönemden kalma bir plantasyonun grafiğinin çizilmesinde kullanılmıştır.

Bir kuşak sonra, arkeolojinin geleneksel sembolü olan sivri uçlu malanın yanına balonlardan, tepemizde dolaşan dronelerden ya da uydulardan yönetilen çeşitli uzaktan algılama cihazları da eklenirse şaşırmayalım.

BÖLÜM 40

Arkeolojinin Bugünü ve Yarını

Cılız akıntıların ve nehirlerin bir ağ gibi sardığı, birkaç tümsek ve tepenin bulunduğu bataklık bir coğrafyayı getirin gözlerinizin önüne. Şimdi bu manzarayı 9000 yıl önce, uzun kamışların arasında uzanan dar bir kanal boyunca ilerleyen bir kanoya birlikte düşünün. Güçlü bir rüzgâr yukarıda yağmur damlalarını savururken, aşağıda su durgundur. Kadın sakın bir şekilde kürek çekerken, erkek ön tarafta ayakta, elindeki ucu sivriltilmiş mızrağıyla pür dikkat kesilmiştir. Işık hızıyla vurulan bir darbenin ardından, suyun yüzeyinde bir turna balığının debelendiği görülür. Ürken kuşlar telaşla uçuşur. Balıkçı göz açıp kapayıncaya kadar balığı kanoya çeker ve karısı tahta bir sopayla onu çabucak öldürür. Su yine sakınleşir ve balık avı sürer.

Bu hikâye kurgu olabilir; ama manzara hayal ürünü değildir: Kuzey Denizinin dibinden toplanmış arkeolojik ve iklimsel kanıtlara dayanmaktadır. Bugün soğuk ve genellikle dalgalı olan bir su Britanya'yı Kara Avrupa'sından ayırır. Ama 9000 yıl önce, küresel su seviyelerinin bugünkü düzeyin çok altında olduğu yıllarda, burası kuru bir araziydi.

Bugün jeologların Doggerland adını verdiği bu alan suyun ancak birkaç metre altındaydı. Burası çok büyük oranda bir bataklık diyarıydı ve sakinleri de zamanlarının büyük bir kısmını suyun üzerinde geçiriyordu. Bu doğal çevreye dair ayrıntıları uzaktan algılama teknolojisi sayesinde biliyoruz. Ama burada yaşayan insanlar hakkında, sığ deniz yatağından çıkarılmış kemik zıpkın uçları gibi tesadüfen bulunmuş objelerden derlediklerimiz dışında pek bir şey bilmiyoruz. Bu insanların avcı ve balıkçı olduklarını, tarımı henüz bilmediklerini biliyoruz. Ayrıca her an değişken bir ortamda yaşadıklarını da biliyoruz: Arazi o kadar düzdü ki, suyun sadece birkaç santim yükselmesi bile, kanoları karaya çıkardıkları ya da kamp yaptıkları yerleri yıllarca, hatta on yıllarca suya gömebilirdi.

Doggerland nihayet yaklaşık MÖ 5500 yılında, buz çağı sonrasındaki büyük küresel ısınma zamanında kaybolup gitmiştir. Arkeoloji sayesinde, ister küçük avcı grupları olsun ister büyük kuraklık boyunca yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan muhteşem uygarlıklar, insanların hem büyük hem de küçük çaplı iklimsel değişimlere kendilerini nasıl uyarladıklarına dair her geçen gün yeni şeyler öğreniyoruz. Çoğunlukla 1860'lar sonrasında baş-

layan ve insan faaliyetlerinin tetiklediği bir küresel ısınma, bir iklim değişikliği çağında yaşıyoruz. Biz arkeologlar, iklim değişikliğine uzun dönemli bir bakış açısı getiriyoruz ve bu, günümüzdeki meselelere eşsiz bir arkaplan sunuyor.

İster hoşumuza gitsin ister gitmesin, büyük tayfunlar ya da kuraklıklar gibi giderek sıklaşan “aşırı hava olayları”na kendimizi alıştırarak zorundayız. Bizler Doggerland’ın çoktan yok olup gitmiş sakinlerine benziyoruz ama tek bir farkla: artık ölçek tüm dünya. Onların küçük grupları, yükselen suyun yüzeyinde sağa sola dağılmıştır. Ne var ki günümüzün büyük şehirlerinin nüfusu için aynı şey söz konusu olamaz.

Nüfusu milyonlarla ölçülen şehirlerin çok öncesinde, ilk uygarlıklar iklim değişikliğine karşı savunmasızdı. Eski Mısır uygarlığı, MÖ 2100 yılındaki kuraklıktan dolayı Nil taşkınlarının olmaması yüzünden neredeyse çöküyordu. Neyse ki, firavunlar yaygın tarımsal sulama kanalları ve tahıl depoları inşa ettirecek kadar akıllı davranmış ve uygarlıklarının 2000 yıl daha ayakta kalmasını sağlamıştır.

Bu arada, büyük Maya şehirleri kısmen büyük kuraklıklar nedeniyle sosyal kargaşa ve kaosa yenik düşmüştür. Arkeolojinin bize öğrettiklerine göre, hassas iklim değişikliği dengesi yeni bir şey değildir. Bu ve başka yollarla arkeoloji bize hem kendimiz hakkında hem de birçoğu hiç de yeni olmayan günümüzün sorunlarıyla nasıl baş edeceğimiz konusunda çok şey söylemektedir.

Arkeoloji her zaman insanlara dair bir alan olmuştur. Değişen insanlar değil, onları araştırmak

için kullandığımız kanıtların niteliğidir. Biz salt kazıcılar olarak, çarpıcı buluntular ve (bazen) bilgiler bulmak için yola koyulduk. Bugün ise insanın başlangıcından Endüstri Devrimi ve I. Dünya Savaşı siperlerine kadar her şeyle ilgileniyoruz. Elbette hâlâ heykeller ve yapılar –ya da bir imparatorun terracotta askerlerini– bulmak için kazılar yapıyoruz; ama aynı zamanda, laboratuvar ortamında çanak çömlek parçaları ya da hayvan kemikleri üzerinde araştırmalar yapıyor, Maya şeflerinin dini inançlarını tartışıyoruz. Arkeoloji, bütün bir coğrafyayı ve tropik yağmur ormanlarında toprağın altında nelerin yattığını incelememizi sağlayan LIDAR gibi yeni teknolojik yöntemler (bkz. 39. Bölüm) tarafından dönüştürülüyor. Artık o kadar uzmanlaştık ki, bazen insanları unutma yönünde bir eğilim gösteriyoruz.

Bugün artık nadiren, zengin süs eşyaları ve takılarla dolu bir mezar gibi gerçek anlamda “gösterişli” keşifler yapıyoruz. İşin acıklı tarafı, arkeolojinin eşsiz arşivleri gözümüzün önünde yok olup gidiyor. Dünyanın her yerinde, toprağın derin sürülmesi, endüstriyel gelişme ve yağmacılar yüzünden arkeolojik alanlar büyük tehdit altında.

Bunun bilincinde olmaksızın, arkeolojik alanlara ve antik toplumların kalıntılarına hayranlık duyan binlerce turist, piramitlerin ve Kamboçya’daki antik Angkor Wat’ın taşlarını aşındırıyor. Aynı zamanda IŞİD adlı terör örgütü ve öteki suç çeteleri bilerek, antik Palmira ve Nineveh şehirlerini dinamitlerle parçalıyor ve talan ettikleri müzelerden çaldıkları eserleri satıyor.

Neyse ki kahramanlar da var; tarihlerine değer veren ve geçmişte kendilerinin de payı olduğunun bilincinde olan topluluklar olduğu gibi. Farklı ülkelerden birçok arkeolog, gücünü metal detektörler kullanan başka mesleklerden insanlarla birleştirmiş durumda. Bunun sonucunda, Anglo-Sakson ve Viking altın koleksiyonları da dahil olmak üzere, birçok etkileyici keşif yapılmıştır.

Çok sayıda ticari şirket de, imar planları yüzünden tehdit altında olan arkeolojik alanların kurtarılmasına yardımcı oluyor. Londra'nın altında büyük bir yeraltı demiryolu ağı kurmakta olan Crossrail Project başından beri, tünel mühendislerinin yanına arkeologları da katmıştır. Bu sayede, 100 kilometrelik hat boyunca 40 çalışma sahasından 10.000'den fazla insan yapısı nesne çıkarılmıştır. Dikkate değer bir örnek de, büyük bir Londra istasyonu olan Liverpool Street Station'ın altından 3000'den fazla insan iskeleti parçası çıkarılmasıdır. Bu kemiklerden kırk ikisi, 1665 yılındaki, "Kara Ölüm" denilen Büyük Veba günlerinde kullanılan tek bir gömütten çıkmıştır. Doğusundan başlayarak bütün Avrupa'yı kasıp kavuran bu salgında yüz bin Londralı telef olmuştur. Kurbanlar birkaç gün, bazen birkaç saat içinde hayatını kaybetmiştir. İnsanlar simsiyah kurdeşenler yüzünden sıklıkla sokaklarda düşüp ölmüştür. O zaman kimse bu ölümcül hastalığın ne olduğunu ve nereden geldiğini bilmiyordu.

Hastalığın gerçek doğası, Crossrail araştırmacıları Liverpool Street kurbanlarının dış minelerinden DNA örnekleri alana kadar, bir biçimde bilin-

mezliğini koruyordu. Bu örneklerde, fareler yoluyla yayılan hıyarcıklı veba vakalarında görülen bir tür bakteri izlerine rastlanmıştı. DNA sonuçları sayesinde, bu kadar çok Londralıyı öldüren şeyin ne olduğu artık tam olarak tespit edilmişti.

Crossrail, Londra'nın yüzlerce yıllık kayıp tarihini de ortaya çıkarmıştır. Başka yerlerde, endüstriyel faaliyetler sırasında ortaya çıkarılmış ve sonra keşfeden şirketin desteğiyle kazı çalışması yapılmış başka alanlar da bize geçmişe dair çarpıcı bilgiler vermiştir. Örneğin yaklaşık 3000 yıl önce, Doğu İngiltere'nin deniz seviyesindeki Fenlands bölgesinde bulunan Peterborough yakınlarındaki Must Farm'da, bataklık bir alanda kurulmuş küçük bir köy çıkan bir yangınla kül olup gitmiştir. Alevler, bataklığa dikilmiş ayaklar üzerinde kurulu, çitle çevrili küçük yerleşimi yutmuştur. Köylüler her şeylerini bırakıp alevlerden kaçmıştır. Dakikalar içinde, beş kulübe suyun dibini boylamıştır.

Bu, arkeoloji için en uygun bileşimdir: Zaman da donmuş ve uzun süre unutulmuş bir felaket anı; balçık zemin içinde mükemmele yakın koruma koşulları ve her şeyin neredeyse eski haliye kaldığı yıkık yerleşimler. Bir taş ocağı sahibinin desteği ve işbirliği sayesinde, bu ilginç ve trajik hikâyenin parçaları birleştirilebilmiştir.

Alan o kadar bataklıktı ki, arkeologlar, sanki araştırmacıların gelip girmesini bekliyormuşçasına mükemmel korunmuş kulübelerde, ıslak çamuru ve çökeltileri inceleyip araştırmaya çalışmıştı. Örgü duvar parçaları, çökmüş tavanların kalıntıları altında hâlâ yerli yerinde duruyordu. Kapacak

yerde, ocak başındaydı; hatta kil kapların içinde hâlâ yiyecek kalıntıları vardı. Bu yiyecek kalıntıları, bir zamanlar çatı kirişlerine asılan kesilmiş kuzu butlarının parçalarıydı.

Kulübe sahiplerinin irili ufaklı baltaları ve kılıçları, ayrıca tunç uçlu kargıları vardı; hatta çok nadir rastlanan bir şeydir, iki kargının ağaç gövdeleri bile yerinde duruyordu. Çamur, ıhlamur ağacının kabuğundan yapılma kumaşları da korumuştur; liflerin bazıları insan saçından daha inceydi. Bu, zamanın büyük kısmını suyun üzerinde geçiren bir topluluktur; kulübelerin yakınında en az sekiz adet ağaç oyma kano bulunmuştu. Must Farm, Britanya'nın Pompeii'sidir.

Yakın tarihlerdeki bazı çarpıcı buluntular, çoktan unutulmuş doğal afetleri ortaya çıkarmıştır. Orta Amerika ülkelerinden El Salvador'daki Ceren adlı bir Maya köyü, MS yaklaşık 580 yılındaki bir volkan patlaması sonrasında lavların altında kalmıştır. Patlama sırasında insanlar akşam yemeklerini yiyorlarmış, henüz yatma vakti gelmemiş. Canlarını kurtarmak için evlerini ve neleri varsa her şeyi bırakıp kaçmışlar.

Amerikalı arkeolog Payson Sheets ve ekibi 1976 yılından beri burada çalışıyor. Bu ekip iki evi, bazı kamu binalarını ve üç ardiyeyi gün ışığına çıkarmış. Lavın altında koruma o kadar iyi sağlanmış ki, ekip ya kömürleşmiş ya da kül ve lav yığınları altında olduğu gibi kalmış, fasulye dolu kaplar, battaniyeler ve bahçe aletleri bulmuş. Lavlar olgun ve henüz olgunlaşmamış mısır bitkileriyle dolu tarlaları, guavalar da dahil birçok meyve ağacını yutmuş.

Herculaneum ve Pompeii gibi Ceren ve Must Farm da, geçmişte yaşayan insanlarla yakınlaştığımız ve kişi olarak ilişki kurduğumuz yerlerdir. Ve söylenecekler söylenip yapılacaklar da yapıldığında, arkeoloji de amacına ulaşmış olur.

Arkeoloji keşif yapmakla ilgilidir; ancak günümüzde keşif, yarım yüzyıl önceki keşiften çok farklı bir anlam ifade etmektedir. Biz arkeolojinin tarihini John Aubrey, William Stukeley ve John Frere gibi erken dönem antik eser meraklılarından başlayarak anlatmaya başladık. Sonra, Avrupa'nın çeşitli tümölüslerinde eski eser ve değerli şeyler bulmak için kazılar yapan ilk kazıcıları gördük. Pompeii ve Herculaneum'da çarpıcı buluntulara erişilmiştir. General Napolyon Bonapart'ın bilim insanları, 1800 yılında eski Mısır'ı cazip bir yer haline getirmiştir. Jean-François Champollion 1822'de hiyeroglifleri çözmüş ve Mısırolojiyi kurmuştur.

Sonra Paul-Émile Botta, Austen Henry Layard, Frederick Catherwood, John Lloyd Stephens ve Heinrich Schliemann gibi maceracılar karşımıza çıktı. Onların zamanı, arkeologların bilinmeyen eski uygarlıkları ortaya çıkardığı, arkeolojinin kahramanlık günleridir. Bu süre zarfında, Christian Jürgensen Thomsen ve J. J. A. Worsaae 19. yüzyıl başlarında Üç Çağ Sistemi ile tarihöncesi zamanlara belli bir düzen getirmiştir.

Maceracılık ve toplayıcılık çağı 1870'li yıllarda, Alman arkeologların Olympia ve Babylon'da yürüttüğü kazı çalışmalarıyla birlikte sönmeye başlamıştır. Yavaş yavaş arkeoloji amatör bir uğraş olmaktan çıkmıştır. 1900'de, çoğu arkeolog er-

kekti. Ancak Gertrude Bell ve Harriett Hawes gibi az sayıda kadın da vardı sahada çalışan. 20. yüzyıl başları, profesyonelliğin arttığı bir dönem ve gerçekten muhteşem keşiflerin çağı olmuştur. Bu keşifler arasında Tutankamon'un 1922'de açılan ve hiç dokunulmaksızın o tarihe kadar kalmış mezarı en başta gelir. Leonard Woolley'in Irak'taki Ur şehrinde yaptığı kazılar son büyük klasik kazılardan biridir; onun şehrin kral mezarlarında yaptıkları, Tutankamon kazısıyla yarışır niteliktedir. 1930'lar da, artan sayıda meslekten arkeolog üniversite ve yüksekokullarda dersler vermeye başlamıştır.

Yavaş yavaş ancak emin adımlarla arkeoloji, yalnızca Avrupa ya da Ortadoğu ile sınırlı olmaktan çıkarak, küresel hale gelmiştir. Gertrude Caton-Thompson'ın Büyük Zimbabve'deki kazıları dünyanın gözünün ilk Afrika devletlerine çevrilmesine neden olmuştur. Pecos Pueblo'daki kazılar Güneybatı Amerika'nın (aslında genel olarak Kuzey Amerika'nın) arkeolojisine bilimsel bir zemin hazırlamıştır.

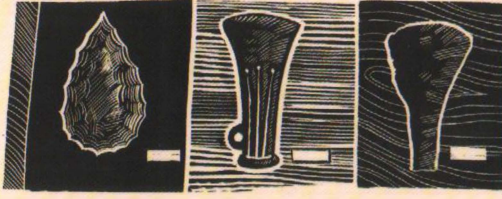
Dünya tarihöncesinin yavaş gelişimine, ilk tarım toplumları tartışmasına baktık ve Doğu Afrika'da ilk insanlar için araştırma yapan Leakeylere ve diğerlerine katıldık. Arkeoloji, sırf arkeolojik alanları bulmak ve tarihlendirmek yerine, uzun dönemli, yavaş ilerleyen projelerin sürdürülebilirlik gibi meselelerle uğraştığı uluslararası bir girişim haline gelmiştir.

Uzaktan algılama teknolojisi yavaş yavaş arkeologların kazma vurmadan yerin altını görebilme düşlerini gerçekleştirmeye başlarken, artık tek ba-

şına kazı, cazip olmaktan çıkmıştır. Arkeoloji hâlâ heyecan vericidir. Bugün artık arkeoloji son derece tekniktir; ama bu bize firavunların tıbbi geçmişlerini öğrenme, diş minelerine ve kemiklere bakarak insanların doğdukları ve yaşadıkları yerleri tayin etme imkânı veriyor. Arkeoloji neden benzer ve neden farklı olduğumuzu açıklamaya hizmet ediyor. Arkeoloji hangi yollarla uyum sağladığımızı açıklıyor. Arkeoloji bugünden geçmişe bakarak geleceğe bakmamızı sağlıyor. Ve her yıl, yeni keşifler ve teknolojik ilerlemeler eski insanların gözüyle bakmayı, bazen neredeyse onlarla konuşacak kadar yakınlaşmayı kolaylaştırıyor.

Bulutlu bir günde, İngiltere’de 2000 yıllık yüksek bir kalenin surlarında dikildiğimi hatırlıyorum. Gözlerimi kapadım ve MS 43 yılında aşağıdaki ova- da Roma lejyonu ile yerel halk arasındaki savaşı –saldırıya geçenlerin naralarını, kılıçların kalkanlara çarpışını, yaralananların çığlıklarını– hayal ettim... Bir an için, ben orada seyirciydim. Sonra görüntüler kayboldu ve akşamın serinliği içimi titretti.

Geçmiş, deneyimlememiz ve zevkini çıkarmamız için her şeyiyle, yalnızca arkeologları değil, hepimizi kuşatmış durumda. O halde bir daha arkeolojik bir alanı ziyaret edecek olursanız, bırakın hayal gücünüz ucsun.

ARKEOLOJİNİN *kısa* TARİHİ

"BRIAN FAGAN AÇIK VE ETKİLEYİCİ ÜSLUBUYLA, GÜNÜMÜZ
ARKEOLOJİSİNDE EN İYİ YAZARLARDAN BİRİ."

—JEREMY A. SABLOFF

"ARKEOLOJİNİN ZENGİN VE İLGİNÇ TARİHİNE KUSURSUZ
BİR GİRİŞ OLSA DA, BU BİR DERS KİTABI DEĞİL: O KADAR
HEYECAN VERİCİ Kİ, ELDEN BIRAKMAK MÜMKÜN DEĞİL."

—FRANCIS PRYOR

"FAGAN, GEÇMİŞ, DENEYİMLEMEMİZ VE KEYFİNİ
ÇIKARMAMIZ İÇİN ETRAFIMIZDA, DİYE HATIRLATIYOR VE
ANLATTIĞI HİKÂYE BUNUN İÇİN CESARET VERİYOR."

—CHRIS SCARRE

"BİZİ BİZ YAPAN ŞEYLER HAKKINDA DÜŞÜNÜMÜŞ, GÖZLEM
VE ARAŞTIRMA YAPMIŞ USTA BİR HİKÂYE ANLATICISININ
MÜTHİŞ BİR HEVESLE ANLATTIĞI BİR KİTAP"

—MICHAEL WOOD

—32.00

"BRIAN FAGAN TÜM DÜNYADA ARKEOLOJİNİN GELİŞİMİNİN
HİKÂYESİNİ EĞLENCELİ BİR ŞEKİLDE ANLATIYOR."

—CURRENT WORLD ARCHEOLOGY

ALFA

@alfakitap

alfakitap

f alfakitap

www.alfakitap.com

ARKEOLOJİ